

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI DIŞ TİCARET HADLERİNİN
GELİŞİM SÜRECİ VE ÖDEMELER DENGESİ ÜZERİNE ETKİLERİ**

Doktora Tezi

SUNA ŞAHİN

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI DIŞ TİCARET HADLERİNİN
GELİŞİM SÜRECİ VE ÖDEMELER DENGESİ ÜZERİNE ETKİLERİ**

Doktora Tezi

SUNA ŞAHİN

Danışman: PROF. DR. NURDAN ASLAN

İstanbul, 2015

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

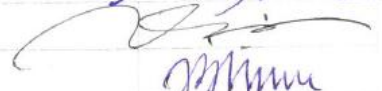
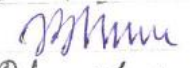
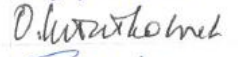
TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı ULUSLARARASI İKTİSAT Bilim Dalı DOKTORA
öğrencisi SUNA ŞAHİN'nın TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DIŞ TİCARET HADLERİNİN
GELİŞİM SÜRECİ VE ÖDEMELER DENGESİ ÜZERİNE ETKİLERİ adlı tez çalışması,
Enstitümüz Yönetim Kurulunun 17.09.2015 tarih ve 2015-36/10 sayılı kararıyla oluşturulan jüri
tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 10 / 11 / 2015

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. NURDAN ASLAN	
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. MEHMET ŞİŞMAN	
3. Jüri Üyesi	Prof. Dr. BETÜL TOSUN	
4. Jüri Üyesi	Prof. Dr. OSMAN KÜÇÜKAHMETOĞLU	
5. Jüri Üyesi	Prof. Dr. NAZIM ENGİN	

ÖNSÖZ

Uluslararası ticaret teorisinde önemli bir yeri olan dış ticaret hadleri bir ülkenin ticaret bilançosu üzerinde yarattığı olumlu ve olumsuz etkileriyle iktisadi ilişkilerin gelişiminde bunun yanı sıra ülkenin ticaret politikasının ve ekonomik performansının belirlenmesinde önemli bir kavramdır. Bu çalışmada, dış ticaret hadlerinde yaşanan değişimlerin ticaret bilançosu üzerindeki etkisinin ne olduğu araştırılmıştır.

Çalışmam boyunca her türlü yardım ve desteği sağlayan, güler yüzü ile çalışmama ışık tutan, azimli olmanın ve disiplinin önemini her daim vurgulayan çalışmamın yöneticisi Sayın Prof.Dr. Nurdan ASLAN'a, pozitif enerjisi ile şefkatini her zaman hissettiğim Sayın Prof.Dr. Betül TOSUN'a, öğrenciliğim boyunca her konuda titizlik ve kendine güvenmenin önemini anlatan deneyimleri ve yol göstericiliğiyle desteğini her zaman hissettiğim Sayın Prof.Dr. Osman KÜÇÜKAHMETOĞLU'na ve akademik çalışma hayatıma ilk adımlarımda insani ve ahlaki değerlerinin yanı sıra savaştı ruhumdan ve tecrübelerinden yararlanma şansını yakaladığım Sayın Prof.Dr. Nazım ENGİN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tezimin hazırlanma aşamasında her daim cesaret ve manevi destek sağlayan değerli arkadaşlarım Özlem Toplu Yılmaz, Burçak Gündal, Ender Sevinç, Volkan Kaymaz, Güven Gürsel ve Esra Batmaca'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Bu çalışmamı bugünlere gelmem ve bu gururu yaşamama neden olan aileme ithaf ediyorum.

İstanbul, 2015

Suna ŞAHİN

GENEL BİLGİLER

Ad ve Soyadı	: Suna Şahin
Anabilim Dalı	: İktisat
Programı	: Uluslararası İktisat
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Nurdan Aslan
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora- 2015
Anahtar Kelimeler	: Dış Ticaret Hadleri, Dış Denge, İhracat, İthalat, Net Değişim Ticaret Hadleri, Gelir Ticaret Hadleri, Gayrisafi (Brüt) Ticaret Hadleri, Uluslararası Ticaret.

ÖZET

TÜRKİYE’DE 1980 SONRASI DIŞ TİCARET HADLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ VE ÖDEMELER DENGESİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Bu çalışma, 1980 sonrası dönemde (1982:01-2015:02) dışa açık ekonomi politikalarını uygulayan Türkiye’nin dış ticaret hadlerinde yaşadığı değişimlerin ticaret bilançosu üzerindeki etkilerini göstermektedir. Dış ticaret hadlerinde yaşanan bir bozulma (iyileşme), ödemeler dengesinin önemli bir belirleyicisi olan ticaret bilançosunu olumsuz (olumlu) yönde etkilemektedir. Çalışmadaki modeller için kullanılan değişkenler; net değişim ticaret hadleri, gelir ticaret hadleri, gayrisafi değişim ticaret hadleri, ithalat ve ihracatın birim değer ile miktar endeksleridir. Sonuçlar, gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye’nin ihracatının ithalatına bağımlı olması nedeniyle dış ticaret hadlerindeki bir değişimin ülkenin ticaret bilançosuna etkilediğini göstermiştir. Bunun yanı sıra 1982-2015 dönemleri arası için Nicholson Yöntemi ile yapılan hesaplamalarla, Türkiye’nin toplam ihracat ve ithalatının dış ticaret hadleri gelir etkisinin olumlu olduğu sonucuna varılmıştır.

Dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasındaki ilişki için kullanılan ölçümler neticesinde çıkabilecek yanıltıcı sonuçlar, ülkenin uygulayacağı ticaret politikasında ve makroekonomik kararlarda yanlış tercihlere sebebiyet verebilir. Ticaret hadlerinde yaşanan bir bozulmanın ya da iyileşmenin boyutu, her ülke için aynı olmayabilir. Küresel dünya ekonominde, özellikle dışa açık gelişmekte olan ülkeler için ticaret bilançosu ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi çok önemlidir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Suna Şahin
Field : Economics
Programme : International Economics
Supervisor : Proffesor Nurdan Aslan
Degree Awarded and Date : Phd- 2015
Keywords : Terms of Trade, Trade Balance,
Export, Import, Net Barter Terms of
Trade, Gross Barter Terms of Trade,
Income Terms of Trade, International Trade.

ABSTRACT

THE DEVELOPMENT OF THE TERMS OF TRADE AND ITS EFFECTS ON THE BALANCE OF PAYMENTS IN TURKEY SINCE THE 1980s

This study shows the effects of the changes in the terms of trade over the trade balance experienced by Turkey, which has applied outward-oriented economic policies since the 1980s (1982:01- 2015:02), Any deterioration or improvement seen in the terms of trade might positively or negatively affect the trade balance, which is an important determinant for the balance of payments. The variables used for the models of this study are net barter terms of trade, income terms of trade, gross barter terms of trade and the unit value and quantity index of import and export. Since Turkey's exports, as a developing country, is dependent on its imports, the results indicated that any change in the terms of trade affects the country's trade balance. In addition, through the calculations made by using the Nicholson Technique for the period between 1982 and 2015, it is concluded that the income effect of the terms of trade of Turkey's total export and import is, in general, positive. The deceptive results that can be reached due to the measurements used for the relation between the terms of trade and trade balance might bring forward troublesome choices that a country make over its prospective trade policy and the decisions of macro-economy and the trade policy of the country. The extent of any deterioration or improvement experienced in the terms of trade will not be equal in each and every country. Understanding the relationship between the trade balance and the terms of trade is very important in global economics, especially for those developing countries that are outward-oriented.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
GRAFİK LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. DIŞ TİCARET HADDİ KAVRAMI, ÖNEMİ VE SINIFLANDIRILMASI	4
2.1 Dış Ticaret Haddi Kavramının Tanımı	4
2.2 Uluslararası İktisat Teorilerinde Dış Ticaret Hadlerinin Yeri	6
2.2.1 Merkantilistlerin Dış Ticaret Teorileri	6
2.2.2 Klasik-Neoklasik Görüş Çerçevesinde Dış Ticaret Hadleri	7
2.2.2.1 Mutlak Üstünlükler Teorisi-Adam Smith	10
2.2.2.2 Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi-David Ricardo	11
2.2.2.3 Dış Ticaret ve John Stuart Mill	14
2.2.2.4 Alfred Marshall ve F. Y. Edgeworth Teklif Eğrilerinden Dış ticaret Hadlerine Geçiş	16
2.2.2.5 Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi İle İlgili Görüşler	17
2.3 Dış Ticaret Hadleri Kavramının Önemi	19
2.4 Dış Ticaret Hadlerinin İktisadi Kalkınmaya Etkisi	20
2.5 Dış Ticaret Hadlerinin Sınıflandırılması	24
2.5.1 Mal Değişimine Dayanan Ticaret Hadleri	25
2.5.1.1 Net Değişim Ticaret Hadleri	25
2.5.1.2 Gelir Ticaret Hadleri	28
2.5.1.3 Brüt (Gayri Safi) Değişim Ticaret Hadleri	29
2.5.2 Faktör Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri	30
2.5.2.1 Tek Faktörlü Dış Ticaret Hadleri	31
2.5.2.2 Çift Faktörlü Dış Ticaret Hadleri	32
2.5.3 Fayda ve Gerçek Maliyetlere Dayanan Dış Ticaret Hadleri	33
2.5.4 Pozisyon Dış Ticaret Hadleri ve Gelişme Dış Ticaret Hadleri	34
2.6 Dış Ticaret Hadlerine Yöneltilen Eleştiriler	34

2.6.1 Dış Ticaret Hadlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler Lehine Seyredeceğini Savunan Görüşler	36
2.6.2 Dış Ticaret Hadlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler Aleyhine Seyredeceğini Savunan Görüşler	37
3. DIŞ TİCARET HADLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE HADLERİN ANALİZİ	41
3.1 Dış Ticaret Hadlerinin Değişme Nedenleri	41
3.1.1 Talep Elastikiyeti	41
3.1.2 İktisadi Kalkınma Düzeyi	42
3.1.3 Döviz Kuru Politikası	42
3.1.4 Teknolojik Gelişmeler	42
3.1.5 Savaş ve Savaş Söylentileri	43
3.1.6 Taşımacılıkta Yaşanan Gelişmeler	43
3.1.7 Dış Ticaret Politikası Araçları	43
3.1.7.1 Gümrük Tarifeleri ve Dış Ticaret Hadleri	44
3.1.7.1.1 Gümrük Tarifelerinin Büyük Bir Ülkenin Dış Ticaret Hadlerine Etkisi.....	44
3.1.7.1.2 Gümrük Tarifelerinin Küçük Bir Ülkenin Dış Ticaret Hadlerine Etkisi	46
3.1.7.2 Kotalar ve Gönüllü İhracat Kısıtlamaları	46
3.1.8 Döviz Kurları ve Dış Ticaret Hadleri	47
3.1.9 Dış Ticaret Hadleri ve Devalüasyon İlişkisi	49
3.1.9.1 Devalüasyonun İhracata Etkisi	50
3.1.9.2 Devalüasyonun İthalata Etkisi	50
3.2 Dış Ticaret Hadlerinin Analizi	51
3.2.1 Kayıtsızlık ve Teklif Eğrileri	52
3.2.1.1 Büyük Bir Ülkede Teklif Eğrilerinin Değişimi ve Dış Ticaret Hadleri.....	54
3.2.1.2 Küçük Bir Ülkede Teklif Eğrilerinin Değişimi ve Dış Ticaret Hadleri.....	55
3.3 Dış Ticaret Hadleri Üzerinden Kanıtlanabilecek Hususlar	55
3.4 Dış Ticaret Hadlerinin İncelenmesinden Elde Edilen İpuçları	57
3.5 Dış Ticaret Hadlerini Düzeltme	58

4. ÖDEMELER DENGESİ	61
4.1 Ödemeler Dengesi Kavramı	61
4.1.1 Ödemeler Dengesi Kalemleri	63
4.1.1.1 Cari İşlemler Dengesi	63
4.1.1.1.1 Dış Ticaret Hadleri ve Cari İşlemler Dengesi	70
4.1.1.1.2 Cari İşlemler Dengesinin Önemi ve Dış Ödemeler Dengesi	75
4.1.1.1.3 Devalüasyon ve Ticaret Dengesi	77
4.1.2 Sermaye ve Finans Hareketleri Hesabı	81
4.1.3 Rezerv Hareketleri Hesabı	82
4.1.4 İstatistiki Farklar (Net Hata ve Noksan) Hesabı	83
4.2 Ödemeler Dengesi Konularına Farklı Bakış Açıları.....	83
4.2.1 Esneklikler Yaklaşımı	84
4.2.2 Massetme (Toplam Harcama) Yaklaşımı	86
4.2.3 Parasalcı Yaklaşım	88
5. DIŞ TİCARET HADLERİ VE ÖDEMELER DENGESİ İLİŞKİSİ	92
5.1 Dış Ticaret Hadleri ile Ticaret Bilançosu Arasındaki İlişki ve Literatür Taraması	92
5.2 Dış Ticaret Hadlerinin Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri	105
5.3 Ödemeler Dengesizliğinin Nedenleri ve Dengesizliği Giderici Politikaların Dış Ticaret Hadleri İle İlişkisi.....	110
5.3.1 Yapısal Nedenler	111
5.3.1.1 Enflasyon ve Ulusal Paranın Değerlenmesi	111
5.3.1.2 İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi	112
5.3.1.3 Verimlilik Düşüklüğü	113
5.3.1.4 Halkın Zevk ve Tercihlerinde Değişmeler	113
5.3.2 İktisadi Dalgalanmalar	114
5.3.3 Arizi Nedenler	114
5.3.4 İstikrar Bozucu Spekülasyon	114
5.3.5 Dış Ödemeler Dengesizliklerini Giderici Politikalar	115
5.4 Ödemeler Dengesi ve Türkiye	119

5.4.1 Ödemeler Dengesi Politikası Uygulamaları: Ödemeler Dengesi Tablosunda Yeni Sınıflandırmaya Geçiş	120
5.4.2 Türkiye’deki Uygulama ve Veri Kaynakları	122

6. TÜRKİYE’NİN 1982 SONRASI DIŞ TİCARET ENDEKSLERİ İLE DIŞ TİCARET HADLERİNİN HESAPLANMASI 125

6.1 Dış Ticaret Endeksleri Kavramı	125
6.2 Dış Ticaret Endekslerinin Kullanılış Amaçları.....	126
6.3 Dış Ticaret Endekslerinin Hesaplanması.....	126
6.4 Türkiye’nin Dış Ticaretine İlişkin Endeksler.....	127
6.5 Türkiye’nin 1982-2015 Dönemi Dış Ticareti Hadlerinin Hesaplanması	128
6.5.1 Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi.....	134
6.6 Türkiye’nin 1982 Sonrası Yaşadığı Yapısal Değişim ve Dış Ticaret Hadlerinin Seyri.....	137
6.6.1 Dış Ticaret Politikalarının Anahatları.....	149
6.6.2 Dış Ticaretin Türkiye Ekonomisindeki Yeri	151
6.7 Türkiye’nin Dış Ticaret Hadlerinde Yaşanan Değişimlerin Nedenleri	153
6.7.1 Türkiye’de İhracatı Etkileyen Nedenler	155
6.7.2 Dış Ticaret Hadleri ve İhracatın Satın Alma Gücü	157
6.7.3 1980 Sonrası Türkiye’nin İhracatındaki Değişimler	158
6.7.4 Türkiye’de İthalatı Etkileyen Nedenler	159
6.7.5 1980 Sonrası Türkiye’nin İthalatındaki Değişimler	160

7. 1980 SONRASI (1982:01-2015:02 DÖNEMİ) TÜRKİYE’DEKİ DIŞ TİCARET HADLERİ DEĞİŞİMİNİN TİCARET DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ.....162

7.1 Araştırmanın Amacı.....	162
7.2 Araştırmanın Önemi	163
7.3 Araştırmanın Kapsamı.....	163
7.4 Araştırmanın Sorunsalı.....	163
7.5 Araştırmanın Evreni , Örneklemi.....	164
7.6 Araştırmanın Modeli.....	164

7.7 Araştırmanın Varsayımları.....	165
7.8 Araştırmanın Hipotezleri.....	166
7.9 Araştırmanın Analizi.....	166
7.10 Kullanılan Yöntem.....	167
7.10.1 Zaman Serileri Analizi.....	167
7.10.2 Zaman Serilerinde Durağanlık ve Birim Kök Testleri.....	168
7.10.2.1 Birim Kök Testleri.....	169
7.10.2.1.1 Dickey-Fuller Testi ve Genişletilmiş Dickey-Fuller(ADF)Testi.....	169
7.10.2.1.2 Phillips-Perron Testi.....	170
7.10.3 Hata Terimlerinin Sınanması (Jarque-Bera Testi).....	171
7.10.4 Eşbütünleşme (Co-Integration) Analizi.....	171
7.10.5 Johansen (Çok Değişkenli) Kointegrasyon Analizi.....	172
7.10.6 Granger Nedensellik Analizi.....	173
7.10.7 Seçilen Model.....	174
7.11 Uygulama.....	175
7.11.1 İhracat ve İthalat Miktar Değerleri Uygulamaları.....	177
7.11.2 İhracat ve İthalat Birim Değerleri Uygulamaları.....	189
7.11.3 Değişkenler Arasındaki Denge İlişkisinin Tespiti.....	197
7.11.3.1 İthalat ve İhracatın Miktar Değerleri Denge İlişkisi.....	198
7.11.3.2 İthalat ve İhracatın Birim Değerleri Denge İlişkisi	204
8. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME.....	211
9. SONUÇ.....	220
KAYNAKÇA.....	229
EKLER	253

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1	: Türkiye’de 2000-2014 Dönemleri Arası Cari İşlemler Hesabı.....	68
Tablo 2	: Ödemeler Dengesi-Analitik Gösterimi.....	124
Tablo 3	: Türkiye’nin 1982-2015 Dönemleri Arası Dış Ticaret Hadlerinin Hesaplanması (2010=100).....	130
Tablo 4	: 1982-2015 Dönemleri Arası Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi (2010=100)...	136
Tablo 5	: İhracat Miktarları Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi , Fark Alınmadan Önceki Değerler).....	179
Tablo 6	: İhracat Miktarları Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi , Birinci Dereceden Farkı Alınan Değerler).....	181
Tablo 7	: İthalat Miktarları Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi , Fark Alınmadan Önceki Değerler).....	182
Tablo 8	: İthalat Miktarları Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi , Birinci Dereceden Farkı Alınan Değerler).....	183
Tablo 9	: İthalat ve İhracat Miktar Değerleri Durağanlık Analiz Sonuçları.....	184
Tablo 10	: İthalat ve İhracat Miktar Değerleri Phillips-Perron Test Sonuçları.....	185
Tablo 11	: İhracat Miktarları Değerlendirme Modeli.....	186
Tablo 12	: İthalat Miktarları Değerlendirme Modeli.....	187
Tablo 13	: İthalat ve İhracat Miktarları Hata Terimleri Sınama Sonuçları.....	188
Tablo 14	: İhracat Birim Değerleri Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi).....	190
Tablo 15	: İhracat Birim Değerleri Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi , Birinci Dereceden Farkı Alınan Değerler).....	191
Tablo 16	: İthalat Birim Değerleri Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi).....	192

Tablo 17 : İthalat Birim Değerleri Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi, Birinci Dereceden Farkı Alınan Değerler).....	193
Tablo 18 : İthalat ve İhracat Birim Değerleri Phillips-Perron Test Sonuçları.....	194
Tablo 19 : İhracat Birim Değerleri Değerlendirme Modeli.....	195
Tablo 20 : İthalat Birim Değerleri Değerlendirme Modeli.....	195
Tablo 21 : İhracat ve İthalat Birim Değerleri Hata Terimleri Sınama Sonuçları.....	196
Tablo 22 : VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Seçimi (İhracat ve İthalat Miktar Değerleri).....	198
Tablo 23 : İhracat ve İthalat Miktar Değerleri Koentegrasyon Testi Sonuçları.....	199
Tablo 24 : Regresyon Modeli (İthalat ve İhracat Miktar Değerleri).....	201
Tablo 25 : Hata Terimlerinin Durağanlığı.....	202
Tablo 26 : Hata Düzeltme Modeli (İthalat ve İhracat Miktar Değerleri)	203
Tablo 27 : İthalat ve İhracat Miktarları Wald Testi Değerlendirmesi.....	204
Tablo 28 : VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Seçimi (İhracat ve İthalat Birim Değerleri).....	205
Tablo 29 : İhracat ve İthalat Birim Değerleri Koentegrasyon Testi Sonuçları.....	206
Tablo 30 : Regresyon Modeli(İthalat ve İhracat Birim Değerleri)	207
Tablo 31 : Hata Terimlerinin Durağanlığı (Dickey-Fuller Test).....	208
Tablo 32 : Hata Düzeltme Modeli(İthalat ve İhracat Birim Değerleri)	209
Tablo 33 : İthalat ve İhracat Birim Değerleri Wald Testi Değerlendirmesi	210

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1 : Dış Ticaret Hadlerinin Cari İşlemler Hesabı Üzerindeki Yayılma Mekanizması...	72
Şekil 2 : Devalüasyonun Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkisi.....	79
Şekil 3 : Dış Ticaret Hadleri Çeşitleri ve Hesaplama Teknikleri.....	129
Şekil 4 : Türkiye'nin 1982:01-2015:02 Yılları Dış Ticaret Hadleri(2010=100).....	134
Şekil 5 : Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi.....	165

GRAFİK LİSTESİ

Sayfa No.

Grafik 1	: Logaritmik İhracat Miktar Verilerinin Dalgalanmaları.....	177
Grafik 1-1	: Logaritmik İhracat Miktar Verilerinin Birinci Dereceden Farkının Durağanlığı.....	177
Grafik 2	: Logaritmik İthalat Miktar Verilerinin Dalgalanmaları	177
Grafik 2-1	: Logaritmik İthal Miktar Verilerinin Birinci Dereceden Farkının Durağanlığı.....	177
Grafik 3	: İhracat Miktarları Hata Terimlerinin Sınanması.....	188
Grafik 4	: İthalat Miktarları Hata Terimlerinin Sınanması	188
Grafik 5	: İhracat Birim Değerleri Dalgalanmaları.....	189
Grafik 5-1	: İhracat Birim Değerleri Dalgalanmaları Birinci Dereceden Alınan Farkının Durağanlığı.....	189
Grafik 6	: Logaritmik İthalat Birim Değerleri Dalgalanmaları.....	189
Grafik 6-1	: Logaritmik İthalat Birim Değerleri Dalgalanmaları Birinci Dereceden Farkının Durağanlığı.....	189
Grafik 7	: İhracat Birim Değerleri Hata Terimlerinin Sınanması.....	197
Grafik 8	: İthalat Birim Değerleri Hata Terimlerinin Sınanması.....	197

KISALTMALAR

AC	Otokorelasyon
AIC	Akaike Bilgi Kriteri
ADF	Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi
AR	Otoregresif Süreç
ARIMA	Ardışık Bağlanımlı Bütünleşik Hareketli Ortalama
Bk.	Bakınız
BEC	Standart Uluslararası Ticaret Sınıflamasına Dayalı Geniş Ekonomik Gruplara Göre Sınıflama
BIC	Bayes Bilgi Kriteri
BİST	Borsa İstanbul
CIF	Cost, Insurance and Freight (Mal bedeli, Sigorta ve Taşıma)
DF	Dickey-Fuller Testi, Serbestlik Derecesi
FOB	Free On Board (Gemi Bordasında Teslim)
FPE	Nihai ngr Hatası
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	Gümrük Birliği
GSDTH	Gayri Safi Ticaret Hadleri
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTH	Gelir Ticaret Hadleri
HQ	Hannan-Quinnin Bilgi Kriteri
HLM	Harberger-Laursen-Metzler Hipotezi
IMF	Uluslararası Para Fonu

<i>k.</i>	Gecikme Uzunluğu
<i>KÜT</i>	Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi
<i>r_{kk}</i>	Kısmi Otokorelasyon Fonksiyonu
<i>LR</i>	Olabilirlik Oranı
<i>MB</i>	Merkez Bankası
<i>ML (MLR)</i>	Marshall Lerner Robinson Koşulu
<i>MÜ</i>	Mutlak Üstünlükler
<i>MÜT</i>	Mutlak Üstünlükler Teorisi
<i>NDTH</i>	Net Değişim Ticaret Hadleri
<i>PACF</i>	Kısmi Otokorelasyon
<i>PP</i>	Phillips-Perron Testi
<i>S.</i>	Sayı
<i>s.</i>	Sayfa
<i>ss.</i>	Sayfa Aralığı
<i>SDR</i>	Özel Çekme Hakkı
<i>SITC</i>	Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması
<i>SIC</i>	Schwarz Bilgi Kriteri
<i>TCMB</i>	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
<i>TÜİK</i>	Türkiye İstatistik Kurumu
<i>VAR</i>	Vektör Otoregrasyon Modeli

GİRİŞ

Dış ticaret hadleri ve ödemeler dengesi ilişkisi Uluslararası İktisat Teorisi ve küreselleşme kavramının etkin olduğu günümüz dünya ekonomisinde, ekonomik sorunlar ve ülke refahı açısından çok önemli bir konu olma niteliğini taşımaktadır. Bu iki kavram arasındaki ilişki sadece bir ülkeyi değil aynı zamanda ilişki içinde bulunan diğer ülkeleri de etkilemektedir. Dış ticaret hadleri, küçük ve dışa açık ekonomilerde ticaret bilançosundaki dalgalanmaların önemli bir kaynağıdır.

Dış ticaretin ülke ekonomilerinde önemli bir yeri olduğu için ihrac ve ithal edilen malların miktarlarında, fiyatlarında ve dolayısıyla değerlerinde meydana gelen değişiklikleri ölçmek ve böylelikle dış ticaretin lehte mi yoksa aleyhte mi bir seyir izlediğini belirlemek bir zorunluluktur. Dış ticaret hadleri kavramı bu durumu açıklığa kavuşturmada yardımcı olan bir kavramdır. Dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında farklı yöntemler bulunmaktadır. Her bir yöntem avantaj ve dezavantajlara sahip olsa da birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Dış ticaret hadlerinin bozulması, ithal malların pahalılaşmasını, ihrac mallarının ise ucuzladığını göstermektedir. Özellikle, mal ihrac eden gelişmekte olan bir ülke için ticaret hadlerindeki hareketler, ülkenin makroekonomik performansının önemli belirleyicilerinden birisidir.

Dış ticaret hadleri, cari işlemler hesabının önemli bir kalemi olan dış ticaret bilançosu üzerinde daha çok etkilidir. Bu nedenle literatürdeki çalışmalar sadece cari işlemler dengesi üzerine odaklıdır. Dış ticaret hadlerinin yükselmesi veya düşmesi, dış ticaret mallarına karşı talep değişikliklerin bir ifadesi olarak belirtilebilir. Dış ticaret hadlerinin bozulması, ihracat talebinin negatif bir seyir izlediğini veya dünya piyasalarında rekabetin şiddetlendiğini gösterebilir. Dış ticaret hadleri, toplam harcamalar içinde dış ticaretinin payı yüksek olan ülkelerde ödemeler dengesine ve ulusal gelire önemli ölçüde etki etmektedir. Bunun yanı sıra, dış ticaret hadlerinin ülkeler arasında artan gelir farklılıklarının azaltılmasında da rol oynadığı söylenebilir.

Bu nedenlerle tezin ana çalışma temasını, ödemeler dengesi ve bunun önemli bir parçası olan dış ticaret bilançosu üzerindeki etkisiyle dış ticaret hadleri konusunun incelenmesi oluşturmaktadır.

Çalışmada, Uluslararası İktisat Teorisi'nde dış ticaret hadleri kavramının doğuşu, etkileri ve önemi üzerinde durulmuştur. İktisat literatüründe bir ülkenin refahını artırmak için dış ticaret hadlerini lehine çevirmesi gerekliliği genel olarak kabul edilen bir görüştür. Ancak tarımda azalan, sanayide artan verimler kanunu nedeniyle uzun dönemde dış ticaret hadlerindeki değişimlerin gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin refah seviyelerinde aynı sonucu doğurmadığı, Klasik ve Neoklasik görüş çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bir ülkenin dış ticaret politikası, ekonomik performansı, refah seviyesi ve dış ticaretten elde ettiği kazanç ve kayıpların belirlenmesinde kullanılan çeşitli dış ticaret hadleri bulunmaktadır. Bu hadler, çalışmada açıklanmış ve birbirleriyle karşılaştırılarak eksik yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra hadlerin dış ticaret bilançosuna olan etkileri grafik ve hesaplamalar yardımıyla yorumlanmıştır.

Dış ticaret hadlerinin değişmesine yol açan etmenler ve bunların ticaret bilançosuyla olan ilişkilerinin yanısıra ticaret hadlerindeki bir değişimin ülkenin uluslararası piyasada satın alma gücüne, reel milli gelirine, ithalat kapasitesine ve iktisadi kalkınmaya olan etkileri incelenmiştir. Ayrıca, devalüasyonun dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu ile olan ilişkisine de değinilmiştir. Devalüasyonun sonucu, ülkenin reel gelirini ve ithalat talebini azalttığı varsayıldığında, dış ticaret hadlerindeki bozulmaya karşın ülkenin dış ticaret bilançosunun iyileşeceği beklentisinin yanıltıcı olduğu belirtilmektedir. Dış ticaret hadlerindeki bozulmayla birlikte azalan gelir, yerli mallarla birlikte ithalat talebini de düşürebilir.

Dış ticaret hadleri analiz edilirken bir ülkenin dönüşüm eğrisi, teklif ve kayıtsızlık eğrileri de dikkate alınarak bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Dış ticaret hadlerinin değişimi yönünün ülkelerin ihracat mallarına yönelik dış talebin artma oranına, gelişmenin seyri ve ekonomilerin büyüme hızlarına bağlı olduğu belirtilebilir. Dış ticaret hadleri pozitif trend içerisinde olan ülkelerin satın alma gücü artmakta ve refah seviyelerinde yükselme görülmektedir. Bu durum, ülkenin eskiye göre daha yüksek kayıtsızlık eğrisine ulaştığını ifade etmektedir. Çalışmada bu analizlere de yer verilmiştir.

Klasik ve Neoklasik yaklaşım çerçevesinde ödemeler dengesi analizleri konusunda geliştirilen geleneksel yaklaşımlar (esneklikler yaklaşımı ve toplam harcama yaklaşımı) ve ödemeler dengesine parasal yaklaşım konularına değinilmiş ve bu yaklaşımların eksik yönleri incelenmiştir. Bunların yanısıra, Marshall-Lerner Koşulu da dikkate alınarak açıklamalar yapılmıştır. Marshall-Lerner Koşulu'nun sağlanması halinde dış ticaret hadlerindeki bir bozulmanın ülkenin ticaret bilançosunu iyileştireceği düşüncesini destekleyen çalışmalara da yer verilmiştir.

Dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasındaki ilişki konusunda yapılmış çeşitli araştırmalar, çalışmanın literatür kısmında açıklanmıştır. Bunlar arasındaki ilişki halen tartışılmakta ve konu hakkında ortak görüş birliğine varılamamaktadır. Ayrıca bir ülke için geçerli olan olumlu ya da olumsuz sonucun etkisi her ülkede aynı olmamaktadır. Buna ilaveten, dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasındaki ilişkinin araştırılmasında kullanılan ölçümlerin yanıltıcı sonuçları, ülkelerin ticaret politikasının belirlenmesinde uygulanacak poitikaların tespitini zorlaştırmaktadır.

Çalışmada ticaret hadlerinin ülke aleyhine mi lehine mi sonuçlar doğurduğunu karşılaştırmak için kullanılan çeşitli endekslere de yer verilmiştir. Bu endekslerin kullanılış amaçları belirtilerek hesaplanmalarında dikkate alınması gereken konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca, 1980 sonrasında Türkiye'nin ithalat ve ihracatında yaşanan değişimler ve bunları etkileyen nedenler de dikkate alınarak açıklanmıştır.

1982-2015 dönemleri arası Türkiye'nin dış ticaretine ilişkin net değişim ticaret hadleri, gelir ticaret hadleri ve gayrisafi (brüt) değişim ticaret hadleri hesaplanmıştır. Türkiye'de ihraç fiyatlarındaki düşüşün neden olduğu net değişim ticaret hadlerindeki bozulmaya karşın ihracat miktarında da artış yaşanması neticesinde dış ticaretin gelir etkisine olan ilişkisinin tespitinde Nicholson Yöntemi kullanılarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Net değişim ticaret hadleri ile gelir ticaret hadleri aynı dönemde ters yönde bir gelişim gösterebilir. Net değişim ticaret hadleri aleyhe seyreden bir ülkede, ihracat miktarının artışıyla oluşan fark gelir yönünden kapatılmış olsa da ülkenin dış ticaretten kesin olarak yararlandığı sonucunu çıkarmanın yanıltıcı olduğu belirtilebilir.

Türkiye'nin 1982:01-2015:02 dönemleri arası dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek için ekonometrik analiz yapılarak modeller kurulmuş ve bu amaçla çeşitli testler uygulanmıştır. Kullanılan dış ticaret endeksleri Türkiye İstatistik Kurumu verilerine dayalı olup 1982:01-2015:02 dönemini kapsamakta ve çalışmada kullanılan endeksler ekler bölümünde sunulmaktadır. Detaylı bir şekilde ele alınan araştırmanın analizine yönelik bulguları değerlendirildikten sonra sonuç bölümüne geçilmiştir. Bu bölümde, Türkiye'nin 1980 sonrası dış ticaret hadleri gelişim süreci ve bunun dış ticaret bilançosu üzerine etkileri konusunda genel bir değerlendirme yapılmış ve konunun günümüz dünya ekonomisinde önemini korumaya devam ettiği görülmüştür. Ayrıca, kullanılan dış ticaret hadlerinin farklı yorumlamalara neden olmasının getirdiği yanıltıcı sonuçlar nedeniyle dış ticaret hadlerinin tek ve kesin bir ölçüt olarak kabul edilmemesinin gerektiği gösterilmeye çalışılmıştır.

2 DIŞ TİCARET HADDİ KAVRAMI, ÖNEMİ VE SINIFLANDIRILMASI

2.1 Dış Ticaret Haddi Kavramının Tanımı

Dünya genelinde ekonomilerin globalleşmesi, ülkelerarası etkileşimin ve ilişkilerdeki karşılıklı bağımlılıkların artmasıyla bir entegrasyon sürecine girilmiş,¹ bütün ülkeler gittikçe artan ölçüde dış ticaret yoluyla birbirlerine bağlanmıştır. Dünyayı yeniden yapılandıran bu değişim ‘‘küreselleşme’’olarak adlandırılmaktadır. Rekabet açısından büyük değişimlerin yaşanmasıyla özellikle azgelişmiş ülkeler, kalkınmaları için gerekli yatırım mallarını ithal edebilmek adına ihracat gelirlerini artırmak zorunda kalmaktadırlar. Bu nedenle dış ticarete kazanç ya da kayıpları gösteren dış ticaret hadlerindeki değişimler önemli hale gelmiştir. Dünyada dış ticareti serbestleştirme eğilimlerinin sonucunda pazarların küresel bir oluşuma bürünmesi ve iktisadi bütünleşmelerin çoğalması, dış ticaret hacminin giderek artmasına katkı sağlamaktadır.² Ülkelerin birbirleriyle yapmış olduğu ekonomik faaliyetleri bir diğer ifadeyle sattığı ve satın aldığı malların fiyatlarındaki değişimler neticesinde kazançlı mı yoksa kayıptamı olduğunun bir göstergesi olmalıdır. Bu göstergelerden birisi dış ticaret hadleridir ve dış ticaret hadleri son yıllarda önem kazanan bir analiz aracı olma niteliğindedir.

Dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesi için korumacı dış ticaret politikaları uygulanmakta ve bu uygulama ülke refahının artırılması amacını taşımaktadır. Bir ülkenin ithalatı, ticaret yaptığı karşı ülkenin ihracatıdır. Hükümetler, korumacı dış ticaret politikası araçlarından biri olan ithalat tarifelerini kullanarak dış ticaret hadlerini iyileştirilebilir ve böylece ülke refahını artırabilirler. Ancak ticaret hadlerinde yaşanacak olan bu iyileşme ve refah artışı, ithalat yapılan ülkelerin ticaret haddini bozarak refahını düşürebilir.³ Kısacası bir ülkenin ticaret haddinin iyileşmesi, refahının artması diğer ülkelerin ticaret hadlerinin bozulmasına ve refah seviyelerinin düşmesi pahasına

¹Nurdan Aslan, ‘‘Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme’’, Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu(Ed.), **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım** içinde (5-22), Ankara: Ekin Kitabevi, 2005, s.5.

²Nazım Öztürk, **Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama**, Bursa: Ekin Yayınevi, 2012, s.197.

³Elif Uçkan Dağdemir (Ed.), **Uluslararası İktisat Politikası**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013, s.7.

gerçekleştirilebilir. Bu durum diğer ülkelerin de korumacı dış ticaret politikası araçlarına başvurarak misilleme yapma olasılıklarını güçlendirebilir.

Dış ticaret hadleri, bir ülkenin sattığı ve satın aldığı malların fiyatlarındaki değişimlerle dış ticaretinden kazançlı ya da zararlı çıktığını göstermek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Dış ticaret hadleri kavramının yurtiçi ekonomideki karşılığı iç ticaret hadleridir ve bu kavram farklı sektörlerin fiyat hareketliliğinden etkilenme derecelerini, sektörler arasında kaynak transferinin ortaya konulmasında kullanılan bir yöntem olup⁴ özellikle tarım kesiminde çalışanların refah düzeylerindeki değişimleri yansıtmaktadır.⁵Başka bir deyişle iç ticaret hadleri, daha çok, köylünün sattığı tarımsal ürünlerle satın aldığı sanayi ürünlerinin fiyatlarındaki değişimler sonucunda refah düzeyinde ortaya çıkan düşüş veya yükselişlerin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Bu had, tarım ile sanayi kesimi arasındaki kaynak aktarımı açısından da önemli bir konu olarak belirtilmektedir.⁶

Ulusal tasarrufların hangi yönde değiştiğini gösteren göstergelerden biri de dış ticaret hadleridir.⁷Ülkelerin dış ticaretten kar mı yoksa zarar mı ettiklerini sadece ithalat ve ihracat rakamlarına bakarak anlamak kolay değildir. Dış ticaret sonucu elde edilen kazançlar veya uğranılan kayıplar ancak, ihracat ve ithalat fiyatlarının karşılaştırılması esasına dayanan dış ticaret hadlerinin incelenmesiyle mümkün olmakta ve bu bağlamda çok çeşitli ticaret hadleri kavramlarından yararlanılmaktadır. Literatürde dış ticaret hadlerinin kullanılan amaçlara göre birçok çeşidi mevcuttur.

⁴ Yaşar Uysal, “Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi-Türkiye Örneği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**, Cilt.1, Sayı.2 (1999), s.254.

⁵ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, 7.Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2009, s.376.

⁶ Ergün Şimşek, Halil Çivi ve A. Zafer Gürler, “Son Yıllarda İç Ticaret Hadleri Yönünde Tarım Sektörünün Durumu”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt.1, (1992), s.46.

⁷ Ercan Sancak ve Nedret Demirci, “Ulusal Tasarruflar ve Türkiye’de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt.8, Sayı.2 (Güz 2012), s.180.

2.2 Uluslararası İktisat Teorilerinde Dış Ticaret Hadlerinin Yeri

Dış ticarete girmek başlı başına ülkeye toplumsal yarar sağlayan bir uğraş olarak kabul edilmektedir. Klasikler, elde edilen bu yararın ticarete katılan iki ülke için de geçerli olduğunu, emperyalizm kuramcıları ise uluslararası rekabet piyasasında dış ticaretin belli aşamaya gelmiş kapitalist ülkelerin yararına olduğu görüşlerini savunmuşlardır. Dış ticaretten hangi ülkenin daha yararlı çıkacağı sorusu ise gündeme gelmemiştir. Bu sorunun gündeme gelmeyişinin temel nedeni dış ticarete arz yönünden yaklaşılmasıdır.⁸ Oysa dış ticaretin bir de talep yönü bulunmaktadır. Kaynakları yalnızca daha iyi dağıtmak ve daha verimli çalıştırmak yetmeyebilir. Bu nedenle üretilen ürünlerin uluslararası pazarlarda satılması ve ticari faaliyetler sonucu kar elde edilip refah ve kalkınma seviyesinin de yükseltilmesi gerekmektedir. Bir ihraç malının kaç birim ithal malı ile değiş tokuş edileceği sorusu, gündeme dış ticaret hadlerini getirmiştir. Dış ticaret hadlerinin nasıl belirleneceği ve dış ticaret hadlerinin hangi ülkelerin lehine neden gelişme gösterdiği konusu J.S.Mill’le gündeme gelmiş, A.Marshall ve Edgeworth’un katkılarıyla geliştirilmiştir.

Klasik iktisatçılar, uluslararası ticaretin nedenlerini ve sonuçlarını açıklamaya çalışırken ençok uluslararası ticaretin serbest ticaret sonucunda taraflara neler kazandıracağı noktası üzerinde durmuşlardır. Açıklamaların temeli ise klasik emek-değer teorisine dayanmaktadır. Emek-değer teorisi basit olarak şöyle açıklanabilir: Üretimlerinde farklı emek miktarı kullanımı gereken mallar farklı değer taşırlar, bir malın değeri onların üretimini için kullanılan gerekli emek miktarı ile orantılıdır ve emek girdisi ile çıktı arasındaki oran değişmemektedir. Burada dikkat edilecek nokta klasiklerin diğer üretim faktörlerini bu analizin dışında bırakmış olmalarıdır.⁹

2.2.1 Merkantilistlerin Dış Ticaret Teorileri

Dış ticaret teorisini ilk kuranlar “Merkantilistler”dir. Çünkü merkantilist ekonomistlerin ekonomik düşüncelerinin esasını “servet” , servetin elde edilmesi için

⁸Şiir Erkök Yılmaz, **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, 2.Basım, Ankara: Efil Yayınevi, 2010, ss.69-70.

⁹Erdoğan Alkin, **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1990, s.44.

öngörülen yolu da ‘‘dış ticaret’’ oluşturmaktadır. Dış ticaret zenginliği sağlamakta ve bu zenginlik gücün de göstergesi sayılmaktadır. Merkantilizm düşüncesi temelde ulusal güvenliği ve bağımsızlığı korumak amacıyla değer ve zenginlik üretilmesi gerektiğini savunmuştur. Böylece birileri kazanırken diğerleri kaybedecektir. Ülkenin ulusal güvenliğini sağladığı sürece gücünü, zenginliğini ve bağımsızlığını muhafaza edebileceğini belirtmişlerdir.¹⁰

Merkantilistlere göre bir ülkenin güçlenmesi, itibar kazanması, sahip bulunduğu değerli madenlerle ölçülmektedir. Nasıl ki bir fert, sahibi bulunduğu değerli madenin miktarına göre zengin veya fakir sayılıyorsa, bir devletin de zengin sayılabilmesi için altın ve gümüş gibi değerli madenlere sahip olması gerekmektedir.¹¹ Bu nedenlerden dolayı ülkelerden değerli madenlerin çıkışlarının engellenmesi ve daha çok madene sahip olabilmek için denizaşırı imkanların araştırılması gerekliliğini savunmuşlardır.

Merkantilistler, dış ticarete devlet müdahalesiyle diğer ülkeler aleyhine yapay şartlar yaratılarak mümkün olduğu kadar değerli madenlerin toplanması zorunluluğuna inanmışlardır. Bu nedenle merkantilist felsefenin esası, ‘‘ithalattan fazla ihracat yapmak’’ ve ‘‘kendi kendine yeterlik’’e dayandırılmaktadır.

Merkantilistlere göre tarım ve sanayi zenginliği artırıcı iş kolları olarak görülmemiş ancak ticaret yolları bu sektörlerle pazar sağlarsa karlı bir iş olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla zenginliğin kaynağı ticarete aranmıştır. Bunların yanı sıra ödemeler bilançosu fikrini geliştirmişler, daima fazla vermesi gerektiğini ve bu fazlanın özellikle denizaşırı ticaretle sağlanabileceğini savunmuşlardır.¹²

2.2.2 Klasik-Neoklasik Görüş Çerçevesinde Dış Ticaret Hadleri

Klasik ekonomistler için dış ticaret hadlerinin seyri konusunda herhangi bir belirsizlik bulunmamakta ve dış ticaret hadleri gelişmekte olan ülkelerin lehine

¹⁰David N. Balam ve Michael Veseth, **Introduction International Political Economy**, 2th Edition, Prentice Hall, 2001, s.27.

¹¹Erol Zeytinoğlu, **Genel Ekonomi**, 5.Baskı, İstanbul: Met/Er Matbaası, 1976, s.545.

¹²Ersan Bocutoğlu, Metin Berber ve Kenan Çelik, **Makro İktisada Giriş**, 5.Baskı, Trabzon: Derya Kitabevi, 2006, s.143.

seyretmektedir.¹³ Klasik iktisatçılar için temel sorun, hangi malların ticarete konu olacağı ve ticari faaliyetlerde bulunacak sözkonusu ülkelerin hangi malları ithal, hangi malları ise ihraç edecekleridir.¹⁴

İktisat literatüründe bir ülkenin dış ticaret hadlerini kendi lehine çevirerek refahını artırma olasılığına sahip olduğu genellikle kabul gören bir görüştür.¹⁵ Bu görüşe göre dünya ticaretinde belli bir pazarlık gücüne sahip olan büyük ülkeler, dış ticaretlerini sınırlayarak refahlarını artırabilirler. Ancak bazı ekonomistlere göre tarımda azalan ve sanayide artan verimler kanunu neticesinde uzun dönemde birincil (ilksel) malların fiyatları artıp mamul malların fiyatları düşecek bunun sonucunda da gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadleri bozularak refah seviyeleri düşecektir. Ancak bu görüşte talep faktöründeki değişimler ile teknolojik ilerleme sonucunda kazanılan avantajlar önemslenmemiştir. Bu görüşün karşısında Singer¹⁶ ve Prebich'in¹⁷ tezi yer almaktadır. Bu tez, hammadde ve tarım gibi emek yoğun üretimde uzmanlaşan geri kalmış ülkelerin uzun vadede dış ticaret hadlerinde karşılaşacağı bozulmaları açıklamaktadır. Birincil mallara olan talebin gelir esnekliğinin sanayi mallarına olan esneklikten daha küçük olduğunu ve dolayısıyla geri kalmış ülkelere ihracat ile ithalat ürünleri arasındaki oransal farkın giderek arttığını belirtmişlerdir. Böylelikle dış ticaret hadlerinin ilksel mal üreten gelişmekte olan ülkelerin aleyhine seyredeceğini savunmuşlardır. Singer-Prebich'in savunmaları üç farklı araştırmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁸ Bunlardan birincisi, istatistiksel tartışmalardır. Bu tartışma, gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadleri veya dolaylı göstergelerinin gerçek anlamda düşüp düşmediğinin sorgulanmasının gerekliliği üzerinedir. İkincisi, dış ticaret hadlerinin zaman içinde değişimini açıklayan genel bir teorinin kabul edilmesinin gerekli olduğu şeklindedir. Üçüncüsü ise dış ticaret hadleri değişiminin politik sonuçlarının tartışılmasının ve asıl

¹³ M.O. Clement, Richard L. Pfister ve Kenneth J. Rothwell, **Theoretical Issues in International Economics**, Boston: Houghton Mifflin Company, 1967, s.126.

¹⁴ C. Erdem Hepaktan ve Hüseyin Karakayalı, "1980-2008 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.7, Sayı. 2 (2009), s.182.

¹⁵ C.F. Bickerdike, "The Theory of Incipient Taxes", **The Economic Journal**, Vol.16, No.64 (December 1906), ss. 529-35.

¹⁶ Hans W. Singer, "The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries", **American Economic Review**, Vol.40, No. 2 (1950), ss.473-486.

¹⁷ Raul Prebisch, "Commercial Policy in The Underdeveloped Countries", **The American Economic Review**, Vol.49, No.2 (1959), s.262.

¹⁸ Thomas H.W. Ziesemer, "Country Term of Trade: Trends, Unit Roots, Over-Differencing, Endogeneity, Time Dummies and Heterogeneity, International", **Review of Applied Economics**, Vol.28, No.6 (May 2014), s.767.

sorunun dış ticaret hadlerindeki bir düşüşün endüstrileşme politikalarına neden olup olmadığının tespit edilmesinin gerekliliği üzerinedir.

Klasik iktisatçıların düşüncesi tarımda teknik gelişmenin yavaşladığı ve azalan verimlerden hareketle, Malthus'dan itibaren, dünyadaki nüfus artışının, arazi ve doğal kaynakların rantında da bir yükselişe neden olduğu ve tarımsal ürünlerle hammadde fiyatlarının giderek arttığı şeklindedir.¹⁹

Klasik iktisatçılar;²⁰

➤ Zevklerin, teknolojinin, üretim kaynakları stoklarının veri olduğunu ve bunun yanında maliyetlerin de sabit olduğunu kabul etmişler genellikle reel kavramları da kullanarak sadece mal ticaret hadleri ile ilgilenmişlerdir.

➤ Tam rekabet şartlarının geçerli olduğunu, dış ticaretteki engellerin ve ulaştırma masraflarının olmadığını varsaymışlar, bu yüzden de ticaret hadleri konusundaki görüşlerinde daha dar alanlarda kalmışlardır.

➤ Döviz sorununun dikkate alınmasının gerekmediğini savunmuşlar ve teknolojik ilerlemenin sağladığı maliyet avantajı ve bunların ticaret hadleri üzerinde yaratacağı etkileri de önemsememişlerdir.

Neo-Klasik görüşe göre;

➤ Korumacılık yerine dışa dönük sanayileşmeyi ve serbest dış ticaret rejimini öneren karşılaştırmalı üstünlüklere göre dış ticaret ilişkilerinin iki grup ülkenin ortak yararına olduğu kabul edilmiştir.²¹ Az gelişmiş ülkeler, üretim üstünlüğünün olduğu alanlarda dış pazarın sağladığı olanaklardan yararlanırlarsa kalkınma ve refah düzeyi açısından büyük ölçekli yatırımlara girişebilir, ayrıca, ihracatlarının artmasıyla da ihtiyaçları olan ithal girdileri kolaylıkla sağlayabilirler.

¹⁹Ertuğrul Tokdemir, “Dış Ticaret Hadleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları**, Vol.38, No.3-4 (1984), s.68.

²⁰Tomris Yılmaz, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret Hadleri ve Ödemeler Dengesi İlişkisi”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları**, No. 371 (1985), s.4.

²¹Sevim Görgün, “İktisadi Gelişme ve Gelişme İktisadi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi*, 2012, No.34, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuamk/article/viewFile/1023014024/1023013234> (21.03.2015), s.58.

➤ Teknolojide sağlanan avantajlarla mamul malların fiyatlarında düşüş sağlanırsa bu durumda dış ticaret hadleri bu malların aleyhine seyretmektedir.

Dış ticaret hadlerinin uzun dönemdeki gelişmesiyle J.M.Keynes de ilgilenmiştir;²² tarımda azalan verimler kanunu nedeniyle dış ticaret hadlerinin gelişmiş ülkeler aleyhine olduğunu, dolayısıyla karşılaştırmalı üstünlüğün bu ülkelerde negatif sonuçlar yaratarak dış ticaret hadlerinde bozulmaya sebebiyet verdiğini ileri sürmüştür.²³

2.2.2.1 Mutlak Üstünlükler Teorisi-Adam Smith

Mutlak üstünlükler teorisi Adam Smith tarafından 1776 yılında ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre bir ülke karşı ülkeye göre hangi malları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ihraç ederek pahalıya üretebildiklerini dış ülkelere ithal etmelidir. Adam Smith ülkelerin, kapalı ekonomi durumuna göre daha karlı olduğu için dış ticaret yaptıklarını savunmuştur.

A.Smith, merkantilistlerin savunduğu dünya servetinin sabit olduğu ve dış ticaret yapan ülkelerin çıkarlarının çatıştığı²⁴ fikrine karşı çıkmış olup uluslararası işbölümü ve uzmanlaşma ile dünya kaynaklarının daha verimli kılınarak servetin artırılabilirliğini savunmuştur.²⁵ Artırılan bu serveti dış ticaret yapan her iki ülke bölüşmekte ve ülkeler arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır. Eğer dış ticaret yapılırsa bundan her iki ülke de az ya da çok kazançlı çıkmaktadır.²⁶

Adam Smith modern iktisadın kurucusu ve serbest ticaretin ilk ve en ünlü savunucusu olarak kabul edilmektedir. Smith için uluslararası ticaret yapılmasının her türlü ticarete olduğu gibi benzer nedenleri bulunmaktadır. Ticaret, insanın değişim eğiliminin bir sonucu olarak görülmekte ancak bu ticaretin bencilce bir motivasyon olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine insanlar birbirleriyle ticaret yaptığında

²²İsmet Doğan Kargül, "Dış Ticaret ve İktisadi Büyüme Üzerine Son Tartışmalar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1973, Cilt.33, Sayı.1-4,

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/viewFile/1023012561/1023011790> (11.02.2015), s.99.

²³John Maynard Keynes, "The Economic Consequences of the Peace", 2002, ss.65-104.

<http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/keynes/pdf%26filename%3Dpeace3.pdf>, (21.11.2014).

²⁴Gülten Kazgan, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 6.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s.36.

²⁵Kenan Çelik, *Uluslararası İktisat*, 1.Basım, Trabzon: Derya Kitabevi, 2004, s.5.

²⁶Adam Smith, "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", *The Wealth of Nations*, Edwin Cannan(drl.), 5.Edition, London: Methuen and Co. Ltd., 1904, ss.514-516.

fedakarlıkla kendi çıkarlarında sağlamış olmaktadır.²⁷ Tüccarlar ticaretten yarar sağlamak istedikleri için uluslararası alanda ticaret yaparak bundan kar elde etmeye çalışmaktadırlar. Ancak Smith göstermiştir ki sadece tüccarlar değil aynı zamanda toplumda bu uluslararası ticaretten yarar sağlamaktadır.

Ülkeler ticari faaliyetlerini gerçekleştirirken diğer ülkelerden sadece mutlak üstünlüğe sahip oldukları ürünleri ithal etmelidirler.²⁸ Ancak mutlak üstünlükler teorisi dış ticareti tam anlamıyla açıklamamaktadır. Örneğin, seçilen iki ülkeden biri her iki malın üretiminde de mutlak üstünlük sahibi olursa karlı dış ticaret yapılabilir miydi sorusu mutlak üstünlüklere göre söz konusu ülke bütün malları daha ucuza üretiyorsa bu durumda ticaret yapılmasının gereksiz olduğu şeklindedir.

2.2.2.2 Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi-David Ricardo

İki ülkeden birinin her iki malın üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olması dış ticareti tam olarak açıklamada eksik kalmıştır. Bu durumun eksikliklerini gidermek amacıyla 1817 yılında David Ricardo tarafından karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ortaya atılmış ve teori, mutlak üstünlükler teorisinin geliştirilmesi şeklinde olmuştur.²⁹ Bu teoriye göre önemli olan üretimde üstünlük derecesidir. Ulusların sahip oldukları kaynaklar farklı olduğundan bir malı daha fazla üretmenin (üretiminden vazgeçilen diğer mal cinsinden) fırsat maliyetide uluslara göre değişecektir.³⁰ Bir ülkenin her iki malda mutlak üstünlüklere sahip olması ticaret yapmasının gereksiz olduğu anlamını taşımamaktadır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde ülkelerin uluslararası alanda ihtisaslaşmaları için her ülkenin nispi üstünlüğünün bulunduğu üretim alanlarına kayması gerekmektedir.³¹

Ricardo, dış ticaretin her iki tarafa da fayda sağlaması için mutlak üstünlükler teorisine gerek olmadığını göstermiştir. Karşılaştırmalı üstünlüklerin gerçekleştiği durumlarda mutlak üstünlük de vardır, ama tersi geçerli değildir. Eğer bir ülke, malların

²⁷Reinhard Schumacher , ‘‘Adam Smith’s Theory of Absolute Advantage and The Use of Doxography in The History of Economics’’, **Erasmus Journal for Philosophy and Economics**, Vol.5, No.2 (Autumn 2012), s.57.

²⁸Todd G. Buchholz, **New Ideas From Dead Economists: An Introduction To Modern Economics Though**, Newyork: Plume, 2007, ss.60-72.

²⁹Çelik, s.8.

³⁰Cem Alpar (hızl.), **İktisat İlkeler ve Kavramlar**, İstanbul: Alfa Basım Yayın, 1988, s.337.

³¹Erol Manisalı, **Gelişme Ekonomisi**, 2.Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1978, s.78.

üretiminde diğerinden daha üstün durumdaysa ne olur sorusuna mutlak üstünlükler teorisine göre verilen cevap; bu durumda ticaret yapmaya gerek yoktur, bütün malları kendisi üretmektedir.³²Karşılaştırmalı üstünlüklere göre ise bunun için sadece iki ülkede göreceli maliyetlerin (göreceli fiyatların) farklı olması yeterlidir. Her iki ülke için de karlı ticaret yapma olanağı bulunmaktadır. Örneğin, herhangi bir ülkede işgücü çok ucuz olduğunda bütün mallarda o ülkenin mutlak üstünlüğü olduğu varsayımıyla mutlak üstünlükler teorisine göre sözkonusu ülke her şeyi kendisi üretecektir ve dış ticarete ihtiyacı yoktur. Ancak gerçekte olayın böyle olmadığı görülmektedir.

Ricardo tarafından işaret edilen uluslararası ticaretin temel ayırt edici özelliği, üretim faktörlerinin uluslararası alanda hareketsiz olduğudur. Mallar ülkeler arasında ve ülke içinde tam hareketli (sıfır taşıma maliyetli) iken, üretim faktörlerinin ülke içinde tam hareketli ülkeler arasında ise tamamen hareketsiz olduğu kabul edilmektedir. Bir malın birim maliyeti onu üretmek için gerekli olan emek miktarına bağlıdır. İngiltere ve Portekiz arasında kumaş ve şarap ticaretinin yapıldığı ünlü örneğinde Ricardo,³³ İngiltere için şunların olabileceğini söylemiştir; Bir yıl boyunca 100 erkek işçinin kumaş üretmesi gerektiğinde aynı zamanda şarapta üretilmek isteniyorsa 120 erkek işçinin çalışması gerekmektedir. İngiltere'nin bu nedenle şarap ithal etmesi ve bunu satın alabilmek için de kumaş ihraç etmesi gerekebilir. Ricardo'ya göre Portekiz'de şarap üretmek için bir yıl boyunca 80 erkek işçinin emeği ve aynı ülkede aynı anda kumaş üretmek için ise 90 erkek işçinin emeğine ihtiyaç duyulmaktadır. Kumaş karşılığında şarap ihraç etmesi Portekiz için avantajlı olmaktadır.³⁴ Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler modeli, İngiltere ve Portekiz tarafından ticarete konu olan şarap ve kumaş üretimi için gerekli bir birim işgücünden ziyade belirsiz bir miktar şarap ve kumaşın üretilmesi için gerekli işçi sayısını belirttiği için eleştirilmiştir.³⁵

³²Oğuz Kaymakçı, Nuri Avcı ve Recep Şen, **Uluslararası Ticarete Giriş Teori, Politika ve Uygulama**, 1.Basım, Ankara: Nobel Basımevi, 2007, s.4.

³³David Ricardo, **On The Principles of Political Economy and Taxation**, 3th Edition, London: John Murray, 1821, ss.40-63.

³⁴John S. Chipman, "A Survey of the Theory of International Trade: Part 1", **Econometrica**, Vol.33, No.3 (Temmuz 1965), s.479.

³⁵Jorge Morales Meoqui, "Comparative Advantage and the Labor Theory of Value", **History of Political Economy Duke University Press**, Vol.43, No.4 (Winter 2011), s.744.

Fırsat maliyetlerinin veya göreceli maliyetlerin farklı ülkelerde farklılık göstermesinin altında birçok neden bulunmaktadır. Ancak teknoloji veya verimlilik farklılaşmanın temel kaynağı olarak belirtilmektedir.³⁶

Ricardo'nun teorisi bir arz teorisidir bu yüzden de malların sadece arzıyla ilgilenilmiştir.³⁷ Talep şartları ise dikkate alınmamıştır. Arz ve talebin bir bütün olarak değerlendirilmemesi diğer bir ifadeyle arz ve talepten bir tanesinin ihmal edilmesi piyasa mekanizmasından beklenenlerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Bu yüzden tüketicilerin taleplerinin de analize katılmasının gerekli olduğu görülmüştür. Tüketicilerin gelir düzeyleri, zevk ve tercihleri, kredi imkanları vb. faktörler dikkate alınmadığından dış ticaret hadleri belirlenememiştir. Kısacası, Adam Smith ve Ricardo, teorilerinde talep faktörlerini dikkate almadıklarından iki ülkenin iç maliyet oranlarının belirlediği sınırlar arasında, dış ticaret hadlerinin tam olarak nerede olduğunu tespit edememişlerdir.

Ricardo'nun tezinin temelini oluşturan esas, dış ticarete giren her ülkenin bu ticaretten karlı çıkacağı düşüncesi iken, bu kazancın ülkeler arasında nasıl paylaşılacağı konusunun açıklanmasında yetersiz kalınmıştır. John Stuart Mill ve Alfred Marshall bu eksikliği gidermişlerdir. Dış ticaretten beklenen kazançların ölçülmesinde dış ticaret hadleri kavramını kullanmışlar ve dış ticaret hadlerinin iki ülkenin iç maliyetleri arasında hangi noktada oluşacağını tespit etmişlerdir. Dış ticaretten sağlanan kazançların dış ticarete giren ülkeler arasında nasıl paylaşılacağı, diğer bir ifadeyle dış ticaret yapan bir ülkenin yapmış olduğu bu ticaretten ne ölçüde kazanç elde edeceği ve bu kazançların zaman içinde nasıl bir seyir göstereceği sorularının cevaplandırılması önemlidir.

³⁶David Begg, Stanley Fischer ve Rudiger Dornbusch, **Economics**, 8. Edition, Newyork: Mcgrav-Hill Hidger Educations, 2005, ss.550-580.

³⁷Çelik, s.11.

2.2.2.3 Dış Ticaret ve John Stuart Mill

Klasik dış ticaret teorileri genel olarak değerlendirildiğinde birkaç yönden eksiklerin olduğu belirtilebilir. Örneğin, ticaret yapıldıktan sonra uluslararası hangi fiyatın oluşacağı ve yapılacak olan ticaret hacminin ne olacağı konularında tam bir açıklık bulunmamaktadır. Mill, dış ticaret konusundaki görüşlerine Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler kuramındaki görüşlerini yinelemekle başlamış olup uluslararası ticareti karşılaştırmalı maliyetlerle değil büyük ölçüde arz talep şartlarına dayandırarak ve dış ticarete talep koşullarına yer vererek açıklamıştır.³⁸ Ayrıca Ricardo modelindeki belirsiz olan mübadele oranlarını belirli hale getirerek gelişimi ilerletmiştir.³⁹ Eğer bir ülkenin malına uluslararası piyasalardan herhangi bir talep yoksa karşılaştırmalı üstünlükler teorisi etkinliğini kaybedecektir. Mill, özellikle Ricardo'nun dış ticaretin gıda maddelerini ucuzlatması ile ücretlerin baskı altında tutulması görüşüne katılmıştır. J.S.Mill fazla üretimin satılması veya sermayeye istihdam alanı yaratılması açısından dış ticaretin bir işlevi olacağını kabul etmektedir. Böylelikle hem eksik talep görüşünü benimseyen iktisatçılardan hem de Adam Smith'den ayrılmaktadır.

John Stuart Mill, dış ticaret hadlerindeki gelişme ile ilgilenmiştir. Ancak Mill, konuya değişik bir açıdan bakmıştır. Dış ticaret hadlerinin geleceği hakkında görüş bildirmemiş, bunun yerine modern bir görüş ileri sürmüştür. Bu ise ihracat sektöründeki teknik gelişmelerin ne gibi sonuçlar doğuracağıyla ilgilidir. Mill, teknolojik gelişmede birbirinden farklı iki durum tespit etmiştir.⁴⁰ Birincisi, ihracatta teknolojik gelişmenin ülkenin daha önceleri ihraç etmediği yeni bir mamulün ihracatına neden olduğudur. İkincisi ise halen ihraç ettiği malların maliyetlerinin azalmasına yol açan durumdur. Birinci halde dış ticaret hadlerinde gelişme görülmektedir.

Adam Smith ve David Ricardo, ülkenin dış ticaretten elde edeceği kazancı dile getirirken ithal malının ülkeye olan maliyeti üzerinde durmuşlar ve ithal edilen malın değerini, karşılığında verilen ihraç malının değeriyle ölçmüşlerdir. Bir birim ihraç

³⁸J.S. Mill, **Principles of Political Economy With Some of Their Applications to Social Philosophy Book III**, 7 th Edition, William J. Ashley (Ed.), London: Green and Co, 1909, <http://www.econlib.org/library/Mill/mlPCover.html>, (10.12.2014), ss.36-79.

³⁹Adnan Doğruyol ve Şükrü Cicioğlu, “ Bir İktisat Bilimi İkilemi: İngiliz Düşüncesinde Etik ve Faydacılık Ekseninden J.S. Mill ve Moral Teorisi”, *Sakarya İktisat Dergisi*, [http://www.sakaryaiktisat.com/Makaleler/z2i7cxgvvci.pdf\(11.01.2015\)](http://www.sakaryaiktisat.com/Makaleler/z2i7cxgvvci.pdf(11.01.2015)), s.127.

⁴⁰Kargül, s.98.

malına karşılık kaç birim ithal malı elde edileceği sorusu üzerinde ise hiç durmamışlardır. Ancak Mill, uluslararası değişim sorununa değinmiştir. Taleplerin arkasında arz yatmakta ve bir ülkenin ihraç malları arzı onun ithal mallarına olan talebini göstermektedir.⁴¹ Ülkelerin ticaret hadleri, birbirlerinin mallarına olan taleplerinin büyüklüğüne ve şiddetine göre değişmektedir. Bu nedenle uluslararası düzlemde arz ve talebin adı, karşılıklı talep olmaktadır. Mill'in Uluslararası Değerler Yasası'na, Karşılıklı Talep Yasası denilmesinin nedenin bu olduğu belirtilmektedir. Dış ticaret teorisine talep yönünden katkıda bulunan ilk iktisatçı John Stuart Mill'dir.(1803-1873). Mill'in ilgilendiği problemler, ticaret hadlerinin farklı bir yolu olarak ele alınmış ve ilerleyen dönemlerde sayısal verilerle de gösterilmesi önemini artırmıştır.⁴² Karşılıklı Talep Kanunu'na göre bir ülkenin, diğerinin malına karşı talebinin şiddetinin derecesi bilinirse dış ticaret hadlerinin belirlenmesi o derece mümkün olmaktadır. İthal ettiği mala talebi şiddetli olan ülke, sözkonusu malı alabilmek için karşı ülkenin belirleyeceği yüksek fiyatlara razı olmaktadır. Bu durum ithalatçı ülkenin aleyhine sonuçlar doğururken ihracatçı ülkenin lehinedir. Diğer bir ifadeyle mallarına şiddetli bir şekilde talep bulan ülke, ticaret hadlerinin lehine dönmesi sonucu karlı çıkmaktadır. Mill, fakir ülkelerin bu şekilde dış ticaret kazançlarının artacağına dikkat çekmiş çünkü zengin ülkelerin daha fazla satın alma ve talepteki şiddetleri nedeniyle ihracatçı ülkenin yüksek fiyatlarını kabul edeceğini savunmuştur.⁴³ İngiliz iktisatçı Alfred Marshall, Mill'in açıklamakta yetersiz kaldığı arz ve talebin dış ticaret hadlerinin belirlenmesindeki etkileri konusuna, teklif eğrileri yardımıyla netlik kazandırmıştır.⁴⁴

Smith ve Ricardo'da bir ihraç (ithal) malına karşılık kaç birim ithal (ihraç) malı alındığı (verildiği) noktası belirsiz olduğundan ticaretten kazançlı çıkan ülke ithal malını en ucuza elde eden ülke, yani ihraç malları sanayisinde işgücü verimliliği yüksek olan ülkedir. Bu noktada Smith ve Ricardo'nun sözünü ettiği toplumun dış ticaret yapmakla elde ettiği kazancıdır.⁴⁵ J.S.Mill değer ve maliyet ayırıştırması ile maliyet kavramını Smith ve Ricardo'daki kazançla, 'değer' kavramını da 'kar'la

⁴¹James Laurence Laughlin(Ed). **Principles of Political Economy**, Newyork: D. Appleton and Company, 1894, ss.592-593.

⁴²Wendell C. Gordan, **International Trade: Goods, People and Ideas**, Newyork: Alfred A. Knof, 1962, s.63.

⁴³Doğruyol ve Cicioğlu, s.127.

⁴⁴Esra Yüksel ve Ercan Saridoğan, "Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R.Krugman'ın Katkıları", **Öneri Dergisi**, Cilt.9, Sayı.35 (Ocak 2011), s.200.

⁴⁵Tomris Yılmaz, s.73.

özdeşleştirmiştir. Böylece J.S.Mill ile birlikte dış ticaret hadleri kavramının günümüzde ifade ettiği anlamına kavuşturulduğu belirtilebilir.

Kısacası, dış ticaret hadleri kavramı üzerinde çalışan ve ilk teorik açıklamaları yapan J.S.Mill'in yapmış olduğu çalışmaların asıl amacı, dış ticaret hadlerini ölçmek değil daha çok dış ticaret sonrası elde edilmiş olan kazançların ne olacağının saptanmasıdır.

2.2.2.4 Alfred Marshall ve F.Y.Edgeworth Teklif Eğrilerinden Dış Ticaret

Hadlerine Geçiş

Mill'in karşılıklı talep kanununun arkasındaki teori, Edgeworth ve daha sonra teklif eğrileri şeklinde Marshall tarafından grafik olarak gösterilmiştir. Ülkenin bir miktar ithal malı karşılığında önerdiği ihraç malı tutarına "teklif" adı verilmektedir.⁴⁶ Teklif eğrisi, ithal malı bir birim artırılırken ülkenin kendi malından önereceği miktarı gösteren eğridir. Bir teklif eğrisi üzerindeki bir nokta aynı zamanda;

- İhraç malı arzını,
- İthal malı talebini,
- Dış ticaret hadlerini göstermektedir.

Bunlar üretim imkanları eğrilerine göre farklı geometrik şekillerle gösterilmektedir. Hiçbir ülke dahilde üretebildiği ithal malının daha azını ihracat karşılığında elde etmek istemeyecektir.

Teklif eğrisi alelade bir arz veya talep eğrisi değildir. Örneğin, teklif eğrisi bir talep eğrisi olarak, bir malın arzı (ihracat) karşısında diğer malın (ithalat) talebini ifade etmekte olup, normal bir talep eğrisi para cinsinden belli bir mala olan talebi göstermektedir. Bununla beraber kullanılan para ölçüsü, toplam harcama olmayıp, birim fiyatıdır.⁴⁷ Arz ve talep eğrisinde parasal fiyat ve miktarlar arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Teklif eğrilerinde ise fiyatlar parasal olmayıp bir malın fiyatı, diğer mal cinsinden ifade edilmektedir. Teklif eğrisinin hem arz hem de talep eğrisi olma

⁴⁶http://www.econ.umn.edu/~cai/Daolu/teaching/Econ4431/Chap007_Cai.pdf(11.08.2014).

⁴⁷Charles Poor Kindleberger, **International Economics**, 4. Edition, Homewood Press, 1968, ss. 39-50.

özelliğinden dolayı sözkonusu eğri arz ve talebi etkileyen faktörler nedeniyle değişimlere uğramaktadır. Bir teklif eğrisi değiştiğinde ‘‘dış ticaret hacmi’’ ve ‘‘dış ticaret haddi’’ olmak üzere iki etki ortaya çıkmaktadır. Bunlar;⁴⁸

➤ Ticaret hacmi etkisi; teklif eğrisindeki bir kaymanın ticaret hacmini nasıl etkilediğini göstermektedir. Dış ticaret hacmi ithal ve ihraç edilen ürün miktarını ifade etmekte ve ithal malların aleyhine bir kayma dış ticaret hadlerini yükselterek refahı olumlu, ticaret hacminde bir daralma meydana geldiğinde ise refahı olumsuz yönde etkileyebilir.

➤ Ticaret haddi etkisi ise teklif eğrisindeki bir kaymanın ticaret haddini nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Dış ticaret haddi, dış ticarete yapılan fiyat düzeyidir. Dış ticaret hadlerini yükselten bir kayma refahı olumlu etkilerken fiyat düzeyindeki düşüş ise refahı olumsuz etkileyebilir.

2.2.2.5 Dış Ticaret Hadlerinin Gelişimi İle İlgili Görüşler

Dış ticaret hadlerinin gelişimi konusunda konuda kötümser ancak uygulamada ender rastlanabilecek görüş, Bhagwati⁴⁹ tarafından ileri sürülmüştür. Dış ticaret literatüründe yoksullaştırıcı büyüme adıyla anılan bu görüşe göre, dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesinin neden olduğu kayıplar, üretim artışının(büyümenin)sağladığı kazançlardan daha büyüktür. Yoksullaştırıcı büyümenin uluslararası piyasada etkin bir pozisyon kazanmış bir üreticinin bazı ürünler için karşılaştığı inelastik dünya talebi, ürününün çıktı miktarını artırması, ithalat gelirlerinin ve ulusal refahının düşmesi nedenleriyle ortaya çıktığı belirtilmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla bu ülke dış ticaret yoluyla sağladığı büyümeden sonra, önceye göre daha düşük bir refah düzeyine sahip olup⁵¹ yapmış olduğu dış ticareti nedeniyle reel gelir kaybına uğramaktadır. Bu kaybın nedeni dış talep koşullarının elverişli olmaması ve büyümenin belirli koşullarda dış ticaret hadlerinde kötüleşmeye yol açmasındandır. Ancak bu kötüleşme reel gelirde artış, hiç

⁴⁸Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulamaları**, 16.Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2007, s.61.

⁴⁹Jagdish N. Bhagwati, ‘‘Immiserizing Growth: A Geometrical Note’’, **Review of Economic Studies**, Vol.25, No.3 (1958), ss.201-205.

⁵⁰B. Barret Christopher, ‘‘Immiserized Growth in Liberalized Agriculture’’, **World Development Elsevier**, Vol.26, No.5 (May 1998), s.743.

⁵¹Ergül Han ve Ayten Ayşen Kayan, **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, 7.Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayını, 2012, s.158.

değişmeme ya da fiilen azalma gibi değişik sorunlar meydana getirmektedir. Buna göre büyümenin sağladığı reel gelir artışı dış ticaret hadlerinden doğan kayıptan büyükse sorun çıkmamaktadır. Eğer dış ticaret hadlerinden doğan kayıp bunun üstüne çıkıyorsa büyümenin sağladığı reel gelir artışı bu kayıpla fazlasıyla yok edilmektedir. Bu durumda ülke fakirleştiren büyüme sürecine girmektedir. İhraç mallarının dış talebinin esnek olmadığı (doğal kaynak yoğun ürünler) ve ithal ikame sanayilerinin tasfiye olduğu durumlar bu sonuca neden olmaktadır.⁵² Yoksullaştırıcı büyüme sürecinde ve koşullarında ülke ihraç edilebilir mallar üretimini artırırken, ithal edilebilir mallar üretimini azaltmaktadır. Bu koşullar altında yapılan ticaret sonucunda ülkenin dış ticaret hadleri büyük oranda bozulmaktadır. Bunun yanı sıra ekonomide, gerek faktör arzındaki artışlar gerekse teknolojik ilerlemeler nedeniyle serbest kalan üretim faktörleri yine ihracat kesimine yöneleceğinden, faktör donanımındaki artışın iktisadi gelişmeye bir katkısının olmadığı belirtilmektedir.

Klasik dış ticaret kuramı, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine dayalı bir işbölümünü benimsedikleri ve uluslararası ekonomik ilişkilerde serbest dış ticaret politikası uyguladıkları takdirde iktisadi kalkınmanın hızlanacağını ileri sürmektedir. Bu görüş çeşitli yönlerden eleştirilmektedir. Bu eleştiriler içinde en önemlilerinden birisi dış ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkelerin aleyhine bozulduğudur. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında serbest dış ticaret politikasının dayandığı pazar mekanizmasının gelişmiş ekonomiler gibi az gelişmiş ekonomilerde de farklı işlemesi etken olmuştur. Pazar ekonomisi gelişmiş ülkelerde güçlü tekелci eğilimler sonucu, fiyatların marjinal sosyal maliyetleri yansıtmamasını önleyecek bir biçimde iken, az gelişmiş ülkelerde, ihraç ürünlerinin özelliği gereği, neredeyse tam rekabet fiyatlarını yansıtacak bir biçimde işlemektedir. Eşit olmayan bu koşullar (bir tarafta tekелci fiyatlar öte tarafta rekabetçi fiyatlar) altında yapılan ticaret, az gelişmiş ekonomilerden gelişmiş ekonomilere kaynak aktarılmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda az gelişmiş ülkeler iktisadi kalkınmalarını istenilen hız ve doğrultuda gerçekleştirmede büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar.⁵³

⁵²Harun Bal, “İktisadi Gelişme ve Doğal Kaynaklar: Geçiş Ekonomileri Çerçevesinde Bir İnceleme”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.20, Sayı.1 (2011), s.93.

⁵³ Han ve Kayan, s.203.

Bir ülkenin dış ticareti ile ekonomik performansı arasında güçlü bir ilişkinin olduğu belirtilebilir.⁵⁴ Seçilen dış ticaret stratejisinin ne olduğu ve kalkınma ile refah seviyesi üzerindeki etkisi önemlidir. Bunların bir göstergesi olarak dış ticaret hadleri takip edilebilir. Eğer bir ülkenin kalkınması ve büyümesi diğer ülkeden mutlak suretle talep edeceği ithal malına bağlı ise bu ülkenin dış ticaret hadleri negatif(olumsuz) seyir izleyebilir ve dış ticaret açıkları oluşabilir. Ayrıca ülkelerin dış piyasalara olan uyumsuzlukları⁵⁵ ve zamanla oluşan dış ticaret bilançolarındaki açıklar ithalat artış hızının daha da artmasıyla ticaret hadlerinde yaşanacak olumsuzluklar, ülkenin ekonomik gücünün düşme eğiliminin de bir göstergesi sayılabilirler. Gelişmekte olan ülkelerin üzerindeki entegrasyon ve ihracat baskıları bu ülkelerin yoksullaşmasına ve gelir dağılımının daha da fazla bozulmasına neden olmaktadır. İhracat yapma baskısı nedeniyle az gelişmiş ülkeler birbirleriyle rekabete girebilirler. Bu durum ise ülke parasının gelişmiş ülke paraları karşısında cari olarak değerinin düşmesine ve az gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerinin bozulmasına neden olabilir.⁵⁶

2.3 Dış Ticaret Hadleri Kavramının Önemi

Uluslararası ticaret teorisinde önemli bir yeri olan ‘‘ticaret hadleri’’ kavramı, iktisadi çözümlemelerde özellikle kalkınan ülkelerin dış iktisadi ilişkilerinin gelişme yönünden etkilerinin incelenmesinde, geniş ölçüde kullanılmaktadır. Ticaret hadlerinin bu kadar önemli olması, ülkelerin uygun politikalarla bunu kendi lehlerine döndürme çabası içinde olacaklarını ima etmektedir. Bu kanı, uluslararası iktisatta önemli bir ilgi ve tartışma alanı bulmuştur. Ticaret hadlerinin düşme ya da bozulması, olumsuz bir gelişme olarak kabul edilmekte ve eğer bir ülkenin ticaret hadlerindeki gerileme uzun bir süre devam etmekte ise bu, ülkenin daha kötü iktisadi şartlar altına girebileceğini göstermektedir.

Dış ticaret hadleri kavramlarını ‘‘en iyi’’, ‘‘daha iyi’’ ve ‘‘yetersiz’’ gibi sıfatlara ayırmak doğru değildir. Önemli olan her birinin kullanılış yerleri olması, amaca

⁵⁴ Nisfet Uzay, ‘‘Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracat Artışı-İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği’’,**ODTÜ 1.İktisat Kongresi**, Ankara: Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı.9, Eylül 1997, s.37.

⁵⁵ A. Niyazi Özker, ‘‘Gelişmekte Olan Ülkeler Kapsamında Ödemeler Bilançosuna İlişkin Dengesizlik Unsurları’’, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını**, Cilt.5, Sayı.2, (2000), s.69.

⁵⁶ Kaan Ögüt, Kalkınmacı Devlet Üzerine, 2014,

<http://www.aydinlanma1923.com/ojs/index.php/AYD23/article/download/212/212>(17.02.2015), s.9.

göre birinin ya da ötekinin uygun düşmesidir. Örneğin, bir ülkenin ihracat ve ithalat fiyatlarındaki değişimler ihmal edilebilir kadar küçükse bu durumda ülkenin dış ticaret kazancını en iyi belirten kavram gayrisafi ticaret hadleridir. Çünkü ülkenin ticaret kazancını miktarlar belirleyecektir. Talep ya da arz miktar olarak istikrarlı ise ülkenin dış ticaret miktarının değişimleri yansıtmadığı durumda ülkenin dış ticaret kazancını dünya piyasa fiyatları belirleyecek, bu kazancı da en iyi şekilde net dış ticaret hadleri gösterecektir.⁵⁷ Diğer taraftan, geliştirilmiş bir kavram olan faktörlü dış ticaret hadlerine “en iyi” dış ticaret hadleri kavramı demek de doğru olmayabilir. Eğer ülkenin ihracat sanayinde hiçbir verim artışı olmamışsa, bu kavram işe yaramayacak ve kavram net dış ticaret hadlerine dönüşecektir.

Dış ticaret hadleri, toplam harcamalar içinde dış ticaretinin payı yüksek olan ülkelerde ödemeler dengesi ve ulusal gelire önemli ölçüde etki etmektedir. Ayrıca dış ticaret hadleri, ülkeler arasında artan gelir farklılıklarının da azaltılmasında rol oynamaktadırlar.⁵⁸

2.4 Dış Ticaret Hadlerinin İktisadi Kalkınmaya Etkisi

Ticaret hadleri ile iktisadi kalkınma arasında karşılıklı etkilerin olduğu belirtilebilir. Ticaret hadleri, iktisadi kalkınmanın yönünü ve hızını etkilerken, iktisadi kalkınma da ticaret hadleri üzerinde etkili olmaktadır. İktisadi gelişme ile birlikte tüketim alışkanlıklarında, teknolojiye, üretim faktörleri arz ve fiyatlarında iç ve dış pazarların genişliğinde, rekabet koşullarında değişimler olabilir. Bu değişimler mal fiyatlarını, arz ve talep koşullarını ve sonuçta ticaret hadlerini etkileyebilirler. Gelişmekte olan ülkeler, milli gelirlerinde artış sağladıklarında üretim teknikleri ile sosyal ve kurumsal yapılarında da değişiklikler yaparak kalkınma süreçlerini hızlandırırlar.

Çeşitli ticaret politikaları ile gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşıdığı belirtilebilir. Çünkü kalkınmaları için gerekli olan hammadde, sermaye donanımı ve ara mallarını sadece yurtdışından

⁵⁷Kindleberger, ss.116-121.

⁵⁸İsmail Aydoğuş ve H.Gonca Diler, “Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, **Afyon Kocatepe İİBF Dergisi**, Cilt.8, Sayı.1 (2006), s.91.

sağlayabilirler.⁵⁹ Diğerleri ise yurtiçinde üretilebilir ancak katlanılması gereken maliyetler çok yüksek boyutlara ulaşabilir. Bununla birlikte dış ticaret özellikle tüm azgelişmiş ülkeler içinde önemlidir. Bunun nedeni azgelişmiş ülkelerin kalkınmaları için gerekli faktörleri dış kaynaklardan elde ediyor olmalarındandır. Ayrıca dış ticaret hadlerinin aleyhlerinde bir seyir izlemesi refah düzeylerine önemli derecede etki etmektedir. Ekonomide ihracat sektöründe meydana gelen gelişmeler, ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkiler meydana getirerek gelişimi hızlandırabilirler.⁶⁰ İhracat artışı, milli gelir seviyesini yükseltir ve ihracatın genişlemesine bağlı olarak ülkenin dış ticaret hadlerinde iyileşmeler yaşanabilir. Ancak bunun da tam olarak sağlanabilmesi için ihracat sonucu elde edilen gelirlerin ülkenin kalkınması için gerekli olan yatırım alanlarına transferinin sağlanması ve teknolojik ilerlemeye yönelik adımların atılması gerekmektedir. Aksi halde uluslararası ekonomik ilişkilerinin özellikle ithalat bağlamında ağırlık taşıması ve hatta ihracatın ithalata bağımlı olması dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve bu ülkeler için cari işlemler açığı sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁶¹

Üretimlerinin büyük bir bölümünü gelişmiş ülkelere satan azgelişmiş ülkelerin ihracat gelirleri, gelişmeleri için büyük önem taşıyan sermaye malları ile sınai hammadde ve bir kısım tüketim mallarının satın alınmasına harcanmakta, yani büyük ölçüde ithalata gitmektedir. Bu durumda ülkenin ithal kapasitesi, bir yandan ihracatın hacmine öte yandan doğal olarak ihraç malları fiyatları ile ithal malları fiyatlarının oransal büyüklüğüne bağlı bulunmaktadır. İthalat ve iktisadi kalkınma arasında sıkı bir etkileşimin olduğu belirtilebilir. Bu etkileşimin yönü ise ithalatın yapısına bağlıdır. Diğer bir ifadeyle eğer azgelişmiş ülke ithalatında tüketim malları ağırlıktaysa, bu durum ülkenin kalkınmasına değil sınırlı kaynakların dışarıya akması sonucu gelirin azalmasına neden olmaktadır. Eğer ithalat daha çok sermaye malı ve ara malından oluşuyorsa pozitif etkiler görülebilir. Ancak bu durumda sermaye malı ithalının

⁵⁹ John Sloman, **Economics**, 5th Edition, Financial Times Management, 2002, ss.505-523.

⁶⁰ Altay İsmayilov ve Ayaz Zeynalov, "Gelişmekte Olan Ülkelerin İktisadi Kalkınmasında Dış Ticaretin Rolü; Azerbaycan Değerlendirmesi, **Journal of Azerbaijan Studies**, (2009), s.595.

⁶¹ Yusuf Bayraktutan ve Işıl Demirtaş, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.22 (2011), s.25.

devamlılık kazanmaması için azgelişmiş ülkenin kendisinin sermaye malları üretecek duruma getirilmesinin sağlanması gerekmektedir.⁶²

Dış ticaret hadlerinde bir artış ülkenin uluslararası pazarlarda satınalma gücünü artırdığında reel milli gelir, üretimden daha hızlı artabilir. Bu gelişme, kişi başına gelir artışı yoluyla refah düzeyini yükseltip belli miktarda ihracatla, daha fazla mal ithalini mümkün hale getirebilir. Bu ise ekonomide ihracata ya da ithal ikamesine yönelmiş üretim alanlarında kullanılan kıt kaynakları serbest bırakarak kalkınma üzerine olumlu etkiler yaratabilir. Öte yandan ihraç fiyatlarındaki oransal artış sonucunda iyileşen ticaret hadleri, yabancı sermaye akımını da hızlandırarak kalkınmanın finansman kaynaklarını artırabilirler.

Dış ticaret hadlerinin düşmesi, olumsuz bir gelişme olarak kabul edilebilir. Ticaret hadlerindeki bozulma, ihraç fiyatlarının düşmesi sonucunda meydana gelmişse, ülkenin dış pazarlarda satın alma gücü ya da ithalat kapasitesi azalacağından iktisadi kalkınmanın bundan olumsuz yönde etkileneceği belirtilebilir.⁶³ Fiyatlardaki düşme verim artışından ileri gelmiyorsa, aynı ithalat seviyesini koruyabilmek için eskisine göre daha çok malın ihraç edilmesi gerekebilir. Ayrıca böyle bir gelişme yabancı sermaye akımını önleyerek kaynakların ihracat dalından başka alanlara kaymasına sebep olabilir.

Net ticaret haddi, ihracat ve ithalat fiyatlarının bir fonksiyonudur. Eğer ihracat fiyatları yükselirse ticaret haddi lehe yahut ithalat fiyatları yükselirse ticaret haddi aleyhe, ihracat ve ithalat fiyatlarının düşmesi halinde ise tersine dönebilir. İthalat ve ihracat fiyatları dünya arz ve talep şartlarına göre belirlendiğinden, bir ülke açısından fiyatı etkileyebilmesinin o ülkenin dünya piyasasındaki payına bağlı olduğu belirtilebilir. Eğer payı dünya fiyatlarını etkileyecek kadar genişse, yurt içinde ihracat ve ithalat fiyatlarını etkileyebilecek herhangi bir sebebin oluşması, ilgili ülkedeki ve dünya piyasasındaki ithal ve ihraç edilebilir malların talep ve arz elastikiyetlerine göre (etkinin çeşidine göre gelir veya fiyat elastikiyeti) dünya fiyatlarını değiştirebilir. Değişmeler devalüasyondan, gümrük tarifeleri konulmasından, borç ve bağış transferlerinden ve ekonominin büyümesinden kaynaklanabilir.

⁶²İsmayılov ve Zeynalov, s.597.

⁶³Kindleberger, s.118.

Dış ticaret hadleri üzerine iktisadi kalkınmanın etkisi gelir ve üretim artışı şeklinde kendini göstermektedir. (İhracatta dönük veya ithal ikamesi kalkınma oluşuna göre). Bu iki etki, bir ekonomi içinde aynı zamanda meydana geldiğinden ihracata dönük iktisadi kalkınma ticaret hadlerini aleyhe döndürebilir. Bununla beraber yurtiçi arz ve talep şartlarının sabit olduğu varsayılırsa ve ülkedeki ihraç edilebilir mallar talebinin gelir elastikiyeti yeteri kadar yüksekse, yurtiçi piyasada, ihraç edilebilir mallar talebi artabilir ve dış aleme ihracat ve ithalat talebi azalabilir. Böylece ticaret hadleri aleyhe dönmesi gerekirken ihracata dönük kalkınma, ticaret hadlerini lehe çevirebilir. Bunun olabilmesi için, ithal mallarının düşük mal olması gerekmektedir.

Ülkenin dünya piyasasındaki payı dünya fiyatlarını etkilemeyecek kadar küçükse iktisadi kalkınma, kalkınma oranı (ithalat ikamesi ya da ihracata dönük), ihraç edilebilir mallar ve ithalat talebinin gelir elastikiyetleri ne olursa olsun, ticaret hadlerini etkileyebileceğini söylemek pek mümkün değildir.⁶⁴

Az gelişmiş ülkeler kalkınmaları için önemli stratejik yatırım malları ithaline muhtaçtırlar; bu yüzden ticaret hadlerindeki değişmeler ithal kapasitelerini artırıp, azaltarak (dolayısıyla yatırım malları ithalatını) kalkınmaya hız verebilir veya kalkınmayı yavaşlatabilirler. Az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmaları için işgücünü az verimli alanlardan çok verimli alanlara çekmeleri, üretkenliği yükseltmeleri ve karlı iş alanları yaratmaları gerekmektedir.⁶⁵ Tek bir ülkenin ticaret hadlerine etki etmesi çok güçtür. Bunun olması için sözkonusu ülkenin büyük bir ülke olması, dünya piyasalarında etkin gücünün olması gerekmektedir.

⁶⁴Erol İyiboçkurt, **Dış Ticaret Teori ve Politika**, 2. Baskı, Trabzon: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1982, ss.59-61.

⁶⁵Avni Zarakolu, **İktisat İlminin Temel İlkeleri**, 4.Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981, s.174.

2.5 Dış Ticaret Hadlerinin Sınıflandırılması

Dış ticaret hadleri ilk başlarda iki ülkeli iki mallı bir model çerçevesinde genel denge koşulları varsayımları altında incelenmiştir. İhracat ve ithalat eşitliği varsayımı altında, dış ticaret hadleri iki malın birbirleriyle değiştirilebilen miktarları arasındaki oran biçiminde tanımlanmıştır. Ancak, ülkelerin birbirleriyle olan ticaretlerindeki çeşitlilik, malların kalitesi, içeriği gibi farklılıklar ihracat ve ithalatın devamlı surette eşit olmasını engellemektedir. Bu nedenlerden dolayı iki ülke iki mal varsayımı gerçekliliğini kaybetmektedir. Dolayısıyla farklı amaçlara cevap verebilmek amacıyla farklı ancak genelde birbirlerini tamamlayıcı ticaret hadleri kavramları ortaya atılmıştır.

Dış ticaret hadleri gerek net ve brüt gerekse faktöriyel olarak uygulamada endekslerle gösterilmektedir.⁶⁶ Teoride ticaret hadlerinin kavramsal olarak neyin göstergesi olduğu konusunda tam bir açıklık bulunmamaktadır. Bu nedenle çeşitli (dış) ticaret hadleri tanımları ortaya atılmıştır. Genel olarak bu tanımların birbirlerine alternatif veya birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğu belirtilebilir.⁶⁷

Dış ticaret hadlerinin çeşitli sayısal veriler kullanılarak değerlendirilmesi önemini daha da artırmaktadır. Ticaret hadlerinin çeşitleri arasında en önemlileri olarak şunlar gösterilebilir;⁶⁸

- Birim ticaret hadleri olarak da adlandırılan Net Değişim Ticaret hadleri,
- Brüt değişim ticaret hadleri,
- Çift faktörlü ticaret hadleri,
- Gelir ticaret hadleri (ya da ithalat kapasite endeksi).

Aşağıda, çeşitli dış ticaret haddi kavramlarına yer verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

⁶⁶Hasan Olalı, **Dış Ticaret Teorileri ve Politikası**, İzmir: İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1966, s.158.

⁶⁷Cengiz Sürmeli, “Kambiyo Kuru ve Ticaret Hadleri Teori, Modeller ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama”, (**DPT Uzmanlık Tezi**), Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı, 1983, s.57.

⁶⁸Gordan, s.64.

2.5.1 Mal Değişimine Dayanan Ticaret Hadleri

Mal değişimine dayanan ticaret hadleri, A ülkesinin ihracatının her birimi karşılığında B ülkesinden aldığı ithalatın hacmi olarak tanımlanmıştır. Bu değişim ilişkisini gerçek anlamda ölçmek için Frank W.Taussig⁶⁹ tarafından ‘‘Mal Ticaret Hadleri’’ olarak da bilinen farklı fiyat endeksleri rakamlarıyla ‘‘Net’’ ve ‘‘Brüt’’ ticaret hadleri geliştirilmiştir.⁷⁰

Ticaret haddi kavramı her şeyden önce ihraç edilen malın(X) fiyatının ithal edilen malın (M) fiyatına oranı (P_x/P_m) biçiminde tanımlanmaktadır. Mal ticaret haddi veya trampa ticaret haddi de denilen bu tanıma göre, iki ülkeden oluşan bir modelde ülkelerden birinin ticaret haddi diğer ülkenin ticaret haddinin tersine (P_m/P_x) eşittir.⁷¹

Mal ticaret haddinin zaman içinde (bir yıldan diğerine) yükselmesi, ticaret haddinin iyileşmesi şeklinde değerlendirilmekte ve bu durum ülkenin bir birim ihracat karşılığında eskiye nazaran daha fazla miktarda mal ithal edebildiğini göstermektedir.

2.5.1.1 Net Değişim Ticaret Hadleri

Bir ülkenin dış ticaretine konu olan pek çok mal mevcuttur. Herhangi bir ülke tarafından ihraç ve ithal edilen malların fiyatlarındaki gelişme ve değişimler o ülkenin dış ticaretten yararlanıp yararlanmadığını ve bunun derecesini göstermektedir. Bu amaç için en çok kullanılanlar net ve brüt trampa ticaret hadleridir.⁷² Net değişim ticaret hadleri belli bir ülkenin bütün ihracatının birim değer endeksiyle (o ülkenin) bütün ithalatına uygulanan birim değer endeksi arasındaki ilişkiyi ifade etmekte ve farklı tiplerdeki mallar tarafından gerçekleştirilen etkiyi dikkate almaktadır.⁷³

Uluslararası iktisat literatüründe dış ticaret hadleri kavramları arasında en yaygın olarak kullanılan net değişim ticaret hadleridir. Gerçek hayatta her ülke çok sayıda mal ihraç ve ithal ettiğinden (gerçek hayat iki maldan oluşmadığından), mal

⁶⁹ Frank William Taussig, **International Trade**, London: Mac Millian Co, 1927, ss.113-114.

⁷⁰ Dieter Friedrischs, ‘‘The Terms of Trade and Development Aid’’, **The German Overseas Institutein Intereconomics**, Vol.3, No.6 (1 June 1968), s.181.

⁷¹ Erdal M.Ünsal, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı**, 1.Baskı, Ankara: İmaj Yayıncılık, 2005, s.147.

⁷² Onur Kumbaracıbaşı ve Erdoğan Soral, **Ekonomiye Giriş**, Ankara: Em - Aş Ofset Yayınevi, 1977, s.333.

⁷³ Friedrischs, s.181.

ticaret haddi ihracat ve ithalat fiyat endeksleri üzerinden hesaplanmaktadır. Net değişim ticaret hadleri, ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine oranıdır.⁷⁴ Net değişim ticaret haddi kavramını ilk kez kullanan Jacob Viner'dır.⁷⁵ Net değişim ticaret haddi aşağıdaki denklemle gösterilmektedir;

Net değişim ticaret haddi =İhracat birim değer(fiyat) endeksi (P_x) / İthalat birim değer(fiyat) Endeksi (P_m)

İhracat fiyatlarındaki artışın, ithalat fiyatlarındaki artıştan daha küçük olması veya ihracat fiyatları sabitken ithalat fiyatlarının artması net değişim ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesine neden olmaktadır. Net değişim ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine dönmesi, ülkenin dış ticaretinin olumsuz yönde etkilendiğini ve bir birim malın ithalatı için kendisinden daha fazla ihraç malı vermesi gerektiğini göstermektedir. Dış ticaret hadleri kendi lehine değişen bir ülkede dış ticaret, refah düzeyinin yükselmesine katkıda bulunabilir.⁷⁶ Net dış ticaret hadlerinin sadece fiyat değişikliklerini yansıtmaması ve ticaret hacmi hakkında hiçbir fikir vermemesi önemli bir sakıncasını oluşturmaktadır.⁷⁷ Çünkü ihracat hacminin daraltılarak fiyatların yükseltilmesi söz konusu olabilir. Bu durumda net dış ticaret haddi lehte bir değişme göstermesine rağmen olay bütünüyle lehte değildir.

Net dış ticaret haddinde, ihraç edilen malların verimliliklerinde zaman içinde ortaya çıkan değişimler göz önüne alınmamaktadır. Bir ülkenin dış ticaret hadlerinin aleyhlerine işleyip işlemediğinin iyi bir şekilde analizi için ihraç mallarının veriminin zaman içinde gösterdiği değişiklikler ile kalite değişimlerinde dikkate alınması gerekmektedir.⁷⁸ Eğer bir ülkenin ihraç ettiği malların hem verimlilikleri artmamışsa, hem de fiyatları nispi olarak gerilemişse, böyle bir durumda, dış ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine işlemiş olduğu sonucu çıkartılabilir. Bir ülkenin ihraç ettiği malın verimliliği artmışsa, ihraç fiyatı düşmüş olsa bile dış ticaret hadleri söz konusu ülkenin aleyhine dönmeyebilir. İthalat fiyatlarının yükselmesinin özellikle sanayi malları ithal

⁷⁴A. Myrick Freeman, **International Trade: An Introduction to Method and Theory**, London, 1971, s.87.

⁷⁵Jacob Viner, **Studies In the Theory of International Trade**, London: George Allen Unwin Ltd., 1960, s.558.

⁷⁶Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, s.560.

⁷⁷Öztürk, s.198.

⁷⁸Zeynel Dinler, **İktisada Giriş**, 18.Basım, Bursa: Ekin Kitabevi, 2012, s.565.

eden ülkelerde malların kalitesindeki bir iyileşmenin sonucunda olduğu görülebilir. Ancak bu durumda net değişim ticaret hadlerinin ülke aleyhine döndüğünün savunulması yanlış bir algının varlığını göstermektedir. Net değişim ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesi halinde ülkenin kayıba uğramasının nedeni olarak elde etmek istediği bir birimlik ithalat için eskisine oranla daha fazla miktarda ihracat malı vermesinin gerektiği gösterilebilir.

İhracat fiyatlarında yaşanan bir artış söz konusu malın yurtdışı talebinin azalmasına neden olmaktadır. İhracat fiyatlarının satıcının ulusal parası cinsinden belirlenmesi durumunda devalüasyonla birlikte döviz cinsinden fiyatlar düşecektir. Buna rağmen küçük bir ülkenin devalüasyon karşısında döviz cinsinden ithalat fiyatlarında bir değişim olmayabilir. Çünkü küçük bir ülke halindeyken dünya fiyatlarını değiştirebilecek talep oluşmayabilir. Bu durumda dış ticaret hadleri ülkenin aleyhine olup ülke refah kaybı yaşayabilir. Dış ticaretin lehine işlediği bir ülke, dış ticaretten kazançlı çıkarken, net değişim ticaret hadlerinin bir ülkenin aleyhine değişmesi, ülkenin refah kaybına uğradığının göstergesi olabilir.⁷⁹

Dış ticaret kazançları, net değişim ticaret hadlerinin yanında dış ticaret hacminde bağlıdır. Net değişim ticaret hadleri ile ticaret hacmi arasında birbirine zıt yönlü bir ilişki mevcuttur (talep kanunu), net değişim ticaret hadleri artarken ihracat hacmi azalabilir. Bu etkilerden birincisi refahı olumlu etkilerken, ihracat hacmindeki düşüş refahı olumsuz etkileyebilir, en son etki (net etki) bu iki değişimin hangisinin baskın geldiğine bağlıdır. Net değişim ticaret hadlerinin önemli eksikliklerinden biri ihracat hacmindeki değişimlere yer vermemesidir. Bu eksikliği gidermek amacıyla gelir ticaret hadleri adı verilen ayrı bir tanımlama yapılmıştır.⁸⁰

⁷⁹Zekeriya Mızrak, ‘‘Türkiye Dış Ticaretinin Gelişim Serüveni (1980-2004)’’, **Selçuk Üniversitesi: Sosyal Bilimler ve Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt.7, Sayı.1-2 (2004), s.97.

⁸⁰İsmail Küçüksoy ve İsmail Çifçi, ‘‘Dış Ticaret Hadlerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Harberger-Laursen-Metzler Hipotezinin Türkiye Uygulaması’’, **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt.1, Sayı.2 (2014), s.105.

2.5.1.2 Gelir Ticaret Hadleri

Dış ticaret hadleri konusu hesaplama tekniği, temel alınan yıl, erişilen sonuçlar vb. yönleriyle farklı görüşlere yol açan ve kesin bir uzmanlaşmanın sağlanamadığı bir sorun olarak görülmektedir. Bunun uluslararası bölüşümden kaynaklandığı belirtilebilir.⁸¹ Gelir ticaret hadleri kavramı ilk olarak, Latin Amerika'nın ithalat kapasitesinin Birleşmiş Milletler Ekonomi komisyonu tarafından incelenmesiyle 1949 yılında kullanılmış⁸² ve bu kavramın analizi G.S.Dorrance⁸³ tarafından yapılmıştır. Dış ticaret hadlerinin bir ülkenin lehine dönmesi, o ülkenin gelir bölüşümündeki payının yükseldiğini, aleyhine dönmesi ise bu payın azaldığını göstermektedir.⁸⁴ Gelir ticaret hadleri kavramına ‘‘dış ticarete ihracat kazancı’’ da denilmektedir.

Gelir ticaret hadleri şu formülle hesaplanır;

Gelir ticaret hadleri = Net değişim ticaret hadleri x İhracat hacim(miktar)
endeksi

$$I = (P_x/P_m).Q_x$$

Gelir ticaret hadlerinin net değişim ticaret hadlerinden farklı⁸⁵ olmasının nedeni olarak gelir ticaret hadlerinin dış ticaret hacmini de dikkate aldığı gösterilebilir. Bunun nedeni bir ülkenin dış ticaretinden elde etmiş olduğu kazanç ve kayıpların dış ticaret hacmine bağlı olmasındandır. Kısacası ülkelerin ticaretten kazançlı çıkmalarının ithalat kapasitelerindeki gelişmeye de bağlı olduğu belirtilebilir.⁸⁶ Gelir ticaret hadleri aslında bir ülkenin ihracata dayalı ithalat kapasitesini göstermektedir. Bir ülkede net değişim ticaret hadleri ülkenin aleyhine dönse bile ihracatta meydana gelen artış, ihracat fiyatındaki nispi düşüklüğü telafi edebilir. Eğer Q_x ’deki nispi yükselme daha fazlaysa ülkenin ithalat kapasitesi artabilir. Bu durumda P_x ’de belirli bir oranda düşüş ihracat hacminde aynı oranda bir artış meydana getirirse yani ters yönlerde ve aynı oranda değişirlerse gelir ticaret hadlerinde bir değişim olmayabilir.

⁸¹ Necati Mumcu, **Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969, s.79.

⁸² Fahri Halil Örs, **Milletlerarası İktisat Politikası**, Ankara: Özelyayın Yayınevi, 1962, s.345.

⁸³ George S. Dorrence, “The Income Terms of Trade”, **The Review of Economic Studies**, Vol.16 (1949), s.52.

⁸⁴ Tokdemir, s.67.

⁸⁵ Freeman, s.88.

⁸⁶ Ertürk, s.81.

Net değişim ticaret hadleri ile gelir ticaret hadleri aynı dönemde ters yönde seyir izleyebilirler. Net değişim ticaret hadleri aleyhine seyreden bir ülkede, ihracat miktarının artışıyla oluşan fark gelir yönünden kapatılmış olsa dahi ülkenin dış ticaretten kesin olarak yararlandığı sonucunu çıkartmak yanıltıcı olabilir.⁸⁷

2.5.1.3 Brüt (Gayri Safi) Değişim Ticaret Hadleri

Brüt (gayri safi) değişim ticaret hadlerini ilk olarak kullanan F.W.Taussig'dir.⁸⁸ Mal ticaret hadlerine iki yönden bakılmaktadır. Bunlardan net değişim ticaret hadleri, ihraç ve ithal mallarını sadece parasal açıdan değerlendirirken, brüt (gayri safi) değişim ticaret hadleri, ithalat ve ihracat hacim endekslerini de ele almaktadır. Net değişim ticaret hadlerinin parasal açıdan ele alması durumu başka bir deyişle ihracat ve ithalat arasında nispi fiyat ilişkisini dikkate alıp fiziki miktarları hesaba katmaması brüt (gayri safi) değişim ticaret hadlerine gerek duyulmasına neden olmuştur.

İthalat hacminde yaşanacak herhangi bir değişimin nedeni sadece mal ithali yüzünden değil aynı zamanda ülkeye giren ve çıkan sermaye akımlarındaki değişmelerden de kaynaklanabilir. Bu nedenlerden dolayı ödemeler bilançosu kalemlerinde yer alan cari işlemler hesabı yanında sermaye hesabının da dikkate alınması gerekmektedir.

Brüt ticaret haddi, toplam ithalat ve ihracat hacimlerinin birbirine oranıdır. Bu tanımlamayı şöyle bir formülle ifade etmek mümkündür:

$$GSDTH = (O_m / O_x) \cdot 100$$

$$GSDTH = \text{Brüt ticaret haddi}$$

$$O_m = \text{ithalat hacim endeksi}$$

$$O_x = \text{ihracat hacim endeksi 'dir.}$$

Brüt ticaret haddindeki oran, bir birim ihracat karşılığında ne kadar ithalat yapıldığını göstermektedir. Örneğin, gayrisafi değişim ticaret hadlerindeki bir artış (azalış) bir önceki yıla veya baz yılına göre belirli hacimdeki bir ihracat karşılığında

⁸⁷Onur Kumbaracıbaşı, **Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi**, Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1976, s.84.

⁸⁸Viner, s.562.

daha fazla (daha az) ithalat yapıldığını belirtmektedir. Bundan dolayı oranın büyümesi lehte, küçülmesi ise aleyhte bir gelişmeyi ifade etmektedir.

Brüt ticaret haddi önemli bir ölçüt gibi görünmesine rağmen birçok yönden eleştirilebilir. Çünkü brüt ticaret haddinin tam bir ölçü olabilmesi için ithalatın tamamıyla ihracat gelirleriyle karşılanması ve ihracat gelirinden başkaca hiç bir ödeme yapılmaması, yani ticaret bilançosunun denk olması zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak bu şartın gerçekleşmesi çok nadir bir olay olup gerçekleşme oranı da yıldan yıla değişebilir.⁸⁹ Brüt ticaret hadlerinde yaşanan bir artışın nedeni dış borçlanma ile finanse edilen bir durumdan kaynaklanabilir. Dış borç kaynaklarıyla yapılan ithalat neticesinde dış ticaret hadleri geçici olarak ülke lehine gelişme gösterebilir. alınan dış borçların ödenmeye başlanmasıyla sözkonusu hadlerde eski hale geri dönüş görülebilir.

İthalatının önemli bir kısmı dış kredilerle finanse edilen bir ülkede ihracatın artırılıp, dış kredi ihtiyacı azaltıldığında brüt ticaret hadlerinin aleyhte bir değişim (yani düşme) göstermesine rağmen böyle bir durumun ülkenin yararına olduğu belirtilebilir.

2.5.2 Faktör Değişimine Dayanan Dış Ticaret Hadleri

Üretim mallarının faktörlerindeki fiyat değişiklikleri ticaret hadlerini lehte veya aleyhte etkileyebilir. İthal ve ihraç fiyatlarında hiçbir değişiklik yokken, ihraç mallarının maliyetleri azalırsa (yani üretimde verimlilik artarsa) ülke olarak karlı duruma geçilmektedir.⁹⁰ Bu durumda daha az üretim faktörü verip geçmişteki miktar kadar üretim faktörü alınıyor demektir. Böyle bir durumda ülkenin gerçek kazanç veya kayıp durumunu ölçebilmek için ‘faktör ticaret hadleri’ kavramı kullanılmakta ve bu had, net ticaret haddinin verimlilik endeksiyle çarpılmasıyla bulunmaktadır.

Faktör ticaret hadlerinin (tek veya çift) hesaplanması uygulamada son derece güçtür. Bunun sebebi ‘‘üretken faktörler birimi’’ kavramıdır.⁹¹ Buna göre bir produktivite endeksini istatistiki olarak ölçmek ve geçerli bir şekilde tanımlamanın neredeyse imkansız olduğu ifade edilebilir. Birçok iktisatçı faktör ticaret hadlerini tercih etmemektedir. Bunun nedeni özellikle uzun dönemli tarihi değişimlerin, özel şartlara ve

⁸⁹Sadun Aren, **İstihdam Para ve İktisadi Politika**, 10.Baskı, Ankara: Savaş Yayınları, 1992, ss.91-92.

⁹⁰Zeytinoğlu, s.552.

⁹¹Gottfried Von Haberler, **A Survey of International Trade Theory**, Princeton University Press, 1961, ss.61-62.

sebeplere dayanmasının yanısıra yorumlanmasındaki güçlüklerden de kaynaklanmasındandır. J.Viner faktör değişimine dayanan ticaret hadlerini iki ayrı sınıflandırmada ve şu şekilde değerlendirmiştir;⁹² eğer net değişim ticaret hadleri ülkenin sadece verimlilik artışlarına göre yapılıyorsa bu ‘‘tek faktörlü ticaret hadleri’’, hem ihraç hem de ithal malların üretiminde sağlanan verimlilik değişimleri ile yapılıyorsa bu da çift faktörlü ticaret hadleri olarak adlandırılmaktadır.

Verimlilik artışı, ülkenin aynı miktar ihraç malını daha az girdi kullanarak üretmesine imkan vermekte ve üretim maliyetlerinin düşmesine neden olmaktadır. Ülke ekonomisi açısından daha az faktör girdisi ile daha fazla miktardaki ihraç malını uluslararası piyasalarda satması, önemli bir gelişim göstergesi sayılabilir. Ancak sağlanan verimlilik artışının fiyatlara yansıtılıp yansıtılmaması ya da yansıtmanın ne oranda olduğu önem teşkil etmektedir. Çünkü dış ticaret hadleri buna göre değişmektedir.

2.5.2.1 Tek Faktörlü Dış Ticaret Hadleri

Tek faktörlü ticaret hadleri, belli bir ülkenin ithalat hacminin üretim faktörlerinin her bir birimine karşı, örneğin, standart çalışma saatlerinde üretilen bir ürün için satın alınabilen ithalat hacminin matematiksel ifadesidir.⁹³

Net değişim ticaret hadlerinin, ihracat kesimindeki verimlilik endeksi ile çarpılmasından elde edilen tanıma ‘‘Tek faktörlü ticaret hadleri’’ adı verilmektedir.

Şöyle formüle edilebilir;

$$S = \frac{P_x}{P_m} \cdot V_x$$

Burada S= tek faktörlü ticaret hadleri, V_x = ihracat sektöründeki verimlilik endeksidir. Uygulamada verimlilik artışlarını hesaplamak güç olmasına rağmen tek faktörlü ticaret hadleri dış ticaretten doğan kazançların gösteriminde iyi bir gösterge olarak kabul edilmektedir. Çünkü net değişim ticaret hadlerindeki aleyhe bir gelişme

⁹²Viner, s.558.

⁹³Friedrichs, s.181.

ihracat sektöründeki verimlilik artışları ile giderilebilir ve ülke bu gelişmeden kayba uğramayabilir. Tek faktörlü ticaret hadlerindeki bir yükselme, ihraç malları üretiminde kullanılan bir birim girdi ile daha fazla ithalat yapılabildiğini göstermektedir.

Üretim tekniklerinin geliştirilmesiyle beraber maliyet ve fiyatların düşürülmesi sonucu net değişim ticaret hadleri ülke aleyhine değişmektedir. Fakat bu değişim ülke refahının düştüğü anlamına gelmeyebilir. Çünkü teknolojik gelişme, ekonomik kalkınmanın önemli unsurlarından birisidir. Tek faktörlü ticaret hadleri lehine gelişen bir ülke, veri faktör stoku ile daha fazla ithalat yapabileceği için reel ulusal gelirini artırabilir.

2.5.2.2 Çift Faktörlü Dış Ticaret Hadleri

Çift faktör ticaret hadleri, uluslararası mübadeledeki değere eşit ürün miktarlarını üretmek için iki ülkede olması zorunlu olan faktör miktarları arasındaki ilişkidir.⁹⁴ Bazı iktisatçılara göre çift faktör ticaret hadleri, uluslararası mübadeleye iştirak eden ülkelerin verimlilik güçleri ilişkisini açıkladığı için gerçek ticaret hadleridir.

Net değişim ticaret hadlerinin ihracat ve ithalat sektöründeki verimlilik değişmelerinin düzeltilmesiyle elde edilen çift faktörlü ticaret hadleri aşağıdaki denklemle gösterilebilir;

$$D = \frac{P_x}{P_m} \cdot \frac{V_x}{V_m}$$

Burada D=çift faktörlü ticaret hadleri, V_m = ithalat sektöründeki verimlilik endeksidir. Çift faktörlü ticaret hadlerindeki bir artış, ihracat sektöründe kullanılan bir birim girdi karşılığında daha fazla miktarda yabancı girdi elde edilebileceğini göstermektedir. Fakat ülke ekonomisi açısından önemli olan o ülkenin ihraç ettiği bir birim girdi karşılığında ne miktarda yabancı girdi elde etmesi değil, ne kadar ithal malı elde edeceğidir.⁹⁵ Örneğin, A ülkesindeki verimlilik belirli bir sürede B ülkesindekinden

⁹⁴Tezer Öçal, Ö. Faruk Çolak, A.Hakan Çermikli ve Selahattin Togay, **İktisat**, Ankara: Gazi Büro Kitabevi, 1997, s.517.

⁹⁵ Rıdvan Karluk ve Osman Zıllıoğlu, **Uluslararası İktisat**, Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yayını, 1987, s.94.

daha hızlı artmışsa ve mal fiyatlarının buna tepki vermesi gerekli ise A ülkesinde ‘‘ Çift Faktörlü Ticaret Hadleri’’ artıp ,’’Mal Ticaret Hadleri’’ azalabilir.⁹⁶

Çift faktörlü ticaret haddi, dış ticarete mübadele edilen mallar vasıtasıyla daha çok yabancı faktör elde edilmesine imkan vermektedir.⁹⁷

2.5.3 Fayda ve Gerçek Maliyetlere Dayanan Dış Ticaret Hadleri

Dış ticaret hadlerinin hesaplanması konusundaki hadlerden biride fayda ve gerçek maliyetlere dayanan ticaret hadleridir. Şu şekilde gösterilir;

$$R = S \cdot \frac{1}{D_x}$$

Burada R= gerçek maliyet ticaret haddi, D_x =ihraç malları üretimine katılan faktörlerin zahmet endeksidir. Bu tip ticaret haddi, gerçekleşen birim maliyetler karşısında ithal edilebilecek mal miktarındaki değişimleri göstermektedir. Uygulamada zahmet endeksinin hesaplanmasında çeşitli zorluklar olduğu için bu çeşit ticaret hadleri pek kullanılmamaktadır. Gerçek maliyet ticaret haddindeki artış, ihracat üretim metotlarındaki yeniliklerden veya ihracatta kullanılan faktör oranlarındaki değişiklikten kaynaklanmışsa birim gerçek maliyet başına sağlanan ithalat miktarının arttığı görülebilir.

Gerçek maliyet ticaret hadleri, ithal edilen malların sağladığı fayda ile ihraç edilen malların ülke içi tüketimde yarattığı azalan fayda arasındaki oransal ilişki ile düzeltildiğinde diğer bir deyişle ithal edilebilir malların ve kaynakların ihraç malları üretimine tahsisi ile tüketimi önlenen malların birim başına nispi faydalılığı dikkate alınırsa fayda ticaret hadleri elde edilmektedir.⁹⁸ Bu had şu şekilde gösterilir;

$$U = R \cdot U_0$$

⁹⁶Friedrichs, s.182.

⁹⁷Olalı, s.156.

⁹⁸Nurdan Aslan ve Demet Yörük, ‘‘Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi’’, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.25, Sayı.2 (2008), s.40.

U =fayda ticaret hadleri, U_0 = ihrac ve ithal mallarının yarattıkları ve kaybına sebep oldukları fayda endekslerinin oransal ilişkisidir. Çeşitli malların nisbi ortalama faydalarının hesaplanmasında karşılaşılan güçlükler sebebiyle fayda ticaret hadlerinin uygulamada kullanım alanı sınırlıdır.

2.5.4 Pozisyon Dış Ticaret Hadleri ve Gelişme Dış Ticaret Hadleri

Pozisyon ticaret hadleri mübadelenin mutlak koşullarını diğer bir ifadeyle ithalat karşılığında yapılan ihracatı göstermektedir. Gelişme ticaret hadleri mübadelenin nispi koşullarına işaret etmekte olup ithalatın yapılabilmesi için daha önceki miktara göre az ya da çok ihracat yapılması gerektiğini belirtmektedir.⁹⁹

2.6 Dış Ticaret Hadlerine Yöneltilen Eleştiriler

Dış ticaret hadleri birçok yönden eleştirilere maruz kalsa da dış ticaret kazanç ve kayıplarının ölçülmesinde daha iyi bir aracın geliştirildiğini söylemek pek mümkün değildir. Dış ticarete konu olan malların çeşitlilik, içerik ve kalitelerindeki farklılıklar gibi nedenlerinden dolayı farklı amaçlara cevap verebilmek amacıyla ortaya atılan farklı ticaret hadleri kavramları birçok iktisatçı tarafından eleştirilmiştir. Eleştirilerin bir kısmı ilkel ve sanayi malları üreten ülkelerde ticaret hadlerinin ilkel mal üreten ülkeler lehine geliştiği bazılarına göre ise sanayi malları üreten ülkelerin lehine değiştiği şeklindedir.¹⁰⁰

Dış ticaret haddinde yapılan değişiklikler büyümeyi etkileyen diğer faktörlerin belirlemesini de zorlaştırmaktadır. Örnek olarak teknolojik değişiklikler gösterilebilir. Teknolojik gelişmelerin katkıları genellikle Solow'un çalışmalarıyla ölçülmekte ancak dış ticaret hadleri şoklarının olduğu açık ekonomiler için söz konusu bu ölçüm uygun bulunmamaktadır. Çünkü bu modelde bütün çıktıların bir araya toplanması, dış ticaret hadlerinin çeşitliliğini açıklamada yetersiz kalmaktadır.¹⁰¹

⁹⁹Öçal ve Diğerleri, s.519.

¹⁰⁰İyibozkurt, *Dış Ticaret Teori ve Politika*, s.57.

¹⁰¹Kevin J. Fox ve Ulrich Kohli, "GDP Growth, Terms of Trade Effects, and Total Factor Productivity", *The Journal of International Trade & Economic Development*, Cilt.7, No.1 (1998), s.88.

Net değişim ticaret hadleri, dış ticaretten elde edilen kazanç ve kayıpların belirlenmesinde tek başına yeterli bir ölçüt olarak kabul edilmeyebilir. Kullanılan ihracat ve ithalat fiyat endekslerinin gerçeği tam olarak yansıttığı iddiası tartışmaya açıktır. Çünkü net değişim ticaret hadleri ihracat ve ithalat arasındaki göreceli fiyat ilişkisini dikkate alırken fiziki miktarları dikkate almamaktadır. Ayrıca verimlilik değişmelerinde dikkate almadığı için dış ticaret haddi sonuçları yanıltıcı çıkabilmektedir. Bir ülkenin ihracat sektöründe ileri tekniklerin kullanılmasının ihracat fiyatlarını düşürmesiyle bozulan dış ticaret hadleri, ülkenin kesin olarak refah kaybı yaşadığının göstergesi olarak değerlendirilmeyebilir. Çünkü bu ülke, düşük fiyatlardan daha fazla ihracat yaparak refahını artırabilir. Bunun yanı sıra net değişim ticaret hadleri, ödemeler dengesindeki değişmeleri kapsamamakta sadece mal ticaretini önemseyip sermaye akımlarını ise dikkate almamaktadır. İhracattaki değişiklikler eğer verimlilikteki değişiklikten ileri geliyorsa¹⁰² ticaret hadleri yanlış yorumlamalara sebebiyet verebilirler. İthalatın değişmediği bir durumda verimliliğin artması sonucu ihracat fiyatlarında meydana gelen düşme, aleyhte bir durum yaratabilir. Ancak burada ülke için kötüye giden bir durum olmayabilir. Çünkü ihracatta yaşanan düşüş aynı anda ithalatı da düştüğü derecede azaltabilir. İthalatı temin etmek için, talep edilen ihracatı bu durumda mevcut kaynaklardan daha düşük masraflar ile elde etmek mümkün olabilir.

Ticaret hadlerinin ”daralması” veya ”genişlemesi” kavramları bazen aldatıcı olabilirler.¹⁰³ Şöyle ki, bir ülkede verim arttığı zaman ihraç edilen malların nispi fiyatlarında bir düşme olursa bu ticaret hadlerini daraltabilir. Oysa durum her zaman verimi artan ülkenin aleyhine değildir. Ülkenin ithalat miktarının artmasının nedeninin tam olarak saptanmaması durumunda ticaret hadleri sonuçlarının gerçeği göstermediği ortaya çıkabilir. Bazı ülkelerin ithalat miktarlarındaki değişmelerin tek nedeni mal ihracatı olmayabilir. Değişimler sermaye akımlarından elde edilen gelirlerden sağlanılabildiği için brüt değişim ticaret hadlerinin yeterli bir gösterge niteliği taşıyamadığı belirtilebilir.

Bir ekonominin dışa açıklık oranının büyüklüğü ve ihracatındaki artış hızının giderek yükselmesi sonucunda ticaret hadlerinde yaşayacağı değişimlerin etkilerinin de

¹⁰²Barda ve Alkin, s.62.

¹⁰³Özgüven, s.517.

büyük olacağı belirtilebilir. Dünya ekonomisindeki dalgalanma ülkenin fiyat ve gelir ticaret hadlerini bu durumda artırabilir ya da azaltabilir.¹⁰⁴ Bu nedenle gelir ticaret hadleri tam olarak refah göstergesi sayılamayabilir.

Zaman içinde gözlenen bir gelişmenin artılarının ve eksikliklerinin kar ve zarar mı oluşturduğunu söyleyebilmek için dış ticaret hacmi ve yapısı, üretkenlikteki varyasyonlar, talepteki değişimler vb. ile endeksin arka planındaki gerçeklerin araştırılması gerekebilir.¹⁰⁵ Dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında özellikle birim hacim kıymetlerinin tespiti ve karşılaşılan miktar sayımı güçlükleri (örneğin; ton, sayı veya litre şeklindeki toplamaların birim kıymetlerinin hesaplanmasında miktar bünye ayrılığı dolayısıyla karşılaşılan güçlükler) birim kıymet ve ticaret hadleri rakamları üzerindeki kesinliği sarsabilirler.¹⁰⁶

2.6.1 Dış Ticaret Hadlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler Lehine Seyredeceğini

Savunan Görüşler

Klasik iktisatçılar, dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkelerin lehine seyrettiğini savunmuşlardır. Görüşleri genel olarak tarımda azalan, sanayide artan verimler kanununa dayanmaktadır. Ticaret hadlerinin uzun dönemde ilkel mal üreticileri lehine ve sanayi ürün ihracatçısı gelişmiş ülke aleyhine seyredeceğini iddia eden argümanların başlıcaları şunlardır;

➤ İlkel maddeler üretimindeki azalan verimlerden dolayı bu malların fiyatları, uzun dönemde sanayi mallarına nazaran daha fazla artacak ve ticaret hadleri de bu malları üreten ülkelerin lehine gelişecektir. Bu görüş, daha sonraları A.Marshall ve 1920 yılında da J.M.Keynes tarafından da benimsenmiştir.

➤ Uluslararası mübadelede fiyatların karşılıklı talep kanununa dayalı olarak belirtilen görüşe göre gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere satın aldıkları tarımsal ürünlere olan talepleri yoğun olduğundan tarımsal ürün fiyatları, sınai malların fiyatlarına göre daha yüksek olmaktadır.¹⁰⁷

¹⁰⁴Ted Walther, **World Economy**, 1.Edition, Willey Press, 1996, ss.150-170.

¹⁰⁵Friedrichs, s.183.

¹⁰⁶Barda ve Alkin, s.63.

¹⁰⁷Dinler, s.565.

➤ Fiyat endeksleri sanayi mallarının kalitesinde meydana gelen değişimleri aksettiremediklerinden ilkel madde üreticileri lehine gelişmeler yaşanacaktır.

Ticaret hadlerini sadece görülebilir ticaret hesabına dayanarak bulmak yanıltıcı olabilir. Bütün cari hesap kalemlerinin (görünen ve görünmeyen kalemler) dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü görünmeyen kalemler içinde yer alan ulaştırma masrafları, uzun dönem borçlarının faizleri, doğrudan doğruya yapılan yatırımlardaki kar transferlerinin değişimleri ticaret hadlerinin ilkel madde üreticilerinin lehine dönmesine neden olmaktadır.

2.6.2 Dış Ticaret Hadlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler Aleyhine

Seyredeceğini Savunan Görüşler

Klasik ekonomistler Thomas Malthus, David Ricardo ve diğerleri, toprakların sınırlı kullanılması ve diğer doğal kaynakların marjinal üretim maliyetlerini ve fiyatlarını yukarı çıkarmasıyla birincil ürünlerin dış ticaret hadlerinin zamanla artacağını savunmuşlardır. 1950'lerin başında, Prebisch¹⁰⁸ ve Singer¹⁰⁹ bu duruma itiraz etmişlerdir.¹¹⁰ İlk olarak birincil ürünlerin dış ticaret hadlerinin zamanla düşeceğini ikinci olarak da beklenmeyen düşüş eğilimlerinin devam etmesinin çeşitli nedenlerinin olduğunu savunmuşlardır. Özellikle birincil ürün piyasasında rekabetin olduğuna dikkat çekmişlerdir. Maliyet düşürücü teknoloji, tüketicilere hızlı şekilde ve fiyat düşüşleriyle yansımaya rağmen üretilen ürünler ile üreten firmanın yöneticileri, sahipleri ve üretici firmanın çalışanları teknolojik değişim sayesinde piyasadaki güçlerini muhafaza etmek için karlarının bir bölümünü saklamaktadırlar. Kısacası bu karın daha az bir kısmını tüketicilere düşük fiyattan aktarmaktadırlar. Ayrıca gelire kıyasla birincil ürünlerin uzun vadeli talebinin, imal ürünlerin talebine göre daha az esnek olduğunu savunmuşlardır.¹¹¹

¹⁰⁸Prebisch, *The Economic Development of Latin American and its Principal Problems*, ss.1-12.

¹⁰⁹Singer, ss.472-485.

¹¹⁰David Sapsford, "The Prebisch- Singer Terms of Trade Hypothesis: Some New Evidence", *Economics Letters*, Vol.18, No.2-3 (1985), ss.229-232.

¹¹¹John E. Tilton, "The Terms of Trade Debate and the Policy Implications for Primary Product Producers", *Division of Economics and Business Working Paper Series*, (September 2012), s.2.

Ticaret hadlerinin sanayi malları üreticilerinin lehine geliştiğini ileri süren argümanlar, büyük ölçüde H.W.Singer ve R.Prebisç tarafından geliştirildiğinden Singer-Prebisç tezi diye anılmaktadır. Singer ve Prebisç'in çalışmalarının ortak sonucu, gelişmekte olan bir ülkenin daha önce ithal ettiği kadar malı ithal edebilmesi için her defasında daha çok ihracat yapması gerektiği ve bunun neticesinde gelişmekte olan ülkelerin ticaret hadlerinin uzun dönemde ülke aleyhine (negatif etkiler) döneceği şeklindedir.¹¹² İlkel(birincil) ürünlerin fiyatları mamul(imal edilmiş) maddelerin fiyatlarına göre uzun vadede düşme eğilimlidir.¹¹³ Bu görüşün temelinde, üçüncü dünya ülkeleriyle endüstri ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin üçüncü dünya aleyhine bir gelişme göstermesi yatmaktadır. Teorinin iddiası, endüstri ülkelerinde üçüncü dünya ülkelerinin ihraç ettiği ilkel maddelere olan talep, üçüncü dünya ülkelerinin bu ülkelere ithal ettikleri ürünlere olan talepten daha az olduğu şeklindedir. Çünkü endüstri ürünleri kullanımı, gelişmişliğin göstergesi olarak sayılmaktadır. Dolayısıyla, hammadde satan üçüncü dünya ülkeleriyle mamul madde satan endüstri ülkeleri arasındaki ticari ilişkinin, endüstri ülkelerine örtülü bir gelir transferi sağladığı görülmektedir.¹¹⁴ Bu da üçüncü dünya ülkelerinde dış ticaretin kötüleşmesini doğurarak az gelişmişliğe neden olmaktadır. Bunlar şu argümanlarla özetlenebilir;

➤ Sanayi malları imal eden ülkeler prodüktivite artışlarını, fiyatları düşürmeyerek, iyi örgütlenmiş işletme ve sendikaları vasıtasıyla karlara ve ücretlere aksettirirler. Ancak ilkel madde üreticileri arasında tersi olmakta ve fiyat düşüşleri yaşanmaktadır.

➤ Konjonktür dalgalanmaları sırasında ilkel mal fiyatları aşağı ve yukarı doğru sanayi mallarına nazaran daha büyük dalgalanma göstermektedirler. Engel kanunu yüzünden sanayi mallarına olan talep ilkel mallara göre, gelir seviyeleri artıkça fazlalaşacaktır. Ayrıca, sanayi ülkelerinde teknik değişimler daha ziyade ticareti kısıtlayıcı yönde gelişmektedir. Örneğin, çeşitli tarım mallarının sentetiklerinin yapılmaya başlanması gibi. Teknolojik gelişmeler genellikle modern dünyanın sanayi merkezlerine, merkez dışında kalan yerlerden daha hızlı taşınmaktadır. Bu nedenle

¹¹²Jan S. Hogendorn, **Economic Development**, 2th Edition, Newyork: Harper Collins Publishers, 1992, ss.438-439.

¹¹³Michael Bleaney ve David Greenaway, "The Impact of Terms of Trade and Realex Change Rate Volatility on Investment and Growth in Sub-Saharan Africa", **Journal of Development Economics**, Vol.65, (2001), s.491.

¹¹⁴İbrahim S.Canbolat, **Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1999, s.34.

gelişmekte olan ülkelerden ithal edilen tüm malların örneğin, sanayinin başlıca imalat ürünleri, daha ucuza alınarak büyüdükleri ve dış ticaret hadlerini merkez dışında kalan (azgelişmiş) yerlerden daha uygun hale getirdikleri görülebilir.¹¹⁵ Ticaret hadlerinde yaşanan bir bozulmanın boyutu her ülkede aynı olmayabilir. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerin teknolojik gelişmişlik düzeyi, işgücü piyasalarının örgütlülüğü vb. nedenlerle farklılık göstermektedir.¹¹⁶ Azgelişmiş ülkelerin ihracat kesiminde kullanılan yeniliklerle tarımsal ürünlerin arzında bollaşma sağlanılabilir. Ancak King Kanununa göre tarımsal ürünlerin talebinin fiyat esnekliği çok katı olduğundan arzda meydana gelen genişlemeye karşın tarımsal malların fiyatlarından büyük düşüşler görülebilir. Bu ise dış ticaret hadlerinin bu ülkeler aleyhine dönmesine neden olmaktadır.

➤ Sanayi ülkelerindeki monopolcü güçler sanayi mallarının fiyatlarını ilkel mal üreticilerinin aleyhine geliştirecek bir şekilde yükseltmektedirler. Ayrıca, sanayi ülkelerinin ilkel mal üreticilerine açtıkları kredilerde “bağlı-kredi” olduğundan sanayi fiyatlarını düşürmek söz konusu olamamaktadır.¹¹⁷ Gelişmiş ülkeler, sahip oldukları monopol güç nedeniyle teknolojik gelişmeler sonucu elde ettikleri kazançlarını üretim faktörleri ve ürün fiyatlarını artırmakta kullanıyorken, az gelişmiş ülkeler verimlilik artışları karşısında ürün fiyatlarını düşürmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum ise azgelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru devamlı gelir aktarılmasına neden olmaktadır.¹¹⁸ Azgelişmiş ülkelerin ekonomilerindeki yapısal esnekliğin düşük olması kaynakların bir kesimden diğerine aktarılmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesine neden olmaktadır.

Bu argümanlara birçok tenkit yöneltilmektedir. Örneğin, prodüktivite artışlarının nereye gittiği ülkenin ilkel ya da sanayi ürünleri üretmesi ile ilgili değil işgücü ve mal piyasalarının etkenliği ve örgütlenmesi ile ilgilidir; sanayi mallarının fleksibilitelerinin aşağı olduğu veya sanayi malları üreten ülkelerde monopolcü güçlerin varlığı kesin değildir. Engel kanunu ticaret hadlerini gelişen ülkeler aleyhine çevirse bile, sanayi ürünleri arzı da hızla artmakta olduğundan, nispi fiyatlar sanayi ürünleri üreten ülkeler lehine olmadığını belirtmektedir. Bu durumda klasiklerin varsayımlarının

¹¹⁵Friedrichs, s.183.

¹¹⁶Ünal Arslan, “Latin Amerika Ülkelerine Bağımlılık”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 8, Sayı.3 (2006), s.7.

¹¹⁷İyibozkurt, *Dış Ticaret Teori ve Politika*, s.58.

¹¹⁸Ömer Gürkan, **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma**, Trabzon: Derya Kitabevi Yayınları, 1989, ss.277-278.

bütün durumlarda geçerli olduğu söylenemez.¹¹⁹ Bir ülke ihracattaki tekелci durumuna göre, ithalatта daha önemli derecede satın alma tekeline sahip olabilir. Bu duruma örnek olarak 1931 yılındaki değer kaybı sonucunda ticaret hadleri düzelmiş olan İngiltere verilebilir. Bu, bazı ülkelerin gıda maddelerini ve diğer maddeleri satabilmelerinin İngiltere’den yapacağı ithalata bağlı olmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Ticaret hadlerinin hangi ülkeler hesabına yararlı, hangi ülkeler açısından zararlı yönde değiştiğini kısa dönem analizleriyle tespit etmek doğru sonuçlar vermeyebilir.¹²⁰

¹¹⁹Kindleberger, s.19.

¹²⁰Çelik Kurdoğlu, **Dış ticaret ve Teknik Seçimi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975, s.44.

3 DIŞ TİCARET HADLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE HADLERİN ANALİZİ

3.1 Dış Ticaret Hadlerinin Değişme Nedenleri

Bir ülkenin ticaret hadlerindeki değişme çeşitli sebeplerden kaynaklanabilir. Örneğin, ülkenin ihraç mallarına karşı dış talebin artması veya azalması, ihraç sanayinde veya ithal sanayinde prodüktivitenin değişmesi gibi. Bir ülkenin ticaret hadlerine bakılarak, o ülkenin dış ticaretinden eskisine oranla sağladığı kazancı hakkında bir sonuca varabilmek için ticaret hadlerindeki değişimlerin nedenlerinin üzerinde durulması gerekmektedir.¹²¹

Dış ticaret hadlerini etkileyen faktörler değişik dönemlere göre ayırt edilebilirler.¹²² Ticaret hadleri, kısa ve uzun dönemde farklı faktörler tarafından etkilenebilirler. Kısa dönemde ticaret hadlerini ticaret politikası, döviz kurlarındaki değişimler, tek taraflı transfer ödemeleri, transfer değişiklikleri, konjonktür dalgalanmaları, talep kayması vb. etkileyebilir. Uzun dönemde ise ekonominin üretim ve tüketim yapısında meydana gelen değişiklikler rol oynayabilirler.¹²³ Ticaret hadlerinin bir taraftan ithalat talebinin miktar ve gelir esnekliğine diğer taraftan dış talebin miktar ve gelir esnekliğine bağlı olduğu belirtilebilir.¹²⁴

Aşağıda dış ticaret hadleri üzerinde etkileri olan faktörlerden çalışma gereği bazılarına değinilmiştir.

3.1.1 Talep Elastikiyeti

Genellikle bir ülkenin diğer ülkenin mallarına karşı talebi arttığında veya B ülkesi A ülkesinin mallarına olan talebini kısıtığında ticaret hadleri daralmaktadır. Bu durumda daralma talep elastikiyetine bağlıdır. Elastikiyet ne kadar küçük (zayıf) ise daralmada o derece büyük olmaktadır. İthal mallarının yurtiçi talep esneklikleri ne kadar yüksek ve ülke üretim sahası için sözkonusu mal zorunlu değilse, ithalat hacminde yaşanan bir daralma sonucunda dış ticaret hadlerinde iyileşmeler görülebilir.

¹²¹Zarakolu, s.210.

¹²²Han ve Kayan, s.155.

¹²³Clement ve Diğerleri, s.130.

¹²⁴Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, 3.Baskı, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1991, s.145.

3.1.2 İktisadi Kalkınma Düzeyi

Bir ülke geliştikçe uzun dönemde üretim maliyetleri düşmektedir. Üretim maliyetlerinin düşmesi ihraç fiyatlarını düşürerek ticaret hadlerini daraltabilir.¹²⁵ Çift faktör ticaret hadlerinde kazanç ne olursa olsun, mal ticaret hadleri genellikle bozulmaktadır. Fakat bu etki uluslararası ticarete bir yenilik nedeniyle örneğin, yeni bir malın ortaya çıkışı ve bunun önemli bir talep yaratması ile karşılanabilir. Kalkınmanın ilk aşamalarında ticaret hadleri özellikle az gelişmiş ekonomilerde düşme eğilimi göstermektedir.

3.1.3 Döviz Kuru Politikası

Ülkenin döviz kuru politikası, ticaret hadlerine etki yapan başlıca faktörlerdendir. Döviz kurları bir birim yabancı para elde etmek için gerekli olan ulusal para miktarını gösterir. Bir ülke lehte ticaret hadlerine sahip olmak için ihracat fiyatlarını yüksek düzeyde tutmalı bunun içinde döviz kurunu yüksek değerle muhafaza etmelidir.¹²⁶ Benzer şekilde, ülke değeri altında döviz kurunu saptarsa ihracat fiyatlarını düşürür ve sonuçta ticaret hadleri bozulabilir. Bir ülke ticaret hadlerini lehe çevirmek için ihracat fiyatlarını arttırarak yüksek bir döviz kuru fiyatı uygulayabilir.

3.1.4 Teknolojik Gelişmeler

Teknolojik gelişmeler ilerledikçe az gelişmiş ülkelerin hammaddelerine olan talebin nispi olarak azaldığı görülmektedir. Çünkü yeni üretim yöntemleri daha az hammaddeyi gerekli kılmaktadır. Mesela, doğal ipek yerine yapay naylon, perlon gibi maddeler, bakır kaplar yerine plastik kaplar geçmesi, ahşap doğramanın yerini alüminyum ve plastik doğramaların alması gibi.

Üretkenlikteki değişimin ticaret haddinde meydana getireceği değişim örneğin, bir ülkenin ihraç sanayinde üretimin yükselmesi sebebiyle ticaret haddinin düşmüş olması, o ülkenin aleyhine sonuçlar yaratmayabilir. Aksine üretkenliğin yükselmesi dış talebin esnekliği oranında ihracatçının lehine olabilir.¹²⁷ Ülkelerin hızlı

¹²⁵ Ali Özgüven, **İktisat Bilimine Giriş**, 8.Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2005, s.517.

¹²⁶ Oçal ve Diğerleri, s.522.

¹²⁷ Zarakolu, s.211.

bir sermaye birikimi sağlayabilmeleri için ileri teknoloji ihtiva eden ürünler üretmeleri ve ihraç etmeleri gerekmektedir. Böylece dış ticaret hadleri ülke lehine bir gelişme gösterebilir, ihracat gelirleri ihracat hacminden daha hızlı artarak iktisadi büyüme hızlı ve sürekli bir şekilde gerçekleşebilir.¹²⁸

3.1.5 Savaş ve Savaş Söylentileri

Herhangi bir politik karışıklık durumu, ulusları ve girişimcileri mal arzındaki kesiklikler ile hammadde yokluğunda ürüne olan talepte oluşabilecek artışlar konusunda endişelendirebilir. Bu nedenle hammadde stoklaması başlayabilir ve bu durum ulusların başlıca ürünlerinde lehte olan dış ticaret hadlerini bozarak fiyatlarını yükseltebilir.

3.1.6 Taşımacılıkta Yaşanan Gelişmeler

Taşımacılıktaki değişimler ticaret hadleri üzerinde olumsuz etkiler yaratabilirler. Örneğin, tren yolu Amerika ve Arjantin'in ekilebilir büyük alanlarını kullanıma açtığında Avrupalı çiftçiler bundan çok etkilenmişlerdir. Yeni Zelanda ve Avustralya koyun ve kuzularını getiren soğutuculu gemiler, İngiltere'nin iç üretimini düşürmüştür.¹²⁹ Soğutuculu ve büyük oranda nakliye yapabilme, 1960'larda ve 1970'lerde ekonomideki birçok endüstriyi altüst ederek ticaret hadlerini değiştirmiştir.

3.1.7 Dış Ticaret Politikası Araçları

Dış ticaretin sınırlandırılması, uluslararası mal ve hizmet akımlar ile sermaye hareketlerinin tamamen serbest bırakılmaması anlamına gelmektedir. Dış ticaret politikası ile iktisat politikasının birbirini tamamlayan iki sistem halinde oldukları belirtilebilir. Dış ticaret politikası yalnız iktisadi politikayı tamamlamakla kalmaz aynı zamanda devletin dış siyasetine yol gösterici bir araç olarakda kullanılabilir. Ticaret önemli kazançların kaynağı olmakla beraber çoğunlukla ülkeler, serbest ticaret akımını koydukları gümrükler, kotalar ya da başka engeller aracılığıyla sınırlamaktadırlar.¹³⁰ Dış ticaret politikası araçlarından gümrük tarifeleri veya kotalar ithalatı kısıtlayarak, yurtiçi

¹²⁸İsmail Şiriner ve Yılmaz Doğru, "Türkiye Ekonomisi'nin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt.3, Sayı.2 (2005), s.179.

¹²⁹Nuray Altuğ, **Makro Ekonomiye Giriş**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Yayını, 1992, s.114.

¹³⁰Alpar, s.338.

fiyatların artmasına ve yurtdışında da fiyatların düşmesine yol açmaktadırlar.¹³¹ Ticaret sınırlamaları (ithalat kotaları, döviz kontrolleri ve gümrük tarifeleri) arasında ödemeler dengesine etkisi açısından gümrük tarifelerinin etkilerinin daha az olduğu belirtilmektedir. Çünkü vergi miktarları kanunla ya da kanunun verdiği sınırlı yetkilere dayanılarak bazı durumlarda hükümet kararlarıyla konulmakta ve değiştirilmesi uzun zaman almaktadır. Bu vergiler daha çok fiyatlar aracılığıyla tüketiciye yansıtıldığından, ödemeler dengesinde yaşanan problemlerin çözümünde etkili olmamaktadırlar. Bir gümrük politikası, yaşanan sorunları hafifletmekten ziyade ödemeler dengesi açığının nedeni olabilir.¹³²

3.1.7.1 Gümrük Tarifeleri ve Dış Ticaret Hadleri

İthalat ya da ihracat vergilerinin alınması ekonomik kazanç imkanı sağlamaktadır.¹³³ Diğer ülkeler bu kazançta herhangi bir misilleme yaparsa negatif etkiler ortaya çıkabilir. İthalat ve ihracattan vergi alınmasının ülkeye yararlı olduğunun dikkate alınmasıyla karşılıklı talep elastikiyeti değişkenleri varsayımı altında verginin ülkeye sağladığı kazanç olasılığı önemli hale gelmektedir. Gümrük vergisi ile ulusal üreticinin avantajlı konuma gelmesi için bu verginin uygulandığı mallara ilişkin talep esnekliğinin yüksek olması zorunludur. Ülke içerisinde ithal mallarının yakın ikamesinin bulunmaması halinde ithal vergilerinin dış ticareti sınırlama gücü azalabilir.¹³⁴

Aşağıda gümrük tarifelerinin büyük ülke ve küçük ülkelerde dış ticaret hadlerine olan etkileri açıklanmıştır.

3.1.7.1.1 Gümrük Tarifelerinin Büyük Bir Ülkenin Dış Ticaret Hadlerine

Etkisi

Büyük ülke, uluslararası piyasalarda alıcı ve satıcı olarak bolluk veya kıtlık yaratabilen böylelikle dış ticaret hadlerinin düşmesine ya da artmasına neden olan bir ülkedir. Büyük ülkeler dış ticaret hadleri üzerinde etkileyicidirler. Üretim kapasiteleri

¹³¹Paul Anthony Samuelson, **Economics**, 6th Edition, Newyork: Mcgraw-Hill, 1964, ss.731-748.

¹³²Harry G. Brainard, **International Economics & Public Policy**, Newyork: Henry Holt & Co, 1954, ss.110-130.

¹³³*The Theory of Monopolistic Terms of Trade*,

http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-94-015-5301-8_5#page-1(01.01.2015).

¹³⁴Osman Z. Orhan ve Seyfettin Erdoğan, **İktisada Giriş**, 3.Baskı, Ankara: Palme Yayıncılık, 2008, s.53.

yüksek olduğu için dünya piyasalarına fazla miktarda mal sattıklarında bolluk yaşanmakta ve arz fazlası nedeniyle fiyatlar düştüğünde dış ticaret hadleri aleyhlerine değişmektedir. Daha az mal ihraç ettiklerinde ise dünya piyasalarında kıtlığı yaratarak talep fazlasına neden olmaktadır. Bu talep fazlalığı fiyatları yükselterek dış ticaret hadlerinin büyük ülkenin lehine değişmesini sağlayabilir.

Büyük ülkeler dış ticaret hadlerinin olumsuz seyir izlemesine izin vermezler. Çünkü böyle bir durumda refah seviyelerinde düşme yaşanabilir. Bunun yaşanmaması için büyük ülkeler, dış ticaret politikalarını uygulama yollarına gitmektedirler.¹³⁵ Küçük bir ülkenin tarife uygulaması yoluyla dünya fiyatlarını etkileyememesi dolayısıyla dış ticaret hadlerini lehe çevirerek refahını artırmasının güçlüğü karşısında, büyük bir ülke tarife uygulayarak dış ticaret hadlerini kendi lehine çevirebilir ve refahını artırabilir. Bunun nedeni olarak büyük ülkenin dış ticaret ilişkilerinde belli bir piyasa (pazarlık) gücüne sahip olması gösterilebilir.¹³⁶ Büyük bir ülke gümrük tarifesi ithal etmekte olduğu bir mal üzerine koyarsa dış ticaret hadleri tarifeyi koyan ülkenin lehine değişebilir. Çünkü ithal malının yurtiçi piyasada satış fiyatı, tarife oranında yükselir ve ithal mallarına talep azalabilir.¹³⁷

Ülkeler açısından her geçen gün artan ve farklılaşan ekonomik etkileşimler, küreselleşme ile birlikte geliştirilen kavram ve yaklaşımların yönünü değiştirmektedir.¹³⁸ Örneğin, bazı ülkeler monopsoncu durumda iken dünya piyasalarındaki üretimin büyük kısmını tükettikleri için fazla miktarda ithalat yaptıklarında fiyatların yükselmesine böylelikle dış ticaret hadleri aleyhlerine; ithalat miktarlarını azalttıklarında fiyatların düşmesiyle de dış ticaret hadlerini lehlerine değiştirebilirler. Bütün bu sonuçlar doğrultusunda ülke refahı bu durumdan olumlu ya da olumsuz etkilenecektir. Ülke refahı için sadece dış ticaret hacmine ya da dış ticaret haddi etkisine tek yönlü bakılmamalıdır. Ülke refahındaki net durum için her ikisinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Dış ticaret haddi etkisi, dış ticaret hacmi etkisinden daha büyükse ülke refah artışı tersi durumda ise ülke refah kaybı yaşayabilir.

¹³⁵Çelik, s.84.

¹³⁶Nazım Engin, **Uluslararası Ticarete Korumacı Eğilimler**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, 1992, s.80

¹³⁷Çelik, s.165.

¹³⁸Orhan Çoban, “Endüstri İktisadı: Kavramlar, Olgular ve Etkileşimler”, **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.3, Sayı.1 (2002), s.163.

Hangi etkinin daha büyük ya da küçük olduğu ithal malların yurtiçi talep esnekliğine bağlıdır.

3.1.7.1.2 Gümrük Tarifelerinin Küçük Bir Ülkenin Dış Ticaret Hadlerine

Etkisi

Küçük ülke, uluslararası piyasalarda alıcı ve satıcı olarak bolluk ya da kıtlık yaratamayan böylelikle dış ticaret hadlerini etkileyemeyip veri olarak kabul etmek zorunda olan bir ülkedir.

Küçük ülkelerin üretim kapasiteleri sınırlıdır. Bazı hallerde gümrükleri artırmak suretiyle ülkeler ticaret hadlerini kendi lehlerine çevirebilirler.¹³⁹ Örneğin; ABD kahveden aldığı gümrüğü yükseltince kahve ithalatı azalabilir. Sonuç itibarıyla Brezilya, ABD'ye eskisi kadar kahve satmak amacıyla kahvenin dolar olarak değerini düşürebilir. Bu durumda ABD'de aynı miktar kahveyi daha az dolar ile satın alabilir. Kısacası ticaret hadleri ABD lehine, değişmiş olmaktadır. Bir malın alıcısının pazarlık gücü çok fazla ise bu kısmen doğrudur. Diğer bir ifadeyle gümrük vergisini koyan ülke sözkonusu malın belli başlı alıcısı ile örnekde olduğu gibi, malın ihracatçısı olan ülke, fiyatları düşürmek zorunda kalabilir.

3.1.7.2 Kotalar ve Gönüllü İhracat Kısıtlamaları

Kotalar, dış ticaret hadlerinin lehte değişimini sağlayabilirler. İthalata uygulanan kota ile ithal malı yurtdışı arz esnekliğinin ve yurtiçi talep esnekliğinin sonsuzdan küçük olması durumunda ithal mallarının yurtiçinde arzı kısılarak fiyatları yükselmektedir.¹⁴⁰ Fakat kota sonrası dış ticaret kazançları her zaman kota koyan ülke lehinde olmayabilir. Eğer kota uygulanan ülkede ihracatçılar yeterli derecede örgütlü ve fiyat farklılaştırması yapabilecek güçte iseler dış ticaret sonrası kazançlı çıkabilirler. Böyle bir durumda ithalat kotası uygulayan ülke kota sonrası dış ticaret hadlerinde lehte bir gelişme beklerken önceki denge durumunda karşı ülke lehine bozmaktadır.

¹³⁹Zeyyat Hatiboğlu, *İktisat İlmi ve Türkiye İktisadı*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbası, 1971, s.466.

¹⁴⁰Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, s.185.

Dış ticaret hadleri ve ödemeler dengesi üzerindeki etkileri açısından kotalarla gönüllü ihracat kısıtlamaları arasında farklar bulunmaktadır. İthalatçı ülke açısından gönüllü ihracat kısıtlamaları uygulaması, ithalat birim fiyatlarının artmasına ve (ceteris paribus) dış ticaret hadlerinin kötüleşmesine yol açabilir. Ödemeler bilançosu üzerindeki etkileri açısından ise, bir kota uygulaması ithalat miktarının azaltılmasına yol açtığı ölçüde döviz giderlerinin azalmasını ve ödemeler dengesinin iyileşmesini sağlayabilir. Gönüllü ihracat kısıtlamaları uygulaması durumunda ise ithalatçı ülkenin döviz ihtiyacı artabilir.¹⁴¹Bu ihtiyacı, talep eğrisinin esnekliğinin ne olduğuna bağlıdır. Esneklik 1'den küçük ise, gönüllü ihracat kısıtlamaları, döviz gereksinimini artırmaktadır. Çünkü bu koşullarda fiyat artışı nedeniyle meydana gelecek talep miktarı azalması, oran olarak, fiyat artış oranından daha düşüktür. Diğer şeyler aynı kalmak koşuluyla böyle bir durum, ödemeler dengesinin kötüleşmesine ve eğer esnek kur sistemi sözkonusu ise kurların yükselmesine (ulusal paranın değer yitirmesine); sabit kur sistemi sözkonusu ise ulusal geliri azaltıcı politikalara neden olmaktadır.

3.1.8 Döviz Kurları ve Dış Ticaret Hadleri

Ülkelerin yaşadıkları ekonomik krizlerin etkilerinin azaltılması ya da herhangi bir krizin ortaya çıkışını engelleyebilmek amacıyla döviz kurları üzerinden ayarlamalar yapılması gerekebilir. Ulusal paranın değerini yabancı paralar karşısında düşürülmesiyle ülkenin ihracatı artırılabilir böylelikle kriz dönemlerinde sıkça görülen aşırı dış ticaret açıkları kontrol altına alınabilir. Döviz kurlarının ayarlanması ile uygulanacak olan politikaların olumlu etkileri için döviz kuru politikası ile ticaret hadleri arasında bir ilişkinin olması gerekmektedir.

Döviz kurları ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişki literatürde hala tartışma konusudur. Bu konuyu açıklayan iki alternatif yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşım olan standart teori, nedenselliğin ticaret hadlerindeki değişimlerden reel döviz kurlarına doğru olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre, ticaret hadlerindeki bir iyileşme, dışarıdan içeriye doğru bir gelir transferine neden olacağından yurtdışı fiyat düzeyine göre yurtiçi fiyat düzeyinde bir yükselmeye neden olmaktadır. Yansıma olarak

¹⁴¹Engin, ss.88-89.

isimlendirilen diğerk yaklaşımd, döviz kurlarındaki değışimlerden ticaret hadlerine doğru ters yönlü nedensel bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.¹⁴²

1950'lerin başlarında Milton Friedman¹⁴³ esnek kur rejiminin taraftarı olmuş ve dünyada sabit (yapışkan) fiyatların olduğu durumda nominal döviz kurunun ekonomiyi reel şoklara karşı koruduğunu savunmuştur. Daha sonraları, birçok teori bu görüşü onaylarken esnek döviz kuru rejimine karşı argümanlar azaltılmıştır. Friedman, ülkeler reel şoklara maruz kaldığında, göreceli fiyatlarını daha çabuk değıştirilebildiğini ancak dünyada yapışkan fiyatların olduğu durumda göreceli fiyatların uyumunun özellikle döviz kuru rejimine bağılı olduğunu belirtmiştir. Esnek kur rejimi altında, göreceli fiyatlar hızlıca nominal döviz kuru değışikliklerine uyum sağlamakta ama sabit kur rejimlerinde değışiklikler, nominal yapışkanlığın izin verdiği ölçüde genellikle daha yavaş gerçekleşmektedir. Böylece, esnek rejimler reel şoklara sabit rejimlere kıyasla daha iyi miktarsal tepkiler ve daha hızlı göreceli fiyat uyumları sağlamaktadırlar. Nominal fiyat yapışkanlığı kendi haline bırakıldığı sürece rejimler arasındaki farklar kaybolmaktadır.¹⁴⁴

Enflasyon oranlarının göreceli olarak yüksek olduğu bir ülke de döviz kurlarının aynı ölçülerde yükselmesine izin verilmeyebilir. Bu durum reel kurların nominal kurların altına düşmesine neden olacaktır. Kısacası ulusal para gerçekte olmadığı halde aşırı değerklenmiş hale gelecektir. Bu nedenlerden dolayı döviz kurlarının ülkede enflasyon oranlarından daha düşük ölçülerde yükseltilmesi sağlanılmaktadır. Literatürde bu olay "ulusal paranın aşırı değerklenmesi" olarak ifade edilmektedir. Bir ülkenin ulusal parayı aşırı değerklendirme politikasına yönelmesinin çeşitli nedenleri olabilir. Örneğin, sanayileşmekte olan bir ülkede döviz kurlarının düşük tutulması, sanayiye ucuz yabancı girdi sağlama amacını taşımaktadır. Ayrıca ihraç mallarının yüksek fiyatlardan satılmasıyla dış ticaret hadlerinin ülke lehine değıştirilmesi ya da ülkeye dışarıdan sermaye fonlarının çekilmesi de amaçlar arasında gösterilebilir.

¹⁴²Ahmet Zengin, "Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.2, Sayı.2 (2001), s.27.

¹⁴³M. Friedman, *The Case For Flexible Exchange Rates*, Essays in Positive Economics University of Chicago Press, 1953, ss. 157–203.

¹⁴⁴Christian Broda, *Terms of Trade And Exchange Rate Regimes in Developing Countries*, Federal Reserve Bank of Newyork, March 2002, ss.31-32.

3.1.9 Dış Ticaret Hadleri ve Devalüasyon İlişkisi

Ticaret hadleri genellikle ihracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine oranı şeklinde tanımlanmaktadır. Devalüasyon sonucu ihraç edilen malların döviz cinsinden değeri düştüğünde dış ticaret haddi ülke aleyhine değişebilir. Ülke artık aynı miktarda döviz elde etmek için daha fazla mal satmak zorunda kalabilir. Dünya ticaretinde payları fazla olmayan küçük ülkeler bu durumdan yararlanarak ihracatlarını arttırabilirler. Bunların ihracatlarını arttırması diğer ülkeleri etkilemezken dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olan büyük ülkenin devalüasyon yaparak ithalatını azaltması, diğer ülkelerin ihracatını azaltabilir. Bu durum diğer ülkelerin devalüasyon yapmasına neden olabilir ve zincirleme devalüasyonlar neticesinde dış ticaret hadleri yine başlangıç seviyesine geri dönebilir.¹⁴⁵

Devalüasyonun milli gelir üzerindeki etkilerinden birisi dış ticaret hadlerini etkilemesiyle ortaya çıkmaktadır. Devalüasyonun ticaret hadleri üzerinde olumsuz etkiye yol açtığı ileri sürülmektedir. Devalüasyon yapan ülkenin ithalatı farklı mal gruplarından oluşuyorsa ödenen yabancı döviz cinsinden fiyatlar değişmeyebilir. Buna karşılık ihraç malları birkaç ürün üzerinde yoğunlaşıyorsa, ihracatçılar yurtdışına satışlarını arttırmak için yabancı döviz cinsinden fiyatlarını düşürebilirler.¹⁴⁶ Böylece devalüasyon yapan ülke, önceki duruma göre aynı miktardaki ithalat için daha fazla miktarda ihracat yapmak zorunda kalabilir ve bu da milli gelirin azalmasına neden olabilir. Sonuçta ülke içinde toplam harcamalar değişmesede ticaret hadlerinin kötüleşmesi dış ticaret veya cari işlem dengesini bozabilir.

Dış ticaret hadlerinin değişmesi durumunda bir ülkenin satın alma gücünde değişiklikler meydana gelmektedir. Dış ticaret hadlerinin değişmesi yanında dış ticaret hacimleri de buna tepki olarak değişebilir.¹⁴⁷ Böyle bir durumda ülkenin döviz gelirleri ve refahı üzerinde, dış dünyanın ülke ihraç mallarına olan talep esnekliği önem taşımaktadır. Ayrıca ihracat talebinin gelir esnekliği ne kadar yüksek olursa, ekonomik

¹⁴⁵ Alkin, ss.144-145.

¹⁴⁶ Halil Altıntaş ve Rahmi Çetin, “Türkiye’de Dış Ticaret Dengesi Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1989-2005”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt.63, Sayı.4 (2008), s.35.

¹⁴⁷ İsmail Küçükaksoy, “Deregülasyon, Dış Ticaret Hadleri ve Refah İlişkileri”, **E-Journal of New World Sciences Academy**, Vol.5, No.2 (Mart 2010), s.134.

büyümede ihracat o derece önemli rol oynamaktadır. Fiyat esnekliği ne kadar yüksekse ülkenin uluslararası piyasalarda rekabet gücünde o derece artacağı belirtilebilir.

Ticaret hadlerinin lehte değişmesi her zaman refah artışına sebep olmayabilir; dış ticaret hadlerindeki değişim, dış ticaret hacmindeki değişim ile karşılaştırılarak refah üzerindeki net etkisini (artış ya da azalış yönünde) değerlendirmek mümkün olabilir.

3.1.9.1 Devalüasyonun İhracata Etkisi

Devalüasyon, ihraç edilen malların fiyatlarını yabancı para cinsinden düşürmekte ve ihraç mallarının yurtdışı talebindeki artışla ülkenin döviz gelirlerini artırmaktadır. “Döviz kazandırıcı etki” olarak adlandırılan bu durumda belli bir oranda devalüasyonun ne ölçüde döviz kazandıracağı, ihraç edilen malların yurtdışı talep elastikiyetine bağlıdır.¹⁴⁸ İhracatın artması sonucu elde edilen döviz kazancının, devalüasyonun olumlu sonuç vermesi için fiyatının düşmesinden dolayı uğranılan döviz kaybından büyük olması gerekmektedir. Kısacası elastikiyetler önemli olup, ihraç malının yurtdışı talep elastikiyeti ne kadar yüksekse devalüasyonun ihracatı artırıcı etkisinin de o kadar yüksek olacağı belirtilebilir.

3.1.9.2 Devalüasyonun İthalata Etkisi

Devalüasyonun ulusal para cinsinden ülkeye ithal edilen malların fiyatlarını yükselterek yurtiçi taleplerini azaltması neticesinde ülkenin döviz giderleri azalmaktadır. “Döviz tasarrufu sağlayıcı etki” olarak adlandırılan bu durumda belli bir orandaki devalüasyonun ne ölçüde döviz tasarrufu sağlayacağı, ithal mallarında meydana gelen fiyat artışları karşısında halkın bu mallara talebi ne oranda azaltacağına kısacası ithal mallarının yurtiçi talep elastikiyetine bağlıdır.¹⁴⁹ Bu aşamada esneklikler büyük önem taşımaktadırlar. İthal malının yurtiçi talep elastikiyeti diğer bir deyişle insanların ithal mallarının fiyatlarındaki artışa duyarlılığı ne kadar yüksekse devalüasyonun ithalatı kısıcı etkisi de o kadar yüksek olmaktadır. Bunun içinde ithal mallarının arz elastikiyetinin sonsuz olması gerekmektedir.

¹⁴⁸BoSodersten, **International Economics**, London: Mac Millan Publishers Ltd., 1984, ss.71-72.

¹⁴⁹ Dominick Salvatore, **International Economics**, 5th Edition, New York: Prentice Hall, 1995, ss.44-45.

3.2 Dış Ticaret Hadlerinin Analizi

Ticaret hadleri deyimi ilk defa Fizyokrat iktisatçılardan Turgot tarafından kullanılmıştır. Turgot termes de l'échange deyimini kullanmıştır.¹⁵⁰ Marshall ticaret haddi kavramını 'mübadele oranı' olarak belirtmiştir.¹⁵¹ Taussig, trampa ticaret hadlerinden bahsetmekte ve Piqou ise reel mübadele oranı olarak ifade etmektedir.¹⁵²

Dış ticaret hadleri analiz edilirken bir ülkenin dönüşüm eğrisi dikkate alınarak bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Örneğin, dönüşüm eğrisinin her iki ülke için dışa doğru kaydığı varsayıldığında, ülkelerin gelişme sağladıkları görülebilir. Burada önemli olan ülkelerin büyüme hızlarıdır. Dış ticaret hadlerinin böyle bir durumda değişiminin yönünün ülkelerin ihraç mallarına yönelik dış talebin artma oranına, gelişmenin seyrine ve ekonomilerin büyüme hızlarına bağlı olduğu belirtilebilir.

Ülkelerin her ikisinde de hem ithal hem de ihraç edilebilir malların arzı, üretimle aynı oranda artarsa teklif eğrileri dışa doğru kaymaktadır. Bu durumda dış ticaret hadleri gelişme hızı düşük ülke lehine değişmektedir. Eğer iki ekonominde gelişme hızları eşitse, dış ticaret hadleri değişmeden kalabilir.¹⁵³

Dönüşüm eğrisinin sadece bir ülke için dışa kaydığı ve diğer ülkede hiçbir değişimin olmadığı varsayıldığında, ticaret önleyici bir eğilim (ithal edilebilir malın üretiminin artması, ihraç edilebilir bir malın üretiminin azalması dışındaki tüm değişimler) gelişen ülkenin dış ticaret hadlerini olumsuz yönde etkileyebilir.

İki ülkenin birbirinin mallarına olan taleplerinin gelir esneklikleri düşük ise gelişen ülkenin dış ticaret haddinin bozulma oranının yüksek olduğu görülebilir. Bir ülkenin ticaret haddi bir yandan ithalat talebinin miktar ve gelir esnekliğine öte yandan ihracatına olan talebin miktar ve gelir esnekliğine bağlıdır.

Aşağıda dış ticaret hadleri analizi, kayıtsızlık eğrileri ile birlikte teklif eğrisine de yer verilerek açıklanmaktadır.

¹⁵⁰ Olalı, s.156.

¹⁵¹ Alfred Marshall, **Money, Credit and Commerce**, London: Macmillan&Co, 1923, s.161.

¹⁵² Arthur C. Piou, **Essay in Applied Economics**, Newyork: Staple Press, 1923, ss.149-150.

¹⁵³ Han ve Kayan, ss.155-156.

3.2.1 Kayıtsızlık ve Teklif Eğrileri

Kayıtsızlık eğrileri bir tüketicinin iki malın değişik miktarları arasındaki tercihlerini dikkate almaktadır. Her tüketicinin zevk ve tercihleri farklı olduğu için eğrilerin şekli de farklı olmaktadır. Tüketicinin belli bir dönemde sahip olduğu gelirin miktarı ile tercih tablosuna aldığı ve satın almaya çalıştığı mal ve hizmetlerin piyasadaki fiyatları değiştirilemez kabul edildiğinden faydayı maksimize etmek için seçebileceği tek yol, tercih sırasına koyduğu bu suretle elde edeceği mal demetinden sağlayacağı tatmini en yüksek düzeye ulaştırabilmesidir.¹⁵⁴ Ticaretin olmadığı durumda bir ülke, üretim olanakları eğrisiyle olanak içindeki en yüksek kayıtsızlık eğrisine ulaştığı zaman dengede olmaktadır.¹⁵⁵ Dış ticaret hadleri iyileşen diğer bir deyişle pozitif trende sahip olan bir ülkenin, satın alma gücü artmakta ve tüketim dolayısıyla refah seviyesi yükselmekte ise ülkenin önceki durumuna göre daha yüksek bir toplumsal kayıtsızlık eğrisine ulaştığı görülebilir. Bu durum ülkenin dış ticaret hadlerinde yaşadığı pozitif veya negatif yönlü değişimlerin refah seviyesini artıracak ya da azaltacağını ifade etmektedir.¹⁵⁶

J.S.Mill ile başlayıp A.Marshall ve Edgeworth ile geliştirilen teklif eğrileri Marshall-Edgeworth teklif eğrileri veya Marshall eğrileri olarak bilinmektedir. Gelişen bu analizle klasik ‘Her arz kendi talebini yaratır’ ifadesi ‘Her talep kendi arzını yaratır’ şekline dönüşmüştür. Talebin devreye girmesiyle Ricardo’da fiyatların iç maliyetlerle oluştuğu ve bu maliyetlerin emeğe dayandığı fikrinin yeri, nispi fiyatların belirlenmesinde ticaret hadlerinin oluşumunun temel rolüne bırakılmıştır.¹⁵⁷

Teklif eğrisi, uluslararası ticarete belirli miktarda ithal mala karşılık ne miktarda ihraç mal teklif edildiğini kısacası talep edilen mal miktarına bağlı olarak arz etmek istenilen mal miktarlarını gösteren eğridir. Diğer bir ifadeyle ülkenin ithal etmek istediği bir birim ithal mal miktarını artırırken, her birime karşı kendi malından teklif edeceği malların miktarlarının geometrik yeridir. Geometrik yerin nasıl olacağı, talep

¹⁵⁴Reşat İnan, **Mikro İktisat**, 2.Baskı, İstanbul: Özkaya Matbacılık, 1978, ss.91-92.

¹⁵⁵Salvatore, *Schaums Outline of Problems of International Economics*, ss.36-40.

¹⁵⁶P.R. Krugman ve M. Obstfeld, **International Economics Theory and Policy**, 6th Edition, Boston: Addison Wesley, 2003, ss.97-98.

¹⁵⁷Emin Ertürk, **Uluslararası İktisat Teori-Politika-İktisadi Birleşme-Uluslararası Parasal İlişkiler**, Bursa: Ekin Kitabevi, 1996, s.51.

edilen mala olan ihtiyacın şiddetiyle yakından ilgilidir. İhtiyacın şiddetli olduğu bölgede bu teklif eğrileri eksenlere daha yakındır. Bu yakınlık ve yatkınlık üretim şartlarından yani arz şartlarından etkilenmektedir.

Arz ve talep kanunları gereğince ithalat miktarı arttığı zaman ithal edilmiş olan sözkonusu malın yurtiçinde fiyatı düşmektedir. Çünkü mal bollaştığı için marjinal fayda düşer. Eğer ülkenin ihraç etmiş olduğu malların miktarı artarsa o malın ülke içindeki miktarı azalacağı için marjinal faydası artacak ve fiyatı yükselecektir.(Teklif eğrisinin bir noktadan sonra tersine dönmesinin nedeni budur).Dış ticaret hacminin artması, ithal malının değerinin düşmesi ve ihraç malının değerinin artmasına neden olmakta böylece ülke değeri gittikçe düşen ithal malına karşılık değeri artan kendi ihraç malından daha az teklif etmektedir.¹⁵⁸

Teklif eğrisinde meydana gelecek bir değişim sonucu iki etki ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi dış ticaret hadleri etkisi diğeri ise dış ticaret hacmi etkisidir. Bu iki etkinin birlikte değerlendirilmesiyle ülke refahının olumlu ya da olumsuz seyir izlediği açığa kavuşturulabilir. Dış ticaret hacminin artması ülke refahını olumlu yönde etkilerken, dış ticaret hacmin azalması olumsuz yönde etkilemektedir. Dış ticaret haddi mi yoksa dış ticaret hacmi etkilerinin mi daha büyük olduğunu belirlemek için sözkonusu ithal malların yurtiçi talep esnekliklerine bakılmalıdır. Talep kanununa göre eğerki bir malın fiyatı düşerse o mala olan talepte artış yaşanacaktır. Ancak bu artışın ne kadar olacağını belirleyen bu malın talep esnekliğidir.

Bir ülkenin ihracat ve ithalat talep esneklikleri, ülkenin uzun dönem büyüme oranlarıyla sistematik olarak ilişkilidir. Esneklikler, aynı zamanda ülkelerin refah analizlerinin yapılmasında da kullanılmaktadır.¹⁵⁹Daha hızlı büyüyen ülkelerde ihraç malları yüksek gelir esnekliğine sahip iken ithal malları talebinin gelir esnekliği düşüktür. Büyüme hızı daha düşük olan ülkeler için ise bu durumun tersi

¹⁵⁸Çelik, s.28.

¹⁵⁹Cuma Akbay, Abdulkaki Bilgiç ve Bülent Miran, “Türkiye’de Önemli Gıda Ürünlerinin Talep Esneklikleri”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt.14, Sayı.2 (2008), s.55.

geçerlidir.¹⁶⁰ Gelir esnekliklerindeki bu farklı sonuçlar reel döviz kurundaki trend değişikliklerini ayarlamamanın bazı durumlarda gereksiz olduğunu göstermektedir.

3.2.1.1 Büyük Bir Ülkede Teklif Eğrilerinin Değişimi ve Dış Ticaret

Hadleri

Ekonomik sistem çerçevesinde her ülke, uyguladığı dış ticaret politikaları sayesinde dış ticaretten az ya da çok karlı çıkmaktadır.¹⁶¹ Söz konusu ülkenin büyük ülke veya küçük bir ülke olması sonucu, dış ticaretle oluşan dış ticaret hacmi ve dış ticaret haddi etkilerine göre refah seviyesi değişmektedir. Ülkelerin büyüklük kavramını belirleyen, bir malın önemli üreticisi ya da tüketicisi olmalarıdır. Kısacası büyüklüğün ülkenin yüzölçümü, nüfusu gibi büyüklüklerle fazla ilgili olmadığı belirtilebilir.¹⁶²

Uluslararası ticaret ve finansal ilişkiler birbirleriyle etkileşim içindedir. Bu ilişkilerin yararı olduğu gibi bazende olumsuz sonuçları ortaya çıkabilir. Küçük gelişmekte olan ülkeler için ticaret büyük ülkelere göre daha çok önemli olsa da, büyük gelişmiş ülkelerin refahlarının geniş ölçüde ticarete bağlı olduğu görülmektedir.¹⁶³

Büyük bir ülke dış ticaret hadlerini etkileyebilir. Çünkü söz konusu malın önemli bir kısmını üretebilen veya tüketebilen bir ülkedir. Büyük ülke, ürettiği malı artırdığında bolluk yaratarak dış ticaret hadlerinin düşmesine, arzını azalttığında ise kıtlık yaratarak dış ticaret hadlerinin artmasına neden olabilir. Büyük bir ülkenin teklif eğrisinin yeri değiştiğinde, dış ticaret hadleri değişmektedir. Dış ticarete müdahale eden ülkenin büyük bir ülke olması, müdahalenin sonucunda dış ticaret hadlerinin ülke lehine dönmesini sağlayabilir. Büyük ülkeye yönelik ihracat arz eğrisinin yukarıya doğru eğimli bir eğri olduğu başka bir ifadeyle o ülkeye yönelik dünya arz eğrisinin sonsuz esnek olmadığı belirtilebilir.¹⁶⁴

¹⁶⁰Paul Krugman, “Differences In Income Elasticities and Trends In Real Exchange Rates”, **NBER Working Paper Series**, No.2761 (November 1988) , s.2.

¹⁶¹Ferruf Işın, “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi, Korumacılık Kavramı ve Tarım”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Sayı.3 (1998), s.38.

¹⁶²Çelik, s.48.

¹⁶³Alpar, s.337.

¹⁶⁴Engin, s.84.

3.2.1.2 Küçük Bir Ülkede Teklif Eğrilerinin Değişimi ve Dış Ticaret

Hadleri

Gelişmekte olan küçük ülkeler, gelişmiş ülkelerin küresel ekonomik faaliyetlerinden dolayı dışlanma riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu problemin sonuçları, ülkelerin büyük pazarlardan uzak, ekonomik ve çevresel şoklara karşı korunmasız kalmalarıdır. Dış ticaret hadleri modellerini anlamak gelişmiş olan ülkelerin doğasını anlayabilmek açısından önemli bir konudur.¹⁶⁵

Küçük bir ülke, kendi eylemleri ile dünya fiyatlarını değiştiremeyebilir ama devalüasyon ile tüm ticareti yapılamayan malların yurtiçi fiyatlarını artırabilir. Eğer maliye politikası ticaret dışı malların fiyatlarını sabitleyecek şekilde ayarlanabilirse devalüasyonun ticaret bilançosunu iyileştirmesi beklenebilir. Ancak, nominal ücret oranları, iç denge için bir hedef olarak sabit tutulursa devalüasyon ödemeler bilançosunu kötüleştirebilir.¹⁶⁶

3.3 Dış Ticaret Hadleri Üzerinden Kanıtlanabilecek Hususlar

Dış ticaret hadlerinin nüfus ve refahla ilişkili olarak, belirli bir ülkenin düzenli zaman aralıklarında dış ticaretteki kazanç ve kaybını gerçek istatistiksel verilerle göstermesi gerekmektedir. Belirli bir ulusal ekonominin refah durumunun bir önceki döneme karşılık olarak kötüleştiği görülüyorsa, ihrac mallarının belirli bir miktarı ile az ithal malı satın alınacak ya da ithal hacmi değişmiyorsa, ithalat için daha fazla mal satarak ödeme yapılacaktır.

Dış ticaret hadlerinin sadece üretim hacminde değil aynı zamanda üretim hacminin ticari değeri olan reel gelir üzerinde de etkili olduğu belirtilebilir.¹⁶⁷ Dış ticaret hadlerinin gelire bağımlılıklarının etkileri, toplam üretim ve paylaşımda ülkenin ihracat payının ve milli gelire katkısının ne olduğunu göstermektedir.

¹⁶⁵ Amelia U. Santos-Paulino, "Terms of Trade Shocks and the Current Account in Small Island Developing States", *Journal of Development Studies*, Vol. 46, No. 5 (May 2010), ss.855-856.

¹⁶⁶ Ronald W. Jones ve W. Max Corden, "Devaluation, Non-Flexible prices, and The Trade Balance For A Small Country", *Canadian Journal of Economics*, Vol.9, No.1 (February 1976), s.150.

¹⁶⁷ Cesar R. Sobrino, "Current Account, Productivity and Terms of Trade Shocks in Norway", *Applied Economics Letters Journal*, Vol.18, No.18 (December 2011), s.1746.

Dış ticaret hadlerindeki değişimler, bir ülkenin ekonomik durumunun ‘‘kötüleştigi’’ ya da ‘‘ iyileştigi’’ koşullar hakkında net bir bilgi vermeyebilir. Bu durum ise her bir endeksin artış ya da azalışının arkasındaki nedenlerin ne olduğunun (ithalat talebi veya ihracat arzında değişiklikler, üretim yöntemlerindeki değişimler, gelir ve gereksinimlerdeki dalgalanmalar vb.) araştırılmasını gerektirmektedir.

A ülkesinin dış ticaret hadleri arttığında, örneğin, A ülkesinde yabancı malların fiyatları düştüğünde, ithalat talebinde azalmalar görülebilir. Talebin daralması altında yatan nedenler değişkenlik gösterebilirler. Örneğin, ev gereksinimlerindeki değişiklikler, yerli ikame ürünlerin daha ucuza üretimi, temel mal fiyatlarındaki yükselişe rağmen reel gelirdeki düşüş ya da gelir seviyesindeki genel bir düşüş gibi. Bu durum, dış ticaret hadlerindeki yükselmelerin her durumda olumlu seyir göstermeyeceğini ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, herhangi bir ülkenin dış ticaret hadleri, o ülkenin ihracat fiyatları düştüğünde kötüleşebilir ancak böyle fiyat indirimleri, verimliliğin artırılmasından (teknolojik ilerleme) dolayı düşük maliyetlerle sağlanmışsa genellikle ekonomik ‘‘iyileşme’’ olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁸

Hizmet ticaret faaliyetleri özellikle ulaştırma maliyetleri, dış ticaret hadlerine kaydedilmemektedir. Bu durum endekslerdeki ciddi bir eksikliğin göstergesidir. Çünkü ihracatın FOB fiyatlarla ve ithalatın CIF kotasyonlarla¹⁶⁹ değerlendirilmesi, (navlun ücretlerinde düşüşler) dış ticaret hadlerindeki iyileşmelerin ilgili malların fiyatlarını doğrudan etkilemediklerini göstermektedir. Dış ticaret hadleri bu bağlamda dış ticaretin avantaj ve dezavantajlarının değerlendirilmesinde yararlı olmayabilirler.

Herhangi bir ülkede, sadece homojen türde bir malın örneğin, birinin kalite ve sınıfının (dokuma kumaş ve şarap) ithalat ve ihracatını bulmak, reel anlamda ülkeler arasındaki değişim ilişkilerini ölçmek ve değerlendirmek zor değildir. Doğal olarak böyle bir değişim ilişkisi dünyanın her yerinde yoktur ancak dış ticaret teorisinde teorik bir model olarak yaygınca kullanılmaktadır. ‘‘İki Ülke-İki Mal’’ hipotezindeki durumun gerçekliği tam anlamıyla yansıttığı söylenemez. Gerçekte ülkeler, çoğu durumda çeşitli

¹⁶⁸Friedrichs, s.183.

¹⁶⁹**FOB:** Malın ihracatçının limanında gemiye/güverteye yüklendiği andaki fiyatıdır. Malın FOB fiyatı içerisine geminin güvertesine yükleme anına dek yapılan masraflarda katılmaktadır. **CIF:** Malın ithalatçının limanına vardığı andaki fiyatı olup maliyetin yanısıra taşıma ve sigorta masraflarında içermektedir.

ve karma birçok farklı malın ticaretiyle uğraşmaktadırlar. Bu durum bir yandan özellikle ileri düzeyde gelişmiş ülkelerin sürekli yeni ürünler geliştirmelerine diğer yandan süresi dolan bilinen ürünlerinin kalitelerini ve ekonomik ömürlerini dahada uzatarak geliştirmelerine neden olmaktadır. Eski köklü ürünler yeni ürünler ortaya çıkınca örneğin, veri işleme makineleri, çok sayıda plastik malzemeler, sentetik tekstil elyafı gibi yok olma eğilimine girmektedirler.

Sanayileşmiş ülkeler tarafından giderek genişleyip büyüyen oldukça çeşitli her türlü mamul mallar tedarik edilmektedir. Örneğin, modern motorlu araçlarda bugünün otomobilleri için gerekli araba lastiklerinin elli yıl önce aynı ismi taşıyan ürünler ile birebir benzerlik gösterdiği söylenemez. Gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilen birçok mal, geçmiş yıllarda özellikle bakırın bir tonu, kahvenin bir torbası ya da buğdayın bir kilesi artmamış, kaliteleri büyük ölçüde değişmeden kalabilmiştir. Sadece dış ticarete giren malların çeşitleri ve türleri geniş çapta bir değişim geçirmemiş aynı zamanda onların toplam ithalat ve ihracat hacmi içindeki payları da büyük ölçüde dalgalanmıştır. Yapısal değişiklikler (ürün kalitelerinin iyileştirilmesi ve teknolojik gelişmeler) bir ülkenin iktisadi evriminde uzun dönemler boyunca geçerli olan dış ticaret hadleri arasında karşılaştırılmaların yapılmasını engelleyebilir.

3.4 Dış Ticaret Hadlerinin İncelenmesinden Elde Edilen İpuçları

Dış ticaretten elde edilen kazançların tespitinde, ticaret hadlerindeki değişikliklerin ölçülmesi bazı somut bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Günümüzde dış ticaret sadece iki mal üzerine kurulu değildir. Uluslararası ticaretin yaygınlaşması ile birlikte çok sayıda mal ve hizmet dış ticarete konu olmuştur. Bu nedenle kullanılan dış ticaret hadleri, yapılan ticaretten ülkenin kar ve kazançlarının ne olduğunun incelenmesini mümkün kılmaktadır. Genellikle dış ticaret hadleri, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranlanması ile bulunmakta ve bir birim ihracatın kaç birim ithal malı satın alacağını göstermektedir.¹⁷⁰ Bir ülkenin uluslararası ticaretten kazançlı çıkması için ihraç malları fiyatının, ithal malları fiyatından yüksek olması gerekmektedir. Bu durum ticaret hadlerinin artışı(iyileşmesme) şeklinde ifade

¹⁷⁰Salvatore, *International Economics*, ss.93-94.

edilmektedir. Ticaret hadlerinin ülkenin lehine değişmesinin anlamı; aynı miktardaki ithal malına karşılık daha az ihraç malı satılacağıdır.¹⁷¹

Ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine ya da lehine mi sonuçları yarattığının mukayeselerini yapmak için uygulamada endekslere başvurulmaktadır.¹⁷² Endeks sayıları ile hesaplanan bu gösterge için belirli bir yıldaki ithalat ve ihracat fiyatları baz alınmakta ve o yıla göre değişimler bulunmaktadır.

Dış ticaret hadlerinin iyileşmesi, aynı miktardaki ihraç malı ile daha fazla ithal malı satın alınacağını göstermesine rağmen 1992 ve 1993’de yaşandığı gibi dış ticaret haddindeki iyileşme aynı zamanda dış ticaret açığındaki büyüme eğiliminin de sinyali olabilir. Çünkü yabancıların, ihraç mallarındaki fiyat değişimlerine karşı talep eğilimlerinin sabit düzeyde kaldığı göz önüne alındığında, ihraç mallarındaki fiyat artışının ithal mallarına göre daha düşük olması ihracatçıların rekabet gücünü azaltabilir. Bu hadler kötüleştiği takdirde, aynı miktardaki ithal malı için daha fazla ihracat yapmak gerekebilir. Bu durumda da dış ülkelere daha fazla kaynak aktarılabilir. Dış ticaret haddinin düştüğü bir dönemin ardından, ihracatçıların rekabet güçleri artırılabilir. Sanayileşmiş ülkelerde yaşanan resesyonlar (örneğin 1991-1993 arası) sırasında, ülkeler iç piyasalarında durgunluk olduğu için dış ülkelere satacakları mal fiyatlarını düşürmüşlerdir. Bu durumda bu ülkelere ithal edilen malların daha düşük fiyatlarla satın alınması imkanı oluşmuştur.

3.5 Dış Ticaret Hadlerini Düzeltme

Küresel rekabetin hız kazandığı günümüzde ülkeler yaşam standartlarını yükseltmek için uluslararası alanda ticaret yapmayı ve refah düzeylerini artırmayı istemektedirler. Mal, hizmet ve sermaye alışverişi gibi çeşitli ekonomik faaliyetler gerçekleştirerek ithalat ve ihracatlarını dengede tutmaya çalışmaktadırlar. Ülkelerin uluslararası ticaretten kazançlı çıkmaları yaygınlaştıkça dünya ticaret hacmindede bir artış gözlenecektir. Özellikle uluslararası taşımacılığın ve bilginin maliyeti düştükçe

¹⁷¹Orhan ve Erdoğan, s.530.

¹⁷²Barda ve Alkin, s.61.

ulusların birbirleriyle bağları ve bağımlılıklarının artmasının dünya ticaret hacminde değişimleri hızlandıracağı belirtilebilir.¹⁷³

Gelişmekte olan ülkeler serbest dövizle ticarete göre, karşılıklı ticaret yöntemi ile ticaret yaptıklarında genel olarak daha yüksek ihracat ve daha düşük ithalat fiyatları ile karşılaşmaktadırlar.¹⁷⁴ Fiyat düşüklüğünden sağlanan avantaj kliring hesabında uzun süreli askıya alınmış fazlalar oluşması nedeniyle ortadan kalkmakta, en az ihraç ettiği mal kadar ithalat yapmayan ülke, fazladan ihraç ettiği malların değeri kadar faizsiz kredi vermiş durumuna gelmektedir. Bazı ürünlerin ithalatını veya ihracatını gümrüğe bağlamak ya da gümrük oranlarını yükseltmek, dış ticaret hadlerini iyileştirebilmek için başvurulmuş bir yoldur. Buna göre ithalatı ya da ihracatı sınırlayan bir gümrük uygulaması, ihraç malları dış fiyatlarının yükselmesine ve ithal malları dış fiyatlarının düşmesine yol açarak ticaret hadlerinin düzelmesini sağlayabilir.¹⁷⁵

İthal edilen bir malın gümrük vergisi arttığı zaman yurtiçi fiyatı yükseleceğinden (eğer ithalatçı ülkede ilgili malın fiyat esnekliği oldukça düşük ise) ülkenin ithalatı azalabilir. Bu durumda ilgili malın ihracatçısı (eğer ticarete bulunduğu ülke önemli bir ithalatçı ise) ihracat düzeyini sürdürebilmek için ihraç fiyatını, getirilen vergi kadar düşürmek zorunda kalabilir. Öte yandan ihracata konulan bir gümrük vergisi bu malın dış talebinin değişmediği varsayımı altında, ihraç malının dış fiyatını yükseltebilir. Sonuçta bir yandan ithal mallarının dış fiyatları düşerken, öte yandan ihraç mallarının dış fiyatı yükselebilir ve ticaret hadlerinde bir düzelme gözlemlenebilir. Böyle bir ticaret politikasının etkin olması, ilgili ülkenin söz konusu ürünler üzerinde alıcı tekeli (ithalat) ya da satıcı tekeli (ihracat) gücüne sahip olmasına bağlıdır. Azgelişmiş ülkelerin teklif eğrilerinin genel olarak esnekliği ve dünya pazarlarındaki etkinlik güçlerinin az olması nedenleriyle belirtilen yolla dış ticaret hadlerini düzeltebilmeleri çok zayıf bir olasılık olarak değerlendirilebilir.

Bir ülke yalnız ham madde ithalatçısı olup karşılığında mamul madde ihraç ediyorsa (örneğin dünya nüfusunda ve imalat sanayinde meydana gelecek bir artış karşısında, sınırlı yer altı kaynakları ve çoğalan bir toprak ekimi durumu) bu ülkede

¹⁷³Mehmet Tomanbay ve Turgut Gümüş, **Genel Ekonomi**, 2.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 2004, ss.214-215.

¹⁷⁴Kaymakçı ve Diğerleri, s.121.

¹⁷⁵Han ve Kayan, s.166.

ithalat fiyatları, ihracat fiyatlarına oranla yükselebilir. Ülke bu durumda daha fazla miktarda mamul madde ihracatına yönelebilir ve bunun karşılığında hammadde ve gıda maddesi ithalatını da artırmaya çalışabilir. Bu ise ülkenin ticaret hadlerini düzeltmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷⁶Barda ve Alkin, s.189.

4 ÖDEMELER DENGESİ

4.1 Ödemeler Dengesi Kavramı

Ülkeler birbirleriyle siyasal, sosyal, kültürel ilişkilerin yanı sıra ekonomik bağlantılarda kurmaya çalışmaktadırlar. Bu ilişkilerin ve işbölümünün dahada derinleşerek ilerlemesinde, Sanayi Devrimi ve bunun uzantısı olan ulaşım sistemindeki gelişmelerin olduğu belirtilebilir. Dış ekonomik gelişmeler ve bunların geliştirilmesiyle kurulan uzun dönemli iktisadi değerlere yönelik konuların, belirli sürelerde nasıl geliştiğini saptayabilmek ve ölçüp değerlendirmek bakımından bir sonuç hesap sistemi gerekmektedir. Bunun için ‘‘Ödemeler Bilançosu’’ veya günümüzde daha çok kullanılan bir deyimle ‘‘Ödemeler Dengesi’’ kullanılmaktadır.¹⁷⁷

Belirli bir döneme ait iktisadi faaliyetleri makro düzeyde izleme, ölçme ve değerlendirme tekniği olan milli muhasebe, birçok yan hesaptan oluşmaktadır. Bunlardan biriside ödemeler bilançosu istatistikleri’dir.¹⁷⁸ Bu istatistiklerin milli muhasebe üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Bir ülkede ödemeler dengesini sağlamak, ülkenin refah seviyesi ve gelişmesi açısından önemli bir hedef olmakla beraber o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtmaya diğer bir ifadeyle ekonomik ve mali gücünde göstergesi olarak değerlendirilmesi açısından da önemlidir. Çünkü ödemeler dengesinde yaşanan bir bozukluk, kalkınma hızına, gelir, istihdam ve fiyatlara yansımakla birlikte ülkenin uyguladığı ekonomi politikalarında başarısına etki etmektedir. Bu nedenlerden dolayı ödemeler dengesi politikasının gerek dış ekonomi politikası gerekse genel ekonomi politikası içinde önemli bir yere sahip olduğu belirtilebilir.¹⁷⁹

Ödemeler bilançosu genellikle bir ülkedeki yerleşik kişilerin belirli bir zaman süresi¹⁸⁰ içinde, yabancı ülkedeki yerleşik kişilerle yaptıkları tüm ekonomik işlemlerin

¹⁷⁷ Nazif Kuyucuklu, **Türkiye İktisadı 2.cilt**, İstanbul: Okan Yayınları, 1985, ss.287-288.

¹⁷⁸ Bernhard Felderer ve Stefan Homburg, **Makroekonomics and New Macroeconomics**, 2th Edition, Newyork: Springer, 1995, ss.206-211.

¹⁷⁹ Rıdvan Karluk, **Türkiye Ekonomisi**, 6.Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık, 1999, s.425.

¹⁸⁰ Norman S. Fieleke, ‘‘What is the Balance of Payments?’’, Federal Reserve Bank of Boston, 1996 <http://www.bostonfed.org/economic/special/balofpay.pdf> (12.03.2015), s.3.

sonucunu gösteren sistematik bir kayıt şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁸¹ Ödemeler bilançosu kayıtları çoğunlukla bir yıllık olarak tutulmaktadır. Ödemeler dengesi, bir ülkenin yabancı dövizler karşısındaki bütün arz ve talep durumunun bilançosu olarak da ifade edilebilir. Bu bakımdan özellikle denge dışındaki devrelerde görülen durumu açıklamak için ‘‘ödemeler bilançosu’’ deyiimi kullanılabilir.¹⁸²

Günümüzde kullanılan ödemeler dengesi kavramının temeli, Merkantilistler tarafından ortaya atılmıştır.¹⁸³ Ödemeler dengesinin ülkeler tarafından sistematik bir şekilde hazırlanıp sunulması ise II. Dünya savaşı sonrasında Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) kurulması ile birlikte gerçekleştirilmiştir. IMF kuruluşundan sonra 1948 yılında ödemeler dengesi metodolojisinin, uluslararası alanda standart hale gelebilmesi için ödemeler dengesi kılavuzunu yayınlamıştır.¹⁸⁴

Ödemeler dengesi, normal bir kurum bilançosu kavramından farklıdır. Çünkü ödemeler dengesi muhasebe anlamında daima denk olmasına rağmen gerçekte bu eşitlik, ödemeler dengesinin ekonomik anlamda her zaman dengede olduğu anlamına gelmemektedir. Bilançonun dengede olması, ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin dengede olduğunu ifade etmemektedir. Bu noktada otonom ve denkleştirici işlemler ayrımı önem taşımaktadır. Otonom işlemler, dışa açık ekonomi modelini benimseyen ülkelerin ekonomik faaliyetler sonucu ortaya çıkan, ülkelerin mali ve iktisadi nedenlerle varlık yükümlülük dengesini değiştiren kısacası piyasa koşullarına bağlı olarak yapılan işlemlerdir. Ülkenin varlık ve yükümlülüklerinde ortaya çıkan bir fark ekonomik anlamda bir dengesizliğin ifadesi olarak belirtilebilir. Varlık ve yükümlülüklerde meydana gelen bir dengesizlik ödemeler dengesinde denkleştirici işlemlerle giderilebilir. Ancak ödemeler dengesinde bu şekilde sağlanan denklik, ekonomik dengesizlin mutlak çözümü olmayabilir.¹⁸⁵ Ödemeler dengesine giren rakamlar belirli bir dönem süresince gerçekleşen ‘‘akım’’ları göstermektedir. Normal bir bilanço ise

¹⁸¹Ercan Eren, **Makro İktisat kavramlar Tarihsel Yaklaşım, İstikrar Politikaları ve Açık Ekonomi**, 2.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1993, s.13.

¹⁸²Barda ve Alkin, s.10.

¹⁸³John M. Letiche, **Balance of Payments And Economic Growth**, Newyork: Harper & Brothers Publishers, 1959, s. 19.

¹⁸⁴IMF, Balance of Payments Manual, <http://www.imf.org/external/np/sta/bop/bopman.pdf> (01.07.2014), s.3.

¹⁸⁵M. Merih Paya, **Makro İktisat**, 2.Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları, 2001, s.39.

kar/zarar kalemi hariç stok verileri gösteren bir tablodur.¹⁸⁶ Kısacası ödemeler dengesi ülkenin belli bir andaki borç ve alacaklarını değil, ülkenin bir yıl içerisinde diğer ülkelerle yapmış olduğu işlemlerin ne yönde değiştiğini göstermektedir.

4.1.1 Ödemeler Dengesi Kalemleri

Bir yılda bir ülkede oturanlarla yabancılar arasında çeşitli ve sayıca fazla olan iktisadi işlemler gerçekleştirilmektedir. Bunları ödemeler dengesinde tek tek göstermek yeterince zordur. Bu nedenle, bir ülkenin ödemeler dengesi düzenlenirken tabloda yer alacak iktisadi işlemler sınırlandırılır ve birbirinin aynı ya da benzeri işlemler bir araya getirilerek ayrı bölümler oluşturulur.

Merkez Bankası 26 Nisan 2002’de yaptığı açıklamayla ödemeler dengesi istatistiklerinde uluslararası standardı ve dolayısıyla karşılaştırılabilirliği sağlamak adına, Uluslararası Para Fonu’nun hazırladığı el kitaplarındaki kavram, ilke ve sınıflamalar esas alınarak ödemeler bilançosunun temel hesap kalemlerinin yeniden belirlendiğini ve bu yeni düzenlemeye göre ödemeler bilançosunun ana kalemleri cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı ile net hata ve noksanlar olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷

4.1.1.1 Cari İşlemler Dengesi

Dışa açılma sürecinde dönüm noktası niteliği taşıyan 24 Ocak 1980 kararları ve Ağustos 1989’da sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, farklı bir döneme girilmesine neden olmuştur. Bu durum cari işlemler kavramının önemini daha da artırmıştır. 1994, 1998, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri cari dengenin öneminin nedenli arttığına örnek olarak gösterilebilir. Cari işlemler açığının finansman sorunu Türkiye’nin en büyük sorunlarından birisi olarak değerlendirilebilir. Açık, ülkenin

¹⁸⁶ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, 18.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s.241.

¹⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 26 Nisan 2002 Ödemeler Dengesi İstatistikleri Sunum Değişikliği Duyurusu, Sayı.2002-34, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/DUY2002-34>, (12.03.2015).

ürettiğinden daha çok tükettiğini, harcamanın gelire göre fazla olduğunu göstermektedir.¹⁸⁸

Cari işlemler bölümü, ödemeler dengesi tablosunun en önemli bölümü olarak belirtilmektedir.¹⁸⁹ Uluslararası iktisadi ilişkilerin temelinde genellikle mal ve hizmet ithali ile ihracı yatmaktadır. Ayrıca ülkelerin ödemeler bilançosunun seyri, dış ilişkilerde bulunduğu diğer ülkelerin ekonomik seyirlerinede etki edebilme gücüne sahiptir. Ödemeler dengesinin diğer bölümlerinde yer alan birçok işlem, geniş ölçüde mal ve hizmet akımını kolaylaştırıcı ve dengenin sağlanması fonksiyonlarına sahiptir.¹⁹⁰

Dış ticaret , dışalım(ithalat) ve dışsatım (ihracat)dan meydana gelmektedir. Her ikisinde maddi olarak mallardan oluştuğu için buna ‘‘görünür ticaret’’ denilmektedir. Bir ülke, kuruluşları ve vatandaşlarının ihtiyaç duydukları malları öteki ülkelerden satın alırken ülkenin ürettiği belirli mallarıda, diğer ülkeler ithal etmektedir. Bu işlemler, ülkelerin ulusal ekonomilerine müdahale derecelerine göre geniş bir serbestlikle ithal veya ihraç edilecek malları sınırlama ve yasaklamaya kadar varan bir uygulama şeklinde yapılabilir.

Bir ülkenin dış dünya ile gerçekleştirdiği bütün ticari ve iktisadi etkinliklerinde uyguladığı yöntem ve kuralların bütünü ‘‘dış ticaret rejimi’’ olarak adlandırılmaktadır. Dış ticaret, ülkelerin uluslararası iktisadi ilişkileri ve ödemeler bilançosu içinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Ülkelerin parasal politikalarını, mali politikalarını ve ticari faaliyetleri için uygulanacak politikaları belirleyen kuruluşlar için dış ticaret göstergeleri takibi önemlidir. Çünkü ithalat ve ihracat arasındaki fark, ekonominin ne tür bir büyüme stratejisi izlediğinin ortaya çıkarılmasında önemli bir göstergedir.¹⁹¹ İthalat ve ihracatın değerler toplamı ‘‘dış ticaret hacmini’’ vermektedir. Dış ekonomik ilişkilerde mal üreten kesimlerin durumunun tespit edilmesinde, dış ticaret hacminin ülkenin GSMH’sı ile oranlanması yoluna gidilmektedir. Dış ticareti

¹⁸⁸ Sinem Yapar Saçık ve Mehmet Alagöz, ‘‘Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu ve Borçlanma İle İlişkisi’’, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt.2, Sayı. 2 (2010), s.114.

¹⁸⁹ Cem M.Kozlu, **Uluslararası Pazarlama, İlkeler ve Uygulamalar**, 5.Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.34.

¹⁹⁰ Salih Kaya, **Her Yönüyle Dış Ticaret**, 1.Baskı, Ankara: Ce-ka Yayınları, 2007, s.65.

¹⁹¹ S. Fatih Kostakoğlu ve Mete Dibo, ‘‘Türkiye’de Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Var Yöntemi ile Analizi’’, **Anadolu International Conference in Economics II**, Eskişehir, 15-17 Haziran 2011, s.2.

çok gelişmiş olan ülkelerin, dış ticaret hacimleri yüksek olduğundan GSMH içindeki paylarında yüksek olmaktadır. Kısacası bu oran, dünya ticaretine açılma derecesini belirleyen unsurlardan birisi olarak değerlendirilmektedir.¹⁹²

Cari işlemler hesabının yapısı, herhangi bir dengesizliğin sürdürülebilirliğini etkilemektedir. Büyük bir ticaret açığından kaynaklanan cari işlemler hesabındaki bir dengesizliğin, yurtdışından elde edilen negatif net faktör gelirlerinden kaynaklanan bir dış ticaret açığından daha az sürdürülebilir olduğu belirtilebilir. Büyük ve negatif dış faktör gelirleri geçmişteki ödenmemiş borçların tarihi bakiyesi olurken cari işlemler hesabındaki geniş ve sürekli ticaret açıkları, yapısal rekabet problemlerinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. İlaveten, bir ülkenin gelecekteki dış borçlarını idare etme yeteneğinin o ülkenin döviz geliri üretebilme kabiliyetine bağlı olduğu ve GSYİH içerisindeki ihracat payının (açık ekonomilerde) önemli bir sürdürülebilirlik göstergesi olarak dikkate alınmasının gerektiği ifade edilebilir.¹⁹³

Ödemeler bilançosu, bir ülke için makroekonomik performansın temel göstergesi olan milli gelir hesaplanmalarının önemli bir bileşenidir. Burada ihracat ve ithalat kalemleri büyük önem taşımaktadırlar. Bu iki kalem arasındaki fark dış ticaret dengesini oluşturmakta ve ortaya çıkacak pozitif fark, ulusal gelirin arttığını (dünya ekonomilerinin olmasını istedikleri durum) negatif fark ise ulusal gelirin azaldığını göstermektedir.¹⁹⁴ Ödemeler bilançosu açığı ile bu hesaptaki açık/fazla eşanlı gibi kullanılma yanılıgısına neden olmaktadır. Bu yanılıgının nedeni olarak en önemli ödemeler bilançosu kaleminin bu hesapta yer alması gösterilebilir. Dış ticaret dengesi, ekonomik istikrarın sürdürülmesine yönelik en önemli göstergelerden biri ve ülkenin ekonomi politikalarında köklü değişikliklerin yapılmasında etkili bir faktördür. Türkiye’de 1980 sonrası dışa açılma ve entegrasyon sürecine girilmesiyle korumacı ve müdahaleci ekonomi politikaları terk edilmiştir. Ancak Türkiye’nin dışa açılma sürecinde uyguladığı istikrarsız para ve maliye politikaları, makroekonomik yapıyı etkileyen yapısal sorunların ortaya çıkmasına ve dış ticaret dengesinde bozulmalara

¹⁹²Kuyucuklu, ss.290-291.

¹⁹³Nouriel Roubini ve Paul Wachtel, **Current Account Sustainability in Transition Economies**, New York University, 1997, s.7.

¹⁹⁴Ahmet Haluk Atalay (Ed.), **Makroekonomik Modeller ve İktisat Politikaları Temel Kavramlar ve Klasik Makro Model**, İstanbul: Set Yayınları, 2003, s.32.

ayrıca Türkiye'nin dış borç yükündeki artışla beraber üretiminde yaşanan daralma ve istihdam sorunları da neden olmuştur.¹⁹⁵

Uluslararası iktisat teorisinde göreceli fiyatlar, ticaret hadleri ismini almakta ve ihrac mallarının ithal mallarıyla değişim oranı olarak tanımlanmaktadır. Dış ticaret hadleri, bir ülkenin sattığı ve satın aldığı malların fiyatlarındaki değişimler dolayısıyla dış ticaretten kazançlı ya da zararlı çıktığını göstermeye yarayan bir kavramdır. Dolayısıyla cari işlemler dengesini etkileyen faktörlerin başında ticaret hadleri gelmektedir. Dış ticaret hadlerinin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi ilk olarak Harberger¹⁹⁶ ve Laursen-Metzler¹⁹⁷ tarafından tartışılmıştır. Eğer yatırım ve hükümet harcamaları değişmeden sabit kalırsa dış ticaret hadlerindeki iyileşmeler, ödemeler bilançosunda iyileşmelere yol açmaktadır.¹⁹⁸ Harberger, Keynesyen model çerçevesinde yapılan bir devalüasyonun dış ticaret dengesine etkisini tartışırken Laursen ve Metzler, Keynesyen modelde esnek kur rejimi ile ülkelerin dışarıdan gelen şoklara karşı direncini iki ülkeli bir model çerçevesinde tartışmışlardır.¹⁹⁹ Buna göre dış ticaret hadlerinde geçici bir düşüş, yurtiçi tasarruf oranlarını düşürmekte bu ise dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Dış ticaret hadlerindeki beklenmeyen bozulmalar, toplam harcamaları artırıp tasarrufları azaltacak böylece cari işlemler hesabı açık verecektir.²⁰⁰ Dış ticaret hadlerindeki bir bozulma bir birim ithal mal karşılığında önceki duruma göre daha fazla mal ihracı anlamına geldiği için reel gelirin azalmasına yol açmakta ve reel geliri azalan tüketiciler hayat standartlarını korumak için marjinal tüketim eğilimini artırmaktadırlar. Bu durum aynı gelir düzeyinde daha fazla tüketim yapıldığını göstermekte ve bununla birlikte marjinal tasarruf eğiliminin azalmasını ifade etmektedir. Artan marjinal tüketim eğilimi, ülkede ithalatın artmasına ihracatın azalmasına yol açmakta bunun sonucunda da ülkenin dış ticaret dengesinde bozulmalar(açıklık) meydana gelmektedir. Aynı şekilde dış ticaret hadlerinde geçici bir

¹⁹⁵ Altıntaş ve Çetin, s.30.

¹⁹⁶ A. C Harberger, "Currency Depreciation Income and Balance of Trade", **Journal of Political Economy**, Vol.58,(1950), ss. 47-60.

¹⁹⁷ L. A. Metzler ve S. Laursen, "Flexible Exchange Rate and the Theory of Employment", **The Review of Economics and Statistics**, Vol.32, No.4 (1950), ss. 281 -299.

¹⁹⁸ Tayyaba Idrees ve Saira Tufail, "The Harberger-Laursen-Metzler Effect: Evidence from Pakistan", **The Lahore Journal of Economics**, Vol.17, No.2 (Winter 2012), s.89.

¹⁹⁹ Küçükaksoy ve Çifçi, s.105.

²⁰⁰ Kevin X.D. Huang ve Meng Qinglai, "The Harbergere Laursene Metzler Effect Under Capital Market Imperfections", **Journal of International Money and Finance**, Vol.26, No.6 (October 2007), s.1003.

artış, reel geliri artırmakta ve dış ticaret dengesinde bir iyileşme meydana getirmektedir. Kısacası cari işlemler hesabı üzerinde dış ticaret hadlerinin etkileri konusunda Harberger-Laursen-Metzler hipotezi olarak bilinen yaklaşım, dışa açık küçük bir ekonominin dış ticaret hadlerindeki dışsal bir artışın ticaret bilançosunda iyileşmelere yol açtığını savunmaktadır.²⁰¹

Cari işlemler açığı ve bu açığın finansman sorunu, Türkiye Ekonomisinin önemli sorunlarından birisidir. Cari açık veren ülke sayısının artması ve açığın sürekli hale gelmesinin ülkeyi dışsal şoklara karşı zayıflatması, işsizlik ve büyüme gibi makroekonomik sorunların yaşanmasına neden olmasının yanısıra özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerin öncü göstergelerinden biri olarak gösterilmeye başlanması, cari açık konusunun önemini artırmaktadır.²⁰² Cari hesap açık verince bu açığı kapatmak için sermaye girişi ya da özel sermaye girişleri yeterli değilse, devletin borçlanması gerekebilir. Bir ülkede açık olması durumunda dış borç tutarının her yıl ödenmesi gereken faiz yükü artarsa cari işlemler açığı daha da büyüyerek, bir borç krizi tehlikesi ortaya çıkarabilir.²⁰³ Dünyanın gelişmekte olan ülkelerinde cari işlemler hesabındaki büyük açıklıklar, finansal ve mali krizlerin de öncü göstergesi olarak kabul edilmektedir.²⁰⁴ Örneğin, Meksika, Brezilya, Doğu Asya, Arjantin ve Türkiye’de dahil olmak üzere yaşanan krizler gibi.

²⁰¹ Hamedh Bouakez ve Takashi Kano, “Terms of Trade and Current Account Fluctuations: The Harberger-Laursen-Metzler Effect”, *Elsevier in its Journal of Macroeconomics*, Vol.30, No.1 (March 2008), s.261.

²⁰² Begüm Erdil Şahin, “Türkiye’nin Cari Açık Sorunu”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt.3, No. 2 (2011), s.48.

²⁰³ Faruk Türkoğlu, *Hızlı Büyüme Mümkün*, 1.Basım, İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2003, ss.214-215.

²⁰⁴ Marc Labonte, “Is the U.S. Current Account Deficit Sustainable?”, *CRS Report for Congress*, December 2005, http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metacrs8239/m1/1/high_res_d/RL33186_2005Dec13.pdf (12.04.2015).

Aşağıda Türkiye'nin 2000-2014 dönemleri arasındaki cari işlemler hesabının durumu incelenmiştir.

Tablo 1
Türkiye 'de 2000-2014 Dönemleri Arası Cari İşlemler Hesabı

YILLAR	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Gelir	Gider	Hizmetler Dengesi	Gelir	Gider	Birincil Gelir Dengesi	İkincil Gelir Dengesi	Cari İşlemler Dengesi
2000	30.923	-52.882	-21.959	19.365	-8.088	11.277	2.836	-6.838	-4.002	4.764	-9.920
2001	34.810	-38.092	-3.282	15.122	-6.067	9.055	2.753	-7.753	-5.000	2.987	3.760
2002	40.705	-47.109	-6.404	14.045	-6.146	7.899	2.486	-7.040	-4.554	2.433	-626
2003	52.472	-65.883	-13.411	17.969	-7.575	10.394	2.246	-7.803	-5.557	1.020	-7.554
2004	68.833	-91.271	-22.438	23.066	-10.334	12.732	2.651	-8.260	-5.609	1.117	-14.198
2005	78.509	-111.445	-32.936	27.814	-11.942	15.872	3.644	-9.483	-5.839	1.454	-21.449
2006	93.778	-134.672	-40.894	26.030	-12.211	13.819	4.418	-11.073	-6.655	1.893	-31.837
2007	115.379	-162.210	-46.831	29.907	-15.972	13.935	6.423	-13.531	-7.108	2.225	-37.779
2008	140.906	-193.823	-52.917	36.937	-18.158	18.779	6.889	-15.257	-8.368	2.314	-40.192
2009	109.732	-134.494	-24.762	35.626	-17.088	18.538	5.164	-13.474	-8.310	2.524	-12.010
2010	120.992	-177.317	-56.325	36.192	-19.598	16.594	4.478	-11.690	-7.212	1.630	-45.313
2011	142.392	-231.495	-89.103	40.691	-20.665	20.026	3.952	-11.806	-7.854	1.881	-75.050
2012	161.948	-227.246	-65.298	43.147	-20.752	22.395	5.034	-12.196	-7.162	1.571	-48.494
2013	161.789	-241.696	-79.907	46.608	-23.782	22.826	4.524	-13.874	-9.350	1.397	-65.034
2014	127.326	-172.500	-45.174	38.860	-18.735	20.125	3.245	-9.875	-6.630	819	-30.860

Kaynak: TC Merkez Bankası Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı yıllık analitik verileri kullanılarak tarafımdan hazırlanmıştır. www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/30cdfd52-aa34/odemelerdengesi/ (24.11.2014)

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde, Türkiye'nin 2000-2014 dönemleri arasındaki ödemeler bilançosunda, dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesi nedeniyle cari işlemler hesabında bozulmaların yaşandığı görülmektedir. İthalat ve ihracat kalemleri dengenin sağlanmasında etkili birer faktördür. Türkiye'nin ihracatının genellikle ara malı ithalatına bağlı olması ve petrol ürünlerinde dışa olan bağımlılığındaki artışın yanısıra ihracat endüstrisinde arz esnekliğinin düşük ve üretim faktörlerinin başka alanlara kaydırılmasının zorluğu açığın kapatılmasını engellemektedir. Faktör hareketliliğindeki düşüklük, dış ticaret hadlerini etkileyerek negatif sonuçlar yaratabilir. Türkiye Ekonomisi'nde cari işlemler hesabının genelde açık vermesinin nedeni olarak ithalatının ihracatından fazla olması dolayısıyla mal ticareti hesabının açık vermesi gösterilebilir ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde açığın kapatılmasının yerini açığın sürdürülebilirliğinin aldığı belirtilebilir. Türkiye ekonomisi'nin kronik olarak cari açık vermesinin altından yatan nedenlerden biride

tasarrufların yetersizliğidir. Tasarruf artışına neden olan önemli etkenler, gelir ve faiz oranlarıdır. Kamu tasarruflar için bütçe açıkları önemlidir. Bütçe açıklarının azaltılması için hükümetler yüksek oranlı vergiler almakta, bu durum özel tasarruflarda düşüşe neden olmaktadır. Türkiye’de iç tasarrufların az olmasına rağmen yatırımların devam ettirilmesi cari açık oluşumunu tetiklemektedir.²⁰⁵

Cari işlemler hesabında, ulusal yatırımlar ve ulusal tasarruflar arasında farklılıklar eşittir. Cari işlemler bilançosundaki bir açık hem tasarrufların düşmesinden hem de yatırımlardaki artışlardan kaynaklanabilir. Açığın sürdürülebilirliği (artan yatırım ya da tasarrufların düşmesi) tasarruf ya da yatırımlardaki değişimlerden etkilenebilir.

Cari işlemler açığının idaresi dış borçlanmayıda kapsamaktadır. Borçlanma tüketimden ziyade (düşük tasarruflar) yeni yatırımlarla finanse ediliyorsa riskin daha az olacağı belirtilebilir. Yüksek yatırım oranları, üretim kapasitesi ve dış borcun idare edilmesini sağlayan gelecekteki potansiyel ihracat artışına neden olabilir. Cari işlemler hesabındaki açık eğer tasarruf oranlarındaki düşmeden kaynaklanıyorsa bu durumun yatırım oranlarındaki artıştan kaynaklanan açıktan daha riskli olduğu belirtilebilir.

Yüksek cari açıkların eğer ekonomik büyüme oranı yüksekse daha sürdürülebilir olduğu görülebilir. Yüksek büyüme beklenen yüksek gelire neden olmakta ve özel tasarruf oranlarının geçici olarak düşmesine yol açmaktadır. Yüksek büyüme oranları, cari açığın sürdürülebilirliğine bağlıdır. Çünkü yüksek büyüme dış borç /GSYH oranındaki küçük artışa neden olarak ülkeyi dış borcu idare edebilir hale getirebilir.²⁰⁶

Uluslararası ticaretteki hızlı artış ve yapısal değişim, ekonomik faktörler başta olmak üzere birçok değişken tarafından etkilenmektedir. İhracatın ve ithalatın uygulanacak döviz kuru politikasına, dış ticaret politikasına veya değişen dünya şartlarına nasıl bir tepki göstereceğinin anlaşılması için ihracatın ve ithalatın göreceli fiyatlardaki ve yurtiçi-yurtdışı talepteki değişimlere olan duyarlılığının bilinmesi

²⁰⁵ Murat Çak, **Türkiye’de Cari Açık**, İstanbul: Beşir Kitapevi, 2013, ss.55-57.

²⁰⁶ Roubini ve Wachtel, s.6.

gerekmektedir.²⁰⁷ İthalat ve ihracat fiyatlarındaki değişimler karşısında ikame etkisi ile gelir etkileri, reel döviz kurunu etkilemektedir. Buna ilaveten, eğer ithalatta ara girdiler kullanılıyorsa bu yerli üretimi uyararak doğrudan dış ticaret hadleri şoklarını etkileyebilir.²⁰⁸ Tüm bunların yanı sıra gelir esneklikleri yüksekliğinin, ithalatı artırıcı etkiye sahip olması da cari işlemler hesabında açıklık sorununun yaşanmasını tetikleyebilir. Bu nedenle ülkelerin uygulayacağı ticaret politikaları, ithalat artışını yavaşlatacak gelir dağılımı politikaları ile ihracata teşvik edecek politikalardan oluşturulmaya çalışılmaktadır. Dış ve iç dengenin sağlanması için ihracat ve ithalatın kontrol altına alınması, üretimi ve yatırımı destekleyici devlet eliyle uygulanan politikalar yaratılması, üretim faktörlerinin etkinliği ve verimlilik seviyelerinin artırılması hedef olarak belirlenmektedir.²⁰⁹ Küresel dünyada ülke ekonomileri için önemli olan dış dengenin sağlanmasında, ithalat ve ihracatın durumunun dikkate alınması gerekmektedir. İhracatın gelir esnekliği artırılmalı ve ithalatın gelir esnekliği düşürülmelidir. Eğer ithalatın hacmi yüksek ise ülkede dış açıklar meydana gelecektir. Bir ekonomide büyüme, ihracat artışıyla sağlanabilir. İthalatın gelir esnekliği ne kadar düşükse ihracatın hacmi o derece artabilir. Kısa dönemde oluşan açıklar sermaye girişleriyle finanse edilsede uzun dönemde dış açıkların kapatılmasının zor olduğu belirtilebilir.

4.1.1.1.1 Dış Ticaret Hadleri ve Cari İşlemler Dengesi

İktisat teorisinde, cari işlemler hesabı ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişki hakkında ortak görüşbirliği bulunmamaktadır. Ancak, cari işlemler hesabı üzerinde dış ticaret hadlerinin etkisi birçok faktöre bağlıdır. Bunlar;²¹⁰

- Dış ticaret şoklarının süresi (kalıcılığı ya da geçiciliği) ,
- Dış ticaret hadleri değişikliklerine ilişkin tahminler (beklenen ya da beklenmeyen değişiklikler)

²⁰⁷ F.İdil Koçak ve Mehmet Özmen, “Türkiye’nin İthalat Fonksiyonun Ekonometrik Tahmini”, **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.16, Sayı.2 (Aralık 2012), ss.33-34.

²⁰⁸ Jose De Gregorio ve Holger C. Wolf, “Terms of Trade, Productivity And The Real Exchange Rate ‘’, **Cambridge Nber Working Paper Series**, No.4807 (July 1994), s.1.

²⁰⁹ Yelda Bugay Tekgül ve Mehmet Fatih Cin, “Post-Keynesyen Talep Yönelimli Büyüme Modelleri”, **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi**, Cilt.20, Sayı. 2 (2013), s.325.

²¹⁰ Piotr Misztali, “The Harberger-Laursen-Metzler Effect Theory and Practice in Poland”, **The Romanian Economic Journal**, No.38 (December 2010), s.131.

- Fiyat şoklarının aktarım mekanizmasının tipi ve önemidir.

İktisat literatüründe HLM etkisi olarakda bilinen araştırmalarda fiyat şokları aktarım mekanizmasının türü açısından gruplar 3'e ayrılmaktadır.²¹¹ Birinci grup, dış ticaret hadlerindeki değişimlerin ülkenin toplam tasarruf boyutunu değiştirerek cari işlemler hesabında değişimlere yol açtığını savunmaktadır.²¹² Buna karşılık, ikinci grubun iddiası, dış ticaret hadlerindeki değişikliklerin cari işlemler hesabı üzerindeki etkilerinin belirsizliği, yatırımlar ve ulusal tasarruflarda değişimlere yol açmaktadır.²¹³ Üçüncü grup çalışmaları ise ikiz açıklar teorisine uygun olarak, dış ticaret hadlerindeki değişiklikler, devlet bütçesi ve cari hesap değişimleri ile kamu harcamalarının boyutunda değişimlere neden olmaktadır.²¹⁴

Dış ticaret hadlerindeki iyileşme cari işlemler dengesinin iyileştiğinin bir göstergesi iken dış ticaret hadlerindeki kötüleşme, cari işlemler dengesinin kötüleştiğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.²¹⁵ Ülkelerin uluslararası ticaretten kazançlarını etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Tüm bu faktörlere bağlı olarak, ülkenin dış ticaretten sağladığı kazanç ve kaybın tespitinde önemli göstergelerden biri dış ticaret hadleridir. Dış ticaret hadleri ülkelerin dış dengesi, ekonomik büyümesi ve kalkınması üzerinde önemli etkiler yaratan bir kavramı olarak değerlendirilmektedir.

Harberger-Laursen-Metzler hipotezine göre ekonomi kuramı, cari işlemler ve ticaret hadleri arasındaki ilişkinin belirsiz olduğunu ortaya koymaktadır. Ticaret hadlerindeki olumlu değişim reel geliri artırmakta ve marjinal tüketim eğilimi sabit olduğunda tüketim daha az gerçekleşmektedir. Bu durum cari işlemler bilançosunun iyileşmesine ve tasarrufların artırılmasına neden olmaktadır.²¹⁶ Başka bir ifadeyle bir ekonominin dış ticaret haddinde meydana gelen pozitif (negatif) hareketler, diğer durumlar sabitken dış ticaret dengesinde de pozitif (negatif) hareketlere neden

²¹¹ Misztali, ss.131-132.

²¹² Bk.Sachs (1981) , Obstfeld (1982) 'de bu grupla ilgili çalışmalar bulunmaktadır.

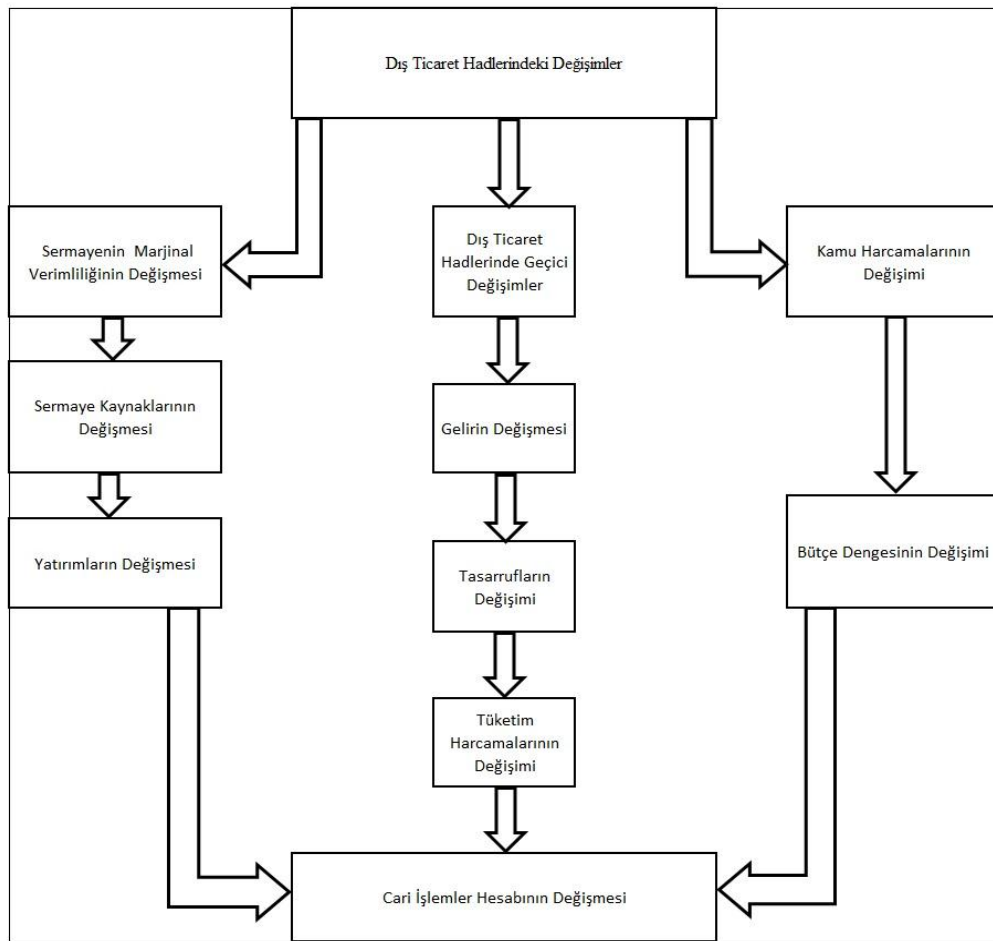
²¹³ Bk.Persson ve Svensson (1985), Turnovsky S. J. (1989), Serven (1995)'de bu grupla ilgili çalışmalar bulunmaktadır.

²¹⁴ A. Tornell ve P. Lane , "Are Wind falls a Curse? A Nonrepresentative Agent Model of the Current Account and Fiscal Policy", **NBER Working Paper**, No.4839 (1999), ss. 1-41.

²¹⁵ Suat Oktar ve Levent Dalyancı, "Dış Ticaret Hadlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi:Türkiye Örneği ", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.33, Sayı.2 (2012), s.1.

²¹⁶ Roberto Duncan, "The Harberger-Laursen-Metzler Effect Revisited: An Indirect-Utility-Function Approach", **Central Bank of Chile Working Papers**, No.250, (December 2003), s.1.

olmaktadırlar. Dış ticaret hadlerindeki negatif bir bozulma sonucunda ulusal paranın değer kaybetmesi birbirine ters iki etkiyi meydana getirmektedir. Bunlar, gelir ve ikame etkileridir. Gelir etkisine göre dış ticaret hadlerindeki bozulma ulusal gelirin azalmasına neden olurken ikame etkisiyle ithal malların fiyatlarındaki bir artış, talebin daha düşük olan ihraç mallarına yönelmesine bu ise ulusal gelirin artmasına yol açmaktadır. Dış ticaret hadlerindeki değişimlerin etkisi aşağıdaki şekilde özetlenmektedir.

Şekil 1: Dış Ticaret Hadlerinin Cari İşlemler Hesabı Üzerindeki Yayılma Mekanizması

Kaynak: Piotr Misztali ‘‘The Harberger-Laursen-Metzler Effect Theory and Practice in Poland’’, **The Romanian Economic Journal**, No.38 (December 2010), s.132.

Şekil 1’de dış ticaret hadlerindeki bir değişimin farklı kanallar aracılığıyla, dış ticaret dengesini nasıl etkilediği gösterilmiştir. Dış ticaret hadlerindeki bir değişim,

firmaların işgücü talebi kararları ile bağlantılı olan üretim ücretleri ve çalışanların işgücü arzı kararlarıyla bağlantılı olan tüketim ücreti arasındaki ilişkiyi değiştirebilir ve buna bağlı olarak da işgücü arzı refah etkisine neden olabilir.²¹⁷

Dış ticaret hadleri dış ticaret dengesini üç yolla etkileyebilir. Bunlar;

- Tasarrufların değişimi,
- Yatırımların değişimi,
- Kamu harcamalarının değişimidir.

Dış ticaret dengesi, ekonomik istikrarın sürdürülmesine yönelik en önemli göstergelerden biridir. ²¹⁸ Türkiye ekonomisinde uygulanan politikalar ışığında ekonomide yaşanan finansal krizlerin temelinde, ödemeler ve dış ticaret dengesindeki sorunlar yatmaktadır.

Dış ticaret hadlerindeki bir bozulma beklenmeyen kalıcı, beklenmeyen geçici ve gelecekte beklenen kalıcı şok olmak üzere üç şekilde analiz edilebilir. Şokların kalıcı ve geçici olması, dış ticaret hadlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini farklılaştırmaktadır. Geçici bir şok, ekonominin denge durumunu değiştirerek kalıcı bir etki haline gelebilir. Geçici hareketlerin, uzun vadede dış ticaret hadlerindeki bozulmalara tepkisi sermaye stokuna bağlıdır. Bu durum pozitif gelir etkisi ile birlikte negatif ikame etkisininde oluştuğunu göstermektedir. İkame etkisi hakim durumda iken, dış ticaret hadlerindeki kalıcı bir bozulma sermaye stokunda uzun vadede azalmalara yol açmakta kısa vadede de sermayenin gölge fiyatının düşmesine neden olmaktadır. Laursen-Metzler hipotezine aykırı olarak, kısa vadede cari hesap fazlası ve yatırımlar azalmaktadır. Öte yandan uzun dönemde gelir etkisi hakim olursa dış ticaret hadlerindeki bir bozulma, uzun vadede sermaye stokunun birikmesine yol açmaktadır. Bu durum cari işlemler açığı ile birlikte kısa vadeli yatırımların artmasına neden olmaktadır. Yatırımlardan daha ziyade tasarruf davranışlarına rağmen Laursen Metzler etkisinin olduğu belirtilebilir.²¹⁹

²¹⁷Charles R. Bean, “The Terms of Trade, Labour Supply and The Current Account”, **Supplement Conference Papers The Economic Journal**, Vol.96, No.380a (1986), s.38.

²¹⁸Altıntaş ve Çetin, s.30.

²¹⁹Partha Sen ve Stephen J. Turnovsky , “Deterioration of the Terms of Trade and Capital Accumulation: A Reexamination of the Laursen-Metzler Effect”, **NBER Working Paper**, No. 2616 (June 1988), s.22.

Kalıcı ve geçici şoklar arasındaki farkın tespiti önemlidir. İhracat talebindeki kalıcı bir şokun cari işlemler hesabı üzerindeki etkisi çok az iken geçici dalgalanmaların etkisinin genellikle daha fazla olduğu görülmektedir. Cari hesap üzerindeki etkilerin yatırım ve tasarrufa da bağlı olduğu belirtilebilir.²²⁰

Dış ticaret şoklarının makroekonomik etkileri, gelişmekte olan ülkeler için önemli bir konudur. Dış ticaret hadlerindeki bozukluklar çıktıdaki (üretim miktarı) dalgalanmalarla ilişkilendirilebilir ve toplam ekonomik volatilitenin önemli bir kaynağı olabilirler. Bu tür bozulmalar (hem özel hem kamuda) tasarruflar üzerinde gelir etkilerinin büyüklüğüyle artış eğilimine girebilirler. Dünya finans piyasalarında borçlanma kısıtlamalarının bir sonucu olarak, dış ticaret şokları asimetrik bir tepkiyi beraberinde getirebilirler. Özellikle, az gelişmiş ülkelerde hanehalkı ve hükümetlerinin gelirlerini iyi zamanlarda uluslararası sermaye piyasalarında değerlendirirken teminat sorunları veya (algılanan) yüksek risk nedeniyle kötü zamanlarında istedikleri kadar borçlanamadıkları görülmüştür.²²¹

Yabancı malların fiyatlarındaki nispi azalma, yabancı mallara yatırım iyiye yatırımları teşvik edebilir. Mal talebindeki değişikliklerin eğilimleri, bir ülkenin cari işlemler bilançosunda bağlayıcı bir tehlikenin olduğunu gösterebilir. Bir ülkenin mal talebinin kaymasındaki bir düşüşle refahı düşebilir ancak bu durum mutlak bir açığa neden olmayabilir. Öte yandan, ihracat talebindeki geçici bir artışla fazlalık oluşturulması hali cari hesap artışı şeklinde değerlendirilmektedir. Ticaret hadlerindeki bozulmanın etkisi diğer şartlar aynı olmak üzere, ithalat fiyatlarının ihracat fiyatlarından daha hızlı arttığını bunun ise belirli bir büyüme hızında, ödemeler dengesini negatif yönde etkilediği belirtilebilir.²²²

Bir ülkenin cari işlemler bilançosu üzerinde dış ticaret şoklarının etkisi uluslararası ekonomide dikkate alınan bir konudur. Çeşitli teorik çerçevelerle, dış ticaret şoklarındaki olumsuzlukların cari işlemler hesabını dahada kötüleştireceği

²²⁰Jeffrey D. Sachs, "The Current Account and Macroeconomic Adjustment in The 1970s", **Harvard University Brookings papers on Economic Activity**, Vol.12, No.1 (1981), ss.230-231.

²²¹Pierre-Richard Agenor ve Joshua Aizenman, "Savings and The Terms of Trade Under Borrowing Constraints", **Journal of International Economics**, Vol.63, (2004), ss.321-322.

²²²Santos Paulino, s. 856.

öngörülmektedir.²²³ Buna rağmen bazı çalışmalarda etkinin, şokların süresine bağlı olduğu ifade edilmektedir.²²⁴

4.1.1.1.2 Cari İşlemler Dengesinin Önemi ve Dış Ödemeler Dengesi

Bir ülkenin geleceği için uluslararası sermaye akımlarının hareketleri, cari işlemler bilançosu ve döviz kurlarının durumu önem teşkil etmektedir. Küreselleşme ile uluslararası borçlanmanın yapısı, yönü ve kapsamı hızlı bir değişime girmiştir. Azgelişmiş ülkelerin sermaye girişlerinin oranı artmış, uluslararası para piyasası önemli ölçüde genişlemiş ve sermaye kontrolleri birçok ekonomide serbest bırakılmıştır. Bu nedenlerden dolayı hangi faktörlerin cari işlemler hesabının boyutunu ve yönünü belirlediğinin tespit edilmesi önemlidir.²²⁵

Cari işlemler hesabı hareketleri, dinamik bir makroekonomik modelle analiz edilebilir. Çünkü cari işlemler hesabı fazlası veya açıkları, bir ülkenin ulusal tasarruflarını ya da dünyanın geri kalanına borçlarını ve alacaklarını göstermektedir. Bu yüzden hane halkı, firmalar ve kamunun dönemlerarası gelir seçimleri sonuçlarının etkilerininide yansıtmaktadır. Cari işlemler bilançosundaki dengesizlikler, dönemlerarası seçimleri yansıttığından gelecekteki olayların beklentilerinin, açıkların ve fazlalıkların boyutunun belirlenmesinde etkili bir faktör olmakta ve bu beklentiler teoride önemli rol oynamaktadırlar.²²⁶

Dış ödemeler dengesinden çeşitli amaçlarla yararlanmak mümkündür. Ödemeler dengesi, ülke ekonomisindeki gelişmelerin izlenmesinde ekonomik karar birimleri için önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Ülke ekonomisinde ortaya çıkan enflasyon ve deflasyon eğilimleri, ödemeler dengesinde kendini göstermektedir. İlaveten az gelişmiş bir ülkenin kalkınma çabalarının ne ölçüde başarılı olduğunu, o ülkenin ödemeler dengesine bakarak değerlendirmek mümkündür.²²⁷

²²³ Bk.Harberger (1950) Laursen ve Metzler (1950) çalışmalarına bakılabilir.

²²⁴ Maurice Obstfeld ve Kenneth Rogoff, "The Intertemporal Approach to the Current Account", **NBER Working Paper Series**, No.4893 (1994), ss.1-75.

²²⁵ Sachs, s.201.

²²⁶ Sachs, s.212.

²²⁷ Kaya, s.87.

Cari işlemler bilançosu, makroekonomik performansın ölçülmesinde etkileyici ve önemlidir. Cari işlemler hesabındaki bir açık ulusal tasarruflar, yerli yatırım ve toplam borçlar arasındaki tehlikeli ve sürdürülemeyen dengesizliği yansıtmaktadır. Bu ise sermaye girişinden kaynaklanan cari işlemler açıkları ile sürdürülemeyen borçların birikmesinden kaynaklanan cari işlemler açıkları arasında ayırım yapılmasını güçleştirmektedir. Açıklar, sermaye, yatırım girişi ve beklenen ekonomik büyüme hızına etki eden yapısal değişimlerin başarısızında yansıtmaktadır.²²⁸

Kalkınma sürecine girmiş az gelişmiş ülkeler, üretim ve gelir kapasiteleri açısından yeterli kaynağa sahip olmadıkları için genellikle dış ödeme açığı vermekte hatta kalkınmanın ilk aşamasında bu açıklar, yıldan yıla artış göstermektedir. Bunun nedeni olarak, bu ülkelerin çoğunun tarımsal ürün ve ham maddelerden oluşan ihracatlarının zaman içinde büyük bir gelişme göstermesine karşın makine ve teçhizat gibi kalkınma için gerekli yatırım mallarını içeren ithalatlarının da hızla artması gösterilebilir. Azgelişmiş ülkelerde kalkınmaya yeterli kaynak ayrılmamasının nedeni olarak, gelir dağılımı bozuklukları gösterilebilir.²²⁹ Fakat kalkınma çabalarında başarıya ulaşan ve zamanla sanayileşen az gelişmiş bir ülkenin, belli bir noktadan sonra sanayi mallarında ihraç etmesi dışa olan bağımlılığını daha aza indirmesine ve dış ödeme açığını hafifletmesine neden olmaktadır. Bunlarla ilgili göstergeleri ülkenin çeşitli yıllarda yapılmış ve yayınlanmış ödemeler dengesi istatistikleri göstermektedir.

Ödemeler dengesinin sağladığı yararlarından bir diğeri, milli gelir hesaplarının hazırlanmasına yaptığı yardımdır. Bir ülkede bir yıl içinde üretilen malların ve hizmetlerinin ne kadarının yabancılara gittiğini ve aynı süre içinde yabancılardan ne miktar mal ve hizmet elde edildiği, ödemeler dengesi istatistiklerinden anlaşılmaktadır.

Ödemeler dengesi bir ülkenin bir yıl içinde elde ettiği döviz gelirlerinin ve aynı süre içinde yabancı ülkelere yapması gereken döviz ödemelerinin miktarı hakkında da bilgi vermektedir.²³⁰ Ancak burada ödemeler dengesiyle uluslararası alacak-borç dengesi arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Bu ikinci denge bir ülkenin yabancı ülkelere olan bütün borçlarının ve alacaklarının belli bir andaki durumunu

²²⁸Roubini ve Wachtel, ss.1-2.

²²⁹A.Başer Kafaoğlu, **Türkiye Ekonomisi Yakın Tarih-1**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004, s.139.

²³⁰Kaya, s.89.

göstermektedir. Başka bir deyişle, ödemeler dengesi bir yıl içinde ortaya çıkan uluslararası alacak ve borçları gösterdiği halde alacak-borç dengesi belli bir anda mevcut olan tüm dış borç ve alacakları kapsamaktadır.

4.1.1.1.3 Devalüasyon ve Ticaret Dengesi

Bir ülkenin ticaret bilançosu üzerinde devalüasyon ya da paranın değer kaybı etkileri genellikle Marshall Lerner koşuluyla incelenmektedir. Esneklikler yaklaşımı bağlamında, devalüasyonun dış ticaret dengesinde iyileştirici bir etki yaratması uluslararası iktisat literatüründe Marshall-Lerner koşulunun sağlanmasına bağlıdır. Bu durum ithal mallarının yurtiçi talep esnekliği (em) ile ihraç malları dış talep esnekliği (ex) toplamının 1'e eşit veya 1'den büyük olması şeklinde olup arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında gerçekleşmektedir. Bunun için hem ihracat hem de ithalat talebi modellerinin tahmini yapılmalıdır. Bu tür modellerin tahmini zor olabilir ve genellikle dünya geliri, dünya ihracat fiyatları, efektif döviz kuru oranları ile ticaret ortaklarının belirlenmesini vb. gerektirebilir. Ancak, birçok ülkede bu tür değişkenleri oluşturmak için kullanılacak verilerin temini zordur.

Marshall Lerner koşulu, dikkate alınarak yapılmış bazı çalışmalar (Goldstein ve Khan²³¹; Houthakker ve Magee²³²; Warner ve Kreinin²³³) bulunmaktadır. Marshall Lerner koşuluyla ilgili uzmanlaşma gerçekleşmiştir. Çünkü talebin fiyat esnekliğinin bu çalışmalarda oldukça büyük olduğu tespit edilmiştir. Diğer çalışmalarda (Arize ve Ndubizu²³⁴; Felmingham²³⁵; Mcpheters ve Stronge²³⁶) ithalat ve ihracat talep modellerinin tahmininden daha ziyade ticaret bilançosu ve dış ticaret hadleri arasında doğrudan bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Dağıtılmış gecikme modeli ile istihdam ve dış ticaret hadlerinin tahmini katsayıları toplamına bakılarak, Marshall-Lerner koşulu

²³¹ Morris Goldstein ve Mohsin S. Khan, "The Supply and Demand For Exports: A Simultaneous Approach", **Review of Economics and Statistics**, Vol. 60, (1978), ss.275-286.

²³² H.S. Houthakker ve S.P. Magee, "Income and Price Elasticities In World Trade", **Review of Economics and Statistics**, Vol.51, (1969), ss.111-125.

²³³ Dennis Warner ve Mardechai E. Kreinin, "Determinants of International Trade Flows, **Review of Economics and Statistics**, Vol. 65, (1983), ss. 96-104.

²³⁴ Augustine Arize ve Gordian Ndubizu, "Impact of The Terms of Trade on The Trade Balance of Malaysia: An Empirical Examination", **Kredit Und Kapital**, Vol.23, No.1 (1990), ss.125-138.

²³⁵ B.S. Felmingham, "Where is the Australian J-Curve?", **Bulletin of Economic Research**, Vol.40, (1988), ss.43-56.

²³⁶ Lee R. Mcpheters ve Stronge William, "Impact of The Terms of Trade on The U.S Trade Balance; A Cross-spectral Analysis", **The Review of Economics and Statistics**, Vol.61, S.3 (1979), ss.451-455.

hakkında çıkarımların yapılabileceğini ileri sürmüşlerdir. Haynes ve Stone, dış ticaret hadleri bozulması sonucunda ticaret bilançosu iyileştirilemiyorsa, toplamın pozitif olamayacağına işaret ederek ²³⁷ ekonomik literatüre, birim köke sahip değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığının belirlenmesi için bir araç olarak eşbütünleşme analizinin kullanılmasını önermişlerdir. Eşbütünleşme, uzun dönemli yapısal gösterimin belirlenmesinde kullanılmaktadır.²³⁸

Dış ticaret hadlerini manipüle etmek için paranın değer kaybetmesi veya kazanması konusunda politikalar uygulanmaktadır. Genel olarak bu tür bir politika ile büyük dış dengesizliklerin azaltılması, uluslararası rekabet gücünün artırılması, ihracatta büyümeye teşvik edilmesi ve ulusal paranın aşırı değerlenmesinin doğrudan fark edilmesiyle ticaret bilançosunun iyileştirileceği kabul edilmektedir.

Paranın değer kaybetmesi ya da devalüasyon ticaret bilançosunu iki kanaldan etkileyebilir. Birincisi, yabancı ülke parasının fiyatı arttığında yabancı ülke malları daha pahalı hale gelecek ve ithalat harcamaları azalacaktır. İkincisi, yabancı piyasalarda yerli malların fiyatlarının düşmesiyle ülkenin mallarının yurtdışında tüketiminin artması durumunda ihracat geliri yükselecektir. Ülkenin ihracat ve ithalat talep fiyat esnekliği büyüklüğüne bağlı olarak ticaret bilançosu iyileşebilir, kötüleşebilir ya da devalüasyon karşısında değişmeden kalabilir. Devalüasyonun gerçek sonucunu belirleyen Marshall-Lerner koşulu olarak adlandırılan genel kuralın sağlanmasıdır. Bu durum şunları işaret etmektedir:²³⁹

- Eğer ihracat ve ithalat fiyat esneklikleri mutlak değerleri toplamı 1’den büyükse, devalüasyon ticaret dengesini iyileştirebilir.
- Eğer ihracat ve ithalat fiyat esneklikleri mutlak değerleri toplamı 1’den daha küçükse ise devalüasyon ticaret bilançosunu kötüleştirir.
- Eğer ihracat ve ithalat fiyat esneklikleri mutlak değerleri toplamı 1 ‘e eşitse devalüasyon ticaret bilançosunu etkilemeyebilir.

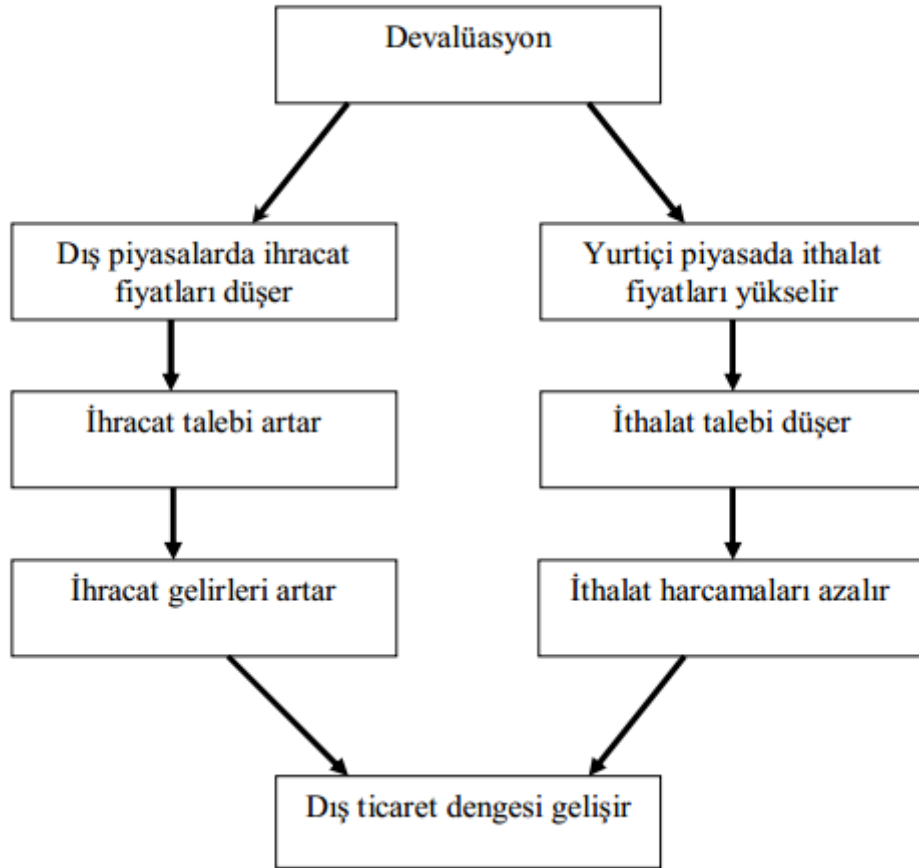
²³⁷Stephen E. Haynes ve Joe A. Stone, “Impact of the Terms of Trade on the U.S. Trade Balance: A Reexamination”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol.64, No.4 (November 1982), ss.702-706.

²³⁸A. C. Arize, “Cointegration Test of a Long-Run Relation Between the Trade Balance and the Terms of Trade in Sixteen Countries”, **The North American Journal of Economics & Finance**, Vol.7, No.2 (1996), s. 204.

²³⁹Arize, *Cointegration Test of a Long-Run Relation Between the Trade Balance and the Terms of Trade in Sixteen Countries*, ss.204-205.

Dış ödeme güçlükleri çeken bir ülke, ihracatını artırmak amacıyla parasının değerini düşürdüğünde (devalüasyon) üretilen mallar yabancılar açısından nispi olarak ucuzlamakta ve artan talebin karşılanması için ihraç ürünlerinin yurtiçindeki üretim ve arzının artırılması gerekmektedir. İhraç ürünlerinin arz esnekliklerinin zayıf olması nedeniyle artan talebi karşılayacak üretim artışının gerçekleştirilememesi yapılan devalüasyonun başarılı olmasını engellemektedir.²⁴⁰ Özellikle azgelişmiş ülkelerde devalüasyonun beklenen etkiyi ortaya çıkarmasının zor olduğu belirtilebilir.

Devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi aşağıdaki gibi gösterilebilir;

Şekil 2: Devalüasyonun Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkisi

Kaynak: İlhan Yücel, **Ödemeler Dengesi Sorunu ve Planlı Dönemde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi**, Ankara: Ankara Basım ve Cilt Evi, 1974, s.31.

²⁴⁰ Ahmet Yörük, **İktisat**, 2.Baskı, İstanbul: İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi, 1995, s.39.

Devalüasyondan beklenen, ülkenin ithal mallarına olan yurtiçi talebinin kısılması böylelikle döviz giderlerinin azaltılmasıdır. İthal mallarında ortaya çıkan fiyat artışları karşısında hane halkının sözkonusu mallara talebini ne oranda azaltacağı, ithal malların talep esnekliğine bağlıdır.

Ödemeler dengesi açık veren bir ülkede devalüasyonun başarılı olması,²⁴¹

- Fiyat ve ücretlerin katılığına,
- Elastikiyetler toplamının 1 'den büyük olmasına,
- Ülkede atıl kaynakların bulunmasına bağlanabilir.

Devalüasyona uğrayan bir ülkenin ticaret bilançosu üzerinde devalüasyonun etkisinin ne olduğuna verilen geleneksel cevap, devalüasyona uğrayan ülke ve dünyanın geri kalanındaki durumun arz ve talep koşulları açısından yapılacak değerlendirmeye bağlı olduğu şeklindedir. Devalüasyonun başlangıçta ülke ihracatının dış fiyatlarını devalüasyon oranında azaltma eğiliminde olduğu varsayılmaktadır. Bu indirilmiş fiyatlar, ülke ihracatı için dış talebi artırmakta böylece ihracatın dış fiyatları devalüasyondan önceki seviyeye göre artma eğilimi içine girmektedir.

Ticaret bilançosunu etkilediği düşünülen gelir etkisi, dış ticaret haddi olarak kabul edilmektedir. Devalüasyonun ihracat fiyatlarının yabancı para cinsinden değerini, ithalat fiyatlarının yabancı para cinsinin değerinden daha fazla düşüreceği varsayılmakta ve bu varsayım şu gerçeğe dayanmaktadır; bir ülkenin ihracatında genellikle ithalatından daha fazla uzmanlaşıldığı için ihracat fiyatları, ithalat fiyatlarından çok daha fazla devalüasyonu etkilemektedir. Eğer ithalat devalüasyon öncesinde büyük ölçüde ihracatı aşıyorsa bazı bedeller olabilir.²⁴² Eğer devalüasyon öncesinde ilgili ülke ihracatının iki katı kadar ithalat yapıyorsa ve devalüasyonun bir sonucu olarak ihracatın dış fiyatlarındaki düşüş %2 ve ithalatın dış fiyatlarındaki düşüş %1 ise döviz açığı değişmeyebilir. Bununla birlikte ihracat ve ithalatın fiziksel değerleri değişmezse,

²⁴¹Paya, s.169.

²⁴²Sidney S. Alexander , ‘‘Effects of a Devaluation on a Trade Balance‘’, **Staff Papers - International Monetary Fund**, Vol. 2, No. 2 (April 1952), s.263.

devalüe olmuş bir ülkenin dış ticaret hadlerinde ve ödemeler bilançosunda bir miktar bozulmalar görülebilir ayrıca ülkenin reel gelirinde de değişimler yaşanabilir.

Devalüasyon üzerinden, ülkenin reel geliri ve ithalat talebini azalttığı varsayıldığında dış ticaret hadlerindeki bozulma ülkenin dış bilançosunu iyileştirebilir ancak bu varsayım yanıltıcı olabilir. Dış ticaret hadlerindeki bozulmayla birlikte azalan gelir yerli mallarla birlikte ithalat talebini de düşürebilir.

4.1.2 Sermaye ve Finans Hareketleri Hesabı

Ödemeler bilançosunun diğer önemli bir bölümü sermaye ve finans hesabıdır.²⁴³ Sermaye işlemleri, genelde bir ülkede yerleşik kişi ve kuruluşların başka bir ülkede yaptıkları fiziki yatırımlarla (üretim tesisleri, bina, arazi, vs.), sınır ötesine aktardıkları mali fonlardan (yabancı tahvil, hisse senedi, hazine bonosu, vs.) oluşmaktadır. Denge, diğer bir ifadeyle döviz girişleri ile çıkışlarının eşitlenmesi şu kalemlerdeki değişikliklerle sağlanılabilir:²⁴⁴

- Rezervlerin azalması (artması),
- Uluslararası Kuruluşlara borçlanma(borç verme),
- Devlet sektörünün dövizle borçlanması(borç vermesi).

Cari işlemler hesabında açık yaşandığında dış alemden borçlanma yoluna gidilebilir. Sermaye hareketleri hesabı bu tutarın ne kadar olduğunu göstermektedir.²⁴⁵ Ödemeler bilançosundaki cari işlemler ile sermaye hareketleri dengeleri birlikte ekonominin genel dengesini oluşturmaktadır. Eğer ekonominin genel dengesinde bir açık ya da fazlalık varsa bu fark rezerv hareketleri hesabıyla denkleştirilmektedir.²⁴⁶

Bir ülkenin dış ticaret hesaplarındaki fazla, bir başkasının açığını oluşturmaktadır. Örneğin, 1970’li ve 80’li yıllarda OPEC’de oluşan döviz fazlası Türkiye’de dahil birçok ülkenin açık vermesine neden olmuştur. Petrol fiyatlarındaki istikrar bu baskıyı azaltmıştır. Her ülkenin sermaye ve cari hesaplarının toplamının sıfır olması gerektiğinden fazla veya açıklar, rezervlerde yapılan değişiklikler ve sermaye

²⁴³M.İlker Parasız, **İktisadın ABC’si**, 4.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000, s.270.

²⁴⁴Kozlu, s.35.

²⁴⁵Michael Parkin, **Economics**, 9. Edition, Addison – Wesley Press, 1990, ss. 627-629.

²⁴⁶Mehmet Melemen, **Uygulamalı Uluslararası Ticaret İşlemleri**, 2.Baskı, Türkmen Kitabevi, 2012, s.25.

akışları ile düzeltilmektedir. OPEC petrol satıp kazandığı döviz dünyada bankacılık sistemine yatırdığında bankalar bu fonları petrol ithali nedeniyle açığı olan ülkelere borç vermiş ve dış ödemelerde denge sermaye girişi ile sağlanılmıştır.

Belirli bir cari işlemler açığının finanse edilebilmesi için gerekli olan sermaye akışlarının bileşimi, sürdürülebilirliğin önemli bir belirleyicisi olarak kabul edilebilir. Kısa süreli sermaye akışlarının uzun süreli akışlardan daha riskli olduğu ve net varlık akışlarının borç yaratan akışlardan daha istikrarlı olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda yurtdışından büyük oranlı yatırımlarla finanse edilen cari işlemler hesabındaki bir açık, kısa vadeli sıcak para akışları ile finanse edilenden daha fazla sürdürülebilirken eğer piyasa koşulları ve duyarlılıkları değişirse bu durum tersine dönebilir.²⁴⁷

Günümüzde uluslararası sermaye işlemleri oldukça çeşitlenmiş (örneğin, gelişmiş ülkelerde kalkınma hızının artmasıyla sermaye bolluğunun yaşanması) ve bu çeşitlilik çok karmaşık bir hale bürünmüştür. Bunun nedeninin mali, teknik kurum ve faaliyetlerdeki hızlı gelişmelerle ilgili olduğu belirtilebilir. Sermaye işlemleri bazı gruplara ayrılmaktadır. Bunlar, işlem vadelerine göre kısa ve uzun süreli, işlem yapanın kişiliğine göre resmi ve özel şeklindedir.²⁴⁸

4.1.3 Rezerv Hareketleri Hesabı

Cari işlemlerde bir açık ortaya çıktığında ülkeye sermaye hareketleri girişi ile fazlalık olması halinde ise yurt dışına yatırım yapılması veya kredi verilmesi şeklinde bir sermaye çıkışı ile denge sağlanmaya çalışılmaktadır. Sermaye hareketleri dengeyi sağlamaya yetmediği durumda, rezerv hareketlerine gerek duyulmaktadır. Resmi rezervler, bir ülkenin gerektiğinde kullanılmak üzere Merkez Bankaları tarafından tutulan ödeme araçlarıdır. Uluslararası rezervler: altın, döviz ve SDR' dir. Ülke hükümetleri Merkez Bankaları aracılığı ile döviz piyasasına müdahale ederek bu araçları kullanabilirler. Eğer mal ve hizmet ithalatı ile sermaye ihracatı toplamı, mal ve hizmet ihracatı ile sermaye ithalatı toplamından büyükse ülkeden altın ve döviz çıkışı

²⁴⁷Roubini ve Wachtel, ss.7-8.

²⁴⁸Tezer Öcal, **Makro İktisat**, İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım, 2007, s.496.

olmaktadır. Aksi halde ÷lkeye rezerv yani döviz girişı olacaktır.²⁴⁹Bir kısım gelişmiş ÷lkede örneğın İngiltere’de, dış ödemeler bilançosunun standart oluşumu ve sunuluşunda değışiklik yapılarak, ayrıca bir rezerv hareketleri hesabına yer verilmemektedir.

4.1.4 İstatistiki Farklar (Net Hata ve Noksan) Hesabı

İstatistiki farklar hesap sistemi dengenin sağlanması amacıyla kullanılmaktadır. Özellikle cari işlemler hesabı içerisindeki ihracat, ithalat süreçlerindeki kaçakçılık, sisteme girerken unutulma veya eksik girilme; ihracat ve ithalat süreçlerinin farklı bilanço dönemlerine rastlaması sonucunda yapılan düzeltmeler olarak değerlendirilmekte²⁵⁰ ve net hata ve noksan kalemi birçok ekonomist tarafından ‘’yerli sıcak para’’ olarak belirtilmektedir.²⁵¹

4.2 Ödemeler Dengesi Konularına Farklı Bakış Açıları

Geleneksel yaklaşımlar tarafından çok uzun bir süre ödemeler dengesi sadece dış ticaret olarak algılanıp sermaye akımları dışlanarak analiz edilmiştir. Bu yaklaşımlar, Neo-klasik ve Keynesci modellerdir. Bu modeller geliştirildikleri 1920’lerin başı ile 1960’lar arası dönemde hakim olan Altın Standardı ve Bretton Woods sistemleri nedeniyle, sabit kuru dikkate alan ve devalüasyonun ödemeler dengesi üzerindeki etkisiyle ilgilenen modellerdir. Öte yandan yine mevcut dönemlerde, sermaye hareketlerinin döviz piyasası üzerinde etkili olmamasından dolayı, her iki yaklaşımda sermaye akımlarının sadece uluslararası mal ve hizmet işlemlerini finanse etmek için kullanıldığını savunmuşlardır. Bu ortak noktalarına karşılık iki yaklaşım, bir ÷lkenin ödemeler dengesini ve parasının kur değerini etkileyen farklı ekonomik değışkenlere vurgu yapmaktadırlar. Bir ÷lkenin parasının dış değerindeki değışmelerle (kur değışimleri) ÷lkenin ticaret akımları (mal ihracat ve ithalatı) arasında sıkı bir ilişkinin olduğu belirtilebilir. Bu teoride ‘’dış ticaret akımları yaklaşımı ‘’ olarak

²⁴⁹Ertan Oktay, **Makro İktisat Teorisi ve Politikası**, 4.Baskı, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2006, s.179.

²⁵⁰Mutlu Yılmaz ve Ahmet Özkan, **Dış Ticarete Giriş**, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 2012, s.25.

²⁵¹Eriñ Yeldan, ‘’Türkiye Ekonomisi’nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri’’, **Bilkent Üniversitesi Çalışma ve Toplum**, Cilt.4, Sayı.4 (2005), s.48.

bilinmektedir. Bu yaklaşıma göre ülke parasının değerini belirleyen etken ülkenin mal ihraç ile ithalatıdır ve ithal ile ihracatı etkileyen faktörler ülke parasının değerini etkilemektedirler. İhracatı ithalatından daha fazla gerçekleşen diğer bir ifadeyle dış ticaret fazlası veren ülkelerin paraları değer kazanırken, ticaret bilançosu açık veren ülkelerin paraları değer kaybetmektedir.²⁵² Ancak küreselleşmenin hakim olması ile birlikte ülkelerin ticaret bilançolarındaki açık veya fazlalıkların neden olduğu para değerlerindeki değişimler, bu yaklaşımın varsayımına göre farklılık gösterdiği için eleştirilmiştir. Literatürde ödemeler dengesi analizleri konusunda geliştirilen yaklaşımlar, geleneksel yaklaşımlar veya temel yaklaşımlar altında toplanan esneklikler ve toplam harcama yaklaşımları ile 1960'ların sonlarına doğru önem kazanmaya başlayan ve 1970'lerde gelişmiş bir yaklaşım statüsü kazanan ödemeler dengesine parasal yaklaşımlardır. Aşağıda, bu yaklaşımlar açıklanarak yaklaşımlardaki eksik yönler değerlendirilmeye çalışılmıştır.

4.2.1 Esneklikler Yaklaşımı

Parasalcı modellerin öncüsü olarak belirtilen "Esneklikler (elastikiyetler) yaklaşımı" denilen model, fiyat etkilerini önemsemekte; bir ülkenin ödemeler dengesi ve parasının kur değerini mal ve hizmet fiyatlarındaki değişimlere bağlamaktadır. 1920'li yıllardan itibaren Keynesçi düşünce tarafından ileri sürülmüştür. Klasiklerin yaklaşımlarından farkı, fiyat ve döviz kuru mekanizmasının ödemeler dengesini otomatik olarak gerçekleştiremeyeceğidir.²⁵³ Esneklikler yaklaşımı ekonomi literatüründe Marshall Lerner Koşulu ya da Marshall Lerner Robinson(MLR) koşulu olarak da bilinmektedir.²⁵⁴ Esneklikler yaklaşımına göre, gelirler ve uluslararası harcama düzeylerinin belirleyicileri sabit tutulduğunda, arz ve talebin statik fiyat esneklikleri ile uluslararası sermaye akışları yönlendirilmekte ve ödemeler dengesinin önemli belirleyicisi konumuna gelmektedir.²⁵⁵ Yaklaşım, olası bir devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini analiz etmekte ve yurtiçi ile yurtdışı talep esnekliklerinin

²⁵²Nazım Öztürk ve Yüksel Bayraktar, "Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.11, Sayı.1 (2010), s.160.

²⁵³Yeliz Danışman, **İkiz Açıklar ve Doğru Makroekonomi Politikası Seçimi**, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2009, s.13.

²⁵⁴A. Can Bakkalcı ve Nilüfer Argın, "Türk Dış Ticareti ve Ekonomi Politikaları Arasındaki Nedensellik İlişkileri", **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt.11, Sayı.21 (2013), s.52.

²⁵⁵Obstfeld ve Rogoff, s.4.

uygun olmasının cari açığı düşürdüğünü belirtmektedir. Buna göre, sabit bir kur sisteminde devalüasyonun ödemeler dengesine olumlu/olumsuz etkileri ihraç mallarının dış talep esnekliğine ve ithal mallarının iç talep esnekliğine bağlanmaktadır.²⁵⁶ İç talep esnekliği ne kadar yüksekse ithal mallarına olan talep o kadar azalmakta ve ülke döviz tasarrufu sağlamaktadır. Dış talep esnekliği yüksekse, ihracat döviz gelirleri artmaktadır. İhraç mallarının fiyatının düşmesi ile ülkenin mallarına yönelik dış talepte artış ve ithal mallarına olan iç talepte düşme görülmektedir.

Esneklikler yaklaşımında, devalüasyonun gelir etkileri dikkate alınmamaktadır. Bu iki esnekliğin toplamının birimi aşması halinde , $(ex + em \geq 1)$ devalüasyonun etkili olduğunu belirten bu koşul ‘‘Marshall-Lerner koşulu’’ olarak bilinmektedir. Devalüasyonun ticaret bilançosunu düzeltmesi, bu şartın geçerliliğine bağlanmakta ve devalüasyon sonrasında ülkenin ithalatının azalıp, ihracatının artmasının uluslararası ticaret alanında rekabetçiliği artırdığı²⁵⁷ belirtilmektedir. İthal ve ihraç malları esnekliklerinin etkileri, kısa ve uzun dönemde değişmektedir. Uzun dönemde, iktisadi faktörlerin fiyatlardaki değişmelere tepkisi, kısa dönemde göre çok daha esnek olmaktadır. Bu nedenle, bir devalüasyon sonrasında, kısa dönemde sözleşmelere bağlı olan hanehalkı ve işletmeler fiyatlara hemen tepki vermedikleri için, ödemeler dengesinde hemen bir iyileşme mümkün olmamakta hatta bir iyileşmeden önce aksine kısa dönemde değişen fiyatlar nedeniyle sonuçlar kötüleşmektedir. Bu olgu ‘‘J Eğrisi etkisi’’ olarak bilinmektedir. J eğrisi, döviz kurlarında yaşanan ani değişimler karşısında üretici ve tüketicilerin nispi fiyat değişikliklerine karşı uyum sağlamasının zaman aldığını göstermektedir.²⁵⁸

Türkiye’nin ödemeler bilançosu hesabında dış ticaret açığı, cari işlemler açığının temel belirleyici olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle cari dengenin sağlanmasını, dış ticaret dengesinin sağlanmasına bağlayan bu yaklaşımın Türkiye için kısmen geçerli olduğu belirtilebilir. Bu yaklaşımda dövizin talep edilmesinin tek

²⁵⁶ Gülsün Gürkan Yay, **Para ve Finans Teori -Politika**, 1.Basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, ss.152-153.

²⁵⁷ Agustine C. Arize, Elias C. Grivoyannis, Ioannis N. Kallianiotis ve Valerie Englander, **The Traditional Approach To The Balance of Payments Adjustment Under Flexible Exchange Rates, Balance of Payments Adjustment**, London: Greenwood Press, 2000, s.175.

²⁵⁸ Rincon C. Hernan, ‘‘Testing the Short-and-Long-Run Exchange Rate Effects on Trade Balance: The Case of Colombia’’, *Borradores de Economia*, 1998, <http://www.banrep.gov.co/docum/ftp/borra120.pdf> (10.09.2014), s.3.

nedeninin uluslararası mal ve hizmet ticareti olarak kabul edilmesi, eksiklik olarak görülebilir. Çünkü döviz, finansal yatırımlar yapabilmek amacıyla talep edilmektedir. Ayrıca bu yaklaşımda faiz oranları dikkate alınmamış ve finansal piyasa analizleri değerlendirilmemiştir.

4.2.2 Massetme (Toplam Harcama) Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımında, ithalat-ihracat ve cari işlemler dengesi üzerinde göreceli fiyatlardaki değişimlerin etkilerine odaklanılmıştır. Bu değişkenlerin belirlenmesinde “gelir etkisi” dikkate alınmamıştır.²⁵⁹ Keynesgil bir yaklaşım olan massetme yaklaşımı, ödemeler dengesine toplam gelir ve harcama arasındaki fark açısından bakmaktadır. Massetme yaklaşımı, dış dengenin ayarlanmasında devalüasyon, revalüasyon gibi ayarlamalar haricinde;²⁶⁰

- Harcamaları azaltmak,
- Gelirleri artırmak,
- Veya bunların karışımı şeklinde tedbirler öngörmektedir.

Massetme yaklaşımı 1952 yılında Sidney S. Alexander²⁶¹ tarafından geliştirilmiştir.²⁶² Bu yaklaşım milli gelir hesaplamaları yönünden ticaret dengesini açıklamaktadır. Massetme yaklaşımına göre yurtiçi malların yurtiçi hasılayı nasıl etkilediği diğer bir ifadeyle ticaret dengesi, ekonominin ne ürettiği ile yurtiçi kullanıma ne kadar harcandığı arasındaki fark olarak değerlendirilmelidir. Örneğin ticaret dengesinde ortaya çıkabilecek negatif sonuç, harcamaların gelirden daha fazla olduğunu diğer bir ifadeyle bir ülkenin ürettiğinden daha çok tükettiğini ve bu tüketiminde ithalat yoluyla karşılandığını dolayısıyla cari açık oluşturduğunu göstermektedir.²⁶³ Yaklaşım göre bütçe açıklarındaki artış, yurtiçi harcamaları dolayısıyla ulusal geliri artırmaktadır. (Keynesyen gelir-harcama yaklaşımı). Ulusal gelirdeki bu artışın neden olduğu talep artışı ile ithalat genişlemekte ve ihracat daralmaktadır. Bozulan dış ticaret dengesi ile

²⁵⁹ Charles Van Marrewijk, “Basic Exchange Rate Theories”, **University Rotterdam: Tinbergen Institute Discussion Papers**, (February 2005), s.3.

²⁶⁰ Paya, s.173.

²⁶¹ Alexander, ss.263-280.

²⁶² www.iktisatsozlugu.com (10.03.2015).

²⁶³ Altıntaş ve Çetin, s.34.

net ihracat azalmakta ve cari açık artmaktadır.²⁶⁴ Bütçe açıkları ile cari açık arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını savunan görüşlerden birisi ‘‘Ricardocu Eşitlik Hipotezi’’ yaklaşımıdır. Buna göre harcamalardaki bir artış ya da vergilerdeki bir indirim ev halkının davranışlarını değiştirmemektedir. Çünkü ev halkının kararları servet yaşam döngüsüne ve gelecek nesilleri düşünmelerine dayanmaktadır. Bütçe açıklarının seviyelerindeki değişim, bütçe kısıtlamalarının ve tüketicilerin reel servetlerinin süresini değiştirmemektedir.²⁶⁵

Massetme yaklaşımı tam istihdam koşullarında, devalüasyonun etkisiz olduğunu, harcamaları azaltıcı ve ekonomiyi daraltıcı politikaların uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Bu yaklaşımda, fiyatlar sabit kabul edilmekte ve dış ödemeler sorunu ülkenin gelir ve harcamalarındaki değişmelerle ilişkilendirilmektedir. Fiyatlar sabit olduğu için her bir değişken reel olarak ölçülmektedir. Massetme yaklaşımı, ülkede devalüasyon yapıldığında ihracatın artmasının boşta kalan kaynakları ihracat sektörüne kaydırıldığını ve harcamanın ithal mallardan yerli mallara geçmesiyle ülkenin gelir seviyesinde artışın yaşandığını savunmaktadır. Gelirdeki bu artışla birlikte ithalattada artış görülmektedir. Bu nedenle bu yaklaşıma göre devalüasyonun dış ticaret dengesini iyileştirici etkisi kısmi bir iyileşmedir.

Massetme yaklaşımı, cari dengeyi gelir ile harcamalar arasındaki fark, diğer bir ifade ile toplam tasarruflar (kamu ve özel) ile toplam yatırım harcamaları (kamu ve özel) arasındaki fark olarak ele almaktadır. Bu yaklaşıma göre cari dengeyi belirleyen faktörler, gelir ile harcamaları (tasarruf ve yatırım harcamaları) belirleyen gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) ve reel faiz oranı gibi faktörlerdir.²⁶⁶ Bir ülke ekonomisinin genişleme ve daralma dönemlerinde, cari dengesi ve parasının dış değerinin performansının değerlendirilmesi konularına ve tasarruflar ile yatırım arasındaki ilişkiye odaklanmakta olan massetme yaklaşımı, makroekonomik faktörlerin uluslararası borç

²⁶⁴ Süleyman Bolat, Murat Belke ve Ozan Anas, ‘‘Türkiye’de İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı’’, **Maliye Dergisi**, Sayı.161 (Temmuz-Aralık 2011), s.349.

²⁶⁵ Doğan Uysal ve Nurgül Topallı, ‘‘İkiz Açık Hipotezi: Türkiye’’, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi**, Cilt.10, Sayı.1-2 (2007), s.207.

²⁶⁶ Sübidey Togan ve Hakan Berument, ‘‘Cari işlemler Dengesi, Sermaye Hareketleri ve Krediler’’, **Bankacılar Dergisi**, Sayı.78 (2011), s.3.

alıp verme kalıplarını nasıl belirlediğinin üzerinde de durmaktadır.²⁶⁷ Ekonomik genişleme dönemlerinde eğer reel gelir, reel harcamalardan hızlı artıyorsa ülkenin ihracatı ithalatına göre daha fazla artmakta bu ise ülke parasını değerlendirmektedir. Tersine harcamalar gelirden hızlı artıyorsa, ithalat ihracattan hızlı artmakta bu durum ülke parasının değer kaybetmesine neden olmaktadır. Ekonomik daralma dönemlerinde ise, eğer reel gelir harcamaları daha hızlı düşüyorsa, ihracat ithalata göre azalmakta ve ülke parası değer kaybetmektedir. Tersine eğer harcamalar reel gelirden hızlı azalıyorsa, ülkenin ihracatı ithalatına göre yükselmekte ve ülke parası değerlenmektedir. Massetme yaklaşımı elastikler yaklaşımdan farklı olarak, devalüasyonun etkilerini ulusal gelirde meydana getirdiği değişimler yoluyla analiz etmektedir.²⁶⁸ Yaklaşımın devalüasyonun sadece gelir etkisini ele alırken fiyat etkisinin nasıl olacağına dair herhangi bir önermesi bulunmamaktadır. Yaklaşımın dikkate almadığı diğer bir husus, devalüasyonun uzun dönemde dış ticaret dengesi üzerinde daimi bir etkisinin olmayacağı yönündeki görüşüdür.²⁶⁹

4.2.3 Parasalcı Yaklaşım

1950’li ve 1960’lı yıllara kadar ödemeler dengesinde yaşanan sorunların çözümü için ortaya atılan teoriler, daha çok ödemeler dengesindeki reel değişkenler üzerinde olup sermaye hesabı ve parasal unsurlar dikkate alınmamıştır. Keynesyen görüşde dış ticaret dengesi üzerinde durularak nispi fiyatların dış ticaret dengesini iyileştirecek şekilde değiştirilmesi için döviz kurlarının yükseltilmesi gerektiği savunulmuştur. İkinci Dünya Savaşından sonra Bretton Woods sisteminin kurulmasıyla IMF’ye üye ülkelerin, ödemeler dengesi problemleri karşısında döviz kuru düzenlemelerine başvurmaları sınırlandırılmıştır. Bu yüzden Keynesyen görüşe uygun olarak gelir değişimleri ile dış denge sağlanılmaya çalışılmıştır. Ancak dış açığın kapatılması için gelirin azaltılması dolayısıyla ithalatın azaltılması düşüncesi tam istihdam hedefi ile çelişmiştir. Bu durumda yeni politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Keynes görüşe olan güvensizlik, 1960’lı ve 1970’li yıllarda Almanya, Japonya, İngiltere

²⁶⁷ Uğur Adıgüzel, “Türkiye’de Cari Açığın Asimetrik Davranışının Analizi”, **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 7, Sayı.2 (2014), s.62.

²⁶⁸ M.Kutluğhan ve Savaş Ökte, “Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım: Bir İnceleme”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.10, Sayı.35 (2011), s.224.

²⁶⁹ Francisco L. Rivera Batiz ve Luis A. Rivera Batiz, **International Finance and Open Economy Macroeconomics**, Newyork: Macmillian Publishing Company, 1985, s.463.

ve ABD’de yüksek büyüme oranları yaşanırken bir yandanda ödemeler dengesi fazlalarının yaşanması ile artmıştır. Çünkü Keynesyen görüş parasal unsurları dikkate almamıştır. Mevcut teorilerin dış denge sorunuyla karşılaşan ülkelere çözüm sunamaması ve ekonomideki gelişmeleri açıklayamaması ödemeler dengesi parasal yaklaşımının çıkmasına neden olmuştur.²⁷⁰

Parasalıcı Yaklaşım, Robert Mundell²⁷¹ (1963) ve Harry Johnson²⁷² (1972) tarafından geliştirilen bir yaklaşımdır.²⁷³ Bu yaklaşıma göre ödemeler dengesinin temelinde parasal değişkenler rol oynamaktadır. Para arzı, para stokuna ilişkin olarak aşırı para talebinden kaynaklanan bir durum iken ödemeler bilançosundaki bir açık, para talebine göre aşırı para stokunun bir sonucu olarak belirtilmektedir. Ödemeler bilançosundaki dengesizliğin nedeninin para piyasasındaki dengesizliklerden kaynaklandığı ve döviz kurlarında yaşanan değişimlerin para arz ve talebinde değişiklikler yarattığı savunulmaktadır. Örneğin, para talebini belirleyen faktörlerde değişme yokken, MB piyasaya para sürerse bu durumda para stokundaki artışa bağlı olarak para arzı genişleyecek ve halkın eline, nakit tutmak isteyeceğinden daha fazla miktarda para geçmiş olacaktır. Böylece stok fazlasının bir kısmı mal ve hizmetlere harcanırken, diğer kısım faiz geliri elde etmek için yerli ve yabancı menkullere yatırılmaktadır. Para arzındaki artış hem yerli hemde yabancı mallar açısından, tüketimin ve talebin arttığını göstermektedir. Cari işlemler ve sermaye bilançosundan kaynaklanan bu talep artışları cari döviz kurunun yükselmesine neden olmaktadır. Böylelikle ulusal para değer kaybetmektedir. Para arzının azalması durumu ise bunun tam tersidir. Bütün bu nedenlerden dolayı dış dengede ortaya çıkan bozulmaların düzeltilmesi gerekmektedir.²⁷⁴ Ödemeler bilançosunda yaşanan açıklık, ülke döviz

²⁷⁰Zafer Tunca ve Çiğdem Börke Tunalı, “Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt.56, Sayı.1 (2006), s.3.

²⁷¹Robert A. Mundell, “Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates”, **Canadian Journal of Economics and Political Science**, Vol.29, No.4, (November 1963) ,ss.475-485.

²⁷²Harry G. Johnson, “The Monetary Approach to the Balance of Payments”, **Journal of Financial & Quantitative Analysis**, (1972), ss.1555-1618.

²⁷³Melike Altinkemer, **The Crawling-Peg System 1980’lerde Türkiye Deneyimi**, Ankara: TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Ocak 1990, s.1.

²⁷⁴Altıntaş ve Çetin, s.35.

rezervlerinin azalmasına yol açmaktadır. Bu durumda yaklaşıma göre para hacminin daraltılması ve ithalatın azaltılmasıyla açıklar kapatılmaktadır.²⁷⁵

Ödemeler dengesine parasal yaklaşım, sabit döviz kurunu öngörmektedir.²⁷⁶ Bu yaklaşım sabit döviz kuru rejiminde dışa açık ulusal ekonomilerin aşırı para arz ve taleplerini nasıl elimine ettiklerini analiz etmektedir. Sabit kur sisteminin uygulanması ile dış açık varsa rezervlerin azalmasına bağlı olarak ulusal para arzı daralmakta diğer durumda ise para arzı genişlemektedir. Esnek kur sisteminde dış açık ve fazlalar rezerv veya ulusal para arzındaki değişimlerden ziyade döviz kuru değişimleri ile giderilmeye çalışılmaktadır. Dünya arz ve talebi, dünya fiyatını belirlemektedir. Para dengesi için dünya piyasalarını düzenlemek adına nominal dünya para stoku reel değerinin dünya talebi ile eşitlenmesinin sağlanmasıyla bu fiyat düzeyinde ayarlamalar yapılabilir. Nominal para stokundaki herhangi bir artış dünya fiyatlarında bir artışa neden olabilir. Bu artışla var olan para dengesi, istenilen para dengesine dönüştürülerek para dengesi yeniden oluşturulur. Kısacası, kapalı dünya ekonomisinde fiyat düzeyindeki değişiklikler, uyarlama mekanizmalarını oluşturmakta ve bu mekanizma para arzını, talebini ve miktarını eşitlemektedir. Bu teorinin mantığı nedenselliğin tek yönlü olarak paradan fiyata doğru çalıştığıdır.²⁷⁷

Geleneksel yaklaşımlarla ödemeler dengesi parasal yaklaşımı arasındaki en temel fark olarak, bu yaklaşımın ödemeler dengesi kalemlerini yukarıdan aşağıya doğru değil, aşağıdan yukarı doğru ele alması gösterilebilir.²⁷⁸ Yaklaşım, resmi rezervler dengesi ve bu dengedeki değişikliklerin ülke para arz ve tabanı üzerindeki etkisini vurgularken cari işlemler ve sermaye hesabındaki işlemleri analiz etmektedir.²⁷⁹ Ödemeler dengesine parasal yaklaşıma göre ödemeler dengesi sorunları geçici ve uzun dönemde kendi kendini düzeltme mekanizmasıyla giderilmektedir. Aşırı para arzı ya da para talebi, fonların ülkeye girip çıkması ile yok olmakta böylece dış dengesizliklerde

²⁷⁵ Elihu Kreinin Mordechai, **International Economics: A Policy Approach**, 7th Edition, Pearson Learning Solutions, 1999, s.327.

²⁷⁶ Ellen Seiler (Ed.), **Monetary Approaches To The Balance of Payments and Exchange Rates**, Princeton University: International Finance Section, 1982, s.1.

²⁷⁷ Thomas M. Humphery, **Adam Smith and The Monetary Approach to the Balance of Payments**, Federal Reserve Bank of Richmond, 1981, ss.3-4.

²⁷⁸ Marina V.N. Whitman ve William H. Branson, David Fand, Lawrence B. Krause, Walter S. Salant, “ Global Monetarism and the Monetary Approach to the Balance of Payments,” **Brookings Paper on Economic Activity**, Vol.1975, No.3 (1975), s.514.

²⁷⁹ Kutluğhan ve Ökte, s.226.

ortadan kalkmaktadır.²⁸⁰Ödemeler bilançosunda açık olduğunda ülkenin faiz oranlarını yükseltmesi, yurtdışından sermaye girişine neden olmakta dolayısıyla cari açık kapatılmaya çalışılmaktadır. Parasalcı yaklaşım keynesci modellerin bulgularına göre farklıdır. Keynesci modellerde reel gelirdeki artış, ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkiler doğurabilmektedir. Çünkü milli gelirdeki artış, ithalatı mutlaka uyarmakta, ihracatı ise etkilememektedir. Ancak paracı yaklaşımda reel gelirdeki artışlar, ödemeler dengesini geliştirmekte, rezerv artışlarına yol açmaktadır.

Parasal yaklaşımın ödemeler dengesindeki cari ve sermaye işlemlerinin tamamını otonom olarak kabul etmesi, ödemeler dengesi açığının nereden kaynaklandığının tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Ödemeler dengesinin net bir biçimde değerlendirilmesi için para piyasalarının yanı sıra mal piyasalarında dikkate alınması gerekmektedir.²⁸¹

²⁸⁰Tunca ve Tunalı, s.5.

²⁸¹David Currie, ‘‘Some Criticisms of the Monetary Analysis of Balance of Payments Correction: A Reply to Nobay and Johnson’’, **The Economic Journal**, Vol.87, No.348 (1977), s.773.

5 DIŞ TİCARET HADLERİ VE ÖDEMELER DENGESİ İLİŞKİSİ

5.1 Dış Ticaret Hadleri ile Ticaret Dengesi Arasındaki İlişki ve Literatür

Taraması

Dış ticaret hadleri ve ticaret dengesi arasındaki ilişki hakkında tartışmalar halen devam etmektedir. Aralarındaki ilişkinin incelenmesine rağmen net bir sonuca ulaşılmadığı belirtilebilir. Bu terminolojideki belirsizliğin nedeni, bir ülkenin dış ticaret hadlerinin iyileşmesi veya kötüleşmesinin ödemeler dengesi açısından daha iyi ya da daha kötü olduğu anlamına gelmesini gerektirmediğindendir. Ödemeler dengesi incelemelerinde ticareti yapılan malların hem fiyatları hem de miktarları dikkate alınmalıdır. İhracat fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan dış ticaret hadleri endekslerindeki artışlar veya olumlu değişiklikler, ödemeler dengesinin kötüleşmesine neden olan ihracat talebinde, oransal olarak daha fazla bir düşüşü meydana getirebilirler. Bunun aksine ihracat fiyatlarındaki düşüşten kaynaklanan dış ticaret hadleri endekslerindeki bir kötüleşme, ihracat talebinde oransal olarak daha büyük artışa ve ödemeler dengesinde iyileşmelere neden olabilirler. İhracat ve ithalat fiyatlarındaki değişikliklere talep miktarlarının nasıl cevap verdiğinin dikkate alınması gerekmektedir. Bu açıdan ihracat ve ithalat talebinin fiyat esnekliği önemlidir.

Dış ticaret hadleri bozulmasının ticaret bilançosu üzerindeki etkilerinin araştırılması, uluslararası finans literatüründe bir kısım çalışmalarda yer almaktadır.²⁸² Dış ticaret hadlerindeki bir artış, ticaret bilançosunda iyileşme ya da bozulmalara neden olabilir. Dışa açık küçük bir ekonominin dış ticaret hadlerindeki dışsal bir şok, ülkenin ticaret bilançosunda iyileşmeler sağlayabilir. Keynesyen yaklaşıma dayanan HLM etkisi²⁸³ olarak bilinen bu savunma, 1950 yılında klasik altın standardı rejiminden uluslararası parasal sisteme geçiş tartışmaları sırasında ortaya

²⁸²Mohsen Bahmani-Oskooee ve Janardhanan Alse, "Is There Any Long Run Relation Between The Terms of Trade And Trade Balance?", *Elsevier Journal of Policy Modeling*, Vol. 17, No.2 (April 1995), s.199.

²⁸³İslam Faridul, Iqbal Tahir Mohammad ve Shahbaz Muhammad, "Income Terms of Trade and Trade Balance: The Long Run Evidence From Bangladesh", *University Library of Munich MPRA Paper*, No. 38384 (April 2012), ss.3-4.

çıkıştır. Arnold Harberger, gelir seviyesinin talep tarafından belirlendiği Keynesyen bir modelde devalüasyonun ticari dengeye etkisini tartışırken, Svend Laursen ve Lyoyd Metzler benzer bir keynesyen model içerisinde esnek kur rejiminin ülkeleri dışarıdan gelen şoklara karşı koruyup koruyamayacağını iki ülkeli bir model çerçevesinde tartışmışlardır.²⁸⁴ HLM etkisi, dış ticaret hadlerindeki bir artışın ticaret bilançosunda artışa yol açtığına ifade edilmesi olup marjinal tüketim eğiliminin 1'den küçük olduğu durumda geçerlidir.²⁸⁵ Dış ticaret hadlerindeki bir artış, iç talep artışına yol açmakta ve bu tüketimin iç talepteki oransal artıştan daha az artmasına neden olmaktadır. Böylece diğer koşullar aynı kaldığında(Ceteris Paribus) tasarruflar artmakta ve ticaret bilançosunda iyileşmeler görülmektedir. Bir başka ifadeyle, dış ticaret hadlerindeki bir azalma tasarrufların azalmasına ve ticaret bilançosunda bozulmalara neden olmaktadır.

Obstfeld (1982)²⁸⁶, Svensson ve Razin (1983)²⁸⁷'e göre dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasındaki ilişki dış ticaret şoklarının kalıcılığına, tam sermaye hareketliliğine, fiyat esnekliği ve rekabetçi dünya sermaye piyasasına bağlıdır. Dış ticaret şokları geçici olduğunda birimler, tüketimin düzenliliği için yurtdışından ödünç almakta bu ise ticaret bilançosunu kötüleştirmektedir. Dış ticaret şokları kalıcı olduğunda birimler tasarruflarını değiştirmeden cari ve gelecekteki gelir beklentilerini revize etmektedirler. Bunlar, ticaret bilançosunun etkilenmesine neden olmaktadır.

Arize ve G. Ndubizu(1990)²⁸⁸, Malezya'nın ticaret bilançosu üzerinde dış ticaret hadleri değişikliklerinin etkilerine ilişkin tahminler sunmuşlardır. Ampirik tahminlerde, Almon çok terimli gecikme modeli, Theil-m varyans ve Akaike son tahmin hatası kriterlerini kullanılmışlardır. Tercih edilen denklemde bağımlı değişkenler, trend değişkeni ve ticaret ortaklarının ağırlıklı geliri, ihracat ve ithalatın değerlerinin oranlarıdır. Açıklayıcı değişkenler ise ulusal para ve dış ticaret hadleridir. Ampirik sonuçlar (dış ticaret hadleri değişkenleri üzerinde lag modeli) tipik J eğrisi sürecinin

²⁸⁴ Rahmi Yamak ve Abdurrahman Korkmaz, "Harberger-Laursen-Metzler Etkisi: Literatür ve Türkiye Örneği", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.20, Sayı.1 (Nisan 2006), s.57.

²⁸⁵ Wong Hock Tsen, "Terms-of-Trade and Trade Balance: Some Empirical Evidence of Asian Economies", **The International Trade Journal - Taylor & Francis**, Vol.23, No.4 (2009), s.422.

²⁸⁶ Maurice Obstfeld, "Aggregate Spending and The Terms of Trade: Is There A Laursen-Metzler Effect?", **Quarterly Journal of Economics**, Vol.97, (1982), ss.251-270.

²⁸⁷ Lars E.O. Svensson ve A. Razin, "The Terms of Trade and the Current Account: The Harberger-Laursen-Metzler Effect", **Journal of Political Economy**, Vol.91, No.1 (1983), ss. 97-125.

²⁸⁸ Arize ve Ndubizu, ss.125-138.

olmadığını göstermiş ve örnek seçilen 1973-1985 dönemleri boyunca, ticaret hadlerindeki bir bozulmanın ticaret bilançosunu iyileştirdiğine dair hiçbir kanıt bulunamamıştır.

Backus, Kehoe ve Kydland'a (1994)²⁸⁹ göre dış ticaret hadleri, ihracatın ithalatla nispi fiyatını ve ticaret bilançosu ise hasılanın(üretim miktarının) net ihracata oranını göstermektedir. Yapılan araştırmada ticaret bilançosunun homojen bir biçimde (eşit oranda) asimetrik olduğu ve genellikle dış ticaret hadlerinin cari ve gelecekteki hareketleri ile negatif ilişkili iken geçmişteki hareketleriyle pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Net ihracat ve dış ticaret hadlerinin çapraz-korelasyon fonksiyonu, asimetrik şekli ve yatay S gibi görünmesi nedenleriyle, asimetrik S eğrisi olarak adlandırılmaktadır. Verimlilikteki şok ve hükümet harcamaları arasındaki çapraz korelasyon fonksiyonundaki fark, ticaret bilançosu ve ticaret hadleri arasında basit bir yapısal ilişkinin olmadığını ve fiyatlardaki dalgalanmaların kaynaklarında araştırılmasının gerekli olduğunu göstermiştir.

Dış ticaret hadleri dışa açık küçük ekonomilerde, ticaret bilançosu dalgalanmalarının önemli bir kaynağıdır. Bu ise ihracat kazançları sadece sınırlı çeşitliliği olan ürünlere dayalı olan bazı ülkeler için geçerli olmaktadır.²⁹⁰

Mendoza²⁹¹(1995), stokastik ve deterministik denge modellerini kullanarak 7 gelişmiş ve 23 gelişmekte olan ülke üzerinde yapmış olduğu çalışmada, cari hesap ve dış ticaretin pozitif korelasyonunun olduğunu ve bu pozitif korelasyonun dış ticaret hadleri şoklarının kalıcılığından bağımsız olduklarını tespit etmiştir. Dışa açık küçük bir ekonomi modelinde dış hadlerdeki bozulmanın, dış ticaret açığında bir artışa ve reel kurda değer kaybına yol açtığını göstermiştir.

²⁸⁹David K. Backus, Patrick J. Kehoe ve Finn E. Kydland, "Dynamics of The Trade Balance and The Terms of Trade: The S-Curve", **National Bureau of Economic Research Nber Working Papers**, No.4242 (1992), <http://www.nber.org/papers/w4242.pdf>(12.12.2014), ss.1-43.

²⁹⁰Tsen, *Terms-of-Trade and Trade Balance: Some Empirical Evidence of Asian Economies*, s.424.

²⁹¹ Enrique G. Mendoza, "The Terms of Trade, the Real Exchange Rate and Economic Fluctuations", **International Economic Review**, Vol.36, No.1 (February 1995), ss. 101-137.

Hoque²⁹²(1995), 1965 ‘in ilk çeyreğinden 1992’nin son çeyreğine kadar olan süreç üzerinden Engle-Granger²⁹³ iki aşamalı eşbütünleşme yöntemini kullanarak Avusturalya’nın cari işlemler açığı ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu çalışmada, esnek döviz kuru döneminde değil sabit döviz kuru döneminde cari işlemler açığı, dış ticaret hadleri, milli gelir ve yabancı gelir arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu görülmüştür.

Arize (1996) , 1992’nin 2. ve 4. çeyreği ile 1973 dönemi boyunca 16 ülkenin ticaret bilançosu üzerinde dış ticaret hadlerinin etkilerini incelemiştir. Sonuçlar, ülkelerin çoğu için uzun vadede dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasında negatif bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Bu durum devalüasyonun uzun vadede ticaret bilançosunu iyileştireceği şeklinde yorumlanılmıştır.²⁹⁴

Kauassi ve diğerleri²⁹⁵ (1998), Engle-Granger iki aşamalı eşbütünleşme metodlarını kullanarak 1960-1995 dönemleri(yıllık veriler)arasında, Fildişi sahillerinin cari işlemler bilançosu ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Cari işlemler açığı, dış ticaret hadleri, milli gelir, Fransız geliri ve yabancı reel faiz oranlarının eşbütünleşik olduğunu tespit etmişlerdir.

Dibooğlu²⁹⁶ (2000), ticaret bilançosu, dış ticaret hadleri ve reel üretim miktarı değişkenlerini içeren SVAR modelini kullanarak arz, talep ve nispi fiyat şokları ile ABD’nin 1973’den 1996 ilk çeyrek ve ikinci çeyrekleri süreci üzerinden ticaret hadlerini açıklamıştır. Sonuçlar, uzun dönemde talep ve arz şoklarının hakim olduğunu kısa dönemde ise nispi fiyat şokları ve talep şoklarının önemli olduğunu göstermiştir.

²⁹² Asraul Hoque, ‘‘Co-Integration Relationship Between Terms of Trade And Current Account Deficit: The Australian Evidence’’, **Applied Economics Letters**, Vol.2, No.2 (1995), ss.130–133.

²⁹³ R.F Engle ve C. W. J Granger, ‘‘Co Integration And Error Correction: Representation Estimation And Testing’’, **Econometrica**, Vol. 55, 1987, ss. 251-276.

²⁹⁴ Arize, *Cointegration Test of a Long-Run Relation Between the Trade Balance and the Terms of Trade in Sixteen Countries*, ss. 203-215.

²⁹⁵ E. Kouassi, Bernard Decaluwe, C. M. Kapombe ve D.Colyer, ‘‘Is it Real? The Long-Run Relation Between Terms of Trade and Current Account Deficits: The Ivorian Evidence’’, **Applied Economics Letters**, Vol.5, (1998), ss.437–440.

²⁹⁶ Selahattin Dibooğlu, ‘‘Aggregation Supply, Domestic Absorption and Terms of Trade: A Structural Decomposition of the U.S. Trade Balance’’, **The International Trade Journal**, Vol.14, No.2 (2000), ss.147-168.

Backus ve Crucini²⁹⁷ (2000), dinamik genel denge modeli ile petrol fiyatlarını bulmak için son 25 yıl içindeki dış ticaret hadleri varyasyonunu kullanmışlar ve zaman içinde önemli farklılıkların oluştuğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, 1972-1987 dönemleri arasında sanayileşmiş ülkelerin dış ticaret hadleri özellikle petrol fiyatları değişiklikleri ile hareket etmiştir. Bretton Woods sisteminin bitişinden itibaren ticaret hadlerindeki artan dalgalanmanın nominal veya reel döviz kurundaki artan dalgalanmalardan değil petrol fiyatlarındaki artan dalgalanmalardan kaynaklandığı görülmüştür. Böylece dış ticaret hadleri belirlenmesinde petrol fiyatlarının önemli bir faktör olduğu kabul edilmiştir. Plourde ve Watkins,²⁹⁸ 1985-1994 arası ham petrol fiyatları ve diğer ticari mallarla olan değişkenlik ilişkisinin nasıl olduğunu araştırmışlardır. Sonuçlar, 1985-1994 dönem aralığı için petrol fiyatlarındaki aydan aya değişikliklerin alüminyum, nikel, bakır, altın gibi ürünlerin fiyatlarından daha dalgalı olduğu şeklindedir.

Otto²⁹⁹ (2003), küçük OECD ekonomileri ve gelişmekte olan ülkelerdeki HLM etkisini açıklamak için dış ticaret hadleri, ticaret bilançosu ve reel üretim miktarı değişkenlerini içeren yapısal vektör otoregresyon (SVAR) modelini kullanmıştır. 1960-1997 dönemleri arasını incelemiş ve sonuçlar HLM etkisinin olduğunu göstermiştir. Dış ticaret hadlerindeki pozitif bir şokun etkisi, ticaret dengesinde artışı sağlamaktadır. Bu bulgular hem gelişen hem de küçük OECD ekonomileri için geçerlidir. Ayrıca dış ticaret şokları daha kalıcı hale geldiğinde ticaret bilançosu bozulmaktadır.

Wong Hock Tsen,³⁰⁰ 1965-1996 dönemi alt örnekleme ve 1965'den 2002 dönemleri boyunca Malezya'nın dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasındaki uzun dönemli ilişkisini araştırmıştır. Alt örneklem döneminde, Asya finansal krizinin (1997-1998) ithalat ve ihracat fiyatları üzerinde etkisi olduğu için bu dönem aralığında tahmini sonuçlar yapılmıştır. Ayrıca bu çalışma, dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasındaki granger nedenselliğinin de incelemektedir. Mal ticaret hadleri ve gelir ticaret

²⁹⁷David K. Backus ve Mario John Crucini, "Oil Prices and the Terms of-Trade", **Journal of International Economics**, Vol.50, No.1 (2000), ss.185-213.

²⁹⁸Andre Plourde ve G. C. Watkins, "Crude Oil Price Between 1985 and 1994: How Volatile in Relation to Other Commodities?", **Resource and Energy Economics**, Vol.20, No.3 (1998), ss.245-262.

²⁹⁹Glenn Otto, "Terms of Trade Shocks and the Balance of Trade: There Is a Harberger-Laursen-Metzler Effect ", **Journal of International Money and Finance**, Vol.22, No.2 (April 2003), ss. 155-184.

³⁰⁰Wong Hock Tsen, " Is There A Long-Run Relationship Between Trade Balance and Terms of Trade? The Case of Malaysia", **Applied Economics Letters**, Vol.13, No.5 (2006), ss.307-311.

hadlerini kullanarak Dickey Fuller³⁰¹ ve Philips Peron³⁰² birim kök testi istatistikleri ile Johansen³⁰³ eşbütünleşme metodunu uygulamıştır. Sonuçlar, mal ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasında uzun vadeli ilişkilerin olduğunu bunun yanısıra ticaret bilançosu ile gelir ticaret hadleri arasında uzun vadeli ilişkinin olmadığını göstermiştir.

Huang ve Meng³⁰⁴ (2007), cari işlemler bilançosu üzerinde dış ticaret hadlerinin kalıcı etkisinin incelenmek için dünya tam olmayan sermaye piyasası varsayımı ile dışa açık küçük ekonomi modelini geliştirmişlerdir. Tam olmayan sermaye piyasası varsayımı, bir ekonominin aşağı doğru eğimli tahvil eğrisi veya eşit bir biçimde, yukarı doğru eğimli borç eğrisiyle karşı karşıya olduğu anlamını taşımaktadır. Model, dış ticaret hadlerindeki beklenmeyen bir düşüşün toplam talepte düşüşe yol açtığını göstermektedir. Bu durum cari işlemler hesabında düşüşe neden olmakta ve HLM etkisinin gerçekleştiğini belirtmektedir.

Paulino,³⁰⁵ Karayipler, Pasifik, Güney Afrika, Hint Okyanusu, Kuzey Afrika ve Güneydoğu Asya bölgelerinden seçilmiş 14 ülke için 1980-2005 dönemleri arasında panel var yöntemini kullanarak yapmış olduğu çalışmasının sonucu, dış ticaret hadlerindeki geçici bir dışsal şokun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisinin kısa süreli ve bu etkininde negatif yönde olduğunu göstermiştir.

Bouakez ve Kano³⁰⁶ (2008), zamanlararası modellerle üç küçük dış açık ekonomi üzerinde HLM etkisini incelemişlerdir. Bunlar Kanada, Avusturya ve İngiltere ekonomileridir. Sonuçlar, dış ticaret hadlerindeki bir değişimin cari işlemler hesabı üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını göstermiştir. Genel olarak, dış ticaret hadleri bu ekonomilerin cari işlemler hesabı üzerinde çok az etkide bulunmaktadır. Bu araştırmada, dış ticaret hadlerinin etkileri dikkate alınarak cari işlemler bilançosu üzerindeki belirsizliğin öneminden bahsedilmektedir. Özellikle dış ticaret hadleri dalgalı olan ülkelerde bu önemli bir kaynak olarak görülebilir.

³⁰¹ David A. Dickey ve Wayne A. Fuller, "Distribution of the Estimators of Autoregressive Time Series with a Unit Root," **Journal of the American Statistical Association**, Vol.74, No.366 (1979), ss.427-431.

³⁰² Peter C. B. Phillips ve Pierre Perron, "Testing for a Unit Root in Times Series Regression", **Biometrika**, Vol.75, No.2 (1988), ss. 335-346.

³⁰³ S. Johansen, "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", **Journal of Economic Dynamics and Control**, Vol.12, No.2-3 (1988), ss.231-254.

³⁰⁴ Huang ve Meng, ss.1001-1015.

³⁰⁵ Paulino, ss.855-876.

³⁰⁶ Bouakez ve Kano, ss. 260-281.

Askari ve Krichene³⁰⁷(2008), 2 Ocak 2002'den 7 Temmuz 2006 dönemleri boyunca aylık verileri kullanarak petrol fiyatlarını incelemişlerdir. Bu dönemlerde petrol fiyatları dalgalı olup yukarı sürüklenmektedir. Ayrıca petrol fiyatlarındaki bir değişim ekonominin temelini güçlü bir şekilde etkilemiştir. Petrol fiyatlarında dalgalanmaların olduğu ileri sürülmüş bu nedenle dış ticaret hadlerinde dalgalanma yaşadığını ancak dış ticaret hadleri üzerinde petrol fiyatları etkisinin belirsiz olduğunu tespit etmişlerdir.

Eicher, Schubert ve Turnovsky,³⁰⁸ endejon spesifik borçlanma primlerini kullanarak teorik bir model geliştirmişlerdir. Buradaki amaç olumsuz (olumlu) dış ticaret şokları durumunda borç akışındaki daralmanın (genişleme) etkisini incelemektir. Sonuçlardan biri, cari işlemler bilançosu üzerinde dış ticaret hadlerinin etkilerinin, ekonominin kredi durumuna bağlı olduğunu göstermiştir. Eğer ekonomi borçlu ise dış ticaret hadlerindeki bir azalış, ekonomik büyümenin düşmesine neden olmaktadır. Bu ise, cari işlemler hesabındaki artışın neden olduğu konjonktürel borcu azaltmaktadır. Bu durum HLM etkisi ile çelişmektedir. Eğer ekonomi alacaklı ise dış ticaret hadlerindeki bir düşüş ekonomik büyümede artışa neden olmaktadır. Örneğin, şirketlerin dış borçlarındaki konjonktürel düşüş, cari işlemler açığında bozulmalara neden olup HLM etkisine yol açabilir.

Swensson³⁰⁹ (1982), ticaret bilançosunun petrol fiyatlarındaki değişimlere tepkisini ve dışa açık petrol ihracatçısı olan bir ekonominin faiz oranları değişimlerini göstermek için zamanlararası modeli kullanmıştır. Esnek ücretler ve tam istihdam altında petrol fiyatlarındaki geçici bir artışın tasarrufları azaltmasıyla ticaret bilançosu bozulmakta ancak yatırımlar bundan etkilenmemektedir. Gelecekte petrol fiyatlarının artacağı beklentisi, tasarrufların artırılmasıyla ticaret bilançosunda bozulmalara neden olmakta ve yatırımlar azalmaktadır. Buna rağmen, petrol fiyatlarındaki kalıcı bir artışın etkisinin ticaret bilançosu üzerindeki etkisi belirsizdir. Rijit ücretler ile hem cari hem de gelecek dönemde petrol fiyatlarındaki bir artış, istihdamın azalmasına neden olmaktadır.

³⁰⁷ H. Askari ve N. Krichene, "Oil Price Dynamics (2002-2006)", **Resource and Energy Economics**, Vol.30, No.5 (2008), ss. 2134-2153.

³⁰⁸ Theo S. Eicher, Stefan F. Schubert ve Stephen J. Turnovsky, "Dynamic Effects of Terms of Trade Shocks: The Impact on Debt and Growth", **Journal of International Money and Finance**, Vol.27, No.6 (2008), ss.876-896.

³⁰⁹ Lars E.O. Svensson, "Oil Prices, Welfare and The Trade Balance: An Intertemporal Model", **National Bureau of Economics Research NBER Working Paper**, No.0991, (September 1982), ss.3-4.

Cari rijit ve esnek ücretler ile tam istihdam durumunda petrol fiyatlarındaki bir artış, ticaret bilançosunda bozulmalara yol açmaktadır. Böylece petrol fiyatlarındaki geçici ya da kalıcı bir artışın tasarruflar, yatırımlar ve ekonominin ticaret bilançosu üzerindeki etkilerinin farklı olduğu belirtilmektedir. Ayrıca petrol fiyatlarındaki kalıcı bir artış, faiz oranlarının düştüğü bir durumda ticaret bilançosunda iyileşmelere neden olmaktadır.

Wong Hock Tsen³¹⁰, Asya Ekonomilerinin ticaret bilançosu üzerinde petrol fiyatları ve dış ticaret hadlerinin etkilerini incelemiştir. Genel olarak standartlaştırılmış kointegrasyon vektörlerinin sonuçları, ticaret bilançosu üzerinde dış ticaret hadleri etkilerinin ekonomiler arasında farklı olduğunu göstermektedir. Petrol fiyatlarındaki geçici bir artışın, dış ticaret hadleri üzerindeki etkisi belirsiz iken petrol fiyatlarındaki kalıcı bir artış, dış ticaret hadlerinin azalmasına neden olmaktadır. Genellikle, kısa ve uzun dönem ticaret dengesinin belirlenmesinde dış ticaret hadleri, iç talep, dış talep ve petrol fiyatları (kalıcı ve geçici petrol fiyatı) önemlidir.

Zortuk ve Durman (2008),³¹¹ Türkiye'nin 1989:Q1-2007:Q4 dönemleri arasında johansen kointegrasyon testini uygulayarak dış ticaret hadleri ve dış ticaret dengesinin uzun dönem ilişkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, gelir ticaret hadleri ile dış ticaret dengesi arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını göstermesine rağmen net değişim dış ticaret hadleri ile dış ticaret dengesi arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını göstermiştir.

Misztal (2010)³¹², Polonya'nın 1995-2009 dönemleri arası için VAR yöntemini kullanmıştır. Yapmış olduğu çalışmanın bulguları, geçici bir pozitif şokun dış ticaret dengesini iyileştirdiği ancak kalıcı bir şok durumunda dış dengeye etkisinin negatif olduğunu göstermiştir.

Oktar ve Dalyancı (2012)³¹³, 2004:M1-2011:M11 dönemleri arası Türkiye üzerine yapmış oldukları çalışmalarında, VAR ve kointegrasyon analizini kullanmışlardır. Sonuçlar, dış ticaret hadlerindeki pozitif bir şokun cari işlemler

³¹⁰ Tsen, *Terms-of-Trade and Trade Balance: Some Empirical Evidence of Asian Economies*, s.422.

³¹¹ Mahmut Zortuk ve Mustafa Durman, "Testing The Relationship Between Trade Balance and Terms of Trade: The Case of Turkey", **Problems and Perspectives in Management**, Vol.6, S.1 (2008), ss.39-43.

³¹² Misztal, ss.129-146.

³¹³ Oktar ve Dalyancı, ss.1-18.

dengeinde iyileşmeyi sağladığını ve Türkiye Ekonomisinin uzun dönemde, dış ticaret hadlerinden cari işlemler dengesine doğru, aynı yönlü bir kointegrasyon ilişkisi içerisinde olduğunu göstermiştir.

Literatürde ticaret bilançosu ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkiye doğrudan odaklanılan çok sayıda ekonometrik çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca, araştırmalar çoğunlukla dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu hareketlerine ya da ikisi arasındaki korelasyon ilişkisine odaklıdır. Ticaret bilançosu ve dış ticaret hadleri arasındaki uzun dönemli ilişkinin üzerinde yeterince durulmamıştır. İlaveten, araştırmalarda çoğunlukla mal ticaret hadleri kullanılmaktadır. Mal ticaret hadleri, net değişim ticaret hadleri olarak bilinmekte ve ihracat fiyat endeksinin, ithalat fiyat endeksine bölünmesiyle bulunmaktadır. Dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında kullanılan başka bir yöntemde gelir ticaret hadleridir. Gelir ticaret hadleri, ihracat değerleriyle çarpılıp ithalat fiyatına bölünen ihracat fiyatı şeklinde bulunmaktadır. Mal ticaret hadleri sadece, ihracat ve ithalatları arasındaki ilişkiye odaklıdır. Bunun aksine gelir ticaret hadleri bir ülkenin ihracata dayalı kapasitesinin ithalat mallarına eğiliminin ölçülmesinde kullanılmaktadır. Mal ticaret hadlerindeki bir artış, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranla nispeten daha hızlı yükseldiğini ya da ülkenin bir birim ihracatla daha fazla miktarda ithalat satın almasının mümkün olduğunu göstermektedir. Buna rağmen mal ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri genellikle aynı yönde hareket etmemektedirler. Mal ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri arasındaki nedenselliğin yönü aynı durumu göstermeyebilir. İhracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına göre artışı, mal ticaret hadlerinin daha fazla artmasına neden olurken gelir ticaret hadleri eğer ihracat miktarı azalıyorsa daha da kötüleşebilir.³¹⁴ Dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasındaki ilişki kullanılan ölçümler nedeniyle yanıltıcı sonuçlar gösterebilir.

Ticaret bilançosu ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkinin tespitinde kullanılan diğer bir analiz çeşidi de Marshall-Lerner koşulu kullanılarak yapılan araştırmalardır. Mcpheters ve Strong ile Haynes ve Stone,³¹⁵ Marshall-lerner koşulu sağlandığı takdirde dış ticaret hadlerindeki bir bozulmanın ülkenin ticaret bilançosunu iyileştireceği

³¹⁴Faridul ve Diğerleri, s.6.

³¹⁵Haynes ve Stone, ss. 702-706.

kavramını destekleyen teorik açıklamalar yapmışlardır. Warner ve Kreinin,³¹⁶ Gylfason ve Risager,³¹⁷ Marquez³¹⁸ ve Bahmani-Oskooee, dış ticaret hadlerindeki bir bozulmanın ticaret bilançosunu iyileştireceği fikrini desteklemek için fiyat esnekliklerini kullanmışlardır.³¹⁹

Ülkenin ithal ve ihraç ürünlerdeki talebin fiyat esnekliği 1 ‘den büyük olduğu durumda, bir ülkenin ticaret hadlerindeki bozulma ticaret bilançosunu iyileştirebilir. Devalüasyon ihracat fiyatlarını düşürürken ihracat talebini artırmakta ve ithalat fiyatını artırarak ithalat talebini azaltmaktadır. Ticaret bilançosu üzerindeki net etki, fiyat esnekliklerine bağlıdır. Eğer ihraç malları fiyatları esnekse, bu malların talepleri fiyat düşüşlerinden daha fazla oranla artacağından toplam ihracat geliri yükselecektir. Eğer ithal malları fiyatları esnekse, toplam ithalat harcamaları azalacaktır. Ticaret bilançosu her iki durumda da iyileşebilir. Kısacası, dış ticaret hadleri ile ödemeler bilançosu arasındaki ilişkinin olumlu ya da olumsuz olduğunun belirlenmesinde önemli olan faktörlerden birisi, Marshall-Lerner koşulunun sağlanmasıdır.

Marhall Lerner koşulunu araştırmak için hem ithalat hemde ihracat fonksiyonunun oluşturulması gerekmektedir. Bu tarz bir araştırma, Arize,³²⁰ Goldstein ve Khan,³²¹ Houthakker ve Magee³²² tarafından yapılmıştır. Yapılan araştırmalarda Marhall Lerner koşulunun geçerliliği bulunmuştur. Ancak bunun her ülkede geçerli olduğu belirtmek pek mümkün değildir. Çünkü ithalat ve ihracat fonksiyonlarını tahmin etmek için ticaret ortaklarını belirlemek ve dünya geliri, dünya ihracat fiyatları, efektif döviz kurları gibi verileri toplamak gerekmektedir. Birçok ülke için ise bu verileri bulmak zordur.³²³

³¹⁶ Warner ve Kreinin, ss.96-104.

³¹⁷ Rhorvaldur Gylfason ve Ole Risager, “Does Develuation Improve Current Account?”, **European Economics Rewiev**, Vol 25 (1984) ss.37-64.

³¹⁸ Jaime Marquez, “Bilateral Trade Electicities,” **The Rewiev of Economics and Statisticts**, Vol.72 (1990), ss. 70-77.

³¹⁹ Bahmani-Oskooee ve Alse, ss.199-200.

³²⁰ Arize, *An Econometric Investigation of Export Behaviour in Seven Asian Developing Countries*, ss. 891-904.

³²¹ Goldstein ve Khan, ss. 275-286.

³²² Houthagker ve Magee, ss.111- 125.

³²³ Shigeyuki Hamori, “Trade Balances and The Terms of Trade In G-7 Countries: Penal Cointegration Approach”, **Applied Econometrics and International Development**, 2008, Vol.8, No.2, <http://www.usc.es/economet/journals1/aeid/aeid822.pdf>(11.11.2014), ss.13-22.

Haynes ve Stone,³²⁴ ticaret bilançosu ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkiyi analiz etmişler ve alternatif yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Dağıtılmış gecikme modelini kullanarak dış ticaret hadlerinin tahmin katsayılarına bakmışlar ve ticaret bilançosu üzerinde dış ticaret hadlerinin etkilerini incelemişlerdir. Regresyon analizi çerçevesinde analizlerini yaparak dış ticaret hadleri bozulmasının ticaret bilançosunu iyileştirmediği durumda toplamın pozitif olmayacağına işaret etmişlerdir.³²⁵

McPheters ve Stronge, Marshall Lerner koşulunu test ederken zaman faktörünü dikkate almamışlardır. Sene gecikmelerini değil uzun, orta ve kısa vade etkileri incelemişlerdir.³²⁶ Bu yüzden Haynes ve Stone tarafından eleştirilmişlerdir.

Dış ticaret hadleri ile ilgili Marshall-Lerner koşulunun tespitinde aşağıdaki formül kullanılabilir.³²⁷

$$\beta = \frac{\% \Delta(R_m / R_x)}{\% \Delta(P_x / P_m)} = \frac{\% \Delta R_m - \% \Delta R_x}{\% \Delta P_x - \% \Delta P_m} = e_{m,tt} + e_{x,tt}$$

R_m = İthalat Miktarı, R_x = İhracat Miktarı, P_m = İthalat Fiyatı, P_x = İhracat Fiyatı

$e_{m,tt}$ = İthalatın Talep Esnekliği

$-e_{x,tt}$ = İhracatın Talep Esnekliği

Eğer $\beta > 1$ aşarsa Marshall-Lerner koşulunun sağlandığı belirtilmektedir. Bu durum, ihracat ve ithalat arzlarının sonsuz esnekliği altında dış ticaret hadleri bozulduğunda bir ülkenin ticaret bilançosunun iyileştirilmesi için ülkenin kendi ithalat talebinin fiyat esnekliği ve ihrac talebinin fiyat esnekliğinin mutlak değerinin 1'den büyük olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak $\beta > 1$ olması standart Marshall Lerner koşulunun sağlanması için ne gerekli ne de yeterli bir ölçüt olarak görülmektedir. $\beta > 1$ olmasının iki mallı ülke modelinde geçerli olduğu belirtilmektedir.

³²⁴ Haynes ve Stone, ss.702-706.

³²⁵ Arize, *Cointegration Test of a Long-Run Relation Between the Trade Balance and the Terms of Trade in Sixteen Countries*, s. 203.

³²⁶ McPheters ve Stronge, *Impact of The Terms of Trade on The U.S. Trade Balance: A Reply*, ss.707-708.

³²⁷ Haynes ve Stone, s.702.

Marshall Lerner koşulunun uzun dönemli analizlerinde alternatif bir yaklaşım olarak eşbütünleşme analizi kullanılabilir.³²⁸ Böylece ticaret bilançosu ve dış ticaret hadleri arasındaki uzun dönemli denge ilişkisi tespit edilebilir. Dış ticaret hadleri, bir ülkenin ithalatının ihracatına nispi fiyat oranı olarak tanımlanmakta bunun yanı sıra milli paranın hesaplanmasında da kullanılmaktadır. İhracatın nispi fiyatının ithalatın nispi fiyatına göre azalması nedeniyle dış ticaret hadlerindeki bir artış ticaret bilançosunda iyileşme beklentisine yol açmaktadır. Çünkü bu ihracat fiyatlarının düşmesi ihracat gelirinin arttığı anlamına gelmektedir.

Marshall Lerner koşulunun yalnızca fiyat değişimlerine odaklanması ve gelir değişimi etkilerini ihmal etmesi Harberger ve Laursen-Metzler'in çalışmalarıyla eleştirilmiştir.³²⁹ Gelirin artması dış ticareti artıran bir gelişme olduğundan fiyat etkisinin aksine dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilemektedir. Ticaret hadlerinin bozulması durumunda, ihracat malları cinsinden satın alma gücü düştüğünden reel gelir azalmakta ve tasarruf oranları düşmektedir. HLM hipotezi, "Yaşam Döngüsü Teorisi" ile açıklanabilir.³³⁰ Yaşam döngüsü teorisine göre; halk gelirini yaşam boyu ekonomik durumu veya faydasını maksimum kılacak biçimde tüketim ve tasarruf arasında dağıtmaktadır. Bireyler özellikle çalıştığı yıllarda daha sonraki dönemde tüketmek için tasarruf etmektedirler. Bu şekilde davranmasına etki eden bir etken, tüketimin azalan marjinal faydasıdır. Çalıştığı yıllarda tasarruf ederek, yaşam boyunca elde edeceği toplam faydayı arttırmaktadırlar.³³¹

Yapılan literatür araştırması sonucu olarak şunlar söylenebilir: Dış ticaret hadlerindeki değişimin ticaret bilançosu üzerindeki etkisine yönelik ortak bir görüş birliği bulunmamakta ve teorik modeller birbirinden farklı sonuçları ortaya koymaktadır. Bir ülke için geçerli olan durum diğer ülkeler için geçerli olmayabilir.

Uluslararası ilişkilerin giderek daha karmaşık bir hale bürünmesi ve küreselleşmenin sınırları kaldırması ile ulaştırma olanaklarının artmasının ülkeler arasındaki ekonomik bağılıkları arttırdığı belirtilebilir. Günümüzde ülkeler diğer

³²⁸ Arize, *Cointegration Test of a Long-Run Relation Between the Trade Balance and the Terms of Trade in Sixteen Countries*, ss. 204-205.

³²⁹ Bakkalcı ve Arın, ss.52-53.

³³⁰ Yamak ve Korkmaz, s.59.

³³¹ Ercan Eren, **Makro İktisat**, 4.Baskı, 2006, İstanbul: Avcıol Basım Yayın, s.148.

ekonomilerle mal ve hizmet alışverişi şeklinde birçok faaliyette bulunmaktadır. Bunun nedeni dış ticaretin taraflara fayda sağlama potansiyeli taşıması ve ülkenin kalkınmışlık düzeyi ile refah seviyesini artırma çabasıdır.³³²

Ülkelerin katlanacakları üretim maliyetlerinin, ülkeler arasındaki farklılık dereceleri önemlidir.³³³ Uluslararası ticari faaliyetler, ekonomi politikaları, kaynak dağılımındaki etkiler, piyasalardaki farklılıklar, ülkenin kendi uyguladığı siyasi ve politik yasaların ticari faaliyetler üzerinde önemli birer etkiye sahip oldukları belirtilebilir.

Yurtiçi enflasyon oranı, döviz kurunun denge değerinin belirlenmesi, dış açıkların ulusal para arzına olan etkileri, sermaye hareketleri, dış borçlar, gayri safi yurtiçi hasıla gibi yurtiçi makro değişkenler, dış dünyanın makro değişkenleri ile karşılıklı etkileşim halindedir. Bundan dolayı bir ülkenin dış dünya ile dış ekonomik ilişkileri makroekonomi içinde yer almaktadır.³³⁴

Bir ülke belli bir malın ithalatı açısından dünya piyasasında önemli bir yer işgal ediyorsa serbest ticaretin yerine belli kısıtlamalar getirilmesi, o malın daha ucuza (karşılığında daha az mal ödeyerek) satın alınması imkanını yaratabilir. Özellikle, bir malın önemli üreticisi ya da tüketicisi olan büyük ülkeler, dış ticaret hadlerini lehine döndürmek amacıyla ticarete kısıtlamalar yapabilirler. Herhangi bir sınırlamayla karşılaşmadan, gümrük vergileri, kotalar, vs. biçiminde sıkı kayıtlamalarla gerçekleşen dış ticaret, ülkeler arasındaki iktisadi ilişkilerin tümünü oluşturmaz. Maddi mal ithal ve ihracından oluşan dış ticaret yanında üretim faktörleri alışverişleri, turizm, ulaştırma, borçlanma, borç verme gibi dış iktisadi ilişkilerde önemlidirler. Bütün bu iktisadi ilişkilerin nasıl geliştiğini ortaya koyacak kavramlara, araçlara ihtiyaç vardır. Bu araçların en önemlilerinden birisinin ödemeler bilançosu ya da ödemeler dengesi olduğu belirtilebilir.

Ülkelerin belirli bir dönemdeki ekonomik faaliyetlerinin diğer bir ifadeyle dış ekonomik ve mali ilişkilerinin durumunun anlaşılması ile uygulanan ekonomi ve mali politikalarının etkinliğinin açığa çıkmasında, ödemeler bilançosu önemli bir gösterge olarak kullanılmaktadır. Bu gösterge, ülkelerin uluslararası ekonomik işlemlerinin dış

³³²Orhan Oğuz, **İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992, s.254.

³³³Ozhan Uluatam, **Makro İktisat**, 7. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları, 1993, s.264.

³³⁴Atalay, s.32.

ticaret açısından dünyanın geri kalan kısmından aldığı ya da verdiği mal ve hizmetleri ile kazandığı hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesi açısından da önem taşımaktadır.³³⁵

5.2 Dış Ticaret Hadlerinin Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkileri

Ülkelerin ekonomik performansı, ödemeler bilançosu ve ticaret sektörü faaliyetleri ile yakından ilgilidir. Tarihsel olarak bu geçerli olmuş ve bugünde geçerliliğini sürdürmektedir.³³⁶ Her toplum kendi ekonomik sisteminin dışında, başka toplumlar ile iktisadi ilişkiler içindedir.³³⁷ Dış ticaret, bütünleşme ve küreselleşme çatısı altında ülkelerin gelişme hızı ve mevcut kaynaklarının etkin dağılımında önem arz etmektedir. Dış ticaretin gelişme ve kalkınma sürecinde başlıca iki önemli rolü bulunmaktadır. Bunlardan birincisi özellikle kısa dönemli olup ekonomik gelişme çabalarının gerektirdiği ithalatı gecikmelere yol açmaksızın karşılama, yani dış ödeme gücünü temin etmektir. İkincisi ise daha uzun dönemli bir sorun olup dış ticaretin ekonomik yapıdaki köklü değişikliğe uygun olarak yeniden şekillenmesi veya başka bir deyişle, dış ticaretin uluslararası işbölümünü uyararak ekonomide kaynak dağılımını etkilemesidir.³³⁸

Dış ticaret hadleri, ödemeler dengesi kalemlerinin içinde daha çok cari işlemler üzerinde etkilidir. Literatürdeki çalışmalar, sadece cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerine odaklıdır. Dış ticaret hadlerinin yükselmesi veya düşmesi, dış ticaret mallarına karşı talep değişikliklerin bir ifadesi olarak belirtilebilir. Dış ticaret hadlerinin düşmesi, ihracat talebinin negatif bir seyir izlediğini veya dünya piyasalarında rekabetin şiddetlendiğini gösterebilir. Dış ticaret hadleri düştüğü zaman çeşitli rakip ülkeler arasında ihracatları ilk daralanlar ve ödemeler dengesi sarsılanların, genellikle maliyet masrafları yüksek olan ülkeler olduğu görülebilir.

³³⁵Çoşkun Şenol, “Dış Ödemeler Dengesi”, *Gümrük Dünyası Dergisi*, Sayı.43, <http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/43/5.html> (02.02.2014).

³³⁶A.P.Thirlwall, “Regional Problems are Balance of Payments Problems”, *Taylor and Francis Journals*, Vol.14, No.5 (Mart 1980), s.420.

³³⁷Şinasi Güçeri, *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Meseleleri ve Bir Çözüm Modeli*, İstanbul: İstanbul İş Dünyası Vakfı Yayını, 1993, s.179.

³³⁸Muzaffer Demirbaş, “1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt.13, Sayı.2 (2003), s.234.

19.Yüzyılda, Avrupa ülkelerinde ticaret hadlerinin düşmesine rağmen dış ticaret kazançları ve rantları sürekli bir artış göstermiş ve bu durumun nedeninin teknik ilerleme (gelişme) olduğu belirtilmiştir. Sanayinin gelişmesi ile maliyetlerde ucuzluk sağlanmıştır. İhracat birim fiyatındaki düşüklüğe rağmen, ihracat miktarındaki fazlalık ve maliyet ucuzluğu bu ülkeleri zenginleştirmiştir.³³⁹Ticaret hadleri yükseldiği oranda, marjinal maliyeti yüksek olan işletmeler ihraç fırsatını bulabilirler. Böyle zamanlarda hem birim başına dış ticaret kazançları artabilir hem de döviz geliri olumlu (pozitif) gelişim gösterebilir.

Dış ticaret hadlerindeki değişimlerin makroekonomik etkileri, 70’li yılların başlarındaki petrol fiyat artışlarından beri ilgi konusu olmuştur. İthal girdilerin fiyatlarındaki bir artış, cari işlemler bilançosunun bozulmasına yol açabilir.³⁴⁰Laursen ve Metzler’e göre, gelirin tasarruf oranı reel gelirdeki düşüş ile azalmakta ve dış ticaret hadlerindeki bir bozulma reel geliri düşürüp cari işlemler bilançosunun bozulmasına neden olmaktadır.³⁴¹ Sonuç olarak, dış ticaret hadlerindeki bir bozulma tasarrufları azaltarak harcamaları artırabilir.

Obstfeld, Harberger-Laursen-Metzler Hipotezi’ne itiraz etmiştir.³⁴² Obstfeld sermaye hareketlerinin de dikkate alarak yapmış olduğu çalışmasında, ticaret hadlerindeki beklenmeyen bozulmaların toplam harcamaları azaltarak tasarrufları artırdığını böylece cari işlemler hesabı fazlasının ortaya çıktığını savunmaktadır. Diğer bir ifadeyle dış ticaret hadlerindeki bir bozulmanın cari işlemler hesabını kötüleştirmesinden daha ziyade tasarruf artışlarına ve gelişmelere neden olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak HLM etkisinin genel geçerliliğini sorgulamıştır. Çünkü bu durum Harberger – Laursen - Metzler etkisinin tersidir. Obstfeld’e göre dış ticaret hadlerindeki bozulma nedeniyle tasarruf oranlarındaki düşüşe ekonomik birimlerin tepkisi, refah düzeylerini korumak amacıyla harcamalarını azaltmak ve tasarruf oranlarını artırmak şeklinde olacaktır. Dış ticaret hadlerindeki değişimlerin cari işlemler hesabı, tasarruflar ve harcamalar üzerindeki etkilerinin tamamen analiz edilmediğini savunmuştur. Obstfeld kurgusu,

³³⁹Feridun Ergin, **İktisat**, 3.Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1962, ss.734-735.

³⁴⁰Svensson ve Razin, ss.97-98.

³⁴¹Theo S. Eicher, Stefan F. Schubert ve Stephen J. Turnovsky, “Dynamic Effects of Terms of Trade Shocks:The Impact on Debt and Growth”, July 2006, <http://faculty.washington.edu/te/papers/est.pdf>, (01.04.2014), s.1.

³⁴²Obstfeld, *Aggregate Spending and The Terms Of Trade: Is There A Laursen-Metzler Effect?*, ss.1-4.

sürekli gelir hipotezine dayanmaktadır. Sürekli gelir hipotezine göre, tüketim harcamaları ile gelir arasında oransal bir ilişki bulunmaktadır.³⁴³ Dış ticaret hadlerinin kötüleşmesinin reel geliri azaltması ile bireyler harcamalarını kısmakta ve tasarruflarını artırmaktadırlar. Bu durumda, dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi, cari işlemler fazlasına neden olmaktadır.

Obstfeld, Harberger, Laursen ve Metzler'in aksine dış ticaret hadlerindeki bozulmanın tasarrufları azaltmasından ziyade artırdığını ve cari işlemler hesabının bozulması değil iyileştirilmesinin sağlandığını ileri sürmesinin sebepleri şunlardır;³⁴⁴

- Zamanlararası fayda fonksiyonu ve toplam yararı önemsememiştir. Böylece, dolaylı olarak zayıf ayrılabilir tercihleri teorik olarak benzer kabul etmiştir.
- Dış ticaret hadlerindeki kalıcı bir bozulmayı, faiz oranlarından ayırarak statik haline sabitlemeyi gözönünde bulundurmaktadır.
- Zaman tercih oranının refah düzeyini artırdığını varsaymaktadır.(Ona göre anlık akışlar sadece faydanın bir fonksiyonudur.)

Obstfeld hem tam sermaye hareketliliği üzerinde hem de tam olmayan bir sermaye piyasası üzerinde çalışmıştır.³⁴⁵

Dışa açık küçük ekonomiler, belirli bir dünya fiyatı ve faiz oranları ile karşı karşıyadırlar. Cari işlemler hesabı üzerinde dış ticaret hadlerinin etkileri için, cari dönemde ve gelecekte, marjinal harcama eğilimlerinin göreceli boyutları önemli rol oynamaktadır. Obstfeld, cari dönem ve gelecek arasında ikame olabileceğini öngörmüş olmasına rağmen bunun üzerinde odaklanılmamıştır. Bu konu Svensson ve Razin tarafından ele alınmıştır.³⁴⁶ Dış ticaret hadlerindeki geçici ve kalıcı bir bozulmanın, dış ticaret bilançosu üzerinde farklı etkileri bulunmakta ve bunun sermaye hareketliliğinin dikkate alınarak ortaya koyulması gerekmektedir.

³⁴³Uğur Sivri ve Hakan Eryüzlü, "Rasyonel Beklentiler-Yaşam Boyu Sürekli Gelir Hipotezinin Testi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı.11 (2010), s.91.

³⁴⁴Svensson ve Razin, ss.99-100.

³⁴⁵Huang ve Meng, s.1003.

³⁴⁶R. Ekinci, O. Tüzün ve H. Kahyaoglu, "Dış ticaret hadleri Ekonomik Büyüme İlişkisi; Türkiye Üzerine Bir Uygulama", **Türkiye Ekonomi Kurumu III. Uluslararası İktisat Kongresinde Sunulan Bildiri**, İzmir, 1-3 Kasım 2012, <http://www.teacongess.org/papers2012/Ekinci-Tuzun-Kayhaoglu.pdf> (03.12.2014).

Dış ticaret hadlerindeki bir bozulmadan kaynaklanan nominal değişiklikler üç farklı etkiyle ayrılabilir ve ticaret bilançosunun buna göstereceği tepkiler arasında farklılıklar olabilir. Kalıcı şokların etkileri belirsizken, dış ticaret hadlerindeki geçici bir bozulma hem reel gelirden geçici bir düşüşe hem de reel faiz oranlarında değişikliklere neden olabilir. Svensson ve Razin'e göre üç farklı etkisi şunlardır;³⁴⁷

- Net ihracat vektörünün yeniden değerlendirilmesiyle oluşan direkt etkisi,
- Dış ticaret hadlerindeki bir bozulmanın refah seviyesini düşürmesinden dolayı tüketim üzerindeki refah etkisi (dış ticaret hadlerinin bozulması nedeniyle azalabilir),
- Hem dönem içi hem de dönemler arasındaki fiyat değişimleri nedeniyle tüketimin marjinal ikame etkisi.

Bu üç etkinin toplamı belirsizliği işaret etmektedir. Ancak dış ticaret hadlerindeki geçici bir bozulma için refah etkisinin yanında doğrudan etkininde negatif olacağı görülebilir.³⁴⁸Buna rağmen dış ticaret hadlerindeki geçici bir bozulmanın refah artışıdaki etkisinin pozitif mi yoksa negatif mi olacağı konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır.

Dış ticaret hadlerindeki geçici bir bozulma, reel gelirden geçici bir düşüş ve reel faiz oranlarında bir değişiklik meydana getirebilir. Reel faiz oranı ve reel ticaret dengesini tanımlamak için fiyat endeklerinin hesaplanması gerekmektedir. Reel ticaret dengesi şunlardan oluşmaktadır;³⁴⁹

- Üretim miktarı (hasıla) gerçek değerindeki doğrudan bir değişiklik, reel dış ticaret haddi etkisine eşittir.
- Reel harcamalar üzerinde servet etkisi,
- Dönemlerarası ikame etkisi.

Reel harcamalar üzerindeki servet etkisi, dış ticaret hadlerinin bozulması nedeniyle refahın etkilendiğini belirtmektedir. Refah değişiklikleri, hem mevcut anda

³⁴⁷ Svensson ve Razin, s.99.

³⁴⁸ Juan Carlos Aquino ve Freddy Espino, "Terms of Trade and Current Account Fluctuations: A Vector Auto Regression Approach", **Working Paper Series**, (June 2013), s.3.

³⁴⁹ Svensson ve Razin, ss.99-100.

hem de gelecekte, dış ticaret hadlerinin statik etkilerinden oluşmaktadır. Aynı zamanda reel faiz oranlarındaki bir değişim nedeniyle dönemlerarası dış ticaret hadleri etkilenebilir. Reel harcamalar üzerindeki ikame etkisi reel faiz oranları değişikliklerinden kaynaklanmaktadır. Ticaret bilançosunun bozulması nedeniyle refah seviyesindeki negatif bir artış, reel gelirin düşmesine neden olabilir. Çünkü harcamalardaki düşüş reel gelirdeki düşmesinde bir fonksiyonu olarak belirtilmektedir. (Refah dışında marjinal harcama eğilimi). Reel faiz oranlarındaki değişim, harcamalar üzerinde ikame etkisine de yol açabilir. Eğer faiz oranları düşerse, ikame etkisi doğrudan servet (refah) etkisini güçlendirebilir ve cari işlemler hesabı bozulmayabilir.³⁵⁰ Reel ticaret bilançosunda iyileşme ya da bozulmaya neden olan dış ticaret hadlerindeki kalıcı bir bozulma, mevcut kısa vadeli harcama eğilimini artırabilir ya da düşürebilir veya buna eşdeğer biçimde zaman tercih oranı³⁵¹ refah düzeyi ile orantılı olarak düşebilir ya da artabilir.

Dış ticaret hadlerinin bozulmasının cari işlemler bilançosu üzerindeki etkisine yatırım çerçevesindeki etkilerde dahil edildiğinde, ekonomideki giriş ve çıkışların yapısına bağlı olarak karmaşıklıkların daha da artacağı belirtilebilir. Harcama seviyesi, dış ve iç ticaret hadlerindeki değişiklikler ile doğrudan bağlantılı olmayabilir. Harcamalar, daha çok refah ve faiz oranlarının politika kaynaklı değişimleri ile doğrudan ilişkilendirilebilirler.

Sachs, bir ülkenin üretim, tüketim, yatırım, nihai mal ihracatı ve ara girdi ithalatı (petrol) ile ilgili iki dönemli bir modelde cari işlemlerin belirlenmesinin üzerine çalışmıştır.³⁵² Dış ticaret hadlerindeki bir bozulmanın etkisinin sabit faiz oranlarında nispi fiyatları artırdığını tespit etmiştir. Ticaret dengesi üzerinde tüketimin ikame etkisinin olmadığını ve dış ticaret hadlerindeki bozulmaların kalıcı ve geçici etkileri arasında ayırt edici özelliklerin olduğuna vurgu yapmaktadır. Dış ticaret hadlerindeki geçici bir bozulmanın tasarrufları bozacağını buna rağmen dış ticaret hadlerindeki kalıcı

³⁵⁰Svensson ve Razin, s.100.

³⁵¹Neoklasik tasarruf teorisi “sabit zaman tercih oranı” olarak adlandırılan bir fikre dayanmaktadır. Zaman tercih oranı göre tasarruf sahiplerinin ulaşmak istedikleri hedef reel faiz oranıdır. Eğer reel faiz oranı, zaman tercih oranını aşarsa tasarruf pozitifdir ve bu durumda sermaye arzı artmaktadır.

³⁵²Sachs, ss. 201-268.

bir bozulmada değişimin olmayacağını belirtmiştir. Aynı zamanda cari işlemler üzerinde yatırımların etkilerininide dahil etmiştir.

5.3 Ödemeler Dengesizliğinin Nedenleri ve Dengesizliği Giderici

Politikaların Dış Ticaret Hadleri İle İlişkisi

Ödemeler dengesinin sağlanması açısından üzerinde durulması gereken konu devamlı denge şartının varlığıdır. Ancak, bu denge halinin muhasebe anlamında bir denklikten ibaret olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Çünkü bir ülke, hiçbir zaman ödemeler dengesi güçlüklerini hissetmeyecek veya o ülkede milli döviz olan talep mevcut yabancı döviz arzına her zaman eşit olacağı anlamını taşımamaktadır. Denge kavramı, bir ulusun cari döviz kurundaki fiyat yapısının, diğer ulusların fiyat yapılarıyla uyumlu olduğunu ve ticaret etkilerinin fiyatlar üzerinde yansıyan üretim maliyetleri arasındaki farklara göre yönetildiğini ifade etmektedir.³⁵³

Açık ekonomilerin önemli sorunlarından birisi dış dengenin sağlanmasıdır. Ödemeler dengesi açıkları, kısa dönemde sermaye hareketleri ile giderilsede bir ülkenin döviz rezervlerinin tükenmesi ve dış kredi itibarının zayıflaması sorunları ortaya çıkabilir. Ödemeler dengesi fazlalıkları ise bu durumdaki ülkelerin enflasyon hızını yükselterek uluslararası ticaretin ve ödemeler sisteminin bozulmasına neden olabilir.

1950'lere kadar ödemeler dengesi analizlerinde dış ticaret dengesi üzerinde durulmuş; sermaye hesabı ve ödemeler dengesine ilişkin parasal unsurlar ihmal edilmiştir. Sözkonusu dönemlerde elastiklikler yaklaşımı ile temsil edilen Keynesgil görüş, devalüasyonun nispi fiyatlar yoluyla dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yine Keynesgil görüş doğrultusunda toplam harcama yaklaşımı gündeme gelmiş ve bu yaklaşım, devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini ulusal gelirden yaratmış olduğu değişiklikler yoluyla analiz etmiştir. Her iki yaklaşım, uluslararası sermaye hareketlerinin büyük boyutlara ulaşmadığı dönemlerde geliştirildikleri için ödemeler dengesi sorunlarını dış ticaret dengesi açısından ele almışlardır. 1960'ların başında, uluslararası sermaye hareketlerinin önem kazanmasıyla birlikte sermaye hareketlerininide dahil eden modeller

³⁵³Brainard, s.64.

ortaya çıkmıştır. Bunlara örnek olarak Mundell-Fleming Modelini vermek mümkündür. Bu modelde ülkelerin aynı zamanda hem dış ticaret dengelerini sağlamaları hem de tam istihdam düzeylerini sürdürmelerinin mümkün olduğu savunulmaktadır.³⁵⁴

Bir ülkenin uluslararası rezervlerinde bir değişiklik olmadığında ödemeler bilançosunun denge halinde olduğu ancak uygulamada bu halin devamının mümkün olmadığı belirtilebilir. Dışa açık bir ekonomide mal ve hizmet ithal ve ihracı mecburidir. Uluslararası ilişkiler küreselleşme ile birlikte ülkeleri büyük bir dönüşüm süreci içine girmeye zorlamıştır. Dünya sürekli olarak değişim ve gelişim süreci içersindedir; nüfus artmakta, tasarruf ve yatırım faaliyetleri ile ülkeler arasında sermaye hareketliliği yaşanmaktadır. Bir ülkenin ödemeler dengesi üretim hacmi, kaynakların tahsisi ve sermaye akışı derecesinde meydana gelecek değişiklikler gibi çeşitli yollarla etkilenmektedir.³⁵⁵ Bu durum ödemeler dengesi aleyhinde olan bir ülke için, düzeltme veya açığın giderilmesi sorununun oluşmasına neden olmaktadır.

Ödemeler dengesizliği sorunları, yapısal nedenler, iktisadi dalgalanmalar, arizi nedenler ve istikrar bozucu spekülasyonlar şeklinde kategorilere ayrılabilir.

5.3.1 Yapısal Nedenler

Yapısal nedenler, ekonomiden ekonomiye farklılaşmaktadır. Bu nedenler arasında enflasyon ve milli paranın değerlendirilmesi, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi, verimlilik düşüklüğü ve halkın zevk ile tercihlerindeki değişiklikler gösterilebilir.³⁵⁶ Aşağıda bu nedenlere kısaca değinilmektedir.

5.3.1.1 Enflasyon ve Ulusal Paranın Değerlenmesi

Yurtdışı ve yurtiçi piyasalar açısından ithalat ile ihracatın arz ve taleplerini etkileyen faktörler arasında, ülkelerin gelir düzeyleri farklılıkları yer almaktadır. Ekonomilerde fiyatların değişmediği varsayıldığında gelirler yükseldiğinde tüketimde artış yaşanabilir. Tüketimdeki genişleme, yurtiçi mallara olduğu kadar yurtdışı

³⁵⁴Suna Oksay, **Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: Türkiye (1923-2000)**, 1.Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, 2001, s.78.

³⁵⁵Barda ve Alkin, s.185.

³⁵⁶Çelik, s.322.

mallarada yöneliktir. Yurtiçi gelirler ile ülkenin ithalatı arasında pozitif ilişki olduğu belirtilebilir. Bu, ekonomi literatüründe iktisat fonksiyonu olarak adlandırılmaktadır. Bir başka deyişle milli gelir arttıkça ithalat artabilir, milli gelir azaldıkça ithalat azalabilir. Bu ise ülkelerin dış denge sorunu yaşamalarına ve ödemeler bilançolarında açıklar vermesine neden olmaktadır. Ülke içinde üretimine karar verilen bir ürünün üretimi için gerekli olan ara malının ithalat gerektirmesi ya da yurtiçi tüketimin bir bölümünün ithal mallara dayanmasının, bu iki kavram arasındaki ilişkinin temel noktasını oluşturduğu belirtilebilir. İhracatın karşı ülkenin koşullarına bağlı olması durumunda ithalatta artış varsa dış ticaret açıklarında artış yaşanabilir.³⁵⁷ Enflasyon durumunda ise ödemeler dengesi üzerindeki negatif etkiler daha büyük olmaktadır. Çünkü artan maliyetler ithalat ve ihracatı etkileyerek ödemeler dengesi açığı yaratabilir. Bu açık, ülkenin uluslararası ticarete olan bağıllık derecesine göre artar veya azalabilir.³⁵⁸

Bir ülkenin parasının değerini belirleyen etkenlerin başında, ithalat ve ihracat kalemleri gösterilebilir. Dış ticaret bilançosu fazla veren (ihracatı ithalatından büyük) bir ülkede milli paranın dış değeri yükselebilir. Ters durumda ise milli para değer kaybedebilir. (Bu durum bütün ülkeler için kesin geçerlilik taşımamaktadır). Böyle bir durumda ödemeler bilançosunda sorunlar ortaya çıkabilir. İthalat ve ihracat kalemlerinin birim değer ve miktarlarında yaşanan değişimler, dış ticaret hadlerini olumlu ve olumsuz yönde etkileyebilirler. Bu etkilenmelerin dış denge üzerinde pozitif ve negatif sonuçlar doğurarak ülke refahı, kalkınma düzeyi, dış ticaret politikaları vs. etkileyecekleri belirtilebilir.

5.3.1.2 İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Stratejisi

Üretimde dışa bağımlılığın azaltılamaması, ekonomiyi “döviz” buldukça üretim yapabilen bir bağımlılık ilişkisine sürüklemektedir. Ekonomide ithalatın artması (ihracatın ithalatı karşılama oranının düşük gerçekleşmesi), ödemeler dengesi açığını giderek artırabilir.³⁵⁹ İthal ikamesi durumunda milli paranın döviz karşısında yüksek değerlendirilmesi koruma tedbirleri ile, ödemeler dengesi, serbest ticaret halinde dış

³⁵⁷ Fatih Yücel, “Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım”, *Sosyo Ekonomi*, Cilt.4, Sayı.4 (Temmuz-Aralık 2006), s.50.

³⁵⁸ Barda ve Alkin, s.187.

³⁵⁹ B. Ali Eşiyok, *Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme (Dün-Bugün-Yarın)*, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. , 2004, s.17.

denge için gerekli olan döviz kuru değerinin daha altındaki bir kur ile sağlanabilir.³⁶⁰ Ülkeleri ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisine iten birçok neden olabilir. Örneğin, savaşların getirdiği zorluklar, ekonomik sorunların neden olduğu dış ödemeler dengesi güçlükleri ya da kalkınma planlarının gerçekleştirilmesine yönelik planlanan stratejiler. İthal ikamesinde toplam arz içinde ithalatın payındaki değişimler önem teşkil etmektedir. Eğer toplam arz içinde ithalat oranı azalıyorsa ithal ikamesi yapılmakta, artıyor ise yerli üretim ithalata ikame edilmektedir. İthalat oranlarındaki değişimler dış ticaret dengesini etkileyerek açık ya da fazlanın oluşmasında etkilidirler.

İthal ikamesi ile ulaşılmak istenen önemli amaçlardan birisi, ödemeler dengesi güçlüklerini gidermek ve döviz darboğazını aşmaktır. Ancak ithal ikamesi ile kurulan sanayilerin, girdi ihtiyacı için ara ve yatırım mallarında görülen talep artışı beklenen ithalat azalmasını engellemektedir. Tüketim malları ithalatı azalırken, hammadde ve ara malı ile makine ve yedek parçaların ithalatı genellikle artmaktadır.³⁶¹

5.3.1.3 Verimlilik Düşüklüğü

Teknolojideki gerilik ve ekonomi yönetimindeki başarısızlıklar, uluslararası rekabeti güçleştirerek ihracat gelirlerinin düşmesine neden olabilirler. Teknolojik gelişme hızı yüksek ve üretim yönetiminde çağdaş yöntemleri uygulayan ülkeler genellikle dünya üretim kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmaktadırlar. Küresel piyasada ülkelerin dış rekabet güçlerini artırmaları, dış dengelerini pozitif yönde etkileyerek kalkınma aşamasında ilerlemelerine etki etmektedir.

5.3.1.4 Halkın Zevk ve Tercihlerinde Değişmeler

Herhangi bir yerli sanayinin leh veya aleyhinde hasılat sağlamasına sebep olan zevk ve tercihlerdeki değişiklikler, ithalatı artırabilirler. Dış ticaret, ülkelerin belirli mallarda uzmanlaşmalarını sağlayarak ölçek ekonomilerinden faydalanmalarını sağlayabilir. Bu ülkelerde üretilen mal ve hizmetlere olan tercih değişimleri, ithalatın bu ülkelerden yapılmasını sağlayarak dış açıkların artmasına neden olabilir. Ayrıca

³⁶⁰Tevfik Ertüzün, “İthal İkamesi ve Sınırları”, İstanbul Üniversitesi, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/viewFile/1023012603/1023011832>, (07.03.2015) , s.172.

³⁶¹Hüseyin Avni Egeli , “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001, Vol.1, No.2 http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol01_Issue02_2001/211.pdf (02.04.2015) , s.152.

teknolojide yaşanan gelişmeler, gelir düzeylerini etkileyerek toplumun tercihlerini değiştirebilirler.³⁶²

5.3.2 İktisadi Dalgalanmalar

Arz ve talepteki değişimlerin yanı sıra sermaye hareketlerindeki değişiklikler de ödemeler bilançosunda büyük dengesizliklere neden olabilir. Sistem içinde, sermaye ihracatçısı olan güçlü ekonomiler bulunduğu gibi (Örneğin, ABD) devamlı şekilde sermaye ithalatçısı konumunda olan gelişmemiş ekonomilerde bulunmaktadır. Ekonomiler arasında fiyat faktörü (maliyetleri) nedeniyle oluşan farklılıkların, ödemeler bilançosunda dengenin bozulmasında etkili olduğu belirtilebilir.

Dünya buhranından sonra birçok ulus, milli ekonomilerinin istikrarını sağlamak amacıyla uluslararası hesaplarında kendi istekleriyle devamlı dengesizlik meydana getiren uygulamalara başvurmuşlar³⁶³ ve mali politikalar, sübvansiyonlar, ihracat ve ithalat sınırlamalarıyla dış ticareti etkileyen birçok tedbir almışlardır. Ancak, ödemeler dengesi incelendiğinde, hükümetlerin dengeyi sağlamak için uluslararası rezervleride kullandıkları görülmüştür. Bu durum, bir ulusun dış ticaretinde gerçek bir dengenin sağlanmış olduğunu temsil etmemektedir.

5.3.3 Arizi Nedenler

Bir ülkenin dış dengesi, yabancı ülkelerdeki dalgalanmalardan etkilenebilir. Ülkenin genişleme sürecinde iken ticaret ortağının dış denge durumunu olumlu, karşı ülkenin durgunluk veya gerileme içinde bulunmasında ise olumsuz yönde etkileyeceği belirtilebilir. Kötü hava koşulları, su baskını, kuraklık, dünya hammadde fiyatlarındaki yükseliş vs. gibi faktörler dış denge üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadırlar.³⁶⁴

5.3.4 İstikrar Bozucu Spekülasyon

İktisadi krizler ödemeler dengesi üzerinde uluslararası alanda etkiler oluşturabilirler. Bütün ülkelerin milli gelirlerinin birlikte daraldığı veya yükseldiği

³⁶²Tevfik Çavdar, *İktisat Klavuzu*, NK Yayınları, 2003, s.184.

³⁶³Brainard, s.66.

³⁶⁴Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, s.419.

görülebilir. Eğer bütün ülkeler refah devresine birlikte girerlerse, hepsi ithalatlarının artmasını ve ihracatlarının sabit kalmasını isteyebilir. Depresyon safhasında her ülke birbirleriyle olan ithalat ilişkilerine uyum sağlamaya çalışmaktadır. Ancak normal şartlarda bu durumlar her zaman gerçekleştirilemeyebilir ve ödemeler dengesinde görülen açıklar normal hale gelebilir. Politik ilişkilerdeki gelişmeler, bir ulusun dış ticaretinin yapısında bir takım değişikliklere neden olabilirler.³⁶⁵ Bu, ödemeler dengesindeki dengelilik durumunu bozmaktadır. Özellikle iktisaden güçlü ülkelerdeki sarsıntıların, diğer ülkeleri arkasından sürüklediği (örneğin, 1929 Buhranı) görülmüştür. Bir ülkenin ödemeler dengesinde rastlanabilecek periyodik dengesizlikler, o ülkedeki marjinal ithalat eğilimindeki farklılara göre artabilir veya azalabilir.³⁶⁶

5.3.5 Dış Ödemeler Dengesizliklerini Giderici Politikalar

Ödemeler bilançosunda ortaya çıkan dengesizliklerin giderilmesi üzerinde önemle durulması ve çözüme ulaştırılması gereken hususlardandır. Klasik İktisatçılar, dış ödemeler bilançosunun herhangi bir devlet müdahalesi olmadan kendi kendine denkleşeceğini savunmuşlardır. Bu düşüncenin temeli ise miktar teorisine dayandırılmıştır. Klasik iktisadi düşünceye göre, bir ülkenin dış ödemeler bilançosu açık verdiği zaman, bu ülkede döviz talebi döviz arzından fazla olacağından döviz fiyatları yükselecek ve ülkeden altın çıkışı gerçekleşecektir. Çıkan bu altın ise dış ödeme bilançosu fazlalık veren ülkelere gidecektir. Bunun nedeni, bir ülkenin dış ödemeler bilançosundaki açığın diğer bir ülkenin veya ülkelerin dış ödeme bilançolarındaki fazlalığa tekabül etmesindendir. Klasik düşüncenin miktar teorisine dayandırdığı bu görüşü, para miktarının fiyatlara etkisinin belli olmadığı ve altın giriş ile çıkışlarının bir ülkedeki para arzını aynı oranda artırıp daralttığı görüşüyle gerçeğe uyum sağlamadığı için eleştirilmiştir.³⁶⁷ Dış ödemeler dengesi Keynes'in genel teorisine dayanan görüş çerçevesinde gelir akımı ile açıklanabilir. Gelir değişimleri, dış dengenin sağlanmasında çözüm noktası olarak görülmektedir.

Ödemeler dengesi açık veren ülkelerde, açık oranı kadar piyasadan para çekildiğinden toplam talep daralabilir. Bu durumun istihdam ve üretim düzeyini

³⁶⁵Brainard, s.65.

³⁶⁶Barda ve Alkin, s.187.

³⁶⁷Zarakolu, ss.229-230.

düşürerek milli gelirin azalmasına neden olduğu ve azalmanın milli gelirin bir fonksiyonu olan ithal talebinde düşürdüğü belirtilebilir. Ödemeler dengesi fazla veren bir ülkede bunun tersinin geçerli olacağı görülebilir.

Ekonomisi dışa açık olan bir ülke, dünya ekonomisi ile karşılıklı etkileşim içindedir. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerin gelişimlerini tamamlamak ve kalkınma seviyelerini artırabilmek için yeterli gelirin yanısıra yatırımlarının sağlanmasında tasarruflara da ihtiyaçları vardır.³⁶⁸Bütün bunları gerçekleştirirken ekonomik güçlerinin önemli bir göstergesi olan ödemeler bilançosu açık veya fazlaları, milli gelir seviyelerinin durumunu yansıtmaktadır. Eğer bir ülkenin dış ödemeler bilançosu fazlalık veriyorsa ülkede ihracat gelirleri, ithalat giderlerinden fazla olacağından milli gelir bu fazlalık kadar artabilir; buna karşın dış ödemeler bilançosu açık veren ülkede ihracat gelirleri, ithalat giderlerinden düşük olduğundan milli gelir ithalat giderleri ile ihracat gelirleri arasındaki fark kadar azalabilir. İthalat milli gelire bağlı bir ekonomik işlem olduğundan milli gelirdeki düşme, marjinal ithalat eğilimine göre ithalat hacmini daraltırken marjinal tüketim eğilimine bağlı olarak halkın yurtiçi mal tüketimini etkileyip azaltabilir. Kısacası, milli gelirdeki bu artış ve azalışların marjinal ithal eğilimine göre ithalat ve ihracat üzerinde etki yaratarak dış ödemeler bilançosu dengesinin sağlanmasında etkili olduğu belirtilebilir. Fakat bunun için her iki ülkenin marjinal ithalat eğilimi toplamının bire eşit olması gerekmektedir. Örneğin, birinin marjinal ithalat eğilimi %60, diğerkinki %40 ise gelir etkisi ile dış ödeme bilançosunda denklik sağlanabilir. Çünkü dış ödeme bilançosu fazlalık veren ülkenin, ithalatı bu açığın %40'ı kadar azalacaktır. Eğer birden küçükse denge sağlanamamakta ve fiyatların değiştirilmesine ihtiyaç duyularak ithalat ve ihracat etkilenmek zorunda kalmaktadır.³⁶⁹

Dış ödemeler bilançosundaki fazlalıklar genellikle geçici bir durum olarak değerlendirilmekte ve çözümü daha kolay bulunmaktadır. Bu nedenle dış açıkların ortadan kaldırılmasına yönelik politikaların üzerinde durulmasının daha önemli olduğu

³⁶⁸Ahmet Turan Adıyaman, "Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri", *Sayıştay Dergisi*, Sayı.62, <http://dergi.sayistay.gov.tr/icerik/der62m2.pdf>(15.03.2015), s.21.

³⁶⁹Zarakolu, ss.231-232.

belirtilebilir. Dış ticaret açığı; ithalatın mal ve hizmet ihracını aşan kısmıdır. Dış ticaret açıklarının sebep ve sonuçlarının açıklanmasında aşağıdaki eşitlikler kullanılabilir;³⁷⁰

$$\begin{aligned}\text{Dış ticaret açığı} &= \text{İthalat-İhracat} \\ &= \text{Harcama-Yurtiçi Üretim} \\ &= \text{Yurtdışından Net Borçlanma.}\end{aligned}$$

İlk iki eşitlik; bir ülkenin ürettiğinden daha fazla harcadığı zaman, farkın kendisinin diğer ülkelerden yapacağı net satın alma yani dış ticaret açığı ile kapatılması gerektiğini, üçüncü eşitlik ise bu ticaret açığını ödemek için diğer ülkelere borç alınması ya da varlıkların diğer ülkelere satılması gerektiğini ifade etmektedir.

Dış ödemeler bilançosundaki açıkları gidermek için uygulanacak politikalar, bu açıkları finanse etmek, baskı altına almak veya tedavi edici tedbirler şeklinde belirtilebilir. Dış ticaret açıklarının hızla artması, döviz rezervlerinin azalmasına ve dış ekonomik ilişkilerde sorunlar çıkmasına neden olabilir. Bu durumun başlıca nedenleri;³⁷¹

➤ İhracatın tek veya sınırlı ürüne bağlı olması, bu ürünlerin dünya piyasalarındaki fiyatlarının değişimi sonucunda döviz girdilerinin miktarında değişmelere yol açmaktadır. Bu ise planlarda öngörülen faaliyetleri etkilemektedir.

- Dış pazara girebilmede etkin olamamak,
- Üretim açısından kaynakların değişkenliğinin sağlanamaması,
- Değişen üretim ve pazar koşullarına devamlı uyum sağlayamamak,
- Dinamik bir pazarlama stratejisinin yokluğu vs.dir.

Dış açıkları finanse etmek, bu açıkları kapatmak için resmi döviz rezervlerini kullanmak ve dış borçlanmaya gitmek demektir. Dış açıkların finanse edilmesinde ülkenin resmi döviz rezervleri (belirli bir sınırının bulunması nedeniyle) ve dış borçlanma (hem kaynakların hem de borçların içerdiği faiz yükü nedeniyle) tercih edilmemektedir. Açıkların kapatılmasında başka ülkelere borçlanması, sahip olunan

³⁷⁰Walter J. Wessels, **Economics**, 4th Edition, Barans Educational Series, 2006, ss. 520-550.

³⁷¹Akın İlkin, **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**, 5.Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1988, ss.40-41.

hisse senedi, tahvil ve benzeri finansal varlıkların satılması ya da resmi döviz rezervlerini azaltarak harcama açığının finanse edilmesi gibi yollardan hangisine ve ne ölçüde başvurulduğu politika otoritelerinin kararlarının yanısıra ülkenin finansal olarak dışa açıklık derecesine ve dış dünyadaki genel trende bağlı olduğu belirtilebilir.³⁷²

Dış açıkları ortadan kaldırmak için uygulanacak diğer bir yol, bu açığa neden olan unsurları baskı altına almaktır. Dış ticaret ve kambiyo politikaları ile gümrük vergileri, kotalar, ithalat kısıtlamaları, döviz kontrolü, yurtdışı sermaye çıkışının yasaklanması gibi yöntemler uygulayarak açığa neden olan veya açık oluşturan yollar kısmen kapatılabilir.³⁷³

Dış ticaret açıklarının iyi ya da kötü birşey olduğuna dair verilecek cevap, genellikle bu açığın sebebinin ne olduğuna bağlıdır.³⁷⁴ Eğer verimli borçlanmayı yansıtıyorsa, örneğin bir ülkenin cari açığının nedeni eğer ekonomik kalkınma ve büyüme için gereken ithalata olan bağımlılığı ile ulusal para biriminin aşırı değerli olmasından kaynaklanıyorsa, ülkenin çözmesi gereken sorun nasıl finanse edeceğidir. Ancak böyle bir durumda ülke için oluşan cari açık sorunun finanse edilmesinde sürdürülebilirlik gündeme gelmiş olur ve bu kısmen iyi bir şey olarak gösterilebilir. Fakat tüketimin finansmanını yansıtıyorsa, gelecek için iyi bir şey olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Dış ödemeler dengesinde ortaya çıkan veya çıkması muhtemel olan dengesizliklerin giderilmesi için değişik politikalar uygulanmaktadır. Dış açıklardan kurtulmanın en güvenilir yolu olarak ülke kaynaklarının sınırlı olması ve sahip olunan rezervlerin tükenmesi nedenleriyle açıkları ortaya çıkaran sebeplerin ortadan kaldırılmasına yönelik tedavi edici uygulamaların seçilmesi gösterilebilir. İhracatın ve döviz kazandırıcı faaliyetlerin teşvik edilmesi, arttırılması bu konuda karşılaşılan eksikliklerin ve istenilen düzenlemelerin yapılması, örneğin, ihracat üretimine ucuz girdi ve kredi sağlanması, ihracat bürokrasisinin önlenmesi, uluslararası iş bölümüne

³⁷² Erdinç Telatar, “Türkiye’de Cari Açık Belirleyicileri ve Cari Açık-Krediler İlişkisi”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı.78, (2011), s.28.

³⁷³ Muhammet Akdiş, **Para Teori ve Politikası**, 2.Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi, 2011,s.400.

³⁷⁴ Wessels, s.539.

gidilmesi, kur politikalarında istikrarın sağlanması gibi adımlar atılarak yaşanan açık sorunu kontrol altına alınabilir.³⁷⁵ Dış ödemeler bilançosundaki dengesizliklerin ortadan kaldırılmasında, otomatik denkleştirme mekanizmaları kullanılabilir veya hükümetler bu dengesizlikleri giderici politika tedbirleri alabilirler.

5.4 Ödemeler Dengesi ve Türkiye

Türkiye’de dış açıklar genellikle borçlanılarak kapatılmaya çalışılmakta bu ise ülke ekonomisinin güçlükler yaşamasına neden olmaktadır. Örneğin, 1980 öncesinde uluslararası piyasalardan borçlanmanın daraldığı dönemlerde sanayisi ithal girdilere büyük ölçüde bağımlı olan Türkiye ciddi bir darboğaza girmiştir.³⁷⁶ Türkiye’nin dünya ile ekonomik ilişkileri açısından mal ticareti ağırlıklı bir yere sahiptir. 1980’li yıllara kadar, hizmet ticaretinden kaynaklanan gelir-gider akımı nispeten daha dar boyutta kalmıştır. Sermaye ve finans hareketleri ise cari işlemler bilançosu açıklarını denkleştirmeye yönelik işlemler niteliğinde olmuştur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşından sonra dış ticaretini serbestleştirme, ekonomik kalkınma için daha fazla dış kaynak kullanma dolayısıyla dış açık verme ve bu açıkları, dış borçlanma ile finanse etme stratejisini benimsemiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk borçlanmasından yaklaşık yüz yıl sonra ikinci borçlanma döneminin başladığı tarihten itibaren dış krediler ve dış borç, anapara ile faiz ödemeleri ödemeler bilançosunda önemli kalemler olarak yer almıştır. Varlık ticaretine dayalı özel sermaye hareketlerinin çok sınırlı olduğu bir ülkede ödemeler bilançosu fiili açıkları temin edilen dış krediler ile finanse edilebilir. Bu bakımdan ödemeler bilançosu açıkları ile resmi sermaye hareketleri arasında sıkı bir ilişkinin olduğu belirtilebilir. Özel yabancı sermaye hareketleri ise otonom nitelikli olup reel veya finansal özel varlıkların mübadelesine dayanmaktadır. Türkiye’nin ödemeler bilançosunda otonom nitelikli özel sermaye hareketleri 1990’lı yıllara kadar çok sınırlı düzeyde kalmıştır.³⁷⁷

Türkiye’de ödemeler dengesi yıllık olarak hazırlanırken yani seçilen dönem bir yıl iken bazı ülkelerde mevsimlik yani üçer aylık dönemler olarak da

³⁷⁵ Akdiş, s.402.

³⁷⁶ Kemal Yıldırım, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir, **Makroekonomi**, 5.Baskı, Eskişehir: Seçkin Yayıncılık, Haziran 2006, s.235.

³⁷⁷ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, 8.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2006, s.381.

düzenlenilmektedir.³⁷⁸ Türkiye'nin ödemeler dengesi tablosunu inceleyerek hakkında değerlendirmeler yapılabilir. Ancak, daha net şeyler söylemek için ödemeler dengesi tablosunun yanında MB analitik bilançosu, milli gelir serileri, konsolide bütçe serilerinde incelenmesi gerekebilir.³⁷⁹

5.4.1 Ödemeler Dengesi Politikası Uygulamaları: Ödemeler Dengesi

Tablosunda Yeni Sınıflandırmaya Geçiş

1984 yılında Türkiye'nin ödemeler dengesi tablosu yeni bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Yeni ödemeler dengesi tablosunun hazırlanmasında temel amaç ödemeler dengesi istatistiklerinin uluslararası standartları uygunluğunun sağlanmasıdır. Yeni düzenlemelerin temel ilkesi ise ödemeler dengesi tablosunun Türkiye'de yerleşik kişilerle, yerleşik olmayan kişiler arasındaki mal, hizmet ve sermaye hareketlerini ayrı ayrı yansıtmasıdır. Bu ilkeye ve uluslararası standartlara uymak için çeşitli kalemlerde yapılan değişiklikler şunlardır.³⁸⁰

➤ 1984 yılından önceki kambiyo rejimine göre döviz üzerinden yapılan bütün işlemlerin ödemeler dengesine yansıtılması sorun oluşturmıştır. Ancak 1984'de kambiyo rejiminin serbestleştirilmesiyle yerleşik kişiler arasındaki döviz işlemleri hacminin önemli bir artış göstermesi nedeniyle bu işlemler düzenleme ile ödemeler dengesinin dışında tutulmuştur.

➤ Eski sistemde, transit ticaret gelirleri diğer görünmeyenler içinde yer alırken, yeni sistemde dış ticaret hesabında yer almaktadır.

➤ Ödemeler dengesinde dış ticaretin dengesinin yalnızca mal hareketlerini yansıtabilmesi için, ithalatın CIF olarak değerlendirilmesi yerine FOB olarak değerlendirilmesi esası getirilmiştir.

➤ Mevduat bankalarının döviz varlıkları, önceki yıllarda resmi rezerv olarak değerlendirilirken, 1984'deki kambiyo rejimindeki liberalleşme sonucu

³⁷⁸ Havva Tunç, **Uluslararası Ticaret Para ve Finans**, 1.Basım, Alfa Basım Yayım, 2004, s.233.

³⁷⁹ Ertürk, s.443.

³⁸⁰ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den günümüze Türkiye'de iktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları**, 1.Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, Ekim 1998, s.236.

bankaların kendi tasarruflarına bırakıldığı için bu yıldan itibaren rezerv hareketlerinde yer almamakta ve kısa vadeli kredi çıkışı olarak gösterilmektedir.

➤ Türkiye’de yerleşik olanlarında ticari bankalarda döviz tevdiat hesapları açmalarına olanak verilmiş ve bunlar bankaların dış yükümlülükleri arasında yer alırken, yeni sistemde bankacılık sektörünün döviz yükümlülükleri arasında gösterilmemekte, denkleştirici kalemlerde yer almaktadır.

Ödemeler dengesi istatistiklerinin derlenmesinde kullanılan uluslararası standartlar, Uluslararası Para Fonu (IMF)’na üye çeşitli ülkeler ile uluslararası ve bölgesel organizasyonlardan uzmanların katılımıyla oluşturulan IMF Ödemeler Dengesi Komitesi’nin danışmanlığında ve IMF’ye üye tüm ülkelerin çeşitli düzeylerde yaptığı katkılarla IMF istatistik bölümü tarafından güncellenerek, “Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı” 2009 yılında yayımlanmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, ödemeler dengesi istatistiklerini altıncı el kitabı formatında, Eylül 2014 verileri ve geçmiş serileri kapsayacak şekilde yayınlamıştır.³⁸¹Buna göre;

➤ Cari işlemler dengesi ve sermaye hesapları gelir ve gider kalemleri pozitif (+) işaretle kaydedilecektir. Bir takım istisnalar hariç, yalnızca kalemlerin netleştirildiği hesap bakiyeleri negatif (-) işaret taşıyacaktır. Hesap bakiyeleri, “gelir”den “gider”i çıkararak hesaplanacak ve pozitif (+) ya da negatif (-) değer alabilecektir. Ödemeler dengesi finans hesabının yeni işaretleme sistemi, uluslararası yatırım pozisyonu ile tutarlı olacak ve pozitif işaret varlık ya da yükümlülüklerde artışı gösterirken negatif işaret varlık ya da yükümlülüklerde azalışı gösterecektir. Varlık ve yükümlülük işlemlerinin netinin hesaplandığı hesap bakiyeleri pozitif veya negatif olabilir.

➤ Cari işlemler hesabı açısından yapılan en temel değişiklik, “mülkiyet değişimi” ilkesindeki istisnaların kaldırılması ve işlemlerin tamamen bu ilkeyle uyumlu olarak kaydedilmesidir. Bu düzenlemenin sonucu olarak bazı kalemler “Dış Ticaret Dengesi” ve “Hizmetler Dengesi” arasında yer değiştirmişlerdir.

³⁸¹ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, **Türkiye’nin Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı’na Geçiş Süreci Hakkında Açıklama**, 2014, ss.1-18. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (30.03.2015).

Ülkeler, ödemeler hesabı bilançosu durumlarına göre uluslararası ticaret ve yatırım faaliyetlerine girmektedirler.³⁸² Uluslararası ödemeler dengesinin cari işlemleri açık veren bir ülkenin ürettiğinden çok tükettiği görülebilir. Gelişmiş ülkelerin cari hesaplarının fazlalık, gelişen ülkelerin ise açık vermesi gelişmişten gelişmekte olan ülkeye mal ve hizmet transferi olduğunu belirtmektedir. İhracatlarından fazla ithalat yapan ülkeler, açığı hizmet ihracı ile kapatamadıklarında ödemeler dengesinin sermaye hareketleri hesabında fazlalık göstermek zorunda kalabilirler.³⁸³ Yani, döviz rezervlerinin tamamen erimemesi için net sermaye girişine ihtiyaçları olabilir. Bu sermaye, ülke dışından gelen özel yatırımlar veya devletçe alınan dış kredilerle sağlanabilir. Bu kredilerin bir kısmı yabancı ülkelere kolay koşullarla alınabilir veya yardım olarak kabul edilebilir. Ancak, giderek büyüyen bir çoğunluğun kaynağı ticari bankalardır. Bu kredilerin faiz ödemeleri gelişmekte olan ülkelerin cari hesaplarında negatif etkiler yaratabilirler.

5.4.2 Türkiye’deki Uygulama ve Veri Kaynakları

Türkiye’nin ödemeler dengesi istatistikleri, IMF’nin tüm üye ülkeler için tavsiye niteliğinde öngördüğü uluslararası standart ve ilkelere dayanmaktadır. 1975 yılına kadar Maliye Bakanlığı tarafından derlenen ödemeler dengesi istatistiklerini, 1975 yılından itibaren TCMB derlemeye başlamıştır.

Ödemeler dengesi istatistiklerinin başlıca kaynaklarını;³⁸⁴

- TCMB ve Türkiye’de yerleşik bankaların aylık dövizli işlem raporları,
- Türkiye’de yerleşik bankaların mizanları,
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan dış ticaret istatistikleri,
- TÜİK’ten sağlanan mal ticaretine ilişkin navlun ve sigorta gelir ve giderleri,
- TÜİK’ten sağlanan işlem gören mallar ile tamir ve bakım hizmetlerine ilişkin gelir ve giderler,

³⁸² Robin Hahnel, **Siyasal İktisadın ABC’si**, Ayrıntı yayınları, 2002, s.259.

³⁸³ Kozlu, s.34.

³⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri’ne İlişkin Yöntemsel Açıklama**, 2014,s.13

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, TK, TCMB tarafından yürütülen anketler,
- Çeşitli kuruluşlardan doğrudan sağlanan hizmetlere ilişkin veriler,
- Yurtdişında yerleşik kişilerin portföy yatırımlarına ilişkin saklama hizmeti veren bankalardan sağlanan stok veriler,
- Bankalar ve diğer sektörler tarafından yurtiçinde ihraç edilen borç senetleri ile Borsa İstanbul'da gerçekteştirilen hisse senedi işlemlerine ilişkin Merkezi Kayıt Kuruluşu'ndan sağlanan stok veriler,
- Yıllık yurtiçi doğrudan yatırım anketi,
- İdari kayıtlar,
- Yazılı ve grsel basın, oluşturmaktadır.

Cari işlemler hesabı altında yer alan dış ticaret dengesi ve hizmetler dengesindeki kalemlerin başlıca veri kaynağı TK'tir. TK tarafından derlenen ihracat ve ithalat verileri dış ticaret rakamlarını oluşturmakta ayrıca ihracat ve ithalatın ödeme şekilleri ticari kredilerin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Mal ticaretine ilişkin navlun ve sigorta bedelleri TK tarafından aylık olarak yürütülen çalışmalarla ve bavul ticareti ile turizm gelir ve giderleri yine TK tarafından uygulanan anketlerle elde edilmektedir. Hizmetler dengesi altında yer alan işlem gören mallar ile tamir ve bakım hizmetlerine ilişkin verilerde TK tarafından sağlanmaktadır. Ülkelerin yayınladıkları demeler dengesi istatistiklerinin standart kalemleri farklılık gösterebilir; bu farklılaşma bavul ticareti ve petrol gibi işlemlerin taşıdığı önem veya ülkeye özgü nedenlerle ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de yayınlanan ödemeler dengesi istatistikleri ayrıntılı sunum kalemleri ile bu kalemlerin derlenme yöntemleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2
Ödemeler Dengesi – Analitik Gösterimi

ÖDEMELER DENGESİ – ANALİTİK GÖSTERİMİ (*) (Milyon ABD Dolar)	
A-	CARİ İŞLEMLER HESABI
1.	İhracat
2.	İthalat
	Mal Dengesi
3.	Hizmet Gelirleri
4.	Hizmet Giderleri
	Mal ve Hizmet Dengesi
5.	Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler
6.	Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler
	Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi
7.	İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler
B.	SERMAYE HESABI
C.	FINANS HESABI
8.	Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi
9.	Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu
10.	Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi
11.	Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu
11.1.	Hisse Senetleri
11.2.	Borç Senetleri
12.	Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi
12.1.	Merkez Bankası
12.2.	Genel Hükümet
12.3.	Bankalar
12.4.	Diğer Sektörler
13.	Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu
13.1.	Merkez Bankası
13.2.	Genel Hükümet
13.3.	Bankalar
13.4.	Diğer Sektörler
	Cari, Sermaye ve Finans Hesapları
D.	NET HATA VE NOKSAN
	GENEL DENGİ
E.	REZERV VARLIKLAR
14.	Resmi Rezervler
15.	Uluslararası Para Fonu Kredileri

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası/ İstatistik Genel Müdürlüğü / Ödemeler Dengesi Müdürlüğü, <http://www.tcmb.gov.tr/>, (05.01.2015).

6 TÜRKİYE’NİN 1982 SONRASI DIŞ TİCARET ENDEKSLERİ İLE DIŞ TİCARET HADLERİNİN HESAPLANMASI

6.1 Dış Ticaret Endeksleri Kavramı

Dış ticaret hadleri konusu, hesaplama tekniği, temel alınan yıl, erişilen sonuçlar vb. yönleriyle farklı görüşlere yol açan ve kesin bir uzmanlaşmanın sağlanamadığı bir sorun olarak ele alınabilir.³⁸⁵ Kısa dönemde ticaret hadleri, dış ticaret siyasetindeki değişiklikler, döviz kurlarındaki dalgalanmalar, tek taraflı transfer ödemeleri, devresel dalgalanmalar gibi sebeplerle değişmeye uğrarken uzun dönemde, üretim ve tüketimde meydana gelen yapısal değişimler ile kalkınma problemleri gibi nedenlerle değişebilmektedir.³⁸⁶

Ticaret hadlerinin bir ülke ekonomisinin belirli bir dönemde gerçekleştirdiği dış ticaret faaliyeti sonucunda, kazançlı mı yoksa zararlı mı çıktığının belirlenmesi açısından önemli olduğu belirtilebilir. Dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında farklı yöntemler bulunmaktadır. Her bir yöntem, avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Bütün yöntemlerle ilgili henüz yeterince gelişim sağlanamadığı için dış ticareti, hadlerin tam olarak açıkladıklarını belirtmek yanıltıcı olabilir.³⁸⁷

Ticaret hadlerinin hesaplanmasında yaygın olarak kullanılan endeksler, ihracat ve ithal mallarına ilişkin birim değer ve miktar endeksleridir. Endekslerin hazırlanmasında gerek hangi malların endeks kapsamına alınacağı gerekse temel alınacak baz yılının seçilmesi konuları önem kazanmaktadır. Dış ticarete konu olan mal ve hizmetlerin çok sayıda olması, ihracat ve ithalat fiyatlarının endekslerle belirtilmesini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca hesaplamalarda kullanılacak mal ve hizmet gruplarının seçimi, endekslerin güvenilirliğinin ortaya koyulması açısından önemlidir. Bu açıdan dikkat edilmesi gereken, homojen, sürekli dış ticarete konu olan ve dış ticaret yapısı içerisinde ağırlıklı olan mal ve hizmet gruplarının seçilmesidir.

³⁸⁵Tokdemir, s.67.

³⁸⁶Necdet Serin, **Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, 2.Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, s.119.

³⁸⁷Friedrichs, s.181.

6.2 Dış Ticaret Endekslerinin Kullanılış Amaçları

Dış ticaret endekslerinin en önemli kullanım alanı olarak ulusal hesaplar sistemi gösterilebilir. Dış ticaret endeksleri gerek üretim gerekse harcamalar yöntemiyle hesaplanan milli gelir hesaplamalarında, ithalat vergilerinin belirlenmesinde, ihracatın ve ithalat değerlerinin sabit fiyatlarla hesaplanmasında kullanılmaktadır. Ayrıca, ithalat fiyat endeksleri, üretici fiyat endekslerinin bir tamamlayıcısı olarak ithal ürünlerdeki fiyat değişimi için tamamlayıcı bir gösterge niteliği taşımaktadır.³⁸⁸ Fiyat endekslerinin;³⁸⁹

- Bir ülkenin ekonomik yapısının belirlenmesinde,
- Ekonomik kararlar alınmasında,
- Kişilerin satın alma gücünün tespitinde,
- Ücret ve maaşların belirlenmesinde,
- Tüketici tarafından satın alınan mal ve hizmetlerdeki perakende fiyatların tespitinde ve bu fiyatlarda zaman içerisinde meydana gelen değişimlerin incelenmesinde,
- Sosyo ekonomik durum ve eğilimin belirlenmesinde önemli bir yere sahip olduğu belirtilebilir.

6.3 Dış Ticaret Endekslerinin Hesaplanması

Farklı hesaplama metotları dışında, dış ticaret hacimlerinin büyüklüğünü döviz kuru değişimleri ve değişiklikleri oranlarındaki dalgalanmalar ile fiyat endeksleri etkilemektedir. Endeks rakamlarını birleştirmek için üretilmiş ve ithal edilmiş temsili örneklerin bilinmesi önemlidir. Böylece dış ticarete giren malların miktarlarının kendi fiyat bileşenlerindeki ağırlıkları belirlenebilir.³⁹⁰

³⁸⁸Türkiye İstatistik Kurumu, **Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 2**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ocak 2008,s.33.

³⁸⁹Türkiye İstatistik Kurumu, **Fiyat Endeksleri ve Enflasyon**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Şubat 2008, s.13.

³⁹⁰Friedrichs, s.182.

Dış ticaret endeklerinin güvenilirliği ve hadlerin hesaplanması açısından baz yılının belirlenmesi gereklidir. Baz yılının, normal iktisadi faaliyetlerin yürütüldüğü, konjonktürel dalgalanmaların ve aşırı fiyat artışları ile dengesizliklerin yaşanmadığı bir yıl olması önemlidir. Açıklanan bilgiler doğrultusunda, dış ticaret hadlerinin hesaplanmasında, uygun endeks seçimine gidilmekte diğer bir deyişle ülkenin dış ticaret yapısına göre, ticaret haddine uygun endeks seçilmektedir. Endekslerin güvenilirliği açısından endeks kapsamına alınan maddeler önem teşkil etmektedir. Dış ticarete konu olan tüm maddelerin endeks kapsamına alınması zor olduğu gibi endekslerin güvenilirliğinde arttırmamaktadır. Belirli kriterlere göre ihracat ve ithalat endeksleri için ayrı ayrı mal sepetlerinin oluşturulması ve hesaplamaların bu maddeler üzerinden yapılması daha güvenilir endekslerin hesaplanmasını sağlayabilir.

6.4 Türkiye'nin Dış Ticaretine İlişkin Endeksler

Değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkileri teorikleştirilerek nasıl ilişkide oldukları belirlenebilir. Yapılan hesaplamalar sonucunda ülkelerin, ekonomik hareketlilikleri ile karda mı ya da zararda mı oldukları hakkında değerlendirmeler yapılabilir. Dış ticaret hadlerinin belirlenmesi bunun için iyi bir gösterge olarak kabul edilmektedir.

Türkiye'nin dış ticaret hadlerine ilişkin hesaplamalar aşağıda yer alan endekslerle bir baz yılı temel alınarak analiz edilmiştir. Bu endeksler,

- İhracat miktar endeksi,
- İhracat birim değer endeksi,
- İthalat miktar endeksi,
- İthalat birim değer endeksi 'dir.

Endeks tipinin belirlenmesi yapılacak çalışmanın amacı ve ilgili ülkenin dış ticaret yapısına göre değişmektedir. Dış ticaret miktar endeksleri, fiyatlar sabit olmak koşuluyla dış ticaret miktarlarında meydana gelen değişimi ölçmektedir. Hesaplama şu şekilde yapılmaktadır;

$$\text{Miktar Endeksi} = \text{Değer Endeksi} / \text{Birim Değer Endeksi} * 100$$

Dış ticaret hadleri, ihracat birim değer endeksi ve ithalat birim değer endeksleri ile hesaplanabilir. Türkiye İstatistik Kurumu 2004 yılından sonra ihracat ve ithalat fiyat endeksleri yerine ‘‘birim değer endeklerini’’ kullanmaktadır. Dolayısıyla ihracat ve ithalat fiyat endekslerini yayınlamamaktadır.

Dış ticaret birim değer endeksi, ihracat ya da ithalat birim değerlerinde meydana gelen değişimin ölçüsüdür. İki endeksin bilgi kaynağı farklıdır. Birim değer endeksleri dış ticaret istatistiklerinden hesaplanmaktadır. Birim değer endeksinde malların herhangi bir döneme ait ihracat ya da ithalat toplam değerlerinin toplam miktarlarına bölünmesiyle elde edilen ortalama birim değerler kullanılarak endeks hesaplanırken, dış ticaret fiyat endekslerinde ihracat ve ithalatçı firmalardan iyi tanımlanmış ürünlerin fiyatları alınmaktadır.³⁹¹ Bu nedenle birim değer endekslerindeki değişimin gerçek fiyat değişiminin yanında aynı tarife numarası altında farklı özelliklerdeki ürünlerin yer almasından da kaynaklanmış olduğu belirtilebilir. Bir dönemde, ucuz ürünler ağırlıklı olarak dış ticarete konu olurken sonraki dönemde daha pahalı ürünlerin işlem görmesi ya da tersi durum nedeniyle birim değerler değişebilir.

6.5 Türkiye’nin 1982-2015 Dönemi Dış Ticaret Hadlerinin Hesaplanması

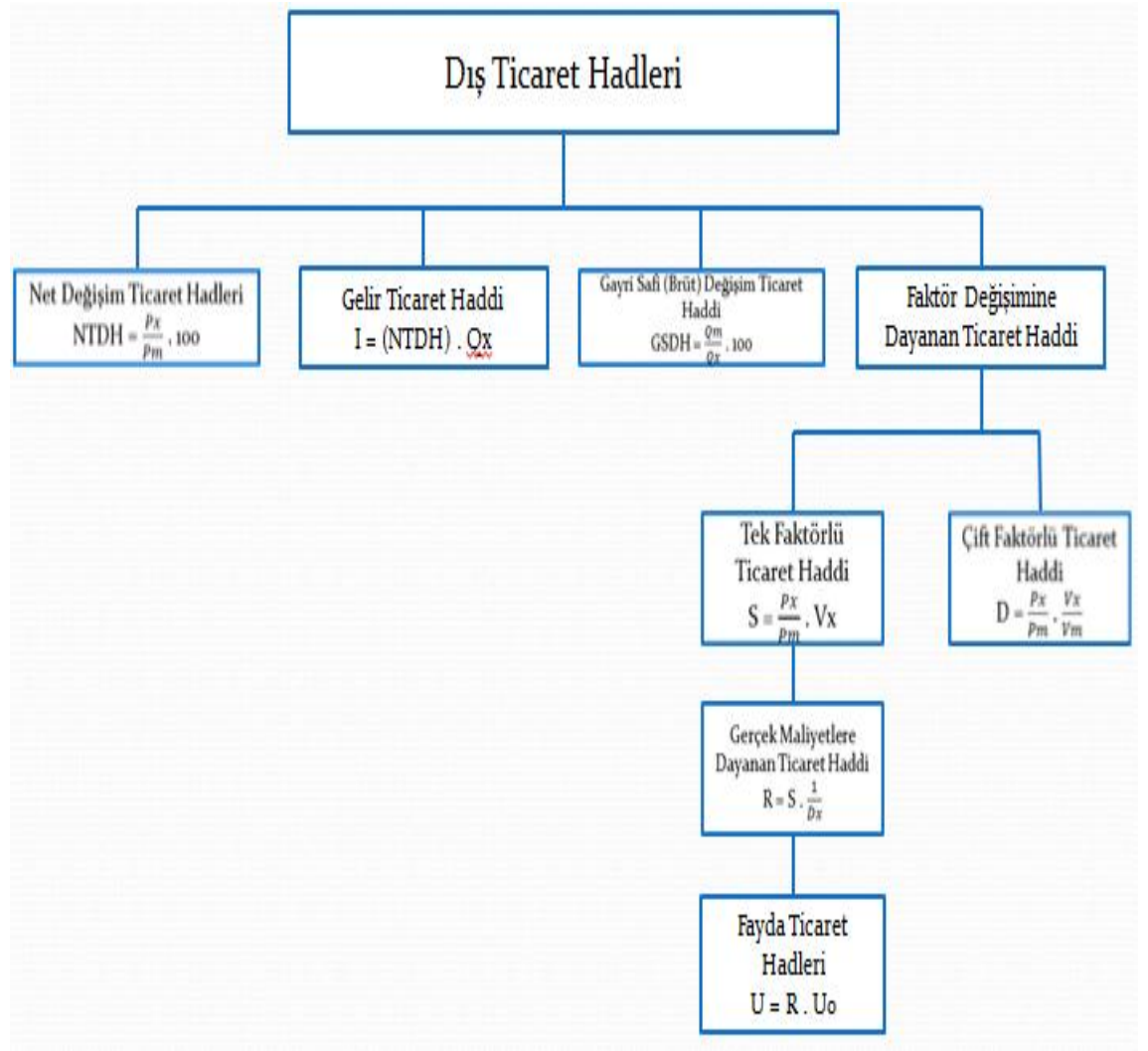
Dış ticaret hadleri reel değişim oranlarını göstermekte olup³⁹², genellikle ihracat birim değer endeksinin, ithalat birim değer endeksine oranı ile ölçülmektedir. Türkiye’nin 1982-2015 verileri kapsamında daha önce detayları ile anlatılmış olan net değişim ticaret hadleri, gayrisafi (brüt) değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri hesaplanmıştır. Diğer dış ticaret hadlerinin hesaplanmamasının nedeni, ihracat ve ithalat verimlilik endekslerinin hesaplanmasının veri eksiklikleri nedeniyle oldukça güç olması ve zahmet endeksinin ve malların göreceli ortalama faydalarının hesaplanmasındaki çeşitli zorluklardandır. Dış ticaret hadleri oranının 100’ün üzerinde çıkması lehte bir gelişme olarak değerlendirilebilir.³⁹³

³⁹¹Türkiye İstatistik Kurumu, *Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi-2*, s.28.

³⁹²Zarakolu, s.209.

³⁹³Tevfik Can, *Cumhuriyet’in Ellinci Yılında Türkiye’de Ödemeler Dengesi Gelişimi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayını No.137, Temmuz 1974, s.43.

Türkiye'nin 1982-2015 dönemleri için kullanılan hadlerin hesaplanma formülleri aşağıda Şekil 3'de ve bu formüllerle hesaplanan değerleri ise Tablo 3'de gösterilmektedir.

Şekil 3: Dış Ticaret Hadleri Çeşitleri ve Hesaplama Teknikleri
Kaynak: Şekil tarafımdan hazırlanmıştır.

Tablo 3
Türkiye'nin 1982-2015 Dönemleri arası Dış Ticaret Hadlerinin Hesaplanması
(2010=100)

Yıllar	İhracat/Fiyat (Px)	İthalat/Fiyat (Pm)	İhracat/Miktar (Qx)	İthalat/Miktar (Qm)	NDTH=(Px/Pm)*100	GSDTH=(Qm/Qx)*100	GTH=NDTH*Qx/100
1982	79,7	68,6	5,8	9,1	116,2	157,4	6,7
1983	76,2	64,1	6,0	10,7	119,0	178,0	7,1
1984	71,1	61,4	7,6	13,1	115,8	172,2	8,8
1985	67,7	62,3	9,9	14,7	108,7	149,0	10,8
1986	65,8	52,2	10,7	16,6	126,0	155,6	13,5
1987	75,3	56,4	13,3	18,7	133,6	140,4	17,8
1988	72,8	56,0	15,2	19,0	130,0	124,5	19,8
1989	69,3	58,8	16,4	19,6	117,9	119,7	19,3
1990	76,4	61,9	17,3	22,5	123,4	130,5	21,3
1991	75,7	60,0	18,6	21,7	126,2	116,4	23,5
1992	76,7	58,9	19,2	21,9	130,4	114,4	25,0
1993	74,6	55,2	20,2	30,2	135,1	149,4	27,3
1994	71,9	55,7	23,3	23,5	129,0	100,6	30,1
1995	81,6	65,3	24,3	30,3	125,1	124,4	30,5
1996	77,1	65,1	24,8	36,5	118,5	147,2	29,4
1997	75,0	62,2	29,0	43,2	120,6	148,9	35,0
1998	72,0	59,7	31,8	42,2	120,7	132,6	38,4
1999	67,1	56,4	32,7	41,6	119,1	127,0	39,0
2000	64,2	58,9	36,5	55,2	109,0	151,3	39,8
2001	62,6	58,8	44,6	41,5	106,5	93,1	47,5
2002	61,4	58,0	51,7	50,1	105,9	97,1	54,7
2003	69,2	64,6	58,1	59,8	107,1	102,9	62,3
2004	80,7	75,0	66,1	72,1	107,7	109,1	71,2
2005	85,6	80,2	72,9	80,9	106,7	111,0	77,8
2006	88,6	87,1	81,8	87,8	101,7	107,2	83,2
2007	99,8	95,5	91,3	98,9	104,5	108,4	95,4
2008	115,3	114,7	97,3	97,6	100,6	100,3	97,8
2009	96,7	92,3	89,7	84,9	104,8	94,7	94,1
2010	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2011	111,5	114,9	106,3	112,9	97,0	106,2	103,2
2012	108,4	111,9	123,6	113,9	96,9	92,2	119,7
2013	108,5	110,1	122,9	123,2	98,5	100,3	121,1
2014	107,0	107,0	129,4	122,2	100,0	94,4	129,5
2015	100,9	95,7	128,3	113,4	105,4	88,4	135,3

Kaynak: TÜİK Şubat 2015 Dış Ticaret İstatistikleri veri tabanından elde edilen endeks değerleriyle tarafımdan hesaplanılmıştır.

Türkiye'nin 1982-2015 dönemleri arasındaki net değişim ticaret hadleri incelendiğinde bazı yılların bir önceki yıl itibarıyla artış trendinde bazı yılların ise azalış trendinde olduğu görülebilir. 2010 yılı baz alınarak hesaplanan Tablo 3 de, 1982-2010 yılları arasında net değişim ticaret hadleri Türkiye'nin lehine olmasına rağmen 2010 yılından sonraki süreçte durum aleyhe seyretmiştir. Bu durum Türkiye'nin 2010 yılından sonra dış ticareti açısından bir birim ihracatı karşılığında daha az miktarda ithalat yaptığını göstermektedir.

İhraç malları birim değer endeksindeki artış, ithal malları birim değer endeksindeki artıştan daha hızlı olduğu dönemlerde net değişim ticaret hadleri Türkiye'nin lehine seyretmiştir. Dış ticaret hadleri bir ülke ekonomisinde nispi fiyatların belirlenmesinde önemlidir. Net değişim ticaret hadleri, bir birim ithalat için değiş tokuş edilebilir ihracat birimlerinin sayısını ölçmektedir. Özellikle mal ihraç eden gelişmekte olan ülkeler için net değişim ticaret hadlerindeki hareketler, ülkenin ekonomik performansının önemli belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bu hareketlerin, kamu ve özel sektör tasarrufları ile ihracat üzerindeki etkilerinin yanısıra üretim miktarındaki dalgalanmalarla oldukça ilişkili olduğu belirtilebilir.³⁹⁴

Net değişim ticaret hadlerinde artışın sağlanabilmesi için ithal edilecek mal miktar ve değerine sınırlamalar, yüksek gümrük tarifeleri ya da ithalatı kısıtlayıcı kota gibi bir takım önlemler alınması gerekebilir. Ülke içinde dış ticaretin rekabetinden korunmak isteyen gruplar, yüksek tarife veya ithalat kotası ile bunu gerçekleştiremiyorlarsa başka yöntemlere başvurabilirler. Örneğin, yabancı ürün içeren tüm malların etiketlenmesini zorunlu hale getirebilirler. Bu ise bazı ürünlerin talebinde azalmaya neden olabilir. Yabancı ürünlerin gümrükten çekilmesine yoğun bürokratik işlemler getirtilebilir ve işlemlerin süresi uzatılabilir. Bu durum maliyeti artırdığı için ithal ürünlerin fiyatının yükselmesini neden olabilir. Bütün bunlar ticaret hacminin daralmasına ve net değişim ticaret hadlerinin artmasına neden olmaktadır. Ancak ülke, refah kaybı yaşayabilir. Örneğin, ihracatı daha çok ara malı ithalatına bağlı olan Türkiye için dış ticaret hacminin daralması bazı kayıplar yaşamasına ve reel ulusal gelirin düşmesine neden olmaktadır. Kısacası bu durum net değişim ticaret hadlerini olumlu

³⁹⁴Paul Cashin, C. John McDermott ve Catherine Pattillo , ‘‘Terms of Trade Shocks In Africa: Are They Short-Lived or long-Lived?’’, **Elsevier Journal of Development Economics**, Vol.73, No.2 (April 2004), ss.727-728.

yönde etkilerken ülke refahını aynı yönde etkilemeyebilir. Ülke içinde teknolojik gelişmelerin hız kazanmış olmasına bağlı olarak üretim için kullanılan faktörlerin verimlilikleri artırılmışsa (üretim faktörlerinde ileri tekniklerin kullanılmaya başlanmasının getirdiği verimlilik) ihracat fiyatları düşebilir. Bu düşüş, net değişim ticaret hadlerinin bozulmasına neden olmaktadır. Bozulma negatif bir etki gibi görünse de ülke refah kaybı yaşamayabilir. Çünkü ihracat fiyatlarının düşmesi ülke mallarına olan talep artışını sağlayabilir ve daha düşük fiyatlardan yapılacak daha fazla ihracatla ülke refahı artırabilir. Ancak ülkenin dış ticaret faaliyetleri neticesinde kesin bir şekilde yararda olduğu sonucunu çıkarmak doğru tespitlerde bulunmayı engelleyebilir. Bu nedenle bu durumun neticesini daha iyi açıklayan “toplam ticaret kazancı endeksi” kullanılmaktadır. Bu endeks ise net değişim ticaret hadlerinin toplam fiziki ticaret miktar endeksi ile çarpılmasıyla bulunmaktadır.³⁹⁵

Net değişim ticaret hadlerinin artış trendi içindeyken reel ulusal gelirin herhangi bir artış gösterip göstermediğinin tespit edilmesi gerekmektedir. Türkiye’nin net değişim ticaret hadlerinin aleyhte olan durumunu değiştirebilmek için ihracat miktarında artışlar sağlanmalıdır. Bu durum, gelir ticaret hadlerinin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Çünkü net değişim ticaret hadleri ile gelir ticaret hadleri aynı dönemde ters yönde bir gelişim gösterebilirler. Aynı dönemde birinde belirli bir oranda bir artış, diğerinde aynı oranda düşüş görülürse, gelir ticaret hadlerinde bir değişimin olmayacağı görülebilir.

Türkiye’nin 1982-2015 dönemleri arasındaki gelir ticaret hadleri 2010 yılından sonra 100’ün üzerinde değerler almaya başlamıştır. Bu durum Türkiye için lehte bir değişimin olduğunu göstermektedir. Türkiye’nin 2010 yılından sonra yapacağı dış ticareti açısından bir birim ihracatı karşılığında bir birimden daha fazla miktarda ithalat yaptığı diğer bir ifadeyle Türkiye’nin ihracat miktar artışı ile birlikte dış ticaretten kazanç sağladığı belirtilebilir. Gelir ticaret hadleri, net değişim ticaret hadlerinden farklıdır. Çünkü hesaplamalarına dış ticaret hacminde dahil etmektedir. Dış ticaret hacmi ülkenin, diğer ülkelere karşı rekabet edebilme gücünü yansıtmaktadır. Bu nedenle gelir ticaret hadleri ihracatın ithalat üzerinden satın alma gücü endeksi olarak

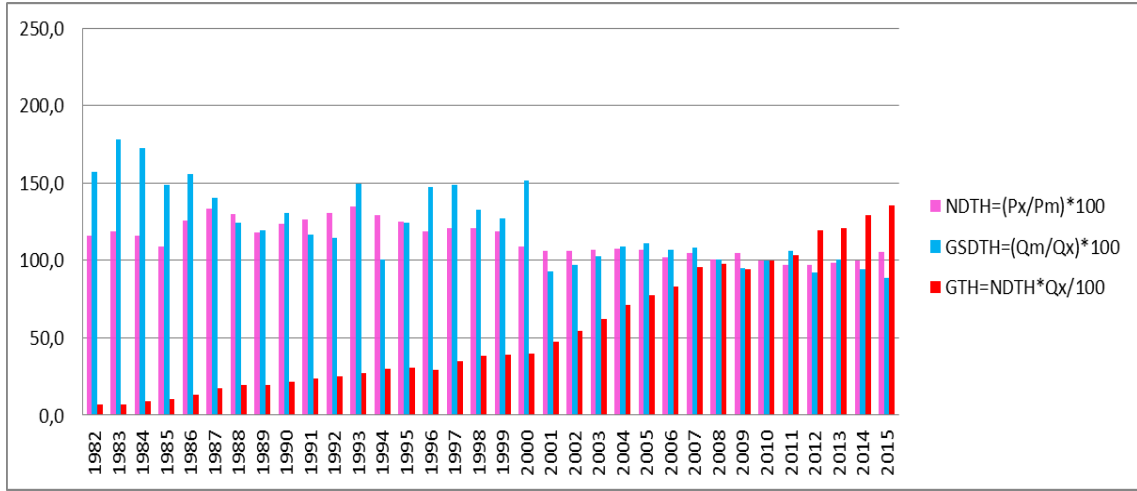
³⁹⁵Erol İyiboçkurt, **Uluslararası İktisat Teorisi**, Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 1995, s.108.

belirtilmektedir. Gelir ticaret hadlerindeki bir değişim iki nedenden ortaya çıkabilir. Bunlar, net değişim ticaret hadlerindeki değişimler ya da ihracat hacminde yaşanan değişimlerdir. Değişimlerdeki azalış ve artış oranları eşit ise gelir ticaret hadlerinde herhangi bir değişim yaşanmayabilir. Türkiye'nin 2010 yılından sonra aleyhte olan net değişim ticaret hadlerinin durumunun, ihracat miktarının artmasıyla ve bunun sağladığı gelir ticaret hadlerinin yükselmesiyle düzeltildiği belirtilebilir.

Gayrisafi (brüt) değişim ticaret hadlerinde ithalat miktarının tamamının ihracattan sağlanan gelirle karşılanması gerekmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin 1982-2015 dönemleri arasındaki gayrisafi (brüt) değişim ticaret hadlerinin 100'ün üzerinde aldığı herhangi bir değer için şu söylenebilir: Türkiye bir birim ihracat karşılığında daha fazla miktarda ithalat yapabilmıştır. Bu nedenle sağlanmış olan bir artış Türkiye'nin lehinedir. Ancak ithalat miktarında sağlanan değişim sadece mal ihracatı ile değil aynı zamanda sermaye akımlarıyla elde edilen gelirlerden de kaynaklanmış olabilir. Bu durum dış ticaret hadlerinin yorumlanması aşamasında gayrisafi değişim ticaret hadlerinin tek ve kesin bir ölçüt sayılmasını imkansız hale getirmektedir.

Dış ticaret hadlerinin ülke lehine seyretmesi o ülkenin dünya gelir bölüşümünden elde edeceği payın artacağı buna rağmen ülke aleyhine bir durum yaşandığında payın azalacağı anlamını taşıyabilir. İlk durumda reel gelirin üretimden daha hızlı arttığı ikinci durumda ise reel gelirin üretimden daha yavaş arttığı görülebilir.³⁹⁶ Şekil 4 incelendiğinde, Türkiye'nin 2010 yılı baz alınarak formüllere göre hesaplanan dış ticaret hadlerinin 100'den büyük çıkması, dış ticaretten zaman içinde kazanç sağlandığını (dış ticaret hadlerinin ülke lehine seyretmesi), 100'den küçük çıkması ise dış ticaretten kayıba uğranıldığını (dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine seyretmesi) göstermektedir.

³⁹⁶ Semiha Aytemiz, "Türkiye'de Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi", **Mersin Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Mali Ufuklar Dergisi**, Sayı.2 (2010), s.58.

Şekil 4: Türkiye'nin 1982-2015 Yılları Dış Ticaret Hadleri (2010=100)

Kaynak: Tablo 3'den alınan verilerle tarafımdan hazırlanmıştır.

Türkiye'nin 1982-2015 dönemleri arasında net değişim ticaret hadleri bazı yıllar açısından düşüşler yaşamasına rağmen gelir ticaret hadlerinin genellikle artış trendi içerisinde olduğu belirtilebilir. Türkiye'nin gelir ticaret haddinde sağladığı bir artış, ihracatına dayanan ithalat kapasitesindeki artışı ifade etmektedir. Türkiye'nin net değişim ticaret hadlerinin aleyhine seyrettiği (2011-2013 yılları NDTH) bir değişimin giderilmesi ihracat miktarını artırması ile sağlanabilir. (2011-2013 yılları ihracat miktarı Q_X). Şekil 4 incelendiğinde net değişim ticaret hadleri ile gelir ticaret hadlerinin aynı dönemlerde ters yönde hareket ettikleri görülmektedir. İhraç ürünlerinin fiyatlarındaki düşme net değişim ticaret hadlerinin bozulmasına neden olurken eğer düşme ile ihracat miktarında artış yaşıyorsa bu durum dış ticaretin gelir etkisini olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle dış ticaretin gelir etkisini hesaplayan ve Türkiye için de geçerli sayılabilecek yöntemlerden birisi olan Nicholson yöntemi kullanılarak değerlendirme yapılmıştır.

6.5.1 Dış Ticaret Hadlerinin Gelir etkisi

İhracat ve ithalat fiyat endekslerindeki değişimler nedeniyle herhangi bir ülke ekonomisinin uğramış olduğu kayıp veya elde ettiği kazançlar, dış ticaret hadlerinin gelir etkisinin hesaplanmasıyla belirlenebilir.³⁹⁷ Bu çalışmada 1982-2015 döneminde

³⁹⁷ M. Faysal Gökalp, "Liberalizasyon Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri Trendi ve Dış Ticaret Hadlerindeki Değişimlerin Gelir Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt.15, Sayı.1 (2000), s.57.

dış ticaret hadlerinin gelir etkisi araştırılmıştır. 2010=100 baz alınmış ve ihracat ile ithalat birim değerleri kullanılarak dış ticaretin gelir etkisini hesaplanmak için Nicholson yöntemi (İthalat fiyat endeksi yöntemi) tercih edilmiştir. Nicholson yöntemi, baz yılı göre dış ticaret hadlerindeki değişmelerin olumlu/olumsuz gelir etkilerini ölçmektedir. Bu konuda kullanılan yöntemlerden bir diğeri Sachs³⁹⁸-Dornbusch Yöntemi'dir.³⁹⁹ Bu yöntemde ise dış ticaret hadlerindeki yüzde değişimlerin GSYİH nasıl ve ne oranda etkilediği, hadlerin gelir etkisinin; dış ticaret hadlerinde % değişiminin ithalatın GSYİH içindeki payı ile çarpılarak tespit edilmektedir.

Nicholson yöntemi,⁴⁰⁰ ithalat giderlerinin ihracat gelirlerinden büyük olduğu genellikle dış ticaretinde açıklık yaşayan ve bütün ihracat gelirlerini, ithalatını finanse etmek için kullanan ülkelerde uygulanabilen bir yöntemdir. Bu nedenle 1982-2015 dönemleri dış ticaret hadlerinin gelir etkisi hesaplamalarında Türkiye için geçerli sayılabilen bu yöntem seçilmiştir. Bu yöntemde bir ülkenin dış ticaretten doğan kazancı aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır.

$$\text{Dış ticaretin gelir etkisi} = [(1/P_m) - (1/P_x)] * \text{İhracat}$$

Bu yönteme göre bir ülkenin dış ticaretin kazanç sağlaması için ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksinden büyük olması gerekmektedir.⁴⁰¹ Bu sağlanamazsa dış ticaretin gelir etkisi olumsuz olacaktır. Diğer bir ifadeyle Nicholson Yönteminde, dış ticaret hadlerindeki değişmelerin negatif etki göstermesi için dış ticaret hadlerinin 100'ün altında bir değer alması ($P_x < P_m$) gerekmektedir.⁴⁰² 100'den büyük çıkması, dış ticaretten zaman içinde kazanç sağlandığını diğer bir ifadeyle dış ticaret hadlerinin ülkenin lehine seyrettiğini göstermektedir.

³⁹⁸ Sach, *External Debt and Macroeconomic Performance in Latin America and East Asia*, ss.523-556.

³⁹⁹ Aynur Yıldırım, "Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı. 15 (Güz 2005), ss.163-164.

⁴⁰⁰ J.L.Nicholson, "The Effect of International Trade on the Measurement of Real National Income", **The Economic Journal**, Vol.70, (1960), ss.608-612.

⁴⁰¹ Aytemiz, s.59.

⁴⁰² Gökalp, ss.62-63.

Tablo 4
1982-2015 Dönemleri arası Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi (2010=100)

Yıllar	İhracat/Fiyat (Px)	İthalat/Fiyat (Pm)	1/Px	1/Pm	[(1/Pm)-(1/Px)]	İhracat(x) bin\$	Dış Ticaret Kazancı/Kaybı (R)
1982	79,7	68,6	0,01254116	0,0145683550	0,002027191	5.745.973	11.648,19
1983	76,2	64,1	0,01311599	0,0156050040	0,002489019	5.727.834	14.256,69
1984	71,1	61,4	0,01406915	0,0162898780	0,002220731	7.133.604	15.841,82
1985	67,7	62,3	0,01476269	0,0160484080	0,001285715	7.953.010	10.231,74
1986	65,8	52,2	0,01519204	0,0191409540	0,003948910	7.456.726	29.445,94
1987	75,3	56,4	0,01328163	0,0177444800	0,004462846	10.190.049	45.476,62
1988	72,8	56,0	0,01374296	0,0173601910	0,004117235	11.662.024	48.015,29
1989	69,3	55,8	0,01442694	0,0170044090	0,002577473	11.524.692	29.952,32
1990	76,4	61,9	0,01308467	0,0161481050	0,003653439	12.959.239	39.699,99
1991	75,7	60,0	0,01320846	0,0166661450	0,003457689	13.593.463	47.001,97
1992	76,7	58,9	0,01303246	0,0169888700	0,003956407	14.714.628	58.217,06
1993	74,6	55,2	0,01340793	0,0181155620	0,004707629	15.345.057	72.238,88
1994	71,9	55,7	0,01391554	0,0179566080	0,004041058	13.105.873	73.167,06
1995	81,6	65,3	0,01224734	0,0153236840	0,003075843	21.637.043	66.552,15
1996	77,1	65,1	0,01296803	0,0153625410	0,002394509	23.224.466	55.611,19
1997	75,0	62,2	0,01332633	0,0160740520	0,002747723	26.261.072	72.153,16
1998	72,0	59,7	0,01388531	0,0167540710	0,002868755	26.973.951	77.381,92
1999	67,1	56,4	0,01489403	0,0177349990	0,002340966	26.537.225	75.533,41
2000	64,2	58,9	0,01556765	0,0169643750	0,001396723	27.774.506	38.793,84
2001	62,6	58,8	0,01597621	0,0170112300	0,001035021	31.334.216	32.431,56
2002	61,4	58,0	0,0162749	0,0172286210	0,000953718	35.059.039	34.390,21
2003	69,2	64,6	0,01444468	0,0154703280	0,001025648	47.252.836	48.464,80
2004	80,7	75,0	0,01238399	0,0133388230	0,000954830	63.167.153	60.313,89
2005	85,6	80,2	0,01168235	0,0124677460	0,000785398	73.476.403	57.708,21
2006	88,6	87,1	0,01128864	0,0114773830	0,000188739	35.534.676	16.143,75
2007	99,8	95,5	0,01001539	0,0104660190	0,000450633	107.271.750	48.340,15
2008	115,3	114,7	0,00866954	0,0087181380	4,859525050	132.027.196	6.415,89
2009	96,7	92,3	0,01033853	0,0103360530	0,000497524	102.142.613	50.818,36
2010	100,0	100,0	0,01	0,0100000000	-	113.883.219	-
2011	111,5	114,9	0,00897238	0,0087038580	0,000268523	134.905.869	- 36.225,57
2012	108,4	111,9	0,00922416	0,0089357540	0,000283405	152.461.737	- 43.970,75
2013	108,5	110,1	0,00921359	0,0090794460	0,000134142	151.802.637	- 20.363,16
2014	107,0	107,0	0,00934439	0,0093481200	3,728778060	157.620.427	587,73
2015	100,9	95,7	0,00991357	0,0104503500	0,000536776	37.127.738	19.929,26
TOPLAM GELİR ETKİSİ							1.156.218,59

Kaynak: TÜİK Şubat 2015 Dış Ticaret İstatistikleri veritabanından elde edilen endeks değerlerinden tarafımdan hesaplanmıştır.

Dış ticaretin gelir etkisi Tablo 4’de görüldüğü gibi dış ticaret hadlerinin genel seyriyle benzer yönde hareket etmektedir. Dış ticaret hadlerinde yaşanan bir bozulma veya bir önceki döneme göre düşüş yaşandığında dış ticaretin gelir etkisi bundan etkilenecek düşüş göstermektedir.

Nicholson yönteminde cari ihracat geliri karşılığında, baz yılında ve cari yılda baz yılı fiyatlarıyla satın alınacak ithalat büyüklükleri karşılaştırılmaktadır. Dış ticaret hadlerine bağlı olarak cari yıl sonucunun büyük çıkması, reel milli gelirde pozitif yönlü bir artışın yaşandığını göstermektedir.

Nicholson yöntemi yapılan hesaplamalar sonucunda, 1982-2015 dönemleri arasındaki süreçte dış ticaret hadlerinin 1156218,59 bin dolar olumlu gelir etkisine sahip olduğu belirlenmiş ve ithalat ile ihracat fiyat endekslerindeki hareketlilik, milli geliri olumlu yönde etkilemiştir. 2011, 2012 ve 2013 yıllarında negatif olarak hesaplanan gelir etkisinin 1982-2015 dönemleri boyunca toplam gelir etkisi 1156218,59 bin dolar olarak gerçekleştiği görülmüştür. 2011-2013 yılları arasında dış ticaret hadlerinin gelir etkisi toplam olarak 100559,48 bin dolarlık negatif (olumsuz) bir etkiye sahiptir.

Bu çalışmada, net değişim ticaret hadlerinin genellikle Türkiye’nin aleyhine gelir ticaret hadlerinin ise Türkiye’nin lehine bir trend seyrettiği ancak gelir ticaret hadlerindeki bu olumlu seyrin kaynağının giderek artan miktarlardaki ihracat hacminden kaynaklandığını belirtmek mümkündür. Görüldüğü gibi aynı dönemlerde Türkiye’de net değişim ticaret hadleri ile gelir değişim ticaret hadleri farklı yönde hareket etmişlerdir.

6.6 Türkiye’nin 1982 Sonrası Yaşadığı Yapısal Değişim ve Dış Ticaret

Hadlerinin Seyri

Dış ticaret hadlerinin son yıllarda gittikçe önem kazanması şu nedenlere bağlanabilir:⁴⁰³

➤ Toplam harcamalar içinde dış ticaret payının büyük olduğu ülkelerde, dış ticaret hadlerinin ödemeler dengesi ve ulusal gelir üzerindeki etkisi genellikle büyüktür.

⁴⁰³Ergün Kip, ‘‘Türkiye’nin Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerden Doğan Kayıp ve Kazançları: Gelir Etkisi’’, **Çankaya Üniversitesi Gündem Dergisi**, Sayı.21, (2005), s.23.

➤ Ekonomistler, dış ticaret hadlerini, ülkeler arasında gittikçe artan gelir farklılıklarını azaltacak bir değişken olarak ele almaktadırlar.

Ülkelerin uluslararası rekabet gücünü yansıtan makroekonomik değişkenlerden biri, dış ticaret hadleridir. En genel ifadesi ile ihracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine oranı olarak belirlenen dış ticaret hadlerinde bir düşme, rekabet gücünün azalmasına neden olabilir. Bir ülkenin toplam üretim değeri, o ülkenin dış ticaret hadlerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Dış ticaret hadleri bozulan ülkelerde satın alma gücü, tüketim ve refah düşebilir. Diğer bir ifadeyle, ülke ekonomisi dış ticaret hadlerindeki değişim yoluyla ek bir gelir elde edebilir veya ekonominin ek bir maliyete katlanması gerekebilir.⁴⁰⁴

Dış ticaret hadlerindeki değişiklikleri yorumlamak genellikle zordur. Bu nedenle dış ticaret hadleri etkileri tam olarak anlaşılmış değildir. Dış ticaret hadlerinin etkileri daha çok, enflasyondan arındırılmış verilerin kullanılmasıyla ayırt edilebilir. Gayri safi yurtiçi hasıla için nominal değerler, dış ticaret hadlerindeki değişikliklerin etkilerini açıkça göstermeyebilirler. Çünkü cari dolar bazında bunların etkileri, net ihracat dengesindeki değişikliklere dahil edilmektedir.⁴⁰⁵

Türkiye ekonomisinin 1980'den önce birkaç önemli özelliği bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir;

➤ Ekonomi bu dönemlerde yeteri derecede döviz üretememiştir. Türkiye'nin 1980 sonrası borçlanma politikasındaki en önemli değişiklik 1986 yılında yapılmıştır. Borç yönetimi, 1986 yılı itibarı ile Hazine'nin Maliye Bakanlığı'ndan ayrılması ile birlikte, ayrı bir yönetsel yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır.⁴⁰⁶

➤ Tasarruflar yeterli değildir.

➤ Kamu kesimi yeteri kadar gelir sağlayamamıştır. Türkiye ekonomisinin karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan birisi, sürekli genişleyen kamu kesimi açıkları ve açıkların düzensiz yönetilmesidir. Başlangıçta sadece kamu açıklarının

⁴⁰⁴ Altan Aldan ve Murat Öngör, "Milli Gelir, Yurtiçi Hasıla ve Dış Ticaret Hadleri Üzerine Bir İnceleme", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı.39 (Ağustos 2012), s.180.

⁴⁰⁵ Ryan Macdonald, "The Terms of Trade and Domestic Spending", Canada, <http://www.statcan.gc.ca/pub/11-624-m/11-624-m2008018-eng.pdf>, (03.01.2015), s.4.

⁴⁰⁶ Türkmen Derdiyok, "1980 Sonrası Borçlanma Politikaları", *Maliye Dergisi*, http://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/md138/INT1980SONRAS1.pdf (08.04.2015), ss.2-3.

finansmanı için borçlanmaya başvurulurken, 1990'lı yıllarda kamu gelirlerinin giderleri karşılama yetersiz kalması sonucunda borcun borçla ödenmesi amacıyla borçlanmaya gidilmiştir. Bunun sonucunda artan borç faiz yükü sorunu ile karşı karşıya kalınmıştır.⁴⁰⁷

➤ Kaynak dağılımının iyi olmaması. Dış ticaret artışını etkileyen faktörlerin en başta gelenlerinden biride kaynakların dağılımı neticesinde elde edilecek verimliliklerdir. Verimlilik ile üretim arasında pozitif bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Verimlilik artışı üretimi, üretim artışında ihracatı artıran temel unsurlardır. Bu etki sadece ihraç edilecek mal miktarının artmasıyla değil aynı zamanda fiyatların düşmesi ve rekabet gücü artışıyla sağlanabilir. Verimlilikle fiyatlar arasında ters bir ilişkinin olduğu belirtilebilir.

➤ Gelir dağılımının devamlı olarak bozulması.

1980 yılından sonra Türkiye'de önemli bir yapı değişikliğinin olduğu görülmüştür.⁴⁰⁸Yapı değişikliği içe dönük ve piyasanın işlemesine elverişli olmayan bir ekonomik yapıya geçiş şeklinde ifade edilebilir. Türkiye, 1980'lerin başına kadar ithal ikamesine dayanan ve sadece yerli üretimin bulunmadığı veya yetersiz kaldığı hallerde ithalata izin veren bir dış ticaret politikası izlemiştir. İthal ikamesi politikaların terk edilerek ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin benimsenmesi sonucunda, ithalat gerek mal bileşimi ve menşe çeşitliliği gerekse değer ve hacim olarak giderek büyümüştür.⁴⁰⁹

Yapısal değişiklik için üretimin artması, elektrik, telekomünikasyon, televizyon ve dayanıklı tüketim malları gibi araçların kullanımının yaygınlaştırılması ve hizmetlerin kalitesinin artırılması gerekmektedir. Ayrıca yapı değişikliği hızlı endüstrileşme, endüstriye yapılan yüksek düzeyde yatırımlar ve sanayi yatırımlarının artmasında sağlayacak nitelikte olmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunluğunun, dönemsel ve bazende kronik olarak döviz dar boğazları ile karşılaştıkları ve ekonomik kalkınma açısından gereksinim duydukları ara ve yatırım mallarını satın almakta güçlük

⁴⁰⁷ İclal Çöğür, "Türkiye'nin İç Borç Genel Yapısı Üzerine Geçmişten Günümüze Bir Değerlendirme", **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, Cilt.2, Sayı.1 (2012), s.93.

⁴⁰⁸Zeyyat Hatiboğlu, **İktisat Bilimi ve Türkiye İktisadı Cilt-1**, İstanbul: Beta Basım Yayın, 2010, s.457.

⁴⁰⁹Köksal Büyükdere, "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi", **Gümrük Dünyası Dergisi**, Sayı.47, <http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/47/6.html>, (15.09.2014).

çektikleri görülebilir.⁴¹⁰ Küreselleşmenin ve rekabetin bulunduğu bir ortamda ülke ekonomisinin uluslararası alanda bir nitelik kazanarak uluslararası piyasalarda yaşanan olaylardan etkilenmesi ve piyasalarda etkin büyük bir ülke olma özelliği taşıması gerekmektedir.

Türkiye açısından günlük kur uygulamalarına geçilmeden önceki dönemlerde, geçici iyileşmeler hariç, dış ticaret hadlerinin aleyhine seyrettiği belirtilebilir. Gelişmekte olan ülkeler, karşılaştıkları ödemeler dengesi sorunlarını tamamen çözebilecek uluslararası mekanizmaya sahip değildirler. Bu nedenle kronik ödemeler dengesi açıkları ile karşılaşmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerin ihracatında gıda maddeleri önemli bir yer tutmaktadır. Bunun sonucu olarak, dış ticaret hadleri aleyhlerine seyredebilir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin sanayi kesimini koruyucu tedbirleri sonucunda, dünya tarımsal ürün ithalatında büyük azalmalar yaşanmasının bütün gelişmekte olan ülkeler gibi Türkiye'nin de ihracat potansiyelini sınırlandıracağı belirtilebilir.⁴¹¹

Dış ticaret hadlerinde yaşanan bozulmalar, ülke rekabet gücünün zayıflamasına neden olabilirler. Dış ticaret hadlerinin bozulması, ithal mallarının fiyatlarında yükselmenin olduğunu bu yüzden ithal mallarının daha pahalıya alınacağını veya ihracat mallarının daha ucuza teklif edileceğini göstermektedir.⁴¹² Dış ticaret hadleri bozulan Türkiye'nin, bozulmanın aleyhinde yaratacağı durumu lehine çevirebilmesi için ihracat fiyatlarını yükseltmesi gerekebilir. Örneğin; 1970'lerin başlarında OPEC ülkelerinin sanayileşmiş ülkelere ithal ettikleri nihai ürünlerin fiyatlarındaki artışla karşı karşıya kaldıklarında dış ticaret hadlerinde bozulmalar görülmüştür. Bu bozulmaları tersine çevirebilmenin tek yolunun ihracat fiyatlarını (Petrol fiyatları) yükseltmekde olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenlerden dolayı dış ticaret hadlerindeki dalgalanmaların ve bu dalgalanmaların kaynaklarının bilinmesinin, her ülke için önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Bir ülkenin dış ticaret hadlerini değiştirmesinin en önemli kaynaklarından birisi parasını devalüe etmesidir. Ancak bunun daha iyi ya da daha kötü durumları yaşatacağı

⁴¹⁰Erol Bulut, "Türk Truzminin Dünya'daki Yeri ve Dış Ödemeler Bilançosuna Etkisi", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı.3 (2000), s.78.

⁴¹¹İlhan Uludağ, **İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: M.Ü. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayınları, 1990, ss.215-216.

⁴¹²Hüseyin Gürbüz ve Kamil Çekerol, "Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret Haddi ve Bileşenleri Arasında Uzun Dönem İlişki", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. IV, Sayı.2 (2002), s.32.

konusunda görüş farklılıkları bulunmaktadır.⁴¹³ Döviz kuru artışlarının, ithalatı ne kadar azaltacağı ve ihracatı ne kadar artıracığının ithal ve ihraç edilen malların, talep ve arz esnekliklerine bağlı olduğu belirtilebilir. Çünkü döviz kuru yükseldiği zaman ticarete konu olan malların nispi fiyatları değişebilir bu ise arz ve talep miktarlarında da değişimlerin yaşanmasına neden olabilir. Kurun yükselmesi, ithal mal fiyatlarının aynı oranda yükselmesine, ithal mallarına duyulan talebin dolayısıyla ithalatın azalmasına ve iç talebin yerli mallara yönelmesine yol açabilir. Bu yükseliş, ihraç malları fiyatlarını aynı oranda düşürerek dış talebin artmasını sağlayabilir. İhracat ve ithalat ürün arz esnekliklerinin, ihracat ve ithalat ürün talep esnekliklerinden daha büyük ya da daha küçük olup olmadığına bağlı olarak, devalüasyonun dış ticaret hadlerini iyileştirdiği ya da kötüleştirdiği belirtilebilir. Bununla birlikte bir ülkenin ihracat ve ithalat talep esneklikleri, ülkenin dış ticaret dengesi bakımından döviz kurundaki dalgalanmaların değerlendirilmesinde de önemli bir etken olarak görülebilir.⁴¹⁴

Türkiye genellikle fiyat ve gelir esnekliği düşük ürünlerin ihracatını gerçekleştirmektedir. Tarımsal kökenli sanayi ürünleri ise küresel pazar çerçevesinde gelişmiş ülkelerin dış ticaretlerinde uyguladıkları çeşitli koruma kalkanları nedeniyle negatif yönde etkilenmektedir. Bütün bunlar dış ticaret hadlerinin negatif seyir izlemesine neden olmaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkenin henüz büyük bir ülke özelliği taşıyamaması diğer bir deyişle dünya ticaret hacmine çok fazla etki edememe ve dünya arz ile talebini değiştirip fiyatları belirleyebilme gücünün olmaması ayrıca ihracatta yeterince uzmanlaşmanın sağlanamaması nedenleriyle diğer büyük ülke özelliği taşıyan ülkelerin belirlediği fiyatları veri alma ve uyma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum ihraç ürünlerini daha düşük fiyatlarla satmasına ve dış ticaret hadlerinin aleyhine dönmesine neden olmaktadır.

Türkiye’de 1980’lerde 24 Ocak kararlarıyla liberal bir ekonomik yapı ve piyasa ekonomisinin egemen olduğu bir ortam oluşturmak için yabancı sermaye kısıtlamaları kaldırılmış, özelleştirme uygulamaları aracılığıyla kamunun ekonomideki etkinliği azaltılmaya çalışılmıştır. Ancak özel sektörün yatırım eğilimindeki duraksamalar

⁴¹³ Robert M. Stern, “The Balance of Payments; Theory and Economic Policy”, **Newyork: Aldine Publishing**, Vol.31, No.4 (1973), s.133.

⁴¹⁴ Cem Kadılar ve Muammer Şimşek, “Türkiye’nin İhracat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yöntemi İle Eşbütünleşme Analizi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt.6, Sayı.1 (2005), s.145.

nedeniyle sermaye birikiminin özel sektör tarafından sağlanması ile ilgili amaçların tam olarak gerçekleştirilemediği belirtilebilir.⁴¹⁵Gelişmekte olan ülkelerin genel problemi olan sermaye birikimi yetersizliği ve var olan sermayenin üretken olmayan yatırımlara yönelmesi ülke gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

Dış ticaret dengesi, ekonomik istikrarın sürdürülebilmesine yönelik en önemli göstergelerden birisi olarak kabul edilebilir. Türkiye ekonomisinde uygulanan politikalar değerlendirildiğinde, ekonomide yaşanan finansal krizlerin temeli ödemeler ve ticaret dengesindeki sorunlar ile döviz kuru politikalarının yanlış yönetimine dayandırılabilir.⁴¹⁶Dış ticaret dengesinin değişimi genellikle şu verilerin değişmesine bağlanmaktadır;⁴¹⁷

- Faktör Stok Oranları,
- Üretimde farklı mallar için teknik katsayıları,
- Talep şartları,
- Sosyal Sistem.

Bunlar iki ülke için tamamen benzer olursa mübadele oranı aynı olacağından dünya üretiminde işbölümü olmayabilir, yani değişim yapılamayabilir. Bunların bir ya da birkaçının farklılaşması, mübadele oranının farklılaşmasına ve talep şartları, zevklerdeki farklılıklar uluslararası ticaretin yapılmasına neden olmaktadır. Faktör stokları, teknoloji ve sosyal sistemde meydana gelen değişiklikler ise büyümenin işareti sayılabilirler. Çünkü bu değişiklikler üretim olanakları eğrisinin yer değiştirmesine neden olabilir ve ekonomilerdeki büyüme, üretim olanakları eğilimine göre dış ticaret hadlerini değiştirebilir.

Türkiye’de 1980 sonrasında, izlenen korumacı ve müdahaleci ekonomi politikası uygulamaları terk edilerek dışa açık ve dünya ekonomileriyle bütünleşmeyi amaçlayan politikalar uygulanmıştır. İhracat, yerli paranın değerinin düşürülmesi ve farklı teşvik politikalarıyla artırılmaya çalışılmış, ithalat rejiminde de önemli

⁴¹⁵Zeki Yılmaz, “Türkiye’nin Dünya Ekonomisindeki Yeri”, Feride Öztürk ve Fatih Çelebioğlu (Ed.), **Dünya Ekonomisinden Seçme Konular** içinde, (329-344), Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006,s.334.

⁴¹⁶Oya Pınar Ardiç, “Output, the Real Exchange Rate and the Crises in Turkey”, **MEEA 2006 Conference**, http://www.luc.edu/orgs/meea/volume8/PDFS/opardic_MEEA2006.Pdf, (12.05.2015).

⁴¹⁷İdris Küçükömer, **Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1966, s.66.

serbestleşme uygulamalarına gidilmiştir. Ancak, 1989’da sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamaların kaldırılmasıyla Türkiye dışa açık bir ekonomik yapıya sahip olsada, dış ticaretteki serbestleşmeye uygun maliye politikalarının uygulanmaması ve makroekonomik yapıyı etkileyen yapısal sorunların varlığı dış ticaret dengesinde istenilmeyen sonuçları ortaya çıkarmıştır.⁴¹⁸

1980 yılı gerek Türkiye gerekse dünya açısından önemli bir yıl olarak kabul edilmektedir. Söz konusu dönemden itibaren tüm dünyada küreselleşme olgusuyla birlikte ekonomik yapıda yeni oluşumların başladığını ve ülke ekonomilerinin sınırlarını sermayeye açma yönünde bir takım liberal politikaları uygulamaya çalıştıkları görülmüştür.⁴¹⁹ Kısacası, 1980 sonrasındaki ekonomiler, dışa dönük sanayileşme ve liberalleşme politikalarıyla yönlendirilmeyle çalışılmıştır. 1980, Türkiye için ithal ikameci politikaların yerini dışa dönük politikaların yaşandığı bir yıldır. Dışa dönük politika olarak uygulanan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi doğrultusunda küreselleşme olgusu içinde ekonominin rekabet gücü artırılmaya çalışılmış bunun için reel devalüasyonlara ve yoğun ihracat teşviklerine başvurulmuştur. Bu durumun bazı sektörler için uluslararası piyasalarda rekabet gücünü artırarak ihracat seviyelerinin yükseliş trendine girmesine⁴²⁰ imkan yarattığı belirtilebilir.

1980’den itibaren uygulanan ekonomi politikaları Türkiye ihracatında önemli bir artış sağlamasına rağmen ithalatındada yaşanan artışla dış ticaret açığı daraltılamamıştır. Dış ticaretin özellikle ihracat kısmı için 1980 sonrası yaşanan en önemli gelişmelerden birisi olarak Türk Eximbank’ın kuruluşu (21 Ağustos 1987) gösterilebilir. Türk Eximbank’ın temel amacı: ihracatın geliştirilmesi, ihraç edilen mal ve hizmetlerin çeşitlendirilmesi, ihraç mallarına yeni pazarlar kazandırılması, ihracatçılar ile yurt dışında faaliyet gösteren müteahhitler ve yatırımcılara uluslararası piyasalarda rekabet gücü ve güvence kazandırılması, yurtdışında yapılacak yatırımlar ile ihracat maksadına yönelik yatırım malları üretim ve satışının desteklenerek teşvik etmektir. Türkiye’de ihracatın kurumsallaşmış asli teşvik unsuru olan Türk Eximbank,

⁴¹⁸P.Kale, “Turkey’s Trade Balance in the Short and Long Run: Error Correction Modelling And Cointegration”, *The International Trade Journal*, Vol.15, No.1 (2001), s.31.

⁴¹⁹Salih Öztürk ve Deniz Özyakısır, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi”, *Mevzuat Dergisi*, Ekim 2005, Sayı.94, www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm, (10.04.2013), s.1-2.

⁴²⁰Gülten Kazgan, *Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999, s.305.

bu amaca yönelik olarak ihracatçıları, ihracata yönelik üretim yapan imalatçıları ve yurt dışında faaliyet gösteren müteahhit ve girişimcileri kısa, orta ve uzun vadeli nakdi ve gayri nakdi kredi, sigorta ve garanti programlar ile desteklemektedir.⁴²¹

1990'lı yıllarda Türkiye ekonomisinde büyüme ve reel faiz oranları dalgalanmalar gösterirken, kronik yüksek enflasyon, kamu açıkları ve ödemeler dengesi sorunlarının makroekonomik istikrarsızlıkları artırdığı belirtilebilir. Ayrıca kamu bankalarının sistemdeki ağırlığı, yüksek miktardaki görev zararları ve fonlama ihtiyacı kredi hacminin daralmasına ve piyasalar üzerinde yarattığı likidite baskısı ile nominal ve reel faizlerinde yükselmesine yol açmıştır. Dolayısıyla sektörün reel ekonomiyi destekleme ve kaynakları uzun vadeli yatırımlara yönlendirme işlevini zayıflattığını ve kamu sektörünün bu dönemde özel sektörü dışladığı görülmüştür. 1993 yılı sonunda cari işlemler ve bütçe açıklarının yüksek seviyelerde gerçekleşmesi, kamunun faiz yükünün azaltılması için yapılan parasal genişlemenin döviz talebi olarak geri dönmesi, mevcut yapının sürdürülemeyeceğine ilişkin artan endişeler, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin notunu "yatırım yapılabilir ülke" derecesinden "spekülatif ülke" derecesine düşürmesi ve sermaye hesabının serbestleştirilmesinin ardından yoğunlaşan spekülatif sermaye hareketlerinin 1994 ekonomik krizini tetiklediği belirtilebilir. Bu ortamda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, döviz talebini sınırlamak ve ekonomik sistemdeki fazla likiditeye çekebilmek amacıyla piyasaya dolar satışına yönelmiş ancak bunun yeterli olmaması sonucunda "5 Nisan kararları" olarak bilinen istikrar programı uygulanmaya konulmuştur.⁴²²

1994 yılında Dünya Ekonomisi bazı dış faktörler ve Körfez Savaşı krizlerinin yanı sıra iç faktörlerde yüksek enflasyon oranları, kamu açıkları ve iç-dış borç stoklarının artması gibi nedenlerden durgunluk sürecine girmiştir. 1994'de yaşanan krizin temel nedenlerinin, 1989 yılında sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi ve bankaların yurtdışından sağladıkları ucuz kaynaklarla Hazine'yi fonlamasının yanında Merkez Bankası'nın enflasyonla mücadele çerçevesinde TL'yi değerli tutmaya çalışma

⁴²¹<http://www.eximbank.gov.tr>, (03.07.2014).

⁴²²Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, **Bülten**, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayını, Sayı.34, Haziran 2014, s.4.

politikası ve 1989 yılında şok olarak verilen yüksek ücret zamlarının iç talebi körüklemesinden kaynaklandığı ifade edilebilir.⁴²³

1996 tarihinden itibarenki dönemde, ithalattaki artışın ihracattaki artıştan çok daha yüksek olduğu ve bunun nedeninin Gümrük Birliğinin imzalanmasından kaynaklanmış olduğu belirtilebilir. Gümrük birliği sonucunda ortaya çıkan fiyat değişimleri üye ülkelerin dış ticaret hadlerinde değişmelere neden olmuştur. Gümrük birliğinin dış ticaret hadleri üzerindeki etkisi birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörler şöyle sıralanabilir;⁴²⁴

➤ Gümrük birliği ekonomik bakımdan ne kadar büyükse uluslararası pazarlık gücünde o kadar yüksek olabilir. Böylece üye ülkelerin dış ticaret hadleri olumlu yönde gelişme gösterebilirler. İktisadi bakımdan küçük olması durumunda ise birlik ülkeleri dünya fiyatlarını etkileyerek dış ticaret hadlerini olumlu yönde değiştiremeyebilirler.

➤ Dış ticaret hadlerini etkileme açısından bir grup ülkenin çabasının tek bir ülkeye göre daha etkili olduğu belirtilebilir. Gümrük birliğinin ticaret hadleri etkisi birliğin büyüklüğü ve kendi kendine yeterlilik derecesi ile yakından ilgilidir.

➤ Dış ticaret hadlerinin iyileşmesi, gümrük birliği dışındaki ülkelerin ihraç ürünlerine daha yüksek oranda tarife uygulamasına bağlıdır. Bu bakımdan gümrük birliğinin dış ticaret hadlerini iyileştirmesi kesin değildir.

➤ Verimlilikteki artış sonucu birim maliyetlerde azalma ortaya çıkarsa bu durum gümrük birliği ülkelerinde dış ticaret hadlerinin olumsuz yönde gelişmesine yol açabilir. Eğer maliyet azalması ithalata rakip üretim kesimlerinde ortaya çıkarsa bu durumda gümrük birliğinin dış ticaret hadlerini pozitif yönde etkileyeceği belirtilebilir.

Gümrük birliği ülkelerinde dış ticaret hadleri birlik dışı ülkelerle yapılan ticaret nedeni ile değişebileceği gibi birlik ülkelerinin kendi aralarındaki ticarete dayalı olarak da değişme gösterebilir. Türkiye’de Gümrük birliği’nden beklenen yüksek ihraç artışları sağlanamamış, ithalatta ise yüksek oranlı artışlar yaşanmıştır. Bunun nedeni olarak, AB’nin Türkiye’nin sanayii ürünlerine uyguladığı gümrük vergilerini Gümrük

⁴²³Şükrü Binay ve Kürşat Kunter, ‘‘Mali Liberalleşmede Merkez Bankası’nın Rolü’’, 1998, <http://www.tcmb.gov.tr/veni/evds/tebliğ/98/gece2.html> (06.04.2015).

⁴²⁴Osman Küçükahmetoğlu, **Gümrük Birliği**, İstanbul, 2000, ss.67-68.

birliği'nden önce, Türkiye'nin ise Gümrük Birliği'nden sonra kaldırmış olmasından kaynaklı olduğu belirtilebilir.⁴²⁵

Dünya Ekonomisi 1997 ve 1998 'den sonra ilk olarak Asya Ülkelerinde ve daha sonra Rusya'da ortaya çıkan krizlerle yavaşlama dönemine girmiştir. Ayrıca ülke ekonomisi ihracatta negatif artış oranları ve negatif değerler almasına neden olan 1999'daki depremin neden olduğu etkilerden dolayı daralmıştır. Bütün bunlar Türkiye'nin ithalat ve ihracat kapasitesini etkilemiştir. Bunların etkisi ise Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde değişimlerin yaşanmasına ve dış ticaret bilançosunun negatif ya da pozitif seyirler izlemesine (açık ya da fazla) neden olmuştur. 1998 yılından itibaren yeniden aşırı değerlenen TL'nin dış ticareti 1990'lı yılların başlangıç dönemlerine benzer bir şekilde olumsuz etkilediği, 2001 krizinin ardından oluşan kur ile ihracatı bir miktar yeniden artırdığı görülmüştür.⁴²⁶

1999 ve sonrasında petrol ve petrol türevi ürünlerin fiyatlarındaki artışların neden olduğu ilave maliyetlerin bu süreçte ihracatı olumsuz etkilediği diğer yandanda döviz çıkışı sürecinin hızlanmasına neden olduğu bilinmektedir. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin dış ticaret politikalarını şekillendiren unsurlar, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nü kuran Uruguay Round Nihai Senedi'ne 1995 yılında taraf olunması ve 1996 tarihinde yürürlüğe giren Gümrük Birliği(GB)Anlaşması'dır.

2000'li yıllarda dış ticaretin, uygulanan kur politikaları ve dünya ekonomisinde yaşanan olaylar ekseninde şekillendiği belirtilebilir.⁴²⁷ 2000 yılı başında kronik yüksek enflasyonun düşürülmesi ve ekonomide sürdürülebilir bir büyüme ortamının sağlanması amacıyla döviz kuruna dayalı bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur. İlk aşamada faiz oranları hızla gerilemiş, kamu açıklarını daraltma ve yapısal reformlar alanında önemli adımlar atılmıştır. Kamu borcunun yeterince hızlı düşmemesi sonucunda 2000 yılının sonlarına doğru ekonomide istikrarsızlıklar, uluslararası finans

⁴²⁵ Ahmet Ay, *Türkiye'de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları*, 1.Basım, Konya: Çizgi Kitabevi, 2007, s.168.

⁴²⁶ Murat Doğanlar, Harun Bal ve Mehmet Özmen, "Uluslararası Ticaret ve Türkiye'nin İhracat Fonksiyonu", <http://www.journals.manas.edu.kg>, (06.03.2015), s.93.

⁴²⁷ Sinem Yapar Saçık, "1980-2006 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Politikaları ve Performansı", *Mevzuat Dergisi*, Ağustos 2009, Sayı.140, (Ağustos 2009), <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/08a/02.htm> (11.04.2015).

piyasalarında yaşanan sıkıntılar dış kaynak girişinin yavaşlamasına ve likidite sıkışıklığına neden olmuştur.

2001’de Dünya ekonomisi büyüme oranları 11 Eylül saldırıları nedeniyle düşmüştür. Ayrıca Türkiye’deki siyasi olaylar, milli gelirin düşüşü ile sonuçlanan ekonomik krize neden olmuştur.⁴²⁸ 2001 yılında Cumhuriyet tarihinin en derin ekonomik krizlerinden birisi yaşanmıştır.⁴²⁹ Gerçekleştirilen devalüasyon sonucu ortaya çıkan göreceli kur avantajı ile iç piyasada daralma meydana gelmiş ve 2001 yılında dış pazarlara daha fazla yönelme, ihracatın ivme kazanmasında temel gerekçe olmuştur.⁴³⁰

2000-2001 krizinden sonra, 2002-2005 döneminde dış ticaret yükselmeyi sürdürmüş ve dış ticaret hacmi 2004 yılında büyük artış göstermiştir. Türkiye ekonomisinin, 2002 yılından günümüze kadar yoğun yabancı kaynak kullanımı sürecine girmiştir. Kur ve para politikası açısından enflasyon hedeflemesi uygulamasını destekleyecek olan dalgalı kurun seçilmesi, döneminin önemli özellikleri arasında gösterilebilir. Bunun yanı sıra dış ticaret hacmi ile ilgili mutlak ve göreceli büyüklükler Türkiye ekonomisinin küreselleşmeye yoğun biçimde katılmasının göstergesi olarak kabul edilebilirler.

Dünya ekonomisinde 2007 yılının ortalarından itibaren baş gösteren küresel kriz, kredi kanallarını tıkayarak ve likiditeyi azaltarak reel sektörü etkilemiştir. Türkiye’nin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanmamasına rağmen küresel ekonomide önemli yerinin olması, 2008 yılının son çeyreğinden itibaren küresel krizin etkisi altına girmesine neden olmuştur.⁴³¹ Küresel krizin finansal sistemdeki kırılganlıkları öne çıkardığı 2008 yılında Türkiye’de ihracatta yaşanan düşüşlerin kurlardaki artışa rağmen önemli ölçüde düşen dış talepten kaynaklandığı belirtilebilir. Türkiye’nin ihracatının büyük bir bölümünün, krizden en çok etkilenen ABD ve Avrupa Birliği ülkelerine olması bu etkiyi dahada artırmıştır. Dış talepte yaşanan bu olumsuzluklar ihracatçıların yeni pazarlara yönelmesine yol açmıştır. Krizin ardından, büyümeyi destekleyici

⁴²⁸Zortuk ve Durman, s.38.

⁴²⁹Çak, s.45.

⁴³⁰G. Müge Varol, “Cumhuriyet’in 80.yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi”, *Dış Ticaret Dergisi*, Ekim 2003, Özel Sayı, , <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKordinasyonDb/muge.doc>. (09.03.2015).

⁴³¹Çak, s.48.

önlemler ve finansal sektöre sağlanan kamu destekleri ile 2009 yılının ikinci yarısından itibaren toparlanma süreci başlamış, 2010 yılında da buna devam edilmiştir. Ancak 2011 yılında özellikle Avrupa Birliği üyesi bazı ülkelerden kaynaklanan risklerin oluşmasıyla dünya ekonomisinin yeni bir durgunluk süreci içine girdiği görülmüştür. 2012 yılında ise küresel sorunlara ilişkin ağırlıklı olarak genişletici para politikaları ile önlemler alınmış ve küresel likidite bolluğuyla piyasalar performanslarını göstermeye çalışmışlardır.⁴³²

2013 yılında alınan önlemlerin etkisiyle krizden çıkış sürecinde dünya ekonomisinin yeni bir döneme girdiği, gelişmiş ülkelerde aşamalı olarak toparlanmaların devam ettiği buna rağmen gelişmekte olan ülkelerde büyüme hızının yavaşladığı görülebilir. Bu dönemde daha çok gelişmiş ülke Merkez Bankalarının para politikası uygulamaları, küresel finansal piyasalar üzerinde belirleyici rol oynamıştır.

2014 yılı, Türkiye ve dünya ekonomisi için önemli bir yıl olarak değerlendirilebilir. Dünya piyasalarındaki sarsıntılar, küresel büyümenin yavaşlaması ve FED'in tahvil alımını azaltmasıyla gelişmekte olan ülke ekonomileri için likidite sıkıntısının oluşması ayrıca Avrupa ülkelerinde istenilen iyileşmenin gerçekleştirilememesinin dünya ekonomisi için başlıca risk unsurları olduğu belirtilebilir. Bu karışıklıklara rağmen Türkiye ekonomisi büyümesini sürdüren, cari açığını azaltan, ihracatını önemli ölçüde artıran, 3. Havalimanı ve 3. Köprü başta olmak üzere yatırımlarına devam eden bir süreç içerisinde bulunmaktadır.

Türkiye 2015'e dünyanın en büyük ekonomik ve siyasi temsil gücüne sahip G20 grubunun dönem başkanı olarak girmiştir. Bu süreç, Türkiye ekonomisini dünyaya tanıtmaya açısından fırsat olarak görülebilir. Türkiye ekonomisi için üretimde verimliliğin artması, yüksek katma değerli mal ve hizmetlerin üretilmesi ve ihracatın gerçekleşmesi konuları önemlidir. Ar-Ge sektörüne yatırımın desteklenmesi, nitelikli işgücünün oluşturulması ve üretimin teknoloji yoğun yapıya dönüşmesi gibi birçok değişim gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Ülkenin enerjide olan dışa bağımlılığın azaltılması ve tasarruf miktarının artırılması hedefleri arasında gösterilmektedir.

⁴³²Alparslan Budak ve EkinFıkrkoca (Ed.),'' **Türkiye Sermaye Piyasası 2013**'', *Türkiye Sermaye Piyasası Birliği Yayınları*, Mayıs 2014, No.69, https://www.tspakb.org.tr/tr/Portals/0/AIM_Yillik/0_sunus_ve_icindekiler_2013.pdf, (11.05.2015), s.15.

Türkiye'nin yukarıda anlatılan yıllar itibariyle gerçekleştirdiği ithalat ve ihracatının durumu, dış ticaret dengesi, dış ticaret hacmi ve ihracatının ithalatını karşılama oranları Ek 31'de gösterilmektedir.⁴³³

6.6.1 Dış Ticaret Politikalarının Anahatları

Hükümetler, dış ticaret politikalarını çeşitli tedbirler olarak oluşturmaktadırlar. Daha önceleri bu tedbirler basit olarak ülkenin mahsul ve mallarını yabancıların rekabetinden korumak ve devlete gelir sağlamak üzere konulan gümrük resimleri ve iki ülke arasındaki ticaret anlaşmalarından oluşturulmuştur. Daha sonraları gümrük vergileri yanında bazı yerli ürünlerde ihracat yasakları (ham petrol ihraç yasağı gibi) konulmuştur. Bu yasaklar ve kotalardaki amaç dünya piyasalarında sözkonusu malın arzını kısıtlamak fiyatını da yüksek tutmaya çalışmaktır.⁴³⁴ Ticaret anlaşmaları ise genellikle devletlerin kendi mallarına sürüm bulmak amacıyla karşılıklı olarak ticaret sözleşmelerinden oluşturulmuştur. Birinci Dünya Savaşından sonra bu anlaşmalara ayrıca ödeme mukaveleleride eklenmiştir.

Ülke ekonomisinden sorumlu ve ülkeye yön veren yetkililer, ekonomik değişkenlerin gelecekteki değerlerinin bilinmediği durumlarda makroekonomik değişkenler hakkında kararlar almak zorunda kalabilirler.⁴³⁵ Ülkeler ithalatlarını azaltmak, ihracatlarını arttırmak ve dış ticaret dengesini sağlamak üzere devalüasyonlara, ihracata prim vermeye ve çeşitli ihracat teşviklerine ayrıca ithalatta yüksek gümrük resimlerine ve miktar kısıtlamalarına başvurabilirler.

Devalüasyon, paranın dış değerinin düşürülmesi (döviz kurlarının yükseltilmesi) demektir. Bu işlem sonucunda ihracatın artması, ithalatın daralması, dış ticaret açığının kapanması beklenilir. İhracatın ne ölçüde artacağına, ülkelerin fiyatlardaki düşme karşısında ihracata karşı taleplerini ne ölçüde artıracığına (döviz arzı eğrisinin fiyat elastikliğine) ve aynı zamanda bu talep artışını karşılayabilecek üretim artışının gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğine bağlı olduğu belirtilebilir. (üretimin fiyat esnekliği).İthalatın ne kadar kısıllacağı ise ithal mallarının yurtiçi talebinin (döviz

⁴³³Bk. EK 31, s.310.

⁴³⁴Süreyya Hiç, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Menteş Kitabevi, 1988, s.195.

⁴³⁵Özgür Polat ve Ş.Mustafa Ersungur, " Türkiye'nin Dış Ticaret Öngörüsü", **Journal of Business Economics and Political Science**, Vol.1, No.1 (June 2012), s.84.

talebi eğrisinin) fiyat elastikliğine bağlıdır. Türkiye'nin ihracatının artışında üretim elastikiyeti konusu önemli bir sorun olarak görülebilir. Çünkü yatırım ve özellikle ara malları ithalat talebinin fiyat elastikliği genellikle düşüktür. Bu durumda çoğu kez kronik bir hale bürünen ödemeler dengesi sorunlarının çözülmesi için devalüasyona ve sabit ya da serbest dalgalanan döviz kur sistemleri altında sık sık ayarlamalar yapılmasına yönelik politikaların uygulanmasına gidilmektedir. Makroekonomik değişkenlerin birbirleriyle bağlantıları, dış ticarete yön verilmesi ve dış ticaret hadlerinin lehte seyirler izlemesi açısından alınacak risklerin ve yapılacak planların başarılı olması büyük önem taşımaktadır.

Birinci Dünya Savaşından sonra tüm ülkelerin tek başlarına hareket ederek dış ticaret fazlası yaratmaya (ihracatlarını arttırmaya ithalatlarını azaltmaya) çalışmaları sonucu devamlı devalüasyonlar, ihracat teşvikleri, ithal yasakları, kısıtlamalar ve yüksek gümrük uygulamaları ile dünya dış ticaret hacmi düşmüş ve bundan neredeyse tüm ülkeler zarar görmüşlerdir. Çünkü dış ticaretin azalması ve uluslararası ihtisaslaşmadan vazgeçilmesi ile ülkelerin kaynakları ve verimlilik farklılıklarının bulunması dolayısıyla üretim kapasitelerinin azalması ya da durma noktasına gelmesi refah seviyelerini düşürmüştür.⁴³⁶ Bu sebeple, İkinci Dünya Savaşından sonra dış ticaretin böyle bir şekilde daraltılmaması için tedbirler alınmıştır. GATT ve GATT'ta yer alan hükümler bu gayeye yöneliktir. Türkiye'nin dış ticaret ve dış ticaret politikalarını genellikle bu çerçeve içinde oluşturduğunu ve dünyada sabit kur uygulandığı dönemlerde Türkiye'de de sabit döviz kuru uygulanmasına rağmen gerektiği zamanlarda devalüasyon yapabilmek için alınan kararlar ve uygulamadaki sıkıntılar nedeniyle gecikmelerin yaşandığını söylemek mümkündür. Örneğin, 1956-1958, 1970 ve 1980'de olduğu gibi. Benzer şekilde Dünya 1973 ve 1974 petrol fiyatları yükselmelerini izleyerek sabit kur sistemlerini terk ettiği halde, Türkiye günlük döviz kuru ayarlamalarına ve gerçekçi döviz kuru ilkesi uygulamasına ancak 24 Ocak 1980'den sonra başlamıştır.

OECD ülkeleri genellikle ihracat teşviklerini, ithal yasaklarını ve ithalde alınan gümrük vergilerini, GATT çerçevesinde belirli bir seviyede tutmaktadırlar. Ancak

⁴³⁶ Süreyya Hiç, s.196.

Türkiye, uzun süre farklı ve yüksek oranda ihraç teşvikleri yoluyla tek döviz kuru yerine çoklu döviz kurunu uygulamıştır. 1983 ve 1988 yıllarına kadarda, ithal miktar kısıtlamalarına ve yüksek ithal vergilerine başvurmuştur.

6.6.2 Dış Ticaretin Türkiye Ekonomisindeki Yeri

Ülkelerin gelişmelerinde kendi kendilerine yeterli olamamalarından dolayı aralarında mal ticaretinin doğduğu belirtilebilir. Dış ticaret olarak ifade edilen bu faaliyetin, ülkelerin büyümesinde çok önemli bir yeri olmakla birlikte büyümenin sağlıklı ve sürekli olmasında yapılan ticaretin yapısı, başlıca etken olarak görülmektedir.⁴³⁷

Dış ticaret teorisi ülkelerarası mübadelenin nedenlerini, ekonomik faaliyetleri sonucunda sağladıkları faydaları ve dış ticarette fiyatların nasıl belirlendiğini açıklamaya çalışan iktisat teorisinin bir dalıdır. Dış ticaretin ayrı teorilerinin ve inceleme alanının konusu olmasındaki en önemli etken olarak yer aldığı kurumsal ve sosyo-politik yapıların çeşitliliği ve farklılığı gösterilebilir.⁴³⁸

Dış ticaretin bir ülke ekonomisindeki yerini değerlendirmek için başvurulabilecek birkaç ölçüt bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ihracat ve ithalatın veya bunların toplamı olan dış ticaret hacminin GSMH'ya oranlarıdır. Bu oranlarda zaman içinde meydana gelen değişimlerin incelenmesi ve oranların başka ülkelere ait oranlarla karşılaştırılması ülkede dış ticaretin yerini değerlendirmeye imkan vermektedir. Bir ülkede dış ticaretin önemini tartmak için kişi başına ihracat ve ithalat değerlerine ve/veya sınai ürünler ihracatının toplam ihracata oranına bakılabilir. Ayrıca ülkenin dünya dış ticaret hacmindeki payı başka ülkelerin payları ile karşılaştırılabilir. Tüm bu oran ve ortalamaların incelenmesi ülkede dış ticaret sektörünün önemini ve ülkenin ne derece dışa açık olduğunu ve küreselleşmeye katıldığını göstermede etkili olmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte ticaret, sermaye hareketleri ve teknoloji akımının uluslar ötesi bir özellik kazanarak yayılması sürecini takiben Türkiye ekonomisi, 1970'li

⁴³⁷ Abdullah Uğur, "Türkiye'nin Dış Ticaretinde Tekstil-Giyim Sektörünün Yeri ve Yeni Rekabet Dönemi", 2004, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/33/825/10464.pdf>, (01.03.2105), s.26.

⁴³⁸ Hüseyin Şahin, *İktisada Giriş*, 3.Baskı, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, 1993, s.460.

yılların ikinci yarısında hızlı bir dışa açılma süreci yaşamıştır. Ayrıca uluslararası piyasalarla bütünleşme eğilimi giderek hız kazanmış ve entegrasyon sürecinin, Türkiye'nin dış ticaret hacminde değişimler yarattığı diğer tarafta dünya ekonomisindeki risklerin Türkiye'nin ekonomisine yansımaya neden olduğu görülmüştür. Bunun nedeni olarak Türkiye ekonomisinin yapısı ve dünya piyasalarında küreselleşme ile birlikte etkinliğinin oluşması ayrıca diğer gelişmekte olan ülkeler gibi çoğu kez kronik hale gelen dış ticaret açıklarının varlığı gösterilebilir.⁴³⁹

Türkiye'nin iktisadi, sosyal ve kurumsal yapısını 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül 1980 darbesi ile başlayan iktisadi entegrasyon ve küreselleşme süreci çerçevesinde değerlendirmek ekonomisinde yaşanan sürecin anlaşılmasında önemlidir. 1950'lerde başlayan serbest piyasa ekonomisine geçiş çabası 27 Mayıs 1960 'da askeri darbe ile kesilmiştir. 1970'lerde ikinci kez başlayan benzer bir deneme bu kez 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile kesintiye uğratılmıştır. Üçüncü deneme 1980'lerde başlamış ve sürmüştür.⁴⁴⁰ Türkiye 1980 yılından itibaren Batı 'da Reagan ve Thatcher ile başlayan ve kısa sürede IMF ile Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla tüm dünyaya yayılmaya başlayan ekonomilerin liberalleştirilmesi sürecine katılan ülkelerden birisidir.⁴⁴¹ 1979 yılı sonlarında Bülent Ecevit Hükümeti istifa ettikten sonra iktidarı devralan Süleyman Demirel Hükümeti, 24 Ocak 1980 tarihinde önemli kararlar alarak ekonominin yapısını değiştirmiş ve liberalleşmeye gitmiştir. Birçok bakımdan bu, bir dönüm noktası sayılmaktadır.⁴⁴²

1980 yılından sonraki dönem, çeşitli açılardan tartışma konusudur. Dünyanın en büyük ekonomileri ve en sanayileşmiş ülkeleri arasında yapılan kıyaslamalarda Türkiye'nin de yer aldığı görülebilir. Ekonomik gelişmeleri değerlendirirken dış ticaretin dünya ekonomisinde gittikçe daha büyük önem kazandığı gözardı edilmemelidir. Bir ülkenin, örneğin bir önceki döneme oranla –aynı miktar malı daha yüksek fiyatla-ithalat fiyatlarının değişmemesi koşuluyla satabilmesi halinde, dış

⁴³⁹Mahmut Yardımcıoğlu, Hilal Kocamaz ve Gamze Şerbetçi, "Türkiye'de Dış Ticaret ve Ticari İlişkiler", II.Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, 1-2 Ekim 2012, <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/39.pdf>, (21.01.2015), s.342.

⁴⁴⁰Mahfi Eğilmez, **Kolay Ekonomi**, 6.Basım, 2013, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.157.

⁴⁴¹Yusuf Alpaydın ve Halil Tunali (Ed.), **2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011, s.26.

⁴⁴²Onur Öymen, **Türkiye'nin Gücü 21.yüzyılda Türkiye, Avrupa ve Dünya**, 4.Basım, 2003, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.201.

ticaretten sağlayacağı yararın büyüyeceği açıkça görülebilir ve ithal fiyatlarında bir düşüşde ortaya çıkarsa, avantaj dahada büyüebilir.⁴⁴³ Bunların tersi ülkenin zarara uğraması sonucunu doğurabilir. Dış ticaretten kaynaklanan avantaj ya da dezavantajın ölçüsü olarak dış ticaret haddi ya da reel değişim oranlarına bakılabilir.

6.7 Türkiye'nin Dış Ticaret Hadlerinde Yaşanan Değişimlerin Nedenleri

İktisat teorisi çerçevesinde, makroekonomik değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkileri sayesinde bir makroekonomik değişkende meydana gelecek değişimin ilişkili olduğu diğer değişkenlerdede yaratacağı zincirleme etki ülke ekonomisinde oluşacak ekonomik krizler,⁴⁴⁴ ödemeler bilançosu açıkları ve ulusal refah kaybı açısından önem taşımaktadır. Milli gelir, işsizlik, enflasyon, faiz oranları, cari işlemler açığı ve döviz kuru gibi makroekonomik değişkenler ile bağlantısı olan ihracat ve ithalatın olumsuz seyir izlemesi, diğer değişkenleride etkileyerek ülke ekonomisinde olumsuzlukların yaşanmasına neden olabilirler.

Dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi, ülkenin dış dünyaya fiyatlar yoluyla gelir transfer etmesi, üretim düzeyi aynı kalsada bundan sağladığı cari fiyatlarla gelirin düşmesi, fakirleşmenin ortaya çıkacağına işaret edebilir. Türkiye, 1929 Bunalımının getirdiği etkiyi azaltabilmek için planlı ekonomi yolunu seçmiştir. Ancak bu politikanın ihracat gelirlerini azaltmasıyla açıkların dahada büyümesine neden olduğu görülmüştür.⁴⁴⁵ 1970'lerin iç talebe dönük ve dış ticarete ithal ikameci yapısı, aşırı değerli döviz kuru ve koruma rantlarından sağlanan bir sermaye birikimine dayanırken, 1980'lerin dışa açılma modeli, ihracat teşviklerinin olanak sağladığı rantlardan ve emeğin ücret maliyetlerinin düşürülmesinden kaynaklanan iktisadi faaliyetlerle ilgilidir.⁴⁴⁶

Türkiye Ekonomisi, Ocak 1980'de uygulamaya geçirdiği istikrar programı ile dışa açık bir ekonomi politikası ve yapısal dönüşümleri sağlama çabasına girmiş; bu kapsamda ihracatın geliştirilmesi, fiyatların piyasa koşullarında belirlenmesi ve

⁴⁴³Ergül Han, **İktisada Giriş 2**, 2.Baskı, Eskişehir: AÖF Yayını, 1995, s.151.

⁴⁴⁴Polat ve Ersungur, s.84.

⁴⁴⁵Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, ss.36-38.

⁴⁴⁶Eriñç Yeldan, **Küreselleşme sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 1.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.54-55.

özelleştirme temeline dayalı yapısal dönüşüm ile enflasyonla mücadele programı bir bütün olarak uygulanmaya ve bu dönemlerde ihracatın teşvik edilmesi için parasal destekler ile ihraç edilen ürün fiyatlarının düşürülebilmesi amacıyla işgücü maliyetleri kısıtlanmaya çalışılmıştır. İhracata yönelik büyüme stratejilerinin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte uluslararası rekabete açılan ulusal sermaye, rekabet avantajı yaratabilmek ve yeni teknolojilere uyum sağlayabilmek için dış ticaretin önündeki engeller kaldırılmaya ve verilen teşvikler artırılmaya çalışılmıştır.

1980 sonrasında Türkiye Ekonomisinin birikim ve bölüşüm yönlü makroekonomik uyum mekanizmalarında devletin iktisadi politika tercihlerinin karşılaştırılması ve yapılan faaliyetler ile dış ticaret hadleri üzerinde bir takım sonuçlar meydana gelmiştir. Uluslararası İktisat literatüründe önemli bir yere sahip olan dış ticaret hadlerinin Türkiye'nin 1980'den sonra ihracata yönelik büyüme ve rekabetçi politikalara ağırlık vermesi dış ticaret hadlerinin ülkelerin ticaret kazançlarını ve rekabet güçlerini yansıtmaları dolayısıyla gelişmekte olan ülkeler ve dış ticaret açığı veren Türkiye için büyük önem arz ettiği belirtilebilir.⁴⁴⁷

Gelişmekte olan ülke özelliği olarak iç tasarrufların büyümeyi yeterince desteklememesi, hızla büyüme performansı beklenen ekonominin dış kaynak ve fonlara yönelmesi ve yavaş yavaş durgunluk sürecine giren ekonominin 1983 yılından sonra yakaladığı büyüme dinamizmini devam ettirebilmesi amaçlarıyla 1989 yılında yapısal uyum politikalarında bir değişikliğe gidilerek finansal serbestlik kararı alınmıştır.⁴⁴⁸ Ancak alınan finansal serbestleşme kararı bir takım sorunların ortaya çıkmasına ve politikaların değerlendirilip ülke ekonomisinin iyileştirilmesi çabalarına girilmesine neden olmuştur. Bu karar sonrasında yüksek reel faizin etkisiyle Türkiye Ekonomisi'ne bol miktarda kısa vadeli döviz akışı (sıcak para) gerçekleşmiş, bu ise ulusal paranın değer kazanmasına ve ithal mallarının ucuzlamasına yol açmıştır. Türkiye Ekonomisi'nin üretimdeki rekabet gücünün verimlilik ve teknolojik gelişme gibi yapısal faktörlere bağlı olmaması ile birlikte, sıcak para girişinin bir sonucu olan döviz fiyatının gerilemesi ve ithal mallarının ucuzlamasıyla üretimdeki fiyat avantajında kaybolmasının uluslararası rekabet gücünün zayıflamasına neden olduğu görülmüştür.

⁴⁴⁷Küçükaksoy ve Çifçi, s.104.

⁴⁴⁸Çak, ss.41-42.

Bu dönemde, faiz oranlarının enflasyonun üzerinde seyir etmesi nedeniyle bankalar özel kesim yatırımlarını değil, daha çok yüksek miktarlardaki kamu yatırım ve tüketim harcamaları nedeniyle artan bütçe açıklarını fonlamayı tercih etmişlerdir. Bu etkenlerin sonuçlarının Türkiye Ekonomisi'nin yapısının bozulmasına neden olduğu belirtilebilir. Bozulan dış ticaret hadleri ile ödemeler bilançosu negatif seyir izlemiştir.

Türkiye ekonomisinde her kriz sürecine paralel olarak sermaye hareketlerinde yüksek hacimli dalgalanmaların yaşandığı görülmektedir. Bu durum krizlerde sermaye hareketlerinin tetikleyici rolüne dikkat çekmekte ve Türkiye'ye yönelik sermaye akımlarının niteliklerinin sorgulanmasına neden olmaktadır.⁴⁴⁹

6.7.1 Türkiye’de İhracatı Etkileyen Nedenler

Türkiye için, ihracat ekonominin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. İhracat; enerji, yatırım malları ve ara malları gibi önemli ithalatın finansmanını sağlamak için gerekli olan kıt döviz kaynaklarını elde ederek, bir ülkenin büyüme sürecinde önemli rol oynamaktadır.⁴⁵⁰ Bu açıdan yaklaşıldığında ihracatın Türkiye ekonomisi için döviz gelirleri ve iç üretimin rasyonelleşmenin sağlanmasında ayrıca dış açıklar sorununun çözümünde etkili bir faktör olduğu belirtilebilir.⁴⁵¹

Döviz gelirlerini arttırmaktan amaç ihracatın gerekli ithalatın yapılmasını sağlayacak döviz miktarının teminidir. Bunun yanı sıra ihracat, üretimle ilgili olduğundan, kaynakların rasyonel kullanılması açısından da büyük önem taşımaktadır. Ayrıca ihracat, bir ülkenin uluslararası piyasalarda tanınmasını, etkinlik ve söz sahibi olma gücünü elde etmesini ve ticari faaliyetlerin sıkılaştırılması ile dünya üretim hacminin genişlemesine imkan tanımaktadır.⁴⁵² Türkiye’nin ihracatını artırmasının güçlü bir üretim politikası seçmesine ve diğer ülkelerle yapacağı ekonomik girişimlere bağlı olduğu belirtilebilir. Pazarlama, örgütleme, ulaştırma gibi konulardaki aksaklıkların ve bürokratik engellerin giderilmesi Türkiye’nin dış pazarlara açılmasında önem teşkil etmektedir.

⁴⁴⁹Özcan Karahan ve Evren İpek, ‘‘Türkiye’ye Yönelik Yabancı Sermaye Akımlarının Hacim ve Kompozisyonundaki Gelişmeler’’, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Sayı.21 (2013), s.313.

⁴⁵⁰Şimşek ve Kadılar, s.144.

⁴⁵¹İlkin, ss.41-42.

⁴⁵²Örs, s.19.

1980 sonrasında Türkiye’de, ‘‘İhracata Dayalı Büyüme Strateji ‘‘ bazlı bir büyüme modeline geçilmiştir. Söz konusu stratejide ihracat, büyüme ve kalkınmanın önemli unsurlarından birisi olarak görülmektedir. İhracata yönelik üretimini çeşitlendirerek, ihracatını artırma yolunu seçen Türkiye, üretim mali talebini artırmaya çalışmıştır. Ülkelerin ekonomilerini dışa açmaları, firmaların teknoloji içeren üretim mallarına ve yeni teknolojilere ulaşımının kolaylaşması, üretimlerinde verimlilik artışını sağlayarak maliyet avantajı yaratmıştır.⁴⁵³ Bir ülkenin ihracatının, ülke ve mal çeşitliliğinin olması, katma değeri yüksek, rekabet gücü olan, ileri teknoloji, talebin fiyat esnekliği düşük, talebin gelir esnekliği ise yüksek mallardan oluşması ihracatının sürekliliği açısından önemlidir.⁴⁵⁴ İhracata dayalı büyüme modeline göre ihracat verimliliği arttırmaktadır. İhracat genişlemesi faktör verimliliğini yükseltmekte, teknolojik yeniliklerin uyumlaştırılması ve kaynakların daha etkin kullanımını sağlamaktadır.⁴⁵⁵ Bu arada döviz kurlarının yükseltilmesinin ihracata verilen vergi iadeleri, kredi kolaylıkları, vergi istisnaları vb. tedbirlerin ihracat üzerinde olumlu etkiler yaptığı görülmüştür. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ihracatını etkileyen bir diğer faktörde ticaret hadleridir. Avantajlı ticaret hadleri, ihracat büyüme oranlarını artırabilir. Buna karşın olumsuz ticaret hadleri ise, düşük büyüme oranlarıyla ilişkilidir. Bir ülkenin ihracatının belirleyicilerinden en önemlisi olarak GSYİH’sı gösterilebilir.⁴⁵⁶

Türkiye ekonomisinin genel olarak üretim gücünün teknolojik gelişmeye dayanmaması ve üretim düzeyi, döviz kuru, vergi iadeleri, iç ve dış fiyat düzeyleri, dış talep koşulları, yerli arzın fiyatlara duyarlılığı gibi konuların ihracat üzerindeki etkileri aşamasında gereken politikaların uygunluğunun belirlenerek ihracat (dışsatım) değerlerinin artırılması ve bunun neticesinde ithalatı(dışalım) karşılama oranının

⁴⁵³ Mustafa Akal, ‘‘Üretim Malları İthalatı Fiyatı ve Gelir Esneklikleri Tahmini: Türkiye Örneği’’,**Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı.15 , (2008) , s.1.

⁴⁵⁴ Recep Düzgün ve H. Mehmet Taşçı, ‘‘Türk İşletmelerinin İhracat Performansını Belirleyen Faktörler: İSO-500 Üzerine Bir Uygulama’’, Sami Taban (Ed.), **Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.9, Sayı.3 (Aralık 2014), s.19.

⁴⁵⁵ Harun Uçak ve İbrahim Aksoy , ‘‘Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi’’, **Ege Akademik Bakış**, Cilt.11, Sayı.4 (Ekim 2011), s.641.

⁴⁵⁶ Düzgün ve Taşçı, s.11.

yükseltileceği konusunun dikkate alınmasının ekonominin geleceği ve üretim gücü adına büyük önem taşıdığı belirtilebilir.⁴⁵⁷

6.7.2 Dış Ticaret Hadleri ve İhracatın Satın Alma Gücü

Bir ülkenin ihracatının değerindeki değişikliklerin ithalat fiyat endeksindeki değişikliklerle birlikte değerlendirilmesi, ülkenin toplam ihracat geliriyle sağlayabileceği ithalat hacminin bulunmasına imkan tanımaktadır. İhracatın satın alma gücünü ya da ithal kapasitesini gösteren bu endeks gelir ticaret hadleri olarak adlandırılmaktadır. Buna göre ülkenin ihracatını özendirmekle ulaşmak istediği asıl amacın sadece ihracat hacmini arttırmak olmadığı aynı zamanda ihracatın satın alma gücünde yükseltmek olduğu belirtilebilir. Böylece, ülke elde ettiği ihracat geliriyle daha fazla ithalatta bulunabilir. Net ticaret hadlerinin ihracat miktarının tersine bir gelişme gösterdiği durumda, ihracat ve ithalat birim değer endekslerinin karşılaştırılması gerçek durumu yansıtmayabilir. Dolayısıyla, net ticaret hadleri yerine, ihracatın satın alma gücünü gösteren gelir ticaret hadlerinin kullanılması, dış ticaret ile iktisadi kalkınma arasındaki etkileşimin anlaşılması açısından daha yararlı olabilir. Buna karşılık, net ticaret hadlerinin gerçek gelişmeyi yansıttığı bazı durumlarda, gelir ticaret hadleri yanıltıcı olabilir. Örneğin ihraç fiyatlarında belli bir oranda yükselme, ihraç miktarında aynı oranda bir düşmeye neden olmuşsa, aslında durum eskiye göre daha iyi olabilir. Çünkü aynı miktar ithalat, daha az mal ihraç edilerek sağlanabilir. Bu durum, birim ihracatın satın alma gücünün yükseldiğini göstermektedir.⁴⁵⁸

Ülkenin uluslararası pazarlardaki konumunda meydana gelen bir iyileşme, net ticaret hadleri tarafından yansıtıldığı halde, ihracatın fiyat esnekliğinin bire eşit olması nedeniyle, gelir ticaret hadleri bu iyileşmeyi göstermemektedir. Bazı durumlarda net ticaret hadleri bozulurken, gelir ticaret hadleri hiçbir değişme göstermeyebilir. Bazende net ticaret hadleri bozulurken, gelir ticaret hadlerinin, yani toplam ihracatın satın alma gücünün iyileştiği görülebilir. Bu durumun nedeni olarak ihracat hacim endeksinin, net ticaret hadlerindeki bozulmanın olumsuz etkilerinin de aşan bir yükselme göstermesinden kaynaklanmış olduğu gösterilebilir. Ticaret hadlerindeki bozulma eğer fazla ise dışarıya

⁴⁵⁷Kuyucuklu, s.347.

⁴⁵⁸Han ve Kayan, ss.156-157.

aktarılan gelirler büyümenin getirmiş olduğu gelir artışından bile büyük olma sonucunu doğurabilirler.⁴⁵⁹

6.7.3 1982 Sonrası Türkiye'nin İhracatındaki Değişimler

Dünya ekonomisi, 1950 sonrasında hızlı bir küreselleşme sürecine girmiş ve ülkelerin ticaretlerini artırıp sınırlarını kaldırmasıyla yakınlaşma sağlanılmıştır. Bu durum ülkelerin dış ticaretine yansımış ve aralarındaki ihracatı artırmıştır. Türkiye ise 24 Ocak 1980'de aldığı ekonomik kararlarla, daha önce uyguladığı içe dönük ithal ikameci politikalardan, dış rekabete açılan ihracata yönelik politikalara geçerek, dünyadaki gelişmelere uyum sağlamaya çalışmıştır. 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı Kanun, 1995'teki Dünya Ticaret Örgütü üyeliği ve 1996'da imzalanan Gümrük Birliği'nin bu süreci hızlandırdığı ve sözkonusu dış açılma politikaları ile gerek ihracatın gerekse ithalat önemli ölçüde arttığı görülmüştür.⁴⁶⁰

Türkiye ekonomisinin 1954-1980 döneminde karşılaştığı en önemli sorunlarından birisinin döviz ihtiyacının sağlanmasında ortaya çıkan güçlükler olduğu belirtilebilir. Kalkınma planlarının öngördüğü yatırımların yapılabilmesi büyük ölçüde bu döviz sorunun çözümüne bağlı kalmıştır. Uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası uzun dönemde Türkiye ekonomisini daha az ithalata ihtiyaç duyacak bir yapıya kavuşturmayı amaçlamıştır. Ancak, sermaye malları ve ara malları ihtiyaçları yönünden Türkiye ekonomisinin döviz ihtiyacının azalma yerine arttığı görülmüştür. Bu gelişmelerin yanı sıra, 1973'de dört kat 1979'da iki kat artan petrol fiyatları Türkiye ekonomisini döviz darboğazına girmesine neden olmuştur. Bu nedenle, 24 Ocak 1980 kararlarının kısa dönemli istikrar politikaları ötesinde orta ve uzun dönemli dönüşümlere yönelik olduğu belirtilebilir. Orta ve uzun dönemde Türkiye'nin ithal ikamesine dayalı sanayileşme modelini terk etmesiyle, uluslararası rekabete açık, dışa dönük bir sanayileşme modeli amaçlanılmıştır. Diğer bir ifadeyle 24 Ocak kararları ile Türkiye'de pazar piyasa mekanizmasının bir ölçüde işletilmesi amaçlanmış ve gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁶¹ Bu dönüşüm süreci içinde en önemli rol ihracata

⁴⁵⁹Nejat Erk, Sanlı Ateş ve Tuba Direkçi , “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye Dış Ticaretine Yoksullaştıran Büyüme Hipotezi Çerçevesinde Bakış: Zaman Serisi Analizi”,**Uluslararası ODTÜ Ekonomi Kongresi III**, Ankara, 8-11 Eylül 1999, s.5.

⁴⁶⁰Düzgün ve Taşçı, s.9.

⁴⁶¹Latif Çakıcı, **Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor?**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992, s.53.

yüklenilmiştir.⁴⁶² Böylece, Türkiye 1980’li yıllarından itibaren dış ticaret politikasını önemli oranlarda serbestleştirmiş ve ihracata daha çok önem vermiştir. Ekonominin dışa açılmasını teşvik edecek bir kur seviyesine ulaşılmasının amaçlandığı bu dönemde Türkiye ekonomisi’nde belirlenecek kur oranlarını önemli bir fonksiyona sahip olmuştur. Ayrıca, 1980 öncesinde negatif faiz nedeniyle paradan kaçışın enflasyonu körükleyen bir talep artışı yarattığı görülmüştür. Uygulanan faiz politikası ile tasarruflara enflasyonun üzerinde faiz ödenerek paradan kaçış engellenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde oluşan kaynaklar sanayi sektörüne ve dış ticaretin desteklenmesine yönlendirilmiştir.

İhracatın Türkiye ekonomisi’ndeki yerini belirleyebilmek için bazı göstergelere ihtiyaç vardır. Bunlar arasında döviz gelirleri, fert başına ihracat, GSYİH içindeki pay, ihracatın ithalatı karşılama oranı, dış ticaret hacmi içindeki yeri, işçi dövizlerinin ihracatı karşılması ile ihracatın özel ve kamu sektörü içindeki payları gösterilebilir.⁴⁶³ Türkiye’de ihracata ilişkin mevzuatı hazırlamaya, ihracatın her aşamasında gözetim ve denetim ve yönlendirilmesine ilişkin her türlü önlemi almaya, ihracatla ilgili işlemleri her aşamada izlemeye ve düzenlemeler yapmaya, ihracatta kısıtlama ve yasaklama getirmeye, ihracat politikalarında bir bütünlük sağlanması için ilgili kurum ve kuruluşların ihracata yönelik faaliyet ve kaynaklarını koordine etmeye ‘‘ Dış Ticaret Müsteşarlığı⁴⁶⁴,’’ yetkili kılınmıştır.⁴⁶⁵

6.7.4 Türkiye’de İthalatı Etkileyen Nedenler

Türkiye’de ithalatın ne gibi etmenlere bağlı olduğunu 1980 öncesi ve sonrası dönemlerle incelemek gerekmektedir. 1980 öncesinde ithalatın ne gibi sebeplerle dayandığına dair sistematik araştırmalar bulunmamaktadır. Genellikle paylaşılan görüş; mallar her ne şekilde olursa olsun ithal edilmeli ve döviz fiyatlarının artırılmasının ithalatının azalmasını fazla etkilemeyeceği şeklindedir. Bu dönemde ithalatın ülke için zorunlu mallar ile ülkenin dış ticaret politikasına bağlı bulunduğu belirtilebilir.

⁴⁶²Parasız, *Türkiye Ekonomisi: 1923’den Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*, s.238.

⁴⁶³Koray Başol, *Türkiye Ekonomisi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Yayınları, 1983, s.291.

⁴⁶⁴Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, İhracat Yönetmeliği 06.06.2006 Tarihli 26190 Sayılı Resmi Gazetesi, <http://www.ekonomi.gov.tr/> (02.08.2015).

⁴⁶⁵Kahraman Arslan, *Dış Ticaret İşlemleri*, 1.Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık, 2014, ss.20-21.

1980 sonrasında ülkenin döviz imkanları artınca ithalatın bağlı bulunduğu nedenleri ekonomik boyutlarıyla değerlendirmek gerekmektedir. İthalatı belirleyen daha doğrusu ithalat talebini belirleyen etmenleri aşağıdaki bilgiler doğrultusunda belirlemek mümkün olabilir:⁴⁶⁶

- Ulusal gelir,
- Gelir dağılımı,
- İçte ve dışta üretilen malların fiyat farkı (kalite önemlidir),
- Üretimin ithal gereği,
- Döviz mevcudu.

İthalat, dış ticaret sorununun çözülmesinde üzerinde durulması önemle gereken bir konudur. Dış ticareti arttırmak (dış ticaret bir seviyeye gelinceye kadar) ülke refahının artması yönünde etkilidir.⁴⁶⁷ Dış ticaretin bulunması gereken seviyeden daha aşağı seviyede olması Türkiye'nin refahını azaltan bir etken olarak görülebilir. Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı gelişmekte olan ülkelerde ithal girdi kullanımının her geçen gün artmasının temel nedenlerinden birisi, dünya genelinde enerji fiyatlarında meydana gelen gelişmelerin Asya-Pasifik Bölgesi'nin hızla dünya genelinde bir üretim üssü haline gelerek rekabetçi bir avantaj elde etmesinden kaynaklanmış olduğu söylenebilir.⁴⁶⁸

Gelişmekte olan ülkelerde üretimin ithalata bağımlı ve ithalatın ara maldan çok mamul mallara yönelik olması, cari açığı artırmakla birlikte, istihdam olanaklarının azalması gibi olumsuzluklar makroekonomik sorunlara neden olmaktadır.⁴⁶⁹

6.7.5 1982 Sonrası Türkiye'nin İthalatındaki Değişimler

Türkiye ekonomisi açısından ithalat önemli bir kalemdir. Bu durum Cumhuriyet öncesinde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de böyle olmuştur.

⁴⁶⁶Zeyyat Hatiboğlu, **Gelişme ve Türkiye İktisadı**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1993, s.486.

⁴⁶⁷Hatiboğlu, *İktisat İlmi ve Türkiye İktisadı*, s.482.

⁴⁶⁸Erkan Tokucu ve Alpaslan Yüce'', Türkiye'nin İhracat Performansının 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi Ve İhracatın Artırılmasında Uluslararası Pazarlama İnovasyonunun Rolü'', **Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi**, Cilt.2, Sayı.1 (Haziran 2013), s.53.

⁴⁶⁹Ali Rıza Sandalcılar ve İlkay Noyan Yalman, ''Türkiye'de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri'', **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.7, Sayı.2 (Ekim 201), s.50.

Cumhuriyetin ilk yıllarından yani 1929'lara kadar ithalata uygulanacak hükümler Lozan Anlaşmasıyla kabul edilen 1916'ların düşük tarifeleridir. Türkiye Cumhuriyeti gümrük bağımsızlığına yine Lozan Anlaşması hükümlerine göre 1929'da kavuşmuştur.

İthalat yapısında zamanla önemli değişikliklerin olduğu söylenebilir. İlk zamanlarda tüketim malları ithalatı önemli iken bu malların yerini ilerleyen zamanlarda diğer mallar almıştır. İthalat malları günümüzde yatırım ve ara malları, ilkel maddeler ve tüketim malları olarak gruplandırılmaktadır.⁴⁷⁰ İthalat hacmindeki artış hızını, spekülasyon yatırımlarla, özellikle yatırımlardaki israfı önlemek ve yatırımların dış ödemeler etkilerini daha iyi hesaba katan bir planlama ve yönlendirme ile dışa bağımlılığın ve etkin bir üretim gücünün sağlanmasıyla azaltılması gerekmektedir.⁴⁷¹ İthalatın çok büyük bir yüzdesini teşkil eden yatırım malları ve özellikle hammaddelerin dışarıdaki fiyatlarında meydana gelen artışlar aleyhe bir durum yaratabilirler.⁴⁷²

Dış ticareti milli ekonomilerinde önemli yer tutan ülkeler belirli bir dış ticaret seviyesini muhafaza etmek zorundadırlar. Belirli bir dış ticaret seviyesini muhafaza etmek için ise ekonominin belirli bir disiplin içinde bulunması ve güçlü ekonomi politikaları uygulaması gerekmektedir. Örneğin, fiyatlar çok yükselecek olursa ihracat zorlaşabilir. Eğer ihracat ülke için büyük önemdeyse fiyatları artıracak politikalardan kaçınılması ve bu fiyat politikası bakımından bir disiplinin olması gereklidir.⁴⁷³ Bir ülkenin dış ödemeler bilançosu açık veya fazla verdiği zaman milli gelirden bu nedenle yaşanan düşme ya da yükselmenin ithalat giderlerinde meydana getireceği artma veya azalma oranı dengenin sağlanmasında etkili olmaktadır.

İthalata ilişkin mevzuatı hazırlamaya, ithalatla ilgili her türlü düzenlemeleri ve gerekli önlemlerin alınmasına, ülke malları fiyatlarının gerektiğinde kontrolünü yapmaya veya yaptırmaya “ Dış Ticaret Müsteşarlığı⁴⁷⁴” yetkili kılınmıştır.

⁴⁷⁰ Kuyucuklu, ss.356-358.

⁴⁷¹ Mükerrrem Hiç, **Bozulan Ekonomi Nasıl Düzeltilir**, İstanbul: Menteş Kitabevi, 1989, s.177.

⁴⁷² Agah Oktay Güner, **İsraf Ekonomisi**, 5.Baskı, İstanbul: Damla Yayınevi, 1978, s.59.

⁴⁷³ Hatiboğlu, *İktisat İlmi ve Türkiye İktisadi*, s.484.

⁴⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, İthalat Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik 12/4/2007 Tarih ve 26491 sayılı Resmi Gazete, <http://www.ekonomi.gov.tr/> (02.08.2015).

7. 1980 SONRASI (1982:01-2015:02 DÖNEMİ) TÜRKİYE’DEKİ DİŞ TİCARET HADLERİ DEĞİŞİMİNİN TİCARET DENGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

7.1 Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, 1982:01-2015:02 dönemleri arası Türkiye’nin dış ticaret hadlerinin, ödemeler dengesinin önemli bir ögesi olan ticaret dengesi ile arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Sadece dış ticaret bilançosunun ele alınmasındaki neden, sözkonusu ticaret hadlerinin hesaplanmasında ödemeler dengesinin diğer kalemlerinin kullanılmamasındandır.

Türkiye’nin 1982:01-2015:02 dönemine ait TÜİK’den alınan aylık veriler kullanılarak dış ticaret yapısını açıklayıcı değişkenlerdeki değişimin, net değişim ticaret hadleri, gayrisafi (brüt) değişim ticaret hadleri ile gelir ticaret hadleri üzerindeki etkileri yorumlanılmaya çalışılmıştır.

Bir ülkenin ticaret bilançosundaki denge veya dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtmaktadır. Birçok ekonomik değişken ticaret bilançosu ile ilişki içerisindedir. Örneğin, milli gelir, kalkınma hızı, döviz kurları, devalüasyon, enflasyon oranı, gelir dağılımı, istihdam, dış borçlar, ihracat ve ithalat talep esneklikleri ve dış ticaret hadleri gibi. Bu nedenle ticaret bilançosu, bir ülkenin ekonomik ve mali itibarının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çalışmada ticaret bilançosu üzerinde etkisi olan dış ticaret hadleri kullanılmıştır. Küreselleşmenin hız kazandığı ve ülkelerin giderek birbirine bağımlılıklarının artması ile gelişen dış ticaretin, ülkelere sağladığı yarar ve kayıpların ölçülmesinde dış ticaret hadleri bir analiz aracı olarak kullanılmaktadır. Uluslararası iktisat literatüründe, dış ticaret hadleri kavramı önemli bir yere sahiptir. Bu kavram özellikle 1980’den sonra ihracata yönelik büyüme stratejisini seçen Türkiye için daha önemli hale gelmiştir. Çalışmada dış ticaret hadleri kavramları arasında seçilen hadlerin sadece birinin değerlendirilmesiyle dış ticaretin yorumlanmasının ve buna yönelik politika belirlenmesinin yanıltıcı sonuçlar doğurabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

7.2 Araştırmanın Önemi

Dış ticaret hadleri kavramı, küresel rekabetin hız kazandığı günümüzde ülkelerin ekonomik faaliyetleri sonucunda elde ettiği kazanç ve kayıpların ne olduğunun tespiti ayrıca ekonomik yapı değişiklikleri gibi konulara ilişkin değerlendirilmelerde analiz aracı olarak kullanılmaktadır. Dış ticaretin geliştirilmesi ile rekabet gücünde sağlanan artış, ülkenin ekonomik yapısını olumlu yönde etkilemektedir. Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin bazı yıllarda olumsuz seyir izlediği bazen de iyileşmeler yaşadığı görülmüştür. Uygulanan politikalar, ihraç ürünlerinin fiyat ve gelir esneklikleri, ihracatının ara mallara dayanıyor olması gibi konular, dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine değişimler göstermesinin nedenleri arasında gösterilebilir.

7.3 Araştırmanın Kapsamı

Araştırmada anket çalışması gibi bir çalışma yapılmadan hazır veri seti kullanılmıştır. Bu veri setinde (1982:01-2015:02) ithalat, ihracat miktarları ve birim değer endeksleri, net değişim ticaret hadleri, gelir ticaret hadleri ve gayrisafi (brüt) değişim ticaret hadleri gibi veriler mevcuttur.

Ticaret hadleri sınıflandırmasına bağlı kalarak fiyat, miktar, gelir ve verimlilik açısından ticaret hadleri kavramlarını incelemek mümkündür. Ancak verimlilik ile ilgili hesaplama zorluğu nedeniyle genelde analiz yapılmamaktadır. Çalışmanın ilk bölümlerinde bu konularla ilgili teorik bilgiler detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Genel anlamda dış ticaret hadleri, bir ülkenin sattığı ve satın aldığı malların fiyatlarındaki değişimler nedeniyle dış ticaretten kazançlı ya da zararlı çıktığını gösteren bir kavramdır. Ticaret hadleri kavramları birçok hesaplama tekniğinden oluşmaktadır. Analizlerde sadece birim değer endekslerinin kullanılması yanıltıcı sonuçlara neden olacağından miktar endeksleri de kullanılmıştır.

7.4 Araştırmanın Sorunsalı

Dış ticaret hadlerindeki değişimlerin yıllara göre incelenmesi ve değişimlerin yaşandığı yıllar ile değişimlere sebep olan etmenlerin neler olduğunun belirlenmesi, araştırmanın problemleri arasında yer almaktadır.

Araştırmanın problem cümlesi; 1982:01-2015:02 arası, Türkiye'nin dış ticaret hadlerindeki değişimlerin dış ticaret dengesi üzerinde etkisinin olup olmadığıdır. Ayrıca tek bir dış ticaret haddinin Türkiye'nin ticaret politikası uygulamalarında yeterli ve kesin bir ölçüt olarak değerlendirilmesinin sınanmasıdır.

Araştırmanın alt problemleri şu şekilde sıralanabilir;

-1982:01-2015:02 yılları arasında ihraç malları birim değer endeksi ile ithal malları birim değer endeksi arasındaki oransal değişimin dış ticaret üzerindeki etkileri nelerdir?

-1982:01-2015:02 yılları arasında ithal malları miktar endeksi ile ihraç malları miktar endeksi arasındaki oransal değişimin dış ticaret üzerindeki etkileri nelerdir?

-1982:01-2015:02 yılları arasında net dış ticaret haddi endeksi ile ihraç malları miktar endeksi arasındaki oransal değişimin dış ticaret üzerindeki etkileri nelerdir?

-1982:01-2015:02 yılları arasında dış ticaret hadleri değişimleri Türkiye'nin gelir etkisini hangi yönde etkilemiştir?

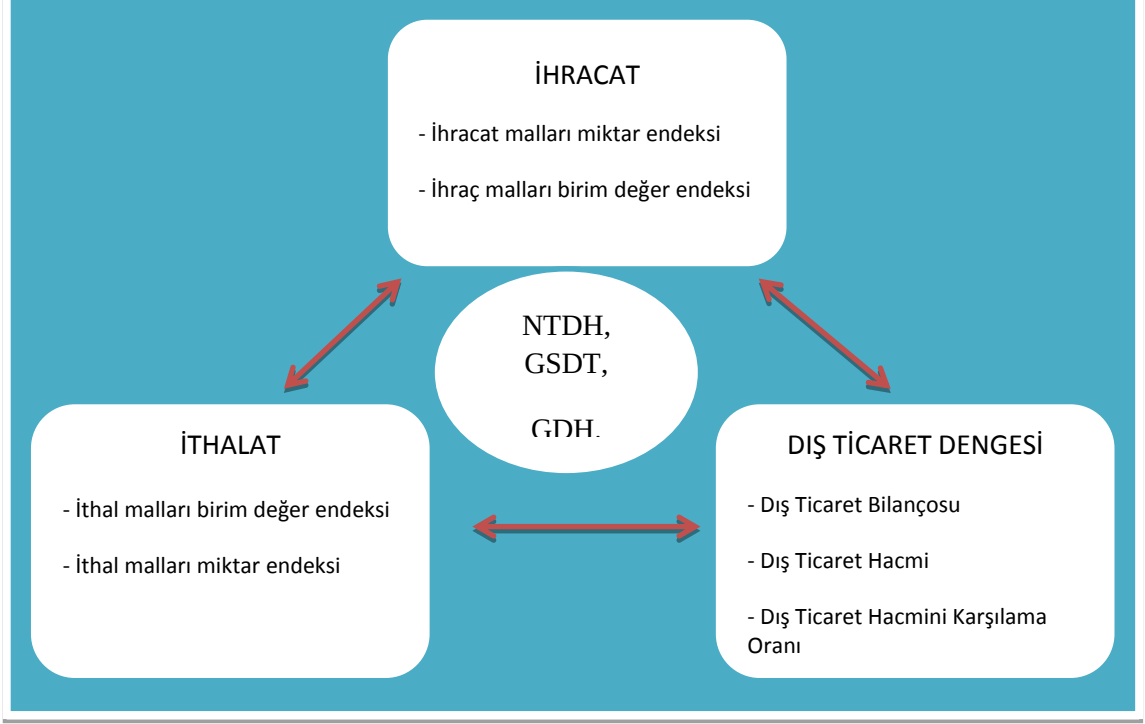
7.5 Araştırmanın Evreni, Örneklemi

Araştırmanın alanı ve örneklem büyüklüğü, 1982-2015 yılları arasında Türkiye'de yapılan ithalat ve ihracatla ilgili dış ticaret birim değer endeksleri ile miktar endeksleri, dış ticaret bilançosu ve dış ticaret hadleri konusuyla sınırlıdır. 1980 öncesi verilerin güvenilirliğinin yetersiz olması ve bazı verilerin bulunmaması nedeniyle araştırma 1982 yılıyla başlatılmıştır.

7.6 Araştırmanın Modeli

Araştırmada, problem cümlesi, bu problemle ilgili durumlar, bağımlı-bağımsız değişkenler ve değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Bu şekliyle araştırmanın modeli, belirli değişkenler ve değişkenler arasındaki ilişkilerin ifade edilmeye çalışıldığı “tanımlayıcı araştırma” modeline uymaktadır. Tanımlayıcı araştırmalar, bilinen bir durum ya da olayla ilgili çeşitli değişkenlerin özelliklerini ortaya koyma amacı

taşımaktadır. Araştırmanın kavramsal çerçevesi doğrultusunda belirlenen çalışmanın modeli Şekil 5’deki gibidir

Şekil 5: Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

Kaynak: Şekil tarafımdan hazırlanılmıştır.

7.7 Araştırmanın Varsayımları

- Çalışmada uygulanan yöntemin, bilimsel yöntem ilkelerine uygun olduğu varsayılmıştır.
- Araştırmada elde edilen veri setinin yapılacak olan analizler için uygun oldukları varsayılmıştır.
- Çalışmanın bilimsel yönüme uygun olarak, objektif ve güvenilir bir şekilde hazırlandığı varsayılmıştır.
- İkincil kaynak taramalarının ve veri setinin çalışmanın amacını gerçekleştirmek için yeterli olacağı varsayılmıştır.
- Bulunan veri setinin tüm Türkiye'deki ithalat ve ihracatı yansıttığı varsayılmıştır.

➤ Ceteris paribus varsayımı altında küresel ekonomik gelişmeler kapsam dışında tutulmuştur.

7.8 Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma kapsamında ele alınan değişkenlere ilişkin geliştirilen araştırma hipotezleri aşağıdaki gibidir:

	HİPOTEZLER
1	H ₀ : 1982: 01-2015:02 yılları arasında ihraç malları birim değer endeksi ile ithal malları birim değer endeksi arasında istatistiksel olarak fark yoktur. (Net Değişim Ticaret Haddi Analizi) H ₁ : 1982:01-2015:02 yılları arasında ihraç malları birim değer endeksi ile ithal malları birim değere endeksi arasında istatistiksel olarak fark vardır. (Net Değişim Ticaret Haddi Analizi)
2	H ₀ : 1982:01-2015:02 yılları arasında ithal malları miktar endeksi ile ihraç malları miktar endeksi arasında istatistiksel olarak fark yoktur. (Gayri Safi Değişim Ticaret Haddi Analizi) H ₂ : 1982:01-2015:02 yılları arasında ithal malları miktar endeksi ile ihraç malları miktar endeksi arasında istatistiksel olarak fark vardır. (Gayri Safi Değişim Ticaret Haddi Analizi)
3	H ₀ : 1982:01-2015:02 yılları arasında net dış ticaret haddi endeksi ile ihraç malları miktar endeksi arasında istatistiksel olarak fark yoktur. (Gelir Ticaret Haddi Analizi) H ₃ : 1982:01-2015:02 yılları arasında net dış ticaret haddi endeksi ile ihraç malları miktar endeksi arasında istatistiksel olarak fark vardır. (Gelir Ticaret Haddi Analizi)

7.9 Araştırmanın Analizi

Çalışma ekonomik bir çalışma olduğundan hesaplamalar belirli bir kesim dikkate alınarak değil tüm Türkiye'nin yıllara göre gelir ve giderleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Bu veriler kullanılarak zamana bağlı değişimler ve bu değişimlere sebep olan etmenler incelenmiştir. Araştırmalar yapılırken “Zaman Serisi Analizinden” yararlanılmıştır. Zaman serisi analizi sonucunda çıkacak olan grafiklerden

yararlanılarak yorum yapılmış, ayrıca bulgular ve konu ile ilgili muhtemel önerilerin neler olacağı araştırılmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında amprik yöntem tercih edildiğinden soruları cevaplandırmak veya varsayımları sınamak için gerekli veriler hazır veri seti olarak elde edilmiştir. Toplanan veriler, Eviews programında istatistiksel analizler uygulanarak irdelenmiştir.

7.10 Kullanılan Yöntem

1982:01-2015:02 arası Türkiye'de yaşanan değişmelerin dış ticaret hadlerine etkisini araştırırken zaman serisi analizinden yararlanılmıştır. 1982 yılından başlayarak 2015 yılına kadar aylık veriler kullanılmış ve Eviews programından yararlanılmıştır. Çalışma, grafik ve tablo ağırlıklıdır.

Çalışmada ilk yapılan araştırmalardan biri durağanlığın kontrol edilmesi ve birim kök testleridir. Birim kök testleri incelendikten sonra grafikler yorumlanmış ve testler uygulanarak VAR Modeli kurulmuştur. Ayrıca dış ticaret hadlerinin değerlendirilmesinde uzun dönem ilişkisinin var olup olmadığının tespiti için eşbütünleşme analizi kullanılmıştır. Çünkü iktisat teorisinin testi eşbütünleşme analizi aracılığıyla yapılmaktadır. Bunların yanı sıra dış ticaretin gelir etkisi üzerindeki durumu, Türkiye için geçerliliği kabul edilebilir olan Nicholson Yöntemi kullanılarak incelenmiştir.

7.10.1 Zaman Serileri Analizi

Zaman serileri, zaman değişkeniyle açıklanan, ilgilenilen bir değişkenin uygun gelen bir zaman değişkenine⁴⁷⁵ (saat, gün, hafta, ay, mevsim, yıl vb.) göre almış olduğu değerlerin ardı ardına sıralanmasıyla oluşturulan serilerdir. Örneğin; gelire göre harcamaları aylık, ithalat ve ihracat miktarları, dış ticaret açığı, cari açık, işsizlik oranları yıllık, hisse senedi fiyatları günlük, MB'nın yayınladığı para arzı haftalık, GSYİH ve tüketici harcamaları hem üç aylık hem de yıllık olarak açıklanmaktadır.⁴⁷⁶ Zaman serisi terimleri üzerinde bazı faktörlerin etkisi bulunmaktadır.

⁴⁷⁵Peter J. Brockwell ve Richard A. Davis, **Introduction to Time Series and Forecasting**, 2th Edition, Springer, 2002, ss.1-20.

⁴⁷⁶Ömer Yılmaz ve Nihat Işık(Ed.), **Ekonometri**, 1.Baskı, İstanbul: Elma Basım, 2013, s.394.

Bu faktörlerden birisi, mevsimsel dalgalanmalardır. Mevsimsel, aylık, günlük gibi verilere sahip seriler genellikle mevsimsel dalgalanmalara sahip olmaktadır.

Zaman serilerinde gözlenen bazen düzenli, bazen düzensiz seyreden periyodik veya periyodik olmayan dalgalanmalar, serilerin bugün ve gelecekte alacağı değerleri etkileyebilirler. Cari değeri değişen seriler, ekonominin bütünü içinde birlikte hareket ettikleri diğer serileri de etkileyeceğinden öncelikle zaman serilerinde yaşanan dalgalanmaların giderilmesi gerekmektedir.

7.10.2 Zaman Serilerinde Durağanlık ve Birim Kök Testleri

Zaman serilerinin kullanıldığı çalışmalarda, birbirleri ile ilişkileri araştırılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi önemlidir. Çünkü seriler durağan değilse istatistiksel olarak anlamlı olduğu düşünülen ilişki, sahte bir ilişki içerebilir. Zaman serisi analizlerinin temel amaçları istatistiksel ya da grafiksel metotlar uygulayarak verilerin özetlenmesi ve incelenmesi, veriyi açıklayacak uygun bir model oluşturulması ve serinin gelecekte alacağı değerlerin tahmin edilmesi ya da öngörülmesidir.⁴⁷⁷ Durağanlık, aranan bir özellik olduğuna göre, incelenen bir zaman serisinin durağan olup olmadığının bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca durağan olmayan seriler ile yapılan modellemelerin öngörülleri geçerli olmayabilir. Serilerde durağanlığın sağlanması amacıyla logaritma alma, trendden arındırma, fark alma gibi yollara başvurulmaktadır. Fark alma işlemi sadece serinin taşıdığı kısa dönemli şokların etkilerini değil, aynı zamanda uzun dönemli ilişkilerin de ortadan kalkmasına neden olmaktadır.⁴⁷⁸

İktisadi değişkenler üzerine yapılan çalışmalarda daha çok logaritmik değerler kullanılmaktadır. Bu nedenle mevsimsel arındırmada logaritmik yola başvurulmuştur. Logaritmik değerlerde durağanlığın sağlanamaması durumunda serinin bir ya da birden fazla farkının alınması gerekebilir. Böylece seri durağan hale getirilir ve çalışma yapılabilir. Herhangi bir zaman serisinin otokorelasyon içerip içermediği korelogramla ve durağanlığı birim kök testi ile anlaşılmaktadır. Değişik zaman aralıkları k (gecikme uzunluğu) için bulunacak r_k otokorelasyon katsayısı değerleri ile k 'lar ilişkilendirildiğinde elde edilen şekil

⁴⁷⁷Yılmaz ve Işık, s.394.

⁴⁷⁸Nihat Işık, Mustafa Acar ve H. Bayram Işık, "Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi; Bir Eşbütünleşme Analizi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt.9, Sayı.2 (2004), s.332.

korelogram veya örnek korelogram olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca r_{kk} kısmi otokorelasyon fonksiyonu kısaca PACF kavramını göstermektedir.

Otokorelasyon kavramsal olarak bir serinin herhangi bir dönemdeki değeri ile bir önceki veya bir sonraki dönem değeri arasında birlikte hareket etme ilişkisini göstermektedir. Örneğin, Y_{t-1} ve Y_{t-2} gibi değerler aslında Y_t 'in sırasıyla bir dönem ve iki dönem gecikmeli değerleridir. Bir zaman serisinin kendi gecikmeli değerleri arasındaki durumu otokorelasyon katsayısı yardımıyla hesaplanmaktadır. Kısmi otokorelasyon fonksiyonu ise Y_t ve Y_{t-k} arasındaki ilişkiyi, aradaki terimlerin etkisini çıkararak, vermektedir.⁴⁷⁹ Kısmi otokorelasyonlar diğer zaman gecikmelerinin etkisi yok edildiğinde Y_t ve Y_{t-1} arasında ve Y_{t-1} ile Y_{t-2} arasında anlamlı bir otokorelasyon olduğu varsayıldığında, sonuç Y_{t-1} hem Y_t hem de Y_{t-2} ile ilişkilidir. Y_t ile Y_{t-2} arasındaki bir korelasyonu ölçmek amacıyla aradaki Y_{t-1} değerinin etkisini bulma gereği ortaya çıkmaktadır.⁴⁸⁰

7.10.2.1 Birim Kök Testleri

Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değeri, bu dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkartılabilir. Bu nedenle, serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için serinin her dönemde aldığı değerlerin daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun bulunması gerekmektedir. Bunun için değişik yöntemler geliştirilmiş olmakla birlikte, ekonometride birim kök analizi olarak bilinen yöntemle, serilerin durağan olup olmadıkları belirlenebilmektedir.⁴⁸¹

7.10.2.1.1 Dickey-Fuller Testi ve Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF)

Testi

Zaman serilerinde durağanlığın olup olmadığının tespitinde birim kök testleri kullanılabilir. Birim kök varsa zaman serisinin durağan olmadığı belirtilir. Birim kök testleri arasında en çok kullanılan ‘Genişletilmiş Dickey- Fuller (ADF)’⁴⁸² testidir. Uygulamada birinci dereceden otoregresif süreçlerin durağan olup olmadığını test

⁴⁷⁹Recep Tari, **Ekonometri**, 9.Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları, s.383.

⁴⁸⁰Mustafa Sevütekin ve Mehmet Nargeleçekenler, **Ekonometrik Zaman Serileri Analizi**, 3. Baskı, Ankara: Nobel Yayın, 2010, s.263.

⁴⁸¹Tari, s.387.

⁴⁸²Dickey ve Fuller, *Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root*, ss.1057-1072.

etmek için Dickey-Fuller testi, daha yüksek dereceden otoregresif süreçlerin olup olmadığını test etmek için “ADF” kullanılmaktadır. DF(serbestlik derecesi) test istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerindeki Mackinnon kritik değerlerinin⁴⁸³ mutlak değerinden küçük olması seride birim kök olduğunu diğer ifadeyle serinin durağan olmadığını göstermektedir. Sonuçlara güvenebilmek için hata terimlerinde otokorelasyon olmaması gerekmektedir. Otokorelasyonun söz konusu olduğu bazı durumlar şunlardır;⁴⁸⁴

- Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirleyen modelin yanlış belirlenmesi,
- Bağımsız değişkenler arasında olmakla birlikte modele dahil edilmeyen değişkenlerin birebir otokorelasyon olması durumu,
- Açıklayıcı değişkenlerden biri veya birkaçına ilişkin ölçme hatalarının hata teriminin bir bölümünü oluşturması,
- Geçmişteki şokların etkisinin uzun süre devam etmesi, konjonktür etkisi, verilerin ayarlanması⁴⁸⁵, spesifikasyon ve matematiksel biçimleme hataları,
- Farklı veri kaynaklarından alınan istatistiklerin birbirini tutmaması.

7.10.2.1.2 Phillips-Perron Testi

Bir zaman serisinde yapısal kırılmalar, serinin AR(otoregresif süreç) sürecini değiştirmektedir. Dickey-Fuller testi yapısal kırılmalara bağlı olarak AR sürecindeki bu kırılmayı hesaba katmamaktadır. Bunun yanı sıra DF(serbestlik derecesi) testinde seriler üzerinde trendin etkisini ve bu trende bağlı olarak ortaya çıkabilecek hata terimlerinin standart hatasının farklı olmasına bağlı etkilerde bulunmamaktadır. Bu eksiklikler Phillips-Perron tarafından eleştirilmiş ve yazarlar literatürde Phillips-Perron(PP)⁴⁸⁶ testi olarak bilinen birim kök testini geliştirmişlerdir.⁴⁸⁷ Dickey-Fuller testindeki AR süreci Phillips-Perron (PP) testinde ARMA sürecine dönüştürülmüştür.

⁴⁸³J.G. Mackinnon, “Numerical Distribution Functions For Unit Root and Cointegration Tests”, **Journal of Applied Econometrics**, Vol.11, (1996), ss.1601-1618.

⁴⁸⁴Önder Özkazanç, **Ekonometriye Giriş**, Eskişehir: Cem Ofset Matbacılık Sanayi A.Ş. , 1989, s.112.

⁴⁸⁵Mehmet Genceli, **Ekonometride İstatistik İlkeler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989, s.497.

⁴⁸⁶Phillips ve Perron, ss.335–346.

⁴⁸⁷Tarı, s.400.

7.10.3 Hata Terimlerinin Sınanması (Jarque-Bera Testi)

Jarque Bera sınaması bir kavuşmazlık ya da büyük örneklem sınamasıdır.⁴⁸⁸ Hata terimi (u), bazı hataların etkisini göstermek üzere modele alınmaktadır. Yanlışlıklar u'nun bazen artı ve bazende eksi değerler almasına yol açmaktadır. Modele alınmayan bir bağımsız değişkenin etkisi, bağımlı değişkenin değerini bazen gözlem değerinden daha büyük bazen de daha küçük yapabilir. Hata teriminin normal dağılıma sahip olması, gerçekleşmesi beklenen bir varsayımdır.

Hata terimlerinin ortaya çıkış nedenleri arasında;⁴⁸⁹

- Modele alınmayan bağımsız değişkenler,
- İnsan davranışlarının belirsizliği,
- Matematiksel kalıbın yanlış seçilmesi,
- Ölçme yanlışlıkları,
- Toplulaştırma yanlışlıkları gösterilebilir.

Hata terimlerinin histogramı, ortalaması (Mean), medyanı (Median), en yüksek (Maximum) ve en düşük (Minimum) değerlerini, standart sapmasını (Std. Dev.), çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) katsayılarını, Jarque-Bera istatistiğini ve olasılığını (Probability) vermektedir. Hata terimleri normal dağılmışsa histogram çan şeklinde olacaktır.

7.10.4 Eşbütünleşme (Co-Integration) Analizi

Fark alma işlemleri ile durağanlaştırılmış seriler arasındaki regresyon analizleri, uzun döneme ait bilgilerin fark alma işlemi sırasında kaybolması nedeniyle uzun dönem ilişkisini gösteremeyebilir. Bu nedenle eşbütünleşme analizi kısa ve uzun dönemde fark alma ile yaşanacak bilgilerin kaybolmaması açısından önemli bir analiz tekniğidir. Çünkü zaman serisi analizinde ortaya çıkan en önemli sorunlardan birisi, serilerin durağan olmaması nedeniyle uygulanan regresyon analizinin sonuçlarının sahte olmasıdır. Diğer sorun ise zaman serilerinin arasındaki kısa dönemli ilişkilerle uzun dönemli ilişkilerin birbirini tamamlamamasıdır.

⁴⁸⁸Damodar N. Gujarati, **Basic Econometrics**, 4th Edition, Mcgraw-Hill Education, 2003, ss. 142-150.

⁴⁸⁹Tarı, s.20.

Eşbütünleşme analizi, durağan olmayan zaman serileri arasında uzun dönem veya denge ilişkisini gösteren parametlerin tahmin edilmesinde kullanılan bir yöntemdir. Eşbütünleşme ekonomik değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin istatistiksel sunulması diğer bir ifadeyle bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında denge ilişkisinin bulunmasıdır.⁴⁹⁰ Özetle, kointegrasyon veya eşbütünleşme analizi durağan olmayan iki zaman serisi arasındaki korelasyonu incelemek için geliştirilmiştir. Eşbütünleşme analizi uygulanabilmesi için değişkenlerin aynı dereceden durağan olmaları gerekmektedir. Seriler eşbütünleşik ise uzun dönemde paralel hareket ettikleri görülebilir.⁴⁹¹ Zaman serilerinin eşbütünleşik olması denklemdeki hata terimine bağlı olarak değişmektedir. Eğer hata terimi durağan ise zaman serileri eşbütünleşiktir.

7.10.5 Johansen (Çok Değişkenli) Kointegrasyon Analizi

İçsel ve dışsal değişkenlerin ayrımı Engle-Granger yaklaşımında hazırlayan tarafından belirlenirken, Johansen yaklaşımında bu ayrıma gerek olmamasının yanında test gücünün daha yüksek ve istatistiksel yönden gelişmişliğin daha iyi olması nedenleriyle araştırmada Johansen yöntemi tercih edilmiştir.

Johansen eşbütünleşme testi, durağan olamayan serilerin farkları ile seviyelerini içeren VAR tahminidir. Bir modelde ikiden fazla değişken varsa, birden fazla eşbütünleştirici vektör olma olasılığı bulunur. Diğer bir deyişle modelde yer alan değişkenler arasında birden fazla denge ilişkisi olabilir.⁴⁹² Bu analiz için değişkenlerin durağanlık derecesi aynı olmalıdır. Bu koşullar sağlandıktan sonra VAR modeli kurulabilir. VAR modeli, uygulamalı ekonometride ve özellikle makroekonomi ve finans konularında yapılan araştırmalarda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.⁴⁹³ VAR modelinin en önemli avantajlarından biri, değişkenler arasında içsel ve dışsal şeklinde bir ön varsayım yapılmasına gerek olmamasıdır. VAR modelde tüm değişkenler içsel olarak ele alınmakta ve her bir değişken sistemdeki tüm değişkenlerin geçmiş

⁴⁹⁰Sevütekin, s.481.

⁴⁹¹Dina Çakmur Yıldıztan, **E-Views Uygulamalı Temel Ekonometri**, 2. Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2011, s.247.

⁴⁹²Gülsüm Gürler Hazman, "Türkiye'de Gelir Dağılımında Adalet ve Sosyal Güvenlik Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.16, Sayı.1 (2011), s.211.

⁴⁹³Nüket Kırıcı Çevik ve Mehmet Cural, "İç Borçlanma, Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: 1989-2012 Dönemi Türkiye Örneği", **Maliye Dergisi**, Sayı 165, Temmuz-Aralık 2013, s.128, http://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/165/165-07.pdf (10.06.2015).

değerlerine bağlı olarak belirlenmektedir. Bu aşamalardan sonra ilgili koentegrasyon durumuna bakılabilir. Bunlar yapıldıktan sonra bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene etki yapıp yapmadığının testi için Wald testi uygulanabilir.

7.10.6 Granger Nedensellik Analizi

İki değişken eşbütünleşik ise bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu belirtilebilir. Engle-Granger eşbütünleşme testi uygulamada ADF testi olarak değerlendirilmektedir. ADF istatistiğinin mutlak değeri Mackinnon kritik değerlerinin mutlak değerinden küçükse birim kök bulunmaktadır. Granger, iki seri eşbütünleşik ise bu seriler arasında en az bir yönde bir nedensellik ilişkisi olması gerektiğini belirtmektedir.⁴⁹⁴

Regresyon analizi, değişkenler arasındaki bağımlılık ilişkilerini incelemektedir. Ancak, değişkenler arasındaki bu bağımlılık, mutlaka bir nedensellik ilişkisini ifade etmeyebilir. Yani, mutlaka bağımsız değişken (sonuç yaratan veya etkilenen değişken) ihracat ile ithalatın miktar ve birim değer endekslerinin bir sebep veya bağımlı değişken (modellerde yer alan etkilenen değişken) ticaret bilançosunun sonuç olduğu anlamına gelmeyebilir. İstatistiksel olarak, iki değişken arasındaki sıkı bir ilişki bir birlikteliğin ifadesidir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler ülkelere, daha doğrusu ülke ekonomilerinin yapısına göre değişebilirler.⁴⁹⁵ Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi önemlidir ve doğruluğu güvenilir olmalıdır. Nedensellik analizinde ilişkilerin yönü araştırılırken şu olasılıklar gözönünde bulundurulmalıdır;

➤ İthalat ile ihracatın birim değerlerindeki ve miktar endekslerindeki, dolayısıyla da dış ticaret hadlerindeki bir değişme mi ticaret bilançosunu etkilemekte, yoksa ticaret bilançosu mu bunları etkilemekte ya da her ikisi de birbirlerini karşılıklı olarak mı etkilemektedirler?

➤ Diğer bir olasılık da iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisi olmaması durumudur.

⁴⁹⁴ Mehmet Hakan Satman, **İstatistik ve Ekonometri Uygulamaları ile R**, İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2010, s.116.

⁴⁹⁵ Selahattin Gürış ve Ebru Çağlayan, **Ekonometri Temel Kavramlar**, 2.Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2005, s.87.

İktisadi değişkenler arasındaki bu sebep-sonuç ilişkileri, nedensellik testleri ile araştırılmaktadır. Granger tarafından 1969 yılında başlatılan iktisadi nedensellik testleri, uzun dönemli zaman serilerine uygulanmakta, bunun için de serilerin durağan olmaları gerekmektedir.⁴⁹⁶

7.10.7 Seçilen Model

Zaman serisi verilerine dayalı ekonomik öngörü için genelde dört yaklaşım kullanılmaktadır. Bunlar;⁴⁹⁷

- Tek denklemlerli regresyon modelleri,
- Birden çok denklemlerli regresyon modelleri,
- Entegre olmuş otoregresif hareketli ortalama diğer bir ifadeyle Ardışık Bağımlı Bütünleşik Hareketli Ortalama (ARIMA),
- Vektör otoregrasyon (VAR) modeli'dir.

Çalışmada, serilerin durağanlığı test edildikten sonra uygulanması uygun görülen model ARIMA (Ardışık Bağımlı Bütünleşik Hareketli Ortalama) denilen Box-Jenkins öngörü modelidir. Box-Jenkins yönteminde, zaman serilerinin durağanlığı korelogram ile tespit edilmektedir. Bu nedenle durağanlığın sağlanması için serilerin yeterli sayıda farkları alınmalıdır.⁴⁹⁸

ARIMA modelinin uygulanması için AC (otokorelasyon) ve PAC (kısmi otokorelasyon) değerlerinin hesaplanması gerekmektedir. Bir arime (p,d,q) sürecinde p tane ardışık bağımlı, q tane hareketli ortalama terimi bulunur ve d kere fark alınarak durağanlaşma sağlanır. P,d,q değerleri pozitif tam sayıdır ve nadiren 2'den büyük değerler alabilirler. Ayrıca d farklılaştırma seviyesini q ise hareketli ortalama sayısını göstermektedir.⁴⁹⁹ ARIMA(p,d,q) süreçleri AR(p) (otoregresif süreç), MA(q)(hareketli ortalama) ve ARMA (p,q) süreçlerini içermektedir.

⁴⁹⁶Tarı, ss.436-437.

⁴⁹⁷Tümay Ertek, **Ekonometriye Giriş**, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın, 1996, s.397.

⁴⁹⁸Sevütekin ve Nargeleçekenler, s.71.

⁴⁹⁹Aziz Kutlar, **Ekonometriye Giriş**, Sivas: Beta Yayınları, Temmuz 1998, s.253.

Model seçimi için doğru olan, gerçek olan model ve karşısında alternatif modeller bulunmaktadır. Bilgi kriterleri doğru ve alternatif modellerin bağımlı değişkenlerinin beklenen değerleri arasındaki farkı tahmin ederek alternatif modellerin doğru modele yaklaşmasını sağlamaktadır.⁵⁰⁰ Akaike bilgi kriteri (AIC) modeldeki terimlerin sayısını dikkate alarak modelin uyumunun iyiliğini ölçen bir kriterdir. Alternatif modeller arasında en küçük değerleri veren AIC en uygun modeldir. AIC gibi aynı karar kurallarının uygulandığı bir diğer istatistik Schwarz bilgi kriteridir (SIC). Bu kriter aynı zamanda Bayes bilgi kriteri (BIC) olarak da adlandırılmaktadır. İyi bir uyum için ideal olan AIC ve SIC'nin mümkün olduğu kadar küçük olanını seçmektir. Uygun gecikme uzunluğunun tespitinde LR, FPE, AIC, SIC ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri gözönüne alınarak en fazla kriter tarafından uygun model belirlenmektedir.

7.11 Uygulama

Çalışmada, ilk olarak 1982:01-2015:02 dönemleri arası, Türkiye'nin dış ticaret hadleri hesaplanmıştır.⁵⁰¹ 1980 ve 1981 yıllarına ait verilerin yayınlanmaması nedeniyle bu dönemler kullanılamamıştır. Çalışmada kullanılan değişkenlerin ve simgelerin kısaltılmış hali kısaltmalar bölümünde verilmiş ve ihracat ile ithalatın miktar ve birim değer değişmelerinin logaritmaları alınmıştır.

Literatürde, bağımlı ve bağımsız değişkenler şu şekilde belirtilmektedir: Bağımlı değişken; açıklanan, etkilenen, içsel ve amaç değişken olarak; bağımsız değişken ise açıklayıcı, etkileyici, dışsal ve araç değişken olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler şöyledir;

Açıklayıcı (bağımsız) değişkenler;

- İhracat ve ithalat birim değer endeksleri,
- İhracat ve ithalat miktar endeksleridir.

Açıklanan (bağımlı) değişken; Ticaret bilançosu'dur.

⁵⁰⁰Selahattin Güriş, Ebru Çağlayan ve Burak Güriş, **Eviews ile Temel Ekonometri**, İstanbul: Der Yayınları, 2011, s.441.

⁵⁰¹Bk.Tablo 3, s.130.

Çalışmada bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki fonksiyonel ilişki şu şekilde belirtilebilir;

Ticaret Bilançosu= f[Dış Ticaret Hadleri(İthalat ve ihracat birim değer ile miktar endeksleri)].

Buna göre ticaret bilançosu, dış ticaret hadlerinin bir fonksiyonudur. Diğer bir ifadeyle dış ticaret hadlerinde meydana gelen değişmeler, ticaret bilançosuna etki etmektedirler. Bu durum kapalı bir fonksiyonel ilişkiyi ifade etmektedir. Bunun açık bir fonksiyonel ilişki olarak açılımı ise şöyle gösterilebilir;

$$\text{Ticaret Bilançosu} = a_0 + a_1[\text{Dış ticaret hadleri}]$$

(a_0 : Sabit terim katsayısı, a_1 : Regresyon Katsayısı)

Dış ticaret hadlerinde meydana gelecek bir birimlik değişme karşısında, ticaret bilançosunda kaç birimlik bir değişme olduğunu a_1 katsayısı göstermektedir.

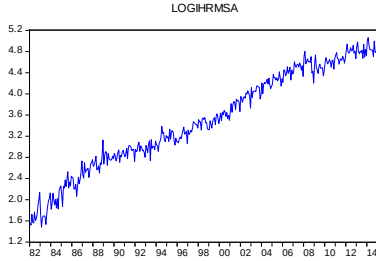
İhraç ürünlerinin fiyatlarındaki düşme, net değişim ticaret hadlerinin bozulmasına neden olurken eğer söz konusu düşme ile ihracat miktarında artış yaşıyorsa bu durumda dış ticaretin, gelir etkisini olumlu yönde etkileyip etkilemediğinin incelenmesi gerekmektedir. Bu nedenle dış ticaretin gelir etkisini hesaplayan ve Türkiye içinde geçerli sayılabilecek yöntemlerden birisi olan Nicholson yöntemi kullanılarak çalışma yapılmıştır.⁵⁰²

Türkiye'nin 1982:01-2015:02 dönemleri arasında net değişim ticaret hadlerinin bazı yıllar açısından düşüşler yaşamasına rağmen gelir ticaret hadlerinin genellikle artışta olduğunu belirtmek mümkündür. Türkiye'nin gelir ticaret haddinde sağladığı bir artış, ihracatına dayanan ithalat kapasitesindeki artışı ifade etmektedir. Türkiye'nin net değişim ticaret hadlerinin aleyhine seyrettiği bir değişimin giderilmesinde ihracat miktarının artırılmasının gerekli olduğu belirtilebilir. Ayrıca Türkiye'de söz konusu dönemler aralığında net değişim ticaret hadleri ile gelir değişim ticaret hadleri farklı yönde hareket etmişlerdir.

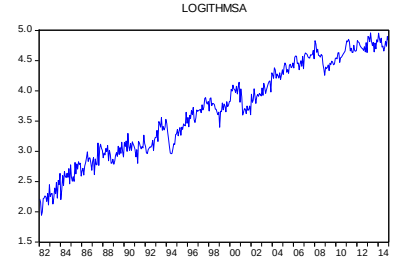
⁵⁰² Bk.Tablo 4, s.136.

7.11.1 İhracat ve İthalat Miktar Değerleri Uygulamaları

1982-2015 yılları arasında Ek 30'daki ihracat ve ithalat miktar değerleri kullanılarak mevsimsel düzeltme ile serideki mevsimsel dalgalanmalar arındırılmıştır. Arındırmanın nedeni, mevsimsel değişmelerin (dalgalanmaların) sistematik etkileri olan faktörler olmasındandır. Sistematik etkiler, gözlemlenir ve ölçülebilir etkilerdir. Mevsim etkisinde olan zaman serileri yılın bazı dönemlerinde diğer dönemlere oranla daha yüksek ya da daha düşük değerlere ulaşmaktadırlar. Zaman serilerinde mevsimselliğin ortaya çıkışında iklimler, insan alışkanlıkları, resmi veya dini bayramlar, özel günler, bazı sosyal olaylar, bazı dönemlerde uygulanan indirimli satışlar gibi birçok faktör etkili olmaktadır.⁵⁰³

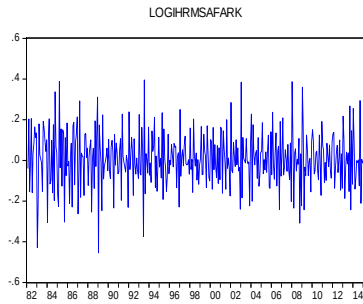

Grafik 1: Logaritmik İhracat Miktar Verilerinin Dalgalanmaları

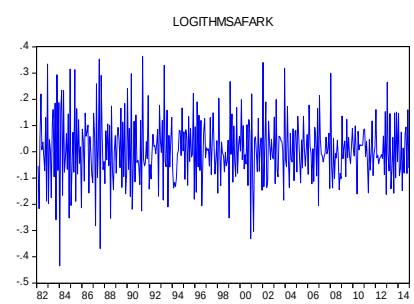

Grafik 2: Logaritmik İthalat Miktar Verilerinin

Dalgalanmaları

Grafik 1-1: Logaritmik İhracat Miktar Verilerinin Birinci Dereceden Farkının Durağanlığı

Grafik 2-1: Logaritmik İthalat Miktar Verilerinin Birinci Dereceden Farkının Durağanlığı

Yukarıda Grafik 1 ve 2'ye bakıldığında, logaritmaları alındığı halde verilerde dalgalanmaların olduğunu (seriler artan bir trende sahip) görmek mümkündür. Zaman serisi analizlerinde serilerin durağan olması gerekmektedir. Bu nedenle, analize

⁵⁰³Sevütekin ve Nargeleçekenler, s.15.

geçmeden önce, zaman serilerinin durağan olup olmadığının sınaması yapılmak zorundadır.

Correlogram(otokorelasyon fonksiyonu grafiği) otokorelasyonun var olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır.

➤ ***İhracat miktarları*** için düzenlenen correlogramda AC(otokorelasyon) değerleri çok yüksek bir değerden başlayarak azalma(azalarak sifıra yaklaşma) göstermektedir ve seri durağan değildir. AC ve PAC'lerin mümkün olan asgari değerlere indirilmesi gerekmektedir. (1., 2. ,3. ,11. ,12. ,16. ,23. ,31. ,34. ,35. gecikmelerde kısmi otokorelasyon katsayıları güven sınırı dışında yer almaktadır. (($p > 0.05$)).⁵⁰⁴ Kesikli dikey çizgiler %95 kabul bölgesini göstermektedir. * gösterilen otokorelasyon fonksiyonu r_k bu bölgenin içindeyse otokorelasyon fonksiyonun olmadığı dışına taşıyor ise var olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi $k=11$ 'e kadar ve kısmi otokorelasyon fonksiyonu PAC' de $k=1$ 'de otokorelasyon bulunmaktadır.

Seri durağan olmadığı için serinin birinci dereceden farkı alınmıştır.(Ek 2). Serinin durağanlığını test etmek için aşağıdaki hipotezler oluşturulmuş ve birim kök testi uygulanmıştır.

H_0 : (Birim kök vardır, seriler durağan değildirler.)

H_1 : (Birim kök yoktur, seriler durağandır.)

⁵⁰⁴ Bk. Ek 1, s.253.

Tablo 5: İhracat Miktarları Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi, Fark Alınmadan Önceki Değerler)

Farksızlık (Sıfır) Hipotezi: LOGIHRMSA Birim köke sahip

	T İstatistik Değeri	Olasılık.*
Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi istatistik değeri	-1.914161	0.3257
Test Kritik Değerleri		
1% level	-3.447214	
5% level	-2.868868	
10% level	-2.570740	

%1, %5 ve %10 p değerleri sırasıyla [***], [**], [*] anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi Deklemi(Regresyon Model)

Bağımlı değişken: D(LOGIHRMSA)

Method: Tahmin yöntemi

Örnek Aralığı (1983:02-2014:012), gözlemsayısı (383).

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T İstatistik Değeri	Olasılık
LOGIHRMSA(-1)	-0.011138	0.005819	-1.914161	0.0564
D(LOGIHRMSA(-1))	-0.640013	0.050647	-12.63675	0.0000
D(LOGIHRMSA(-2))	-0.490752	0.059509	-8.246699	0.0000
D(LOGIHRMSA(-3))	-0.421038	0.061815	-6.811304	0.0000
D(LOGIHRMSA(-4))	-0.365930	0.063714	-5.743299	0.0000
D(LOGIHRMSA(-5))	-0.313731	0.064181	-4.888207	0.0000
D(LOGIHRMSA(-6))	-0.324384	0.064530	-5.026849	0.0000
D(LOGIHRMSA(-7))	-0.273910	0.064833	-4.224873	0.0000
D(LOGIHRMSA(-8))	-0.307322	0.064206	-4.786484	0.0000
D(LOGIHRMSA(-9))	-0.268322	0.063484	-4.226587	0.0000
D(LOGIHRMSA(-10))	-0.358837	0.061562	-5.828841	0.0000
D(LOGIHRMSA(-11))	-0.220978	0.059060	-3.741571	0.0002
D(LOGIHRMSA(-12))	0.185223	0.050491	3.668406	0.0003
C	0.077877	0.022182	3.510876	0.0005

R ²	0.444888	AIC	-1.729681
Düzeltilmiş R ²	0.425331	SIC	-1.585366
F İstatistiği	22.74850	Hannan-Quinn	-1.672434
(F İstatistiği)Olasılık	0.000000	Durbin-Watson	2.004545

*Yeşil renk ile gösterilenler bağımsız değişken katsayılarıdır. T istatistiği; Bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişimleri açıklamadaki önemini gösterir. Düzeltilmiş R, bağımsız değişkendeki değişimin % olarak ne kadarını açıkladığını gösterir. F istatistiği, modelin istatistiki olarak anlamlılık derecesini D-W stat ise otokorelasyon sınamasını ifade eder.

Kaynak: EK 3'deki veriler kullanılarak tarafımdan düzenlenmiştir.

Yukarıdaki Tablo 5 incelendiğinde seride birim kök olduğu, diğer bir ifadeyle serinin durağan olmadığı görülmektedir. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi istatistik değeri (-1,914161) mutlak değerce test kritik değerlerinden küçüktür. Test

istatistiğinin mutlak değeri çeşitli anlamlılık düzeylerindeki Mackinnon kritik değerlerinden küçük olduğunda seride birim kök olduğu, diğer bir ifadeyle serinin durağan olmadığı anlaşılmaktadır. Prob.*(0,3257) değeri ise 0.05'den büyüktür. 0,05'ten büyük olmasının anlamı ani değişimlerin seri üzerinde sürekli bir etkisinin olmadığıdır.

Serinin birinci dereceden farkının tekrar alınması sonucu, aşağıdaki Tablo 6' da görüldüğü gibi istatistik değer (-9,151663) mutlak değerce test kritik değerlerinden büyüktür. Prob(0,0000) ise beklenildiği gibi 0,005'den küçüktür. Seride birim kök bulunmamaktadır.

Tablo 6: İhracat Miktarları Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi, Birinci Dereceden Farkı Alınan Değerler)

Farksızlık(Sıfır)Hipotezi: D (LOGIHRMSA) Birim köke sahip

	T İstatistik Değeri	Olasılık.*
Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi istatistik değeri	-9.151663	0.0000***
Test Kritik Değerleri		
1% level	-3.447214	
5% level	-2.868868	
10% level	-2.570740	

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi Deklemi (Regresyon Modeli)
Bağımlı değişken: D(LOGIHRMSA,2)
Method: En küçük kareler yöntemi
Örnek Aralığı (1983:02-2014:012), gözlemsayısı (383).

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T İstatistik Değerleri	Olasılık
D(LOGIHRMSA(-1))	-4.675311	0.510870	-9.151663	0.0000
D(LOGIHRMSA(-1),2)	3.034834	0.482637	6.288021	0.0000
D(LOGIHRMSA(-2),2)	2.548592	0.445975	5.714648	0.0000
D(LOGIHRMSA(-3),2)	2.134469	0.407855	5.233400	0.0000
D(LOGIHRMSA(-4),2)	1.779008	0.367018	4.847190	0.0000
D(LOGIHRMSA(-5),2)	1.477409	0.325432	4.539839	0.0000
D(LOGIHRMSA(-6),2)	1.166387	0.282285	4.131948	0.0000
D(LOGIHRMSA(-7),2)	0.906330	0.237652	3.813685	0.0002
D(LOGIHRMSA(-8),2)	0.613315	0.191841	3.196993	0.0015
D(LOGIHRMSA(-9),2)	0.358941	0.145118	2.473437	0.0138
D(LOGIHRMSA(-10),2)	0.012877	0.097831	0.131626	0.8954
D(LOGIHRMSA(-11),2)	-0.195403	0.050391	-3.877739	0.0001
C	0.037345	0.006631	5.631845	0.0000
R ²	0.802710	AIC	-1.725022	
Düzeltilmiş R ²	0.796311	SIC	-1.591016	
F İstatistiği	125.4509	Hannan-Quinn	-1.671864	
F İstatistiği Olasılık	0.000000	Durbin-Watson	2.006514	

Kaynak: EK 4'deki veriler kullanılarak tarafımdan düzenlenmiştir.

➤ **İthalat miktarları için** düzenlenen correlogram grafiğinde AC değerleri azalma göstermekte yani serinin durağan olmadığı görülmektedir. (1., 2. ,5. , 12. ,14. ,23. gecikmelerde kısmi otokorelasyon katsayıları güven sınırı dışında yer

almaktadır.($p > 0.05$)). Görüldüğü gibi $k=9$ 'a kadar ve kısmi otokorelasyon fonksiyonu PAC'de $k=1$ de otokorelasyon bulunmaktadır.⁵⁰⁵

Serinin durağan olmadığı belirtilebilir. Serinin birinci dereceden farkı alınmadan önce yapılan durağanlık sınaması aşağıda Tablo 7'de gösterilmektedir. Genişletilmiş Dickey-Fuller test istatistik değerinin (-1,494346) mutlak değerce test kritik değerlerinden küçük olduğu görülmektedir. Prob.*(0,5357) değeri ise 0.05'den büyüktür. Bu durum durağanlığın olmadığını ve serinin birim köke sahip olduğunu göstermektedir.⁵⁰⁶

Tablo 7: İthalat Miktarları Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi, Fark Alınmadan Önceki Değerler)

Farksızlık(Sıfır)Hipotezi: LOGITHMSA Birim köke sahip

		T İstatistik Değeri	Olasılık*	
Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi istatistik değeri		-1.494346	0.5357	
Test Kritik Değerleri:	1% level	-3.446777		
	5% level	-2.868676		
	10% level	-2.570637		
Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi Deklemi(Regresyon Model)				
Bağımlı değişken: D(LOGITHMSA)				
Method: Tahmin yöntemi				
Örnek Aralığı (1982:04-2014:012), gözlemsayısı (393).				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T İstatistik	Olasılık
LOGITHMSA(-1)	-0.010198	0.006824	-1.494346	0.1359
D(LOGITHMSA(-1))	-0.615446	0.049566	-12.41676	0.0000
D(LOGITHMSA(-2))	-0.169526	0.049532	-3.422579	0.0007
C	0.050328	0.025671	1.960516	0.0506
R ²	0.308777	AIC	-1.668554	
Düzeltilmiş R ²	0.303446	SIC	-1.628108	
F İstatistiği	57.92347	Hannan-Quinn	-1.652526	
F İstatistiği Olasılık	0.000000	Durbin-Watson	1.988508	

Kaynak: EK 9'deki veriler kullanılarak tarafımdan düzenlenmiştir.

⁵⁰⁵ Bk. EK 7, s.263.

⁵⁰⁶ Bk. EK 9, ss.266-267.

Serinin birinci dereceden farkının alınması durumunda⁵⁰⁷ aşağıdaki Tablo 8’de görüldüğü gibi istatistik değeri (-20,68727) test kritik değerlerinden mutlak değerce büyük ve prob(0,0000) değeri 0,005’den küçüktür. Seride birim kök bulunmamaktadır.

Tablo 8: İthalat Miktarları Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi, Birinci Dereceden Farkı Alınan Değerler)

Farksızlık(Sıfır)Hipotezi: D(LOGITHMSA) Birimköke sahip

			T İstatistik Değeri	Olasılık*
Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi istatistik değeri			-20.68727	0.0000***
Test Kritik Değerleri:	1% level		-3.446777	
	5% level		-2.868676	
	10% level		-2.570637	
Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi Deklemi(Regresyon Model)				
Bağımlı değişken: D(LOGITHMSA)				
Method: Tahmin yöntemi				
Örnek Aralığı (1982:04-2014:012), gözlemsayısı (393).				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T İstatistik Değerleri	Olasılık.
D(LOGITHMSA(-1))	-1.791940	0.086620	-20.68727	0.0000
D(LOGITHMSA(-1),2)	0.171201	0.049597	3.451819	0.0006
C	0.012795	0.005313	2.408226	0.0165
R ²	0.774015	AIC	-1.667919	
Düzeltilmiş R ²	0.772857	SIC	-1.637585	
F İstatistiği	667.8909	Hannan-Quinn	-1.655898	
F İstatistiği Olasılık	0.000000	Durbin-Watson	1.986775	

Kaynak: EK 9’deki veriler kullanılarak tarafımdan düzenlenmiştir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında değişkenlerin durağanlık analizlerinin sonuçları aşağıda Tablo 9’da özetlenmektedir.

⁵⁰⁷ BK. EK 8, s.264.

Tablo 9: İthalat ve İhracat Miktar Değerleri Durağanlık Analiz Sonuçları

Değişkenler	Fark Alınmadan Önceki Değerleri		Birinci Dereceden Farkının Alındıktan Sonraki Değerleri	
	T İstatistik Değeri	Olasılık Değeri	T İstatistik değeri	Olasılık Değeri
İhracat Miktar Değerleri	-1,914161	0,3257	-9,151663	0,0000***
İthalat Miktar Değerleri	-1,494346	0,5357	-20,68727	0,0000***

Kaynak: Tablo 5, Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8'den elde edilen verilerle tarafımdan düzenlenmiştir.

İthalat ve ihracat miktar değerlerinin birim kök varlığının test edilmesi için uygulanan Philips-Perron testinin sonuçları aşağıda gösterilen Tablo 10'daki gibidir. Sonuç olarak, H_0 hipotezi reddedilir. Kısacası birim kökün bulunmadığı ve serilerde durağanlaşmanın sağlandığı görülmektedir.⁵⁰⁸

⁵⁰⁸ Bk. Grafik 1-1 ve Grafik 2-1, s.177.

Tablo 10: İthalat ve İhracat Miktar Değerleri Phillips-Perron Test Sonuçları

Phillips-Perron Test Sonuçları	Düzenlenmiş T İstatistik Değerleri	Olasılık*
D(LOGIHRMSA)	-61.48635	0.0001
D(LOGITHMSA)	-46.98980	0.0001

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T İstatistik Değerleri	Olasılık
D(LOGIHRMSA(-1))	-1,397456	0,04634	-30,15682	0.0000
C	0,01153	0,006206	1,857826	0,0639
R ² deki değişim	0,698794	Bağımlı Ortalama VAR		6.67E-05
Düzeltilmiş R ²	0,698025	S.D. Bağımlı VAR		0,223751
Regresyon Standart Hata	0,122956	Akaike Kriteri		-1,348911
Kareler Toplamı	5,926361	Schwarz Kriteri		-1,328727
Log likelihood	267,7355	Hannan- Quinn Kriteri		-1,340913
F- İstatistik	909,4339	Durbin-Watson İstatistiği		2,208039
Prob(F-İstatistik)	0.00000			

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T İstatistik Değerleri	Olasılık
D(LOGITHMSA(-1))	-1,528096	0,042896	-35,62358	0.0000
C	0.010400	0,005388	1,930205	0,0543
R ² deki değişim	0,764003	Bağımlı Ortalama VAR		-2.19E-05
Düzeltilmiş R ²	0,763401	S.D. Bağımlı VAR		0,219548
Regresyon Standart Hata	0,106791	Akaike Kriteri		-1,630814
Kareler Toplamı	4,470534	Schwarz Kriteri		-1,610629
Log likelihood	323,2703	Hannan- Quinn Kriteri		-1,622816
F- İstatistik	1.269.039	Durbin-Watson İstatistiği		2,170628
Prob(F-İstatistik)	0.000000			

Kaynak: Ek 5 ve Ek 10'dan yararlanılarak tarafımdan düzenlenmiştir.

Yukarıda yapılan testler sonucu uygunluğun sağlanması neticesinde Ek 6' da ihracat miktar değerleri ve Ek 11'de ithalat miktar değerleri için modelin belirlenmesi

aşamasında birkaç model (rastgele modeller) karşılaştırılmış ve bu modellere ilişkin istatistikler içerisinde en uygun model belirlenmiştir.

Bu modeller içinde en uygun modeli seçerken bazı kriterler dikkate alınmıştır. Bunlar;

- Göreceli düşük BIC (Bayes Bilgi Kriteri) değerine sahip olan (Schwarz Kriteri = $n\log(\text{SEE}) + k\log(n)$),
- Göreceli düşük SEE'ye sahip olan,
- Göreceli yüksek düzeltilmiş R^2 'ye sahip olan model daha iyi ve daha anlamlıdır. Düzeltilmiş R^2 , bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki değişimin % olarak ne kadarını açıkladığını göstermektedir. $0 \leq R^2 \leq 1$ arasında değer almaktadır. R^2 , 1'e yaklaştıkça bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni tam olarak açıklamakta, 0'a yaklaştıkça bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni tam olarak açıklayamamaktadırlar.

Bu kriterlere göre aşağıda gösterilen Tablo 11'deki ihracat miktarları değerlendirme modeline bakıldığında en düşük BIC, SEE ve en yüksek R^2 'ye sahip model ARIMA(3,1,3) modelidir.

Tablo 11 : İhracat Miktarları Değerlendirme Modeli

ARIMA(p, d, q)	BIC	Düzeltilmiş R^2	SEE
ARIMA(1, 1, 0)	-1,3287	0,1558	0,1229
ARIMA(1, 1, 1)	-1,4984	0,2965	0,1122
ARIMA(2, 1, 1)	-1,4834	0,2929	0,1122
ARIMA(2, 1, 2)	-1,4684	0,2912	0,1125
ARIMA(0, 1, 1)	-1,4866	0,2775	0,1136
ARIMA(3, 1, 1)	-1,4690	0,2908	0,1124
ARIMA(3, 1, 2)	-1,4539	0,2891	0,1126
ARIMA(3, 1, 3)	-1,5033	0,3318	0,1091

$$\text{Lnihcmik}(t) = 0,008173 - 0,937518 * \text{Lnihrmik}(t-1) - 0,738318 * \text{Lnihrmik}(t-2) +$$

$$0,207204 * \text{Lnihrmik}(t-3) + e(t) + 0,348834 * e(t-1) - 0,019867 * e(t-2) - 0,838560 * e(t-3)$$

Kaynak: EK 6'daki model sonuçlarından elde edilen verilerle tarafımdan hazırlanmıştır.

İthalat miktarları değerlendirmeleri sonucunda belirlenen model, aşağıda Tablo 12’de görüldüğü gibi ARIMA(3,1,3) modelidir.

Tablo 12: İthalat Miktarları Değerlendirme Modeli

ARIMA(p, d, q)	BIC	Düzeltilmiş R ²	SEE
ARIMA(1, 1, 0)	-1,6308	0,2769	0,1067
ARIMA(2, 1, 0)	-1,6375	0,3012	0,1046
ARIMA(1, 1, 1)	-1,6240	0,2955	0,1054
ARIMA(2, 1, 1)	-1,6305	0,3051	0,1044
ARIMA(2, 1, 2)	-1,6104	0,2999	0,1047
ARIMA(0, 1, 1)	-1,6118	0,2763	0,1067
ARIMA(0, 1, 2)	-1,6179	0,2898	0,1057
ARIMA(3, 1, 1)	-1,6648	0,3385	0,1019
ARIMA(3, 1, 2)	-1,608	0,3086	0,1042
ARIMA(3, 1, 3)	-1,6488	0,3446	0,1015

Kaynak: EK 11’ deki model sonuçlarından elde edilen verilerle yazar tarafından hazırlanmıştır.

R^2 ne kadar büyük olur ve 1’e yaklaşırsa ticaret bilançosundaki değişimler o oranda dış ticaret hadlerindeki değişimlerle açıklanmaktadır. Yukarıdaki Tablo 11 ve Tablo 12 sonuçları, düzeltilmiş R^2 ’ye göre değerlendirildiğinde;

➤ Tablo 11’de seçilen ARIMA modeli için, $R^2 \times 100 = 0,3318 \times 100 = \%33,18$ oranı ticaret bilançosundaki değişimlerin 33,18’nin ihracat miktarındaki değişimlerle açıklanabildiğini göstermektedir. Geriye kalan % 66,82 ise ihracat miktarındaki değişimlere bağlı olmayan kısmı belirtmektedir.

➤ Tablo 12’de seçilen ARIMA modeli için, $R^2 \times 100 = 0,3446 \times 100 = \%34,46$ oranı ticaret bilançosundaki değişimlerin 34,46’sının ithalat miktarındaki değişimlerle açıklanabildiğini göstermektedir. Geriye kalan % 65,54 ise ithalat miktarındaki değişimlere bağlı olmayan kısmı belirtmektedir.

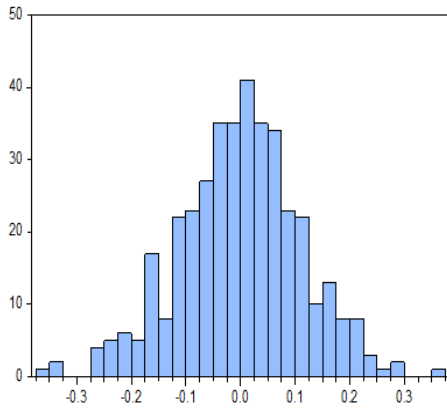
İthalat ve ihracat miktar değerlerinin hata terimlerinin sınanması için kullanılan Jarque-Bera test istatistik hipotezleri ve sonuçları aşağıdaki gibidir.

H_0 : Hatalar normal dağılıma sahip değildir.

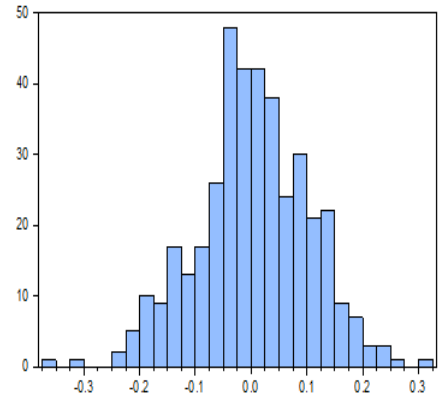
H_1 : Hatalar normal dağılıma sahiptir.

Tablo 13: İhracat ve İthalat Miktarları Hata Terimleri Sınama Sonuçları

Hata Terimlerinin Sınanması	Ortalama	Medyan	En Yüksek Değer	En Düşük Değer	Standart Sapma	Basıklık	Jarque-Bera test İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
İhracat Miktarları Hata Terimlerinin Sınanması	-0.000227	0.004754	0.365274	0.352263	0.111262	3.337058	2.629199	0.268582
İthalat Miktarları Hata Terimlerinin Sınanması	0.003690	0.001137	0.310628	-.365633	0.100655	3.293579	3.359773	0.186395

Grafik 3: İhracat Miktarları Hata Terimleri Sınanması

Grafik 4: İthalat Miktarları Hata Terimleri Sınanması

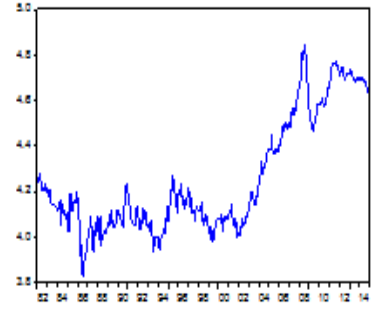
Yukarıda Grafik 3’de hata terimleri düzgün dağılıma uygunluk göstermektedir. (H_1 kabul edilir.) Ancak Grafik 4’de ithalat miktarları hata terimleri düzgün dağılıma uygunluk göstermemektedir. (H_0 kabul edilir.) Normal dağılıma uygunluk göstermemesi, geçmişteki herhangi bir verinin diğer senelerdeki verileri etkilemiş olabileceği gibi tutarsızlıkların yaşanmasından kaynaklanabilir. Bunun yanısıra Türkiye’nin ithalatının durumu için miktarların yanı sıra GSMH, döviz kurları, krizlerin etkileri ve fiyatlar genel düzeyinde ithalat üzerindeki etkilerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Modele alınmayan sözkonusu değişkenlerin etkileri hata teriminde toplanmakta ve bu durum normal dağılımı etkilemektedir.

7.11.2 İhracat ve İthalat Birim Değerleri Uygulamaları

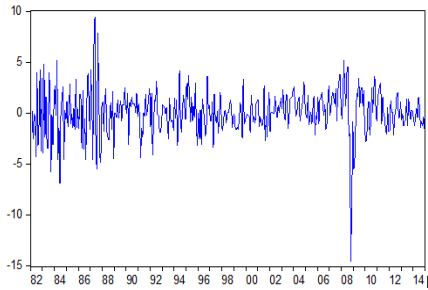
1982-2015 yılları arasında Ek 30'daki ihracat ve ithalat birim değerleri kullanılarak mevsimsel düzeltme ile serideki mevsimsel dalgalanmalar arındırılmıştır. Aşağıda Grafik 5 ve Grafik 6'ya bakıldığında verilerde dalgalanmaların olduğu görülmektedir.

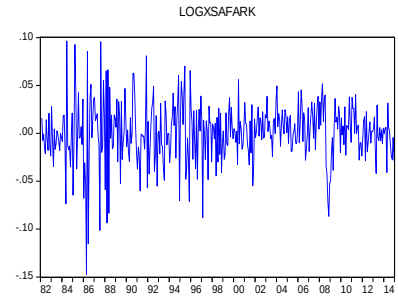
Grafik 5: İhracat Birim Değerleri Dalgalanmaları

Grafik 6: Logaritmik İthalat Birim Değerleri Dalgalanmaları

Grafik 5-1: İhracat Birim Değerleri Dalgalanmaları Birinci Dereceden Alınan Farkının Durağanlığı

Grafik 6-1: Logaritmik İthalat Birim Değerleri Birinci Dereceden Farkının Durağanlığı

İhracat birim değerlerinin otokorelasyon içerip içermediğini anlamak için correlogram grafikleri incelenmiştir. Seride AC değerlerinin yüksek bir değerden başlayarak azalmakta olduğu ve serinin fark alınmamış halinin durağan olmadığı görülmektedir. (1., 7., 10., 17., 28., 30. Gecikmelerde kısmi otokorelasyon katsayıları güven sınırı dışında yer almaktadır. ($p < 0.05$)). (Ek 12) Görüldüğü gibi $k=6$ 'ya kadar ve kısmi otokorelasyon fonksiyonu PAC'de $k=1$ 'de otokorelasyon bulunmaktadır. Serinin birinci dereceden farkı alındığında otokorelasyonun olmadığı görülebilir. (Ek 13)

İhracat birim değerlerinin durağanlığını test etmek için birim kök testi uygulanmıştır. Testin hipotezleri ve sonuçları aşağıdaki gibidir.

H_0 : (Birim kök vardır, seriler durağan değildirler.)

H_1 : (Birim kök yoktur, seriler durağandır.)

Tablo 14: İhracat Birim Değerleri Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi)

Farksızlık(Sıfır)Hipotezi: XSA Birim köke sahip

	T İstatistik Değeri	Olasılık.*
Genişletilmiş Dickey Fuller Test İstatistik Değeri	-1.173385	0.6871
Test Kritik Değerleri:		
1% level	-3.446734	
5% level	-2.868657	
10% level	-2.570627	

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi Deklemi
Bağımlı değişken: D(XSA)
Method: Tahmin yöntemi
Örnek Aralığı (1982:03-2014:012), gözlemsayısı (394)

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T istatistik değerleri	Olasılık*
XSA(-1)	-0.008475	0.007223	-1.173385	0.2414
D(XSA(-1))	0.067004	0.050636	1.323249	0.1865
C	0.737008	0.597841	1.232784	0.2184

R^2	0.007276	AIC	4.451064
Düzeltilmiş R^2	0.002198	SIC	4.481341
F İstatistiği	1.432927	Hannan-Quinn	4.463061
F İstatistiği Olasılık	0.239860	Durbin-Watson	1.996402

Kaynak: EK 14'deki veriler kullanılarak tarafımdan düzenlenmiştir.

ADF test istatistik değeri (-1,173385) mutlak değerce test kritik değerinden küçüktür ve prob (0,6871) değeri 0,05'den büyüktür. Bu durumda seriler durağan değildir. Bu nedenle serinin birinci dereceden farkının alınması gerekmektedir. Birinci dereceden farkı alınarak yapılan genişletilmiş Dickey Fuller testinin sonuçları aşağıda Tablo 15'de gösterilmektedir.

Tablo 15: İhracat Birim Değerleri Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi, Birinci Dereceden Farkı Alınan Değerler)

Farksızlık(Sıfır)Hipotezi: D(XSA) Birim köke sahip

	T İstatistik Değeri	Olasılık.*
Genişletilmiş Dickey Fuller Test İstatistik Değeri	-18.60415	0.0000
Test Kritik Değerleri:		
1% level	-3.446734	
5% level	-2.868657	
10% level	-2.570627	

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi Deklemi
Bağımlı değişken: D(XSA,2)
Method: Tahmin yöntemi
Örnek Aralığı (1982:03-2014:012), gözlemsayısı (394)

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T İstatistik	Olasılık
D(XSA(-1))	-0.938475	0.050444	-18.60415	0.0000
C	0.048037	0.112525	0.426900	0.6697

R ²	0.468917	AIC	4.449503
Düzeltilmiş R ²	0.467562	SIC	4.469687
F İstatistiği	346.1143	Hannan-Quinn	4.457501
F İstatistiği Olasılık	0.000000	Durbin-Watson	1.995309

Kaynak: EK 14'deki veriler kullanılarak tarafımdan düzenlenmiştir.

Serinin birinci dereceden farkı alındığında koşullar sağlanmıştır. Hesaplanan değer (-18,60415) tablo değerlerinden büyük ve prob değeri (0,0000) 0,05'den küçük çıkmıştır.⁵⁰⁹

İthalat birim değerlerinin otokorelasyonu için correlogram grafikleri'ne bakıldığında AC değerleri azalma göstermekte ve serinin durağan olmadığı görülmektedir. (1., 6., 8. ,17., 25. Gecikmelerde kısmi otokorelasyon katsayıları güven sınırı dışında yer almaktadır.(pac>0.05)).⁵¹⁰ Görüldüğü gibi k=9'a kadar ve kısmi otokorelasyon fonksiyonu PAC'ye bakıldığında, k=1 için otokorelasyon bulunmaktadır. Serinin denklem tahmini için serinin birinci dereceden farkı alındığında otokorelasyon ortaya çıkmamaktadır.⁵¹¹

⁵⁰⁹ Bk. Grafik 5-1, s.189.

⁵¹⁰ Bk. EK 17, s.284.

⁵¹¹ Bk. EK 18, s.285.

İthalat birim değerlerinin durağanlığını test etmek için birim kök testi uygulanmıştır.⁵¹² Testin hipotezleri ve sonuçları aşağıdaki gibidir.

H_0 : (Birim kök vardır, seriler durağan değildirler.)

H_1 : (Birim kök yoktur, seriler durağandır.)

Tablo 16: İthalat Birim Değerleri Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi)

Farksızlık(Sıfır)Hipotezi: LOGXSA Birim köke sahip

		T İstatistik Değerleri	Olasılık.*	
Genişletilmiş Dickey Fuller Test İstatistik Değeri		-0.832922	0.8082	
Test Kritik Değerleri:	1% level	-3.446692		
	5% level	-2.868638		
	10% level	-2.570617		
Değişkenler	Katsayılar	Standart hata	T istatistik	Olasılık
LOGXSA(-1)	-0.005136	0.006166	-0.832922	0.4054
C	0.022763	0.026285	0.866012	0.3870
R ²	0.001762	AIC	-4.091371	
Düzeltilmiş R ²	-0.000778	SIC	-4.071225	
F İstatistiği	0.693758	Hannan-Quinn	-4.083389	
F İstatistiği Olasılık	0.405395	Durbin-Watson	2.157377	

Kaynak: EK 19'daki veriler kullanılarak tarafımdan düzenlenmiştir.

İstatistik değeri (-0,832922) test kritik değerlerinden mutlak değerce küçük ve prob* değeri 0,05'den büyük çıkmıştır. Dolayısıyla serinin fark alınmamış hali birim kök içermektedir. Birinci derece fark alındığında ise seri birim kök içermemektedir. Aşağıda Aşağıda Tablo 17'e bakıldığında istatistik değeri (-21.51903) mutlak değerce test kritik değerlerinden büyük ve prob(0,000) değeri 0,05'den küçüktür.

⁵¹² Bk. EK 19, ss.286-287.

Tablo 17: İthalat Birim Değerleri Birim Kök Testi Sınaması (ADF Testi, Birinci Dereceden Farkı Alınan Değerler)

Farksızlık(Sıfır)Hipotezi: D (LOGXSA) Birim köke sahip

		T İstatistik Değerleri	Olasılık.*	
Genişletilmiş Dickey Fuller Test İstatistik Değeri		-21.51903	0.0000	
Test Kritik Değerleri:	1% level	-3.446734		
	5% level	-2.868657		
	10% level	-2.570627		
Değişkenler	Katsayılar	Standart hata	T istatistik	Olasılık
D(LOGXSA((-1))	-1.083998	0.050374	-21.51903	0.0000
C	0.000953	0.001570	0.607104	0.5441
R ²	0.541557	AIC	-4.094710	
Düzeltilmiş R ²	0.540388	SIC	-4.074526	
F İstatistiği	463.0688	Hannan-Quinn	-4.086712	
F İstatistiği Olasılık	0.000000	Durbin-Watson	1.981915	

Kaynak: EK 19'daki veriler kullanılarak tarafımdan düzenlenmiştir.

İthalat ve ihracat birim değerlerinin birim kök varlığının test edilmesi için uygulanan Philips-Perron testinin sonuçları aşağıdaki gibidir. İthalat birim değerleri için hesaplanan değer (-21,46977) tablo değerlerinden mutlak değerce büyük ve prob (0,000) değeri 0,005'den küçük olduğundan seri durağan hale gelmiştir. Sonuç olarak Ho hipotezi reddedilir. Kısacası birim kök bulunmamakta ve seride durağanlık sağlanmaktadır. İhracat birim değerleri için hesaplanan test istatistik değeri (-18.68027) test kritik değerlerinden mutlak değerce büyük ve prob (0,000) değeri 0,005'den küçük olduğundan seri durağan hale gelmiştir.⁵¹³

⁵¹³ Bk. Grafik 5-1 ve Grafik 6-1, s.189.

Tablo 18: İthalat ve İhracat Birim Değerleri Phillips-Perron Test Sonuçları

Phillips-Perron Test Sonuçları	Düzenlenmiş T İstatistik Değerleri	Olasılık*
D(XSA)	-18.68027	0.0000
D(LOGİTHBSA)	-21.46977	0.0000

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T İstatistik Değerleri	Olasılık
D(LOGXSA(-1))	-0,938475	0,050444	-18,60415	0.0000
C	0,048037	0,112525	0,426900	0,6697
R ² deki değişim	0,468917	Bağımlı Ortalama VAR		-0,004389
Düzeltilmiş R ²	0,467562	S.D. Bağımlı VAR		3,060033
Regresyon Standart Hata	2,232856	Akaike Kriteri		4,449503
Kareler Toplamı	1954,372	Schwarz Kriteri		4,469687
Log likelihood	-874,5521	Hannan- Quinn Kriteri		4,457501
F- İstatistik	346,1143	Durbin-Watson İstatistiği		1,995309
Prob(F-İstatistik)	0.000000			

Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	T İstatistik Değerleri	Olasılık
D(LOGİTHBSA(-1))	-1,083998	0,050374	-21.51903	0.0000
C	0.000953	0,001570	0,607104	0,5441
R ² deki değişim	0,541557	Bağımlı Ortalama VAR		-0,000115
Düzeltilmiş R ²	0,540388	S.D. Bağımlı VAR		0,045953
Regresyon Standart Hata	0,031154	Akaike Kriteri		-4,094710
Kareler Toplamı	0,380454	Schwarz Kriteri		-4,074526
Log likelihood	808,6579	Hannan- Quinn Kriteri		-4,086712
F- İstatistik	463,0688	Durbin-Watson İstatistiği		1,981915
Prob(F-İstatistik)	0.000000			

Kaynak: Ek 15 ve EK 20’den elde edilen verilerle tarafımdan düzenlenmiştir.

Yukarıda yapılan testler sonucu uygunluğun sağlanması neticesinde Ek 16' ihracat birim değerleri ve Ek 21'de ithalat birim değerleri için modelin belirlenmesi aşamasında birkaç model (rastgele modeller) karşılaştırılmış ve bu modellere ilişkin istatistikler içerisinde en uygun model belirlenmiştir.

İhracat birim değerleri için seçilen model, aşağıda Tablo 19'da gösterilen en düşük BIC, SEE ve en yüksek R^2 'ye sahip ARIMA (1.1.0) modelidir.

Tablo 19: İhracat Birim Değerleri Değerlendirme Modeli

ARIMA(p, d, q)	BIC	Düzeltilmiş R^2	SEE
ARIMA(1,1,0)	4,4696	0,0012	2,2328
ARIMA(2,1,0)	4,4841	-0,0012	2,2347
ARIMA(0,1,1)	4,4671	0,0012	2,2300
ARIMA(0,1,2)	4,4822	-0,0013	2,2328
ARIMA(1,1,1)	4,4843	-0,0007	2,2351
ARIMA(2,1,1)	4,4977	-0,0022	2,2359
ARIMA(1,1,2)	4,4991	-0,0029	2,2375
ARIMA(2,1,2)	4,5124	-0,0043	2,2381

$$\text{Ln}ihrbirimd(t) = 0,51186 + 0,061525 \text{ ln}ihrbirimd(t-1)$$

Kaynak: Ek 16'dan elde edilen verilerle tarafımdan düzenlenmiştir.

İthalat birim değerleri için seçilen model, aşağıda Tablo 20'de gösterilen en düşük BIC, SEE ve en yüksek R^2 'ye sahip ARIMA (1.1.0) modelidir.

Tablo 20: İthalat Birim Değerleri Değerlendirme Modeli

ARIMA(p,d,q)	BIC	Düzeltilmiş R^2	SEE
ARIMA(1,1,0)	-4,0745	0,0045	0,0311
ARIMA(2,1,0)	-4,0648	0,0098	0,0311
ARIMA(0,1,1)	-4,0753	0,0033	0,0311
ARIMA(0,1,2)	-4,0753	0,0158	0,0309
ARIMA(1,1,1)	-4,0614	0,004	0,0311
ARIMA(2,1,1)	-4,058	0,0156	0,031
ARIMA(1,1,2)	-4,0713	0,0262	0,0308
ARIMA(2,1,2)	-4,0799	0,049	0,0304

$$\text{Model: Ln}ithbirimd(t) = 0,000879 - 0,083998 * \text{ln}ithbirimd(t-1)$$

Kaynak: Ek 21'den elde edilen verilerle tarafımdan düzenlenmiştir.

Yukarıdaki tablo sonuçları, düzeltilmiş R^2 'ye göre değerlendirildiğinde;

➤ $R^2 \times 100 = 0,0012 \times 100 = \% 12$ oranı ticaret bilançosundaki değişmelerin 0,12'sinin ihracat birim değerlerindeki değişmelerle açıklanabildiğini göstermektedir. Geriye kalan $\% 88$ 'si ise ihracat birim değerlerindeki değişmelere bağlı olmayan kısmı belirtmektedir.

➤ $R^2 \times 100 = 0,0045 \times 100 = \% 45$ oranı ticaret bilançosundaki değişmelerin 0,45'nin ithalat birim değerlerindeki değişmelerle açıklanabildiğini göstermektedir. Geriye kalan $\% 55$ ise ithalat birim değerlerindeki değişmelere bağlı olmayan kısmı belirtmektedir.

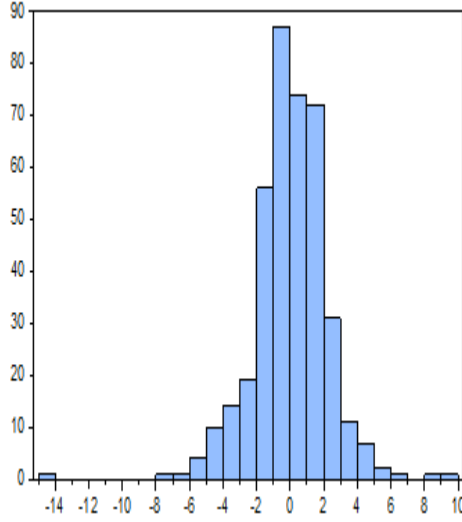
İthalat ve ihracat birim değerlerinin hata terimlerinin sınanması için kullanılan Jarque-Bera test istatistik hipotezleri ve sonuçları aşağıdaki gibidir.

H_0 : Hatalar normal dağılıma sahip değildir.

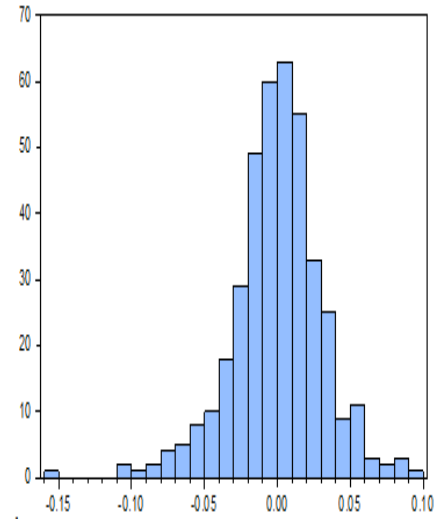
H_1 : Hatalar normal dağılıma sahiptir.

Tablo 21: İhracat ve İthalat Birim Değerleri Hata Terimleri Sınama Sonuçları

Hata Terimlerinin Sınanması	Ortalama	Medyan	En Yüksek Değer	En Düşük Değer	Standart Sapma	Basıklık	Jarque-Bera test İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
İhracat Birim Değerleri Hata Terimlerinin Sınanması	0.000168	0.034331	9.013325	-14.57769	2.226742	8.452339	517.3970	0.000000
İthalat Birim Değerleri Hata Terimlerinin Sınanması	1.83e-12	0.000981	0.90964	-152663	0.031114	5.145525	93.90068	0.000000

Grafik 7: İhracat Birim Değerleri Hata Terimler Sınanması

Grafik 8: İthalat Birim Değerleri Hata

Terimlerinin Sınanması

Yukarıda gösterilen Grafik 7’de ihracat birim değerleri hata terimleri düzgün dağılıma uygunluk göstermemektedir. (H_0 kabul edilir.) Veri bulamama, bilgi eksiklikleri, toplumun şartların değişmediği bir ortamda dahi farklı davranışlar sergilemeleri gibi nedenlerden ötürü bütün bağımsız değişkenlerin modele alınamaması hata terimlerinin normal dağılım göstermesini etkilemiştir. Grafik 8’de ithalat birim değerleri hata terimleri düzgün dağılıma uygunluk göstermektedir. (H_1 kabul, H_0 red).

7.11.3 Değişkenler Arasındaki Denge İlişkisinin Tespiti

İkiden fazla değişken varsa birden fazla eşbütünleştirici vektör olma olasılığı bulunur. Bu durumlarda Johansen eşbütünleşme testi kullanılabilir. Bu testin durağanlık derecelerinin aynı olması gerekmektedir. Johansen sınaması için öncelikle VAR modeli oluşturulur sonra uygun gecikme miktarına bakılır. Birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde bulundukları düşünülen değişkenlerin etkileşimlerini ortaya koymak için kullanılan denklem sistemine vektör otogresif model yani VAR modeli denilmektedir. VAR modelinde amaç değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmektir. Bu nedenle değişkenler durağan olmalıdır. VAR modeli kurularak ilgili koentegrasyon durumuna bakılabilir.

Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene etki yapıp yapmadığını test edebilmek için Wald testi kullanılmaktadır. Ayrıca değişkenler arasındaki sebep sonuç ilişkileri yani ilişkilerin yönü için Granger nedensellik testi uygulanmaktadır.

7.11.3.1 İthalat ve İhracatın Miktar Değerleri Denge İlişkisi

İthalat ve ihracat miktar değerleri kullanılarak aşağıdaki Tablo 22’de 8 gecikme için hesaplanan sonuçlar verilmiştir. Görüldüğü gibi 5 kriterden (LR, FPE, AIC, SC,HQ) 2’si VAR modeli için uygun gecikmenin 6 olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla uygun modelin VAR(6) olması gerektiği ima edilmektedir. Kriterlerden SIC uygun modelin VAR(3) olduğunu HQ ise VAR(4) ve LR’nin VAR(5) olduğunu göstermektedir. Sonuçta, en fazla kriter tarafından uygun olarak VAR(6) modeli, diğer modellere tercih edilmektedir.

Tablo 22

VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Seçimi (İhracat ve İthalat Miktar Değerleri)

İç Değişkenler: IHR ITH

Dış Değişkenler: C

Örnek Aralığı: 1982;01 2015;02

Gözlem Sayısı: 390

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-3298.363	NA	76817.09	16.92494	16.94528	16.93300
1	-2482.660	1618.855	1195.844	12.76236	12.82338	12.78655
2	-2420.861	122.0132	889.0957	12.46596	12.56765	12.50627
3	-2376.175	87.76918	721.6645	12.25731	12.39968*	12.31374
4	-2364.586	22.64312	694.1243	12.21839	12.40144	12.29095*
5	-2359.241	10.38751*	689.3642	12.21149	12.43523	12.30018
6	-2354.941	8.313230	688.3180*	12.20996*	12.47437	12.31477
7	-2353.371	3.020494	696.9653	12.22241	12.52750	12.34335
8	-2350.167	6.128364	699.8410	12.22650	12.57226	12.36356

VAR modeli belirlendikten sonra Johansen kointegrasyon testi yapılmıştır. ⁵¹⁴ Yıldızın olduğu kısımlar koentegrasyonun olduğu kısımlardır. Değerlerden hangisinin seçileceğine karar verilirken iyi bir uyum için ideal olan AIC ve SIC değerlerine bakılmalıdır ve en düşük değer en uygun olandır. Yıldızlı değerlerden en düşük olanı AIC 12,23181'dir. (Ek 23). Bu şunu anlatmaktadır; model sabit terim içeren, trend içermeyen bir modeldir.

Aşağıda Tablo 23'de kointegrasyon testinin sonuçları özetlenmiştir. ⁵¹⁵

H_0 : Kointegrasyon (Eşbütünleşme) yoktur.

H_1 : Kointegrasyon vardır.

Tablo 23

İhracat ve İthalat Miktar Değerleri Kointegrasyon Testi Sonuçları

Örnek Aralığı: 1982:04 2015:02

Gözlem Sayısı: 395

Trend assumption: Lineardeterministictrend

Series: IHR ITH

Lags interval (in first differences): 1 to 2

Sınırsız Eşbütünleşme Rank Testi (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Öz değerler	Test İstatistiği	0.05 Kritik Değerler	Olasılık**
None *(Boş Hipotezi)	0.054944	22.39518	15.49471	0.0039
At most 1 (Enaz 1)	0.000186	0.073461	3.841466	0.7863

Hypothesized No. of CE(s)	Öz değerler	Max-Eigen İstatistik Değerleri	0.05 Kritik Değerler	Olasılık**
None *(Boş Hipotezi)	0.054944	22.32172	14.26460	0.0022
At most 1(Enaz 1)	0.000186	0.073461	3.841466	0.7863

⁵¹⁴ Bk. EK 22, s.293.

⁵¹⁵ Bk. EK 24, s.295.

Kaç tane eşbütünleştirici denklemin olduğunu anlamak için yapılan testde görüldüğü gibi $\text{prob}=0,0039<0,05$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilir. Yani kointegrasyon bulunmaktadır. At most 1’de olasılık değeri (0,7863) büyüktür ve H_0 kabul edilir koentegrasyon yoktur. Bu durum bu denklemin kullanılamayacağını göstermektedir. Max-Eigen istatistik değerlerinde, olasılık değeri $0,0022<0,005$ ‘dir (H_0 reddedilir) koentegrasyon bulunmaktadır. Bu durumda bir tane koentegrasyon denklemi bulunmaktadır. Böylelikle koentegrasyon ilişkisi bulunmuş ve eşbütünleşme tespit edilmiştir (H_1 Kabul). Sonuç olarak uzun dönemde ithalat ve ihracat miktarlarının birlikte, ticaret bilançosuna etki ettikleri tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle ithalat miktar endekslerinin ihracat miktar endekslerine oranlanılarak bulunan gayrisafi (Brüt) değişim ticaret hadleri dolayısıyla ticaret bilançosu ile eşbütünleşikdir yani aralarında uzun dönem denge ilişkisi bulunmaktadır. Gayrisafi (Brüt) değişim ticaret hadlerinde oransal bir düşüş aleyhte bir değişimi gösterebilir. Belli bir miktar ihracat karşılığında daha fazla miktarda ithalat yapılması ile ihracat hacminde düşüşe karşı aynı hacimde ithal malı alınması halinde gayrisafi (brüt) değişim ticaret hadlerinin artacağı ve ülke lehine bir gelişimin meydana geleceği belirtilebilir.

Kurulan uzun dönemli modele ilişkin olarak, koentegrasyon ilişkisinin geçerliliği, hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığının belirlenmesi ile olanaklıdır. Yani, değişkenler uzun dönemde dengeye gelmekte ancak değişkenlerin farklarını alınmasıyla değer kayıpları yaşanmaktadır. Bu değer kayıpları ise sonuçlarda olumsuz etkiler yaratmaktadırlar. Bu nedenle hata düzeltme modeli uygulanmalı ve böylelikle fark ortadan kaldırılmalıdır.

Tablo 24: Regresyon Modeli (İthalat ve İhracat Miktar Değerleri)

Bağımlı Değişken: IHRACAT
Method: En Küçük Kareler Yöntemi
Örnek Aralığı: 1982:01 -2015:02

Değişken	Katsayı	Std. Sapma	T-İstatistik	Olasılık
ITHALAT	0.732905	0.011255	65.12027	0.0000
C	27.90033	0.854482	32.65175	0.0000
R ² deki değişim	0.914594	Bağımlı Ortalama VAR		81.49274
Düzeltilmiş R ²	0.914378	S.D. Bağımlı VAR		15.67376
Regresyon Standart Hata	4.586340	Akaike Kriteri		5.889054
Kareler Toplamı	8329.668	Schwarz Kriteri		5.909087
Log likelihood	-1169.922	Hannan-Quinn Kriteri		5.896989
F- İstatistik	4240.650	Durbin-Watson İstatistiği		0.263226
Prob(F-İstatistik)	0.000000			

Yukarıda Tablo 24’de görüldüğü gibi prob değeri (0,0000) 0,05’ten küçüktür. Bu ise modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Anlamlılık test edildikten sonra hata terimlerinin durağanlığına bakılmıştır. Hata düzeltme modellerinde durağan değişkenlerle kurulan modele, hata terimlerinin bir gecikmeli hali eklenmektedir.

Aşağıda Tablo 25’e bakıldığında prob değerinin (0,0013) 0.05’ten küçük olduğu ve DF test istatistik değerinin (-3,228974) mutlak değerce test kritik değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Böylece hata terimlerinin durağan olduğu belirtilebilir. Hata terimi durağan ise zaman serileri eşbütünleşiktir.

Tablo 25: Hata Terimlerinin Durağanlığı

			T-İstatistik	Prob.*
Genişletilmiş Dickey Fuller Test İstatistik			-3.228974	0.0013
Test kritik değerleri:	1% level		-2.570844	
	5% level		-1.941630	
	10% level		-1.616160	
*MacKinnon (1996) tek taraflı p-değerleri.				
Bağımlı Değişken: D(HATATERİMLERİ)				
Method: En Küçük Kareler Yöntemi				
Örnek Aralığı: 1982:05-2015:02				
Değişken	Katsayı	Std. Sapma	t-İstatistik	Prob.
HATATERİMLERİ(-1)	-0.084918	0.026299	-3.228974	0.0013
D(HATATERİMLERİ(-1))	-0.227200	0.051999	-4.369298	0.0000
D(HATATERİMLERİ(-2))	-0.135666	0.051976	-2.610156	0.0094
D(HATATERİMLERİ(-3))	-0.136266	0.050036	-2.723370	0.0068
R ² deki değişim	0.119065	Bağımlı Ortalama VAR		0.005221
Düzeltilmiş R ²	0.112288	S.D. Bağımlı VAR		2.356895
Regresyon Standart Hata	2.220630	Akaike Kriteri		4.443559
Kareler Toplamı	1923.167	Schwarz Kriteri		4.483928
Log likelihood	-871.3812	Hannan-Quinn Kriteri		4.459555
Durbin-Watson İstatistiği	1.989735			

Geçen yıl dengedeki bozulmanın bu dönem ne kadar düzeldiğini hata teriminin katsayısı göstermektedir. Hata terimlerinin katsayısı -1 ile 0 arasında ve değişkenler anlamlı olmalıdır. Eğer bu kısıt sağlanamıyorsa hata düzeltme modeli çalışmıyor demektir. Ancak kurulan modelde böyle bir sorun mevcut değildir. Aşağıda Tablo 26’da hata düzeltme modeli gösterilmektedir.

Tablo 26: Hata Düzeltme Modeli(İthalat ve İhracat Miktar Değerleri)

Bağımlı Değişken: D(IHRACAT)
Method: En Küçük Kareler Yöntemi
Örnek Aralığı 1982:02- 2015:02

Değişken	Katsayı	Std. Sapma	t-İstatistik	Prob.
D(İTHALAT)	0.342030	0.043594	7.845870	0.0000
HATATERIMLERI(-1)	-0.116152	0.022837	-5.086106	0.0000
C	0.017720	0.104253	0.169969	0.8651
R ² deki değişim	0.171272	Bağımlı Ortalama VAR		0.040489
Düzeltilmiş R ²	0.167066	S.D. Bağımlı VAR		2.275195
Regrasyon Standart Hata	2.076462	Akaike Kriteri		4.306736
Kareler Toplamı	1698.808	Schwarz Kriteri		4.336841
Log likelihood	-851.8871	Hannan-Quinn Kriteri		4.318662
F- İstatistik	40.71380	Durbin-Watson İstatistiği		2.034884
Prob(F-İstatistik)	0.000000			

Tablo 26’da görüldüğü gibi bir birim sapmanın yaklaşık olarak % 10’nu bir sonraki dönem düzeltilebilmiştir. Böylelikle kısa dönem ithalat ve ihracat miktarlarındaki yaşanan dengesizlikler kapatılmıştır.

Bağımsız değişkenlerin (İthalat ve ihracat miktar) bağımlı değişkene (ticaret bilançosu) etki yapıp yapmadığını test edilmesi için kullanılan Wald testi ve ithalat ile ihracat miktar değişkenlerinin nedensellik yönünü istatistiksel açıdan belirlemek amacıyla kullanılan Granger nedensellik testi (Ek 25) sonuçları ve hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H₀: İthalat ve ihracat miktarları, ticaret bilançosunun nedeni değildir.

H₁: İthalat ve ihracat miktarları, ticaret bilançosunun nedenidir.

Aşağıdaki Tablo 27’de görüldüğü gibi Wald testi sonuçlarının 0,05’den küçük olması nedeniyle hem ithalat hem de ihracat miktarları birlikte bağımlı değişken ticaret

bilançosuna etki etmektedirler. İlk kısımda $\text{prob}=0,0003<0,05$ olduğu için ihracat, ithalatın nedenidir. Aynı şekilde ikinci kısma bakıldığında $\text{prob}=0,0000<0,05$ olduğu için ithalat, ihracatın nedenidir. Yani ithalat ve ihracat arasında çift yönlü nedensellik bulunmaktadır. Hem ihracat hem de ithalat miktarları birlikte bağımlı değişken ticaret bilançosuna etki etmektedirler. (H_1 kabul).

Tablo 27
İthalat ve İhracat Miktarları Wald Testi Değerlendirmesi

Örnek Aralığı: 1982:01 2015:02

Gözlemci Sayısı: 392

Bağımlı Değişken: İHRACAT			
HARİÇ	Ki kare	DF (Serbestlik Derecesi)	Olasılık
İTHALAT	25.03855	6	0.0003
TOPLAM	25.03855	6	0.0003
Bağımlı Değişken: İTHALAT			
HARİÇ	Ki kare	DF(Serbestlik Derecesi)	Olasılık
İHRACAT	35.74136	6	0.0000
TOPLAM	35.74136	6	0.0000

7.11.3.2 İthalat ve İhracat Birim Değerleri Denge İlişkisi

İthalat ve ihracat birim değerleri kullanılarak aşağıdaki Tablo 28 ‘de 8 gecikme için hesaplanan sonuçlar verilmiştir. Görüldüğü gibi 5 kriterden (LR, FPE, AIC, SC, HQ) 2’si VAR modeli için uygun gecikmenin 4 olduğunu göstermektedir. VAR (4) modeli belirledikten sonra Ek 26-27’deki Johansen kointegrasyon testi yapılmıştır. Ek 27’de yıldızın olduğu kısımlar koentegrasyonun olduğu kısımlardır. Görüldüğü gibi üç

tane yıldızlı değer bulunmaktadır. En düşük değere sahip model en uygun modeldir. Yıldızlı değerlerden en düşük olanı 8,840995 (AIC) dir. Buna göre model trend içermeyen sabit terime sahip modeldir.

Tablo 28

VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Seçimi (İhracat ve İthalat Birim Değerleri)

İç değişkenler: IHRB İTHB

Dış Değişkenler: C

Örnek Aralığı: 1982:01 2015:02

Gözlemci Sayısı: 390

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2882.323	NA	9096.522	14.79140	14.81174	14.79946
1	-1728.582	2289.732	25.01659	8.895293	8.956311	8.919481
2	-1713.332	30.10955	23.61419	8.837599	8.939295*	8.877912
3	-1707.548	11.35985	23.39928	8.828452	8.970826	8.884890
4	-1696.794	21.01208	22.60287*	8.793815*	8.976868	8.866378*
5	-1696.462	0.644404	23.03243	8.812627	9.036359	8.901316
6	-1689.724	13.02817*	22.71165	8.798583	9.062992	8.903396
7	-1685.599	7.931425	22.69777	8.797945	9.103033	8.918884
8	-1681.249	8.320642	22.65786	8.796150	9.141917	8.933214

Aşağıda Tablo 29’da kointegrasyon testinin sonuçları ve hipotezleri gösterilmektedir.⁵¹⁶

H₀: Kointegrasyon (Eşbütünleşme) yoktur.

H₁: Kointegrasyon vardır.

⁵¹⁶ Bk. EK 28, s.300.

Tablo 29

İhracat ve İthalat Birim Değerleri Koentegrasyon Testi Sonuçları

Örnek Aralığı: 1982:04 2015:02
 Gözlem Sayısı: 395
 Trend assumption: Linear deterministik trend
 Series: IHRB ITHB
 Lags interval (in first differences): 1 to 2
 Sınırsız Eşbütünleşme Rank Testi (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Özdeğerler	Test İstatistiği	0.05 Kritik Değerler	Olasılık.**
None *(Boş Hipotezi)	0.035924	15.70120	15.49471	0.0466
At most 1 (Enaz 1)	0.003160	1.250266	3.841466	0.2635

Hypothesized No. of CE(s)	Özdeğerler	Max-Eigen İstatistik Değerleri	0.05 Kritik Değerler	Olasılık.**
None *(Boş Hipotezi)	0.035924	14.45093	14.26460	0.0467
At most 1 (Enaz 1)	0.003160	1.250266	3.841466	0.2635

Kaynak: EK 28'deki veriler kullanılarak tarafımdan düzenlenmiştir.

Koentegrasyon testi sonucunda $\text{prob}=0,0466 < 0,05$ olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. None'de bir tane koentegrasyon denklemi bulunmaktadır. At most 1'de ise olasılık değeri $0,2635 > 0,05$ olduğundan H_0 kabul edilmekte ve koentegrasyon bulunmamaktadır. Bu durumda bu denklem kullanılamaz. Max-Eigen istatistik değerlerinde olasılık değeri $0,0467 < 0,005$ 'dir. (H_0 reddedilir.) koentegrasyon bulunmaktadır. Bu durumda bir tane koentegrasyon denkleminin mevcut olduğu belirtilebilir.

İthalat ve ihracat birim değerleri, uzun dönemde ticaret dengesine paralel hareket etmektedirler. Dolayısıyla ihracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine oranlanılarak bulunan net değişim ticaret hadleri ile ticaret dengesi eşbütünleşikdir. Diğer bir ifadeyle aralarında, uzun dönem denge ilişkisinin varlığından sözedilebilir. Net değişim ticaret hadlerinin ticaret bilançosu üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkisi ithalat ve ihracat birim değerlerinin durumuna göre değişecektir. Eğer ihracat birim değerlerindeki artış ithalat birim değerlerindeki artıştan fazla olursa ya da

ithalat birim değerlerinde herhangi bir değişim yokken ihracat birim değerleri artıyor veya ihracat birim değerleri sabitken ithalat birim değerleri düşüyorsa net değişim ticaret hadlerinde iyileşmeler görülebilir. Bu ise ticaret bilançosuna pozitif yönde etki edebilir. Bunların tersinin yaşanması durumunda ise etkilerin negatif yönde gerçekleşeceği belirtilebilir.

Tablo 30: Regresyon Modeli (İthalat ve İhracat Birim Değerleri)

Bağımlı Değişken: IHRACAT
Method: En Küçük Kareler Yöntemi
Örnek Aralığı: 1982:01- 2015:02

Değişken	Katsayı	Std. Sapma	t-İstatistik	Prob.
ITHALAT	1.044288	0.009999	104.4422	0.0000
C	-6.423747	0.646474	-9.936582	0.0000
R ² deki değişim	0.964969	Bağımlı Ortalama VAR		48.83699
Düzeltilmiş R ²	0.964880	S.D. Bağımlı VAR		39.54317
Regresyon Standart Hata	7.410498	Akaike Kriteri		6.848685
Kareler Toplamı	21746.53	Schwarz Kriteri		6.868717
Log likelihood	-1360.888	Hannan-Quinn Kriteri		6.856620
F- İstatistik	10908.17	Durbin-Watson İstatistiği		0.681297
Prob(F-İstatistik)	0.000000			

Yukarıda Tablo 30’da görüldüğü gibi prob değeri (0,0000) 0,05’ten küçüktür. Bu ise modelin anlamlı olduğunu göstermektedir. Anlamlılık test edildikten sonra Tablo 31’de hata terimlerinin durağanlığına bakılmıştır.

Tablo 31 : Hata Terimlerinin Durağanlığı (Dickey-Fuller Test)

		T -İstatistik	Prob.*	
Genişletilmiş Dickey Fuller Test istatistik		-4.820777	0.0000	
Test kritik değerleri:	1% level	-2.570830		
	5% level	-1.941628		
	10% level	-1.616161		
*MacKinnon (1996) tek taraflı p-değerleri.				
Bağımlı Değişken: D(HATA TERİMLERİ)				
Method: En Küçük Kareler Yöntemi				
Örnek Aralığı: 1982:04- 2015:02				
Değişken	Katsayı	Std. Sapma	t-İstatistik	Prob.
HATATERIMLERI(-1)	-0.202089	0.041920	-4.820777	0.0000
D(HATATERIMLERI(-1))	-0.362962	0.055061	-6.592051	0.0000
D(HATATERIMLERI(-2))	-0.164561	0.050805	-3.239108	0.0013
R ² deki değişim	0.250456	Bağımlı Ortalama VAR		0.026091
Düzeltilmiş R ²	0.246632	S.D. Bağımlı VAR		6.130762
Regresyon Standart Hata	5.321305	Akaike Kriteri		6.188880
Kareler Toplamı	11099.98	Schwarz Kriteri		6.219099
Log likelihood	-1219.304	Hannan-Quinn Kriteri		6.200853
Durbin-Watson İstatistiği	1.989200			

Yukarıda Tablo 31’de prob değerinin (0,0000) 0.05’ten küçük olduğu ve DF test istatistik değerinin(-4,820777) mutlak değerce test kritik değerlerinden büyük olduğu görülmektedir. Böylece hata terimlerinin durağan olduğunu belirtmek mümkündür. Hata terimi durağan ise eşbütünleşmenin varlığından söz edilebilir.

Tablo 32: Hata Düzeltme Modeli (İthalat ve İhracat Birim Değerleri)

Bağımlı Değişken: D(ITHALAT)
Method: En Küçük Kareler Yöntemi
Örnek Aralığı: 1982:02 -2015:02

Değişken	Katsayı	Std. Sapma	t-İstatistik	Prob.
D(IHRACAT)	0.701948	0.038395	18.28225	0.0000
HATATERIMLERI(-1)	0.300382	0.034835	8.622974	0.0000
C	0.060304	0.255308	0.236199	0.8134
R ² deki değişim	0.490800	Bağımlı Ortalama VAR		0.268883
Düzeltilmiş R ²	0.488215	S.D. Bağımlı VAR		7.102949
Regresyon Standart Hata	5.081387	Akaike Kriteri		6.096574
Kareler Toplamı	10173.28	Schwarz Kriteri		6.126679
Log likelihood	-1207.170	Hannan-Quinn Kriteri		6.108499
F- İstatistik	189.8815	Durbin-Watson İstatistiği		2.383621
Prob(F-İstatistik)	0.000000			

Tablo 32’ de görüldüğü gibi ithalat ve ihracat birim değerlerindeki bir birim sapmanın yaklaşık olarak % 30’u bir sonraki dönem düzeltilebilmiştir.

Bağımsız değişkenlerin (ithalat ve ihracat birim değer) bağımlı değişkene (ticaret bilançosu) etki yapıp yapmadığının test edilebilmesi için kullanılan Wald testi ve ithalat ile ihracat birim değer değişkenlerinin nedensellik yönünü istatistiksel açıdan belirlemek amacıyla kullanılan Granger nedensellik testi (Ek 29) sonuçları ve hipotezleri aşağıdaki gibidir.

H₀: İthalat ve ihracat birim değerleri, ticaret bilançosunun nedeni değildir.

H₁: İthalat ve ihracat birim değerleri, ticaret bilançosunun nedenidir.

Tablo 33

İthalat ve İhracat Birim Değerleri Wald Testi Değerlendirmesi

VAR Granger Nedenselliği/Block Exogeneity Wald Tests

Örnek Aralığı: 1982:01 2015:02

Gözlemci Sayısı: 394

Bağımlı Değişken: IHRB			
Hariç	Ki-Kare	Df (Serbestlik Derecesi)	Olasılık
ITHB	42.86933	4	0.0000
TOPLAM	42.86933	4	0.0000
Bağımlı Değişken: ITHB			
Hariç	Ki-Kare	Df (Serbestlik Derecesi)	Prob.
IHRB	21.57403	4	0.0002
TOPLAM	21.57403	4	0.0002

Wald testi sonuçları için bakıldığında ilk kısımda Prob=0,0000<0,05 ve aynı şekilde ikinci kısım prob=0,0002< 0,05'dür. Yani değişkenler arasında çift yönlü nedensellik bulunmaktadır. Kısacası sonuçların 0,05'den küçük olması nedeniyle hem ithalat hem de ihracat birim değerleri birlikte bağımlı değişken ticaret bilançosuna etki etmektedirler.(H₁ kabul edilir.)

Granger nedensellik test sonucu ise ilk durumda bağımlı değişkenin ihracat birim değeri, ikinci durumda bağımlı değişkenin ithalat birim değeri olduğunu göstermektedir.

8. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın teorik kısmında yapılan açıklamalar ve daha sonra uygulamada bulunan sonuçlara ilişkin değerlendirmeler aşağıda yer almaktadır.

Dış ticaret bilançosu ve dış ticaret hadleri arasındaki korelasyon, uluslararası ekonomi literatüründe ele alınan yaygın bir tartışma konusudur. Dış ticaret hadlerindeki değişimler ticaret bilançosunda iyileşmelere ya da bozulmalara neden olmaktadır.

Zaman serilerinin kullanıldığı çalışmalarda, birbirleri ile ilişkileri araştırılan değişkenlerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi önemlidir. Bu çalışmada zaman serilerinde kullanılan değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkinin araştırılması neticesinde birbirlerini etkiledikleri dolayısıyla aralarında otokorelasyon olduğu görülmüştür. Zaman serilerinde otokorelasyonun nedeni olarak geçmişteki şokların etkisinin uzun süre devam etmesi, konjonktür etkisi, verilerin ayarlanması, spesifikasyon ve matematiksel biçimleme hataları gösterilebilir. Deprem, su basması, grev, savaş gibi olaylar, meydana geldikleri dönemden çok sonraki dönemlerde dahi etkilerini sürdürebilirler. Bu nedenlerle veriler birçok dönem boyu bu şokların etkisinde kalmaktadırlar. Örneğin, 1994 yılında Dünya Ekonomisi bazı dış faktörler ve Körfez Savaşı krizlerinin yanı sıra iç faktörlerde yüksek enflasyon oranları, kamu açıkları ve iç-dış borç stoklarının artması gibi nedenlerden dolayı durgunluk sürecine ve 1997-1998'den sonra ilk olarak Asya Ülkelerinde ve daha sonra Rusya'da ortaya çıkan krizlerle yavaşlama dönemine girmiştir. Ayrıca Türkiye ekonomisi ihracatta negatif artış oranları ve negatif değerler almasına neden olan 1999'daki depremin neden olduğu etkilerden dolayı daralmıştır. 2001'de Dünya ekonomisi büyüme oranları 11 Eylül saldırıları nedeniyle düşmüş ayrıca Türkiye'deki siyasi olaylar, milli gelirin düşüşü ile sonuçlanan bir ekonomik krize neden olmuştur. Bütün bunlar Türkiye'nin ithalat ve ihracat kapasitesini etkilemiştir. Bunların etkisi ise Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde değişimlerin yaşanmasına ve dış ticaret bilançosunun negatif ya da pozitif yönlü seyirler izlemesine (açık ya da fazla) neden olmuştur. Çalışmanın bulguları, EK 31'deki sayısal verilerle desteklenebilir.⁵¹⁷ Tabloda değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkileri ve bunun dış ticaret bilançosu üzerindeki etkileri konusundaki Türkiye'nin dış ticaret verileri yer

⁵¹⁷ Bk. EK 31, s.310.

almaktadır. Ülkenin dış ticaretten ne yönde ve hangi yoğunlukta etkileneceğine dair gösterge niteliği taşıyan dış ticaret dengesi (X-M) ve ülkenin dış açıklığı, dış dünyaya bağımlılık derecesi vb. alanlarda etkilerini göstermek amacıyla kullanılan dış ticaret hacminin (X+M), özellikle gayrisafi yurtiçi hasıla veya başka büyüklükler ile oranlanmasıyla elde edilen sonuçları dış ticaretin yorumlanmasında önemli göstergelerdir.

Yapılan çalışma ceteris paribus varsayımı altında gerçekleştirildiğinden krizlerin etkileri dikkate alınmamıştır. Çalışmada, belirlenen dönemler arasında Türkiye'nin ticaret bilançosu ile ihracat ve ithalatının birim değer ve miktar endekslerinin birbirlerini etkiledikleri tespit edilmiştir. Sonuçlar ticaret bilançosundaki değişimlerin %33,18'nin ihracat miktarındaki değişimlerle, %34,46'sının ithalat miktarındaki değişimlerle, %12'sinin ihracat birim değerlerindeki değişimlerle ve %45'nin ithalat birim değerlerindeki değişimlerle açıklanabileceğini göstermiştir.

Zaman serilerinin eşbütünleşik olup olmadığının belirlenmesi için birçok yöntem ve testten, test gücünün daha yüksek ve istatistiksel yönden gelişmişliğinin daha iyi olması nedenleriyle araştırmada Johansen yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemle dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olup olmadığı araştırılmıştır. Johansen eşbütünleşme metodunun uygulama sonucu, Türkiye'nin ticaret bilançosu ve dış ticaret hadlerinin eşbütünleşik olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, ticaret bilançosu ile dış ticaret hadleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır ve dış ticaret hadlerindeki bir değişim Türkiye'nin ticaret bilançosuna etki etmektedir. Uzun vadede, dış ticaret hadlerinin ticaret bilançosu üzerinde etkisi, dış ticaret hadlerinin ölçülmesine bağlıdır.

Kurulan VAR modelinde değişkenler arasında içsel ve dışsal şeklinde bir ön varsayım yapılmasına gerek olmaksızın tüm değişkenler içsel olarak ele alınmış ve her bir değişken sistemdeki tüm değişkenlerin geçmiş değerlerine bağlı olarak belirlenmiştir. Modelin belirlenmesi için yapılan testlerin sonucunda hesaplanan düzeltilmiş R, F değeri ve katsayılarla ilişkin t değerlerinin anlamlılığı, modelin geçerliliğinin yanı sıra katsayıların yorumlanabilirliğini de sağlamaktadır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene etki yapıp yapmadığının testi için uygulanan Wald

testi sonucunda ithalat ve ihracat birim değerleri ile miktarlarının birlikte bağımlı değişken ticaret bilançosuna etki ettikleri tespit edilmiştir.

Dickey-Fuller ve Philips-Peron birim kök testleri sonuçları, bütün değişkenlerin aynı sırada birleştiğini göstermişlerdir. Dış ticaret hadleri ve ticaret bilançosu arasındaki Granger nedenselliği de incelenmiş ve ithalat ile ihracatın birim değer ve miktarları arasında çift yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Granger nedensellik testi, ticaret bilançosu ile dış ticaret hadleri arasında çift yönlü bir nedenselliğin olduğunu göstermiştir.

Kurulan uzun dönemli modele ilişkin olarak, koentegrasyon ilişkisinin geçerliliği, hata düzeltme mekanizmasının çalışıp çalışmadığının belirlenmesi ile mümkündür. Değişkenlerin uzun dönemde dengeye geldiklerinin tespit edilmesine rağmen değişkenlerin farklarının alınması nedeniyle yaşanan değer kayıplarının sonuçlarda meydana getireceği olumsuz etkileri ortadan kaldırabilmek için hata düzeltme modeli uygulanmış böylece bu farkın ortadan kaldırılması sağlanmıştır. Hata terimlerinin katsayısı -1 ile 0 arasında bulunmuş ve değişkenlerin anlamlı oldukları görülmüştür. Geçen yıl dengedeki bir bozulmanın bu dönem ne kadar düzeldiğini hata teriminin katsayısı göstermektedir. İthalat ve ihracat birim değerlerindeki bir birim sapmanın yaklaşık olarak % 30'u ayrıca ithalat ve ihracat miktarları için de bir birim sapmasının yaklaşık olarak % 10'u bir sonraki dönem düzeltilmiştir. Böylelikle kısa dönemdeki dengesizliklerin Türkiye'de geçici bir şekilde kapatıldığını belirtmek mümkündür.

Türkiye'nin 1982:01-2015:02 dönemine ait dış ticaret verileri kullanılarak yapılan çalışmanın sonucu, net değişim ve gayrisafi değişim dış ticaret hadlerinin ticaret bilançosu ile aralarında uzun vadeli bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Böylece, dış ticaret hadlerindeki bir değişim, Türkiye'nin ticaret bilançosunu etkilemektedir. Dolayısıyla İthalat ve ihracatın birim değer ve miktar endekslerindeki değişimlerle hesaplanan sözkonusu hadlerin, ticaret bilançosunu pozitif ya da negatif yönde etkilediği belirtilebilir. Net değişim ticaret hadleri sadece, ihraç malları birim değer endeksinin ithal malları birim değer endeksi ile arasındaki ilişkiler üzerine odaklıdır. Türkiye'nin ithalat birim değerleri sabitken ihracat birim değerlerinin artması veya

ihracat birim değerleri sabitken ithalat birim değerlerinin dūşmesi ya da ihracat birim değerlerindeki artışın ithalat birim değerlerindeki artıştan daha fazla olması durumlarında, net değişim ticaret hadleri Türkiye'nin, lehine değişmektedir. Böyle bir durum, Türkiye'nin ihracat miktarı sabit kalmak üzere daha fazla miktarda ithalat yapmasına imkan tanımaktadır. Kısacası, Türkiye'nin net değişim ticaret hadleri leyhe olduğunda, bir birim ihraç malı karşılığında bir birimden daha fazla ithal malı elde etmektedir. Net değişim ticaret hadlerinin, ithalat birim değerleri sabitken ihracat birim değerlerinin dūşmesi veya ihracat birim değerleri sabitken ithalat birim değerlerinin yükselmesi, ya da ithalat birim değerlerindeki artışın ihracat birim değerleri artıştan daha fazla olması durumlarında, net değişim ticaret hadleri Türkiye'nin aleyhine değişmektedir. Net değişim ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesi, o ülkenin dış ticaret fiyatlarındaki gelişmeden olumsuz yönde etkilenmekte olduğunu göstermektedir. Böyle bir durumda, ülkenin belirli bir başlangıç yılına göre bir birim ithal malı elde edebilmek için bir birimden daha fazla miktarda ihraç malı vermesi gerekebilir.

Türkiye'nin bozulan net değişim ticaret hadleri ve artan gayrisafi değişim ticaret hadlerini yorumlamak açısından dikkate alınması gereken gelir ticaret hadleridir. Gelir ticaret hadleri, ihracatın satın alma gücüne ne yönde bir etki oluşturduğunu göstermektedir. Türkiye'nin 1982-2015 döneminde gelir ticaret hadlerinin sürekli artış halinde olduğu, ihracat miktarının da arttığı ve dış ticaretten kazanç sağladığı görülmüştür.⁵¹⁸ Bir ülkenin net değişim ticaret hadlerindeki bir artış, ihracat miktarındaki bir artışla desteklenirse gelir ticaret hadleri artışının net değişim ticaret hadlerindeki artıştan daha geniş ölçüde güçlendiği görülebilir. Türkiye'nin 1982-2015 arasında net değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri aynı yönde hareket etmemektedirler. Türkiye'nin net değişim ticaret hadlerindeki bozulma, artan ihracat miktarına bağlı olarak gelir ticaret hadlerinin iyileşmesiyle (yükselmesiyle) düzeltilmiştir. Diğer bir deyişle Türkiye'nin dış ticaret haddinde yaşadığı olumsuz durumu lehine çevirebilmesi için ihracat miktarını artırması ve elde ettiği gelirini etkin üretim sahalarında kullanması gerekmektedir.

⁵¹⁸ Bk. Nicholson Yöntemi, s.135.

Türkiye’de makroekonomik istikrarın sağlanması, toplumun refah seviyesinin yükselmesi, enflasyon sorununun çözümü, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin düzeltilmesi ve ekonomideki sürdürülebilir bir büyüme ortamının sağlanması konularında ticaret bilançosu üzerinde etkiye sahip olan dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesi önem teşkil etmektedir. Küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla yaşanan gelişme ve değişimler, Türkiye’nin 1980 sonrası dışa açılma ve dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi amaçlayan politikaları, dış ticaret hadlerini etkilemiş, dolayısıyla bundan etkilenen ticaret bilançosu, ülkenin dünya ekonomisindeki yeri ve önemi hakkında tespitlerde bulunulmasına imkan vermiştir. Dış ticaret hadleri, uluslararası ekonomik ilişkiler içerisinde bulunan ülkeler için birçok etkinin net göstergesi ve ticaretle uğraşan ülkeler için refah değişimlerini belirlemede önemli bir etkidir.

Dış ticaret hadlerinin altında yatan teori, öncelikle endekslerdeki değişimlerin nedenleri ve çeşitli belirleyici değişikliklerin endeksler üzerindeki etkileri ile ilgilidir. Temelde uluslararası ticarete konu olan malların belirli bir ülke için ihracat ve ithalatındaki göreceli (nispi) fiyatlarındaki değişiklikler, arz ve talepte değişimlere neden olmaktadır. Arz ve talebi, dolayısıyla dış ticaret hadlerini etkileyen faktörler arasında tarifeler, döviz kurları, uluslararası transfer ödemeleri ve ekonomik büyümedeki değişiklikler ile teknolojik değişimler vb. yer almaktadır.

Dış ticaret hadlerinin birbirinden farklı ancak birbirini tamamlayan birkaç hesaplama yöntemi bulunmaktadır. Dış ticaret hadleri kavramını ‘en iyi’ ,’’daha iyi’’ ve yetersiz gibi sıfatlara ayırmak doğru değildir. Önemli olan her birinin kullanılış yerlerinin olması, amaca göre birinin ya da ötekini uygun düşmesidir. Hesaplama tekniği arasında ortak olarak daha çok kullanılan mal ticaret hadleri olarak da bilinen net değişim ticaret hadleridir. Dış ticaret hadlerinin hesaplanmasındaki çeşitlilik, belirli bir süre boyunca bütün hareketlerin aynı yönde olmamasından kaynaklanmaktadır. Eksiklikleri, hesaplanması ve yorumlanmasına ilişkin belirsizlikleri olmasına rağmen dış ticaret hadleri, uluslararası iktisat öğretisinde önemlidir. Dış ticaret hadlerindeki değişimler milli gelir ve ödemeler bilançosu üzerinde büyük etkilere sahip olabilirler. Bir ülkede yapılan harcamalar yurtiçinde üretim artışını sağlamak yerine varolan üretimin parasal değer olarak artışını sağlıyorsa o ülkenin ihraç mallarının fiyatı diğer

lkeler açısından yükselecektir. Bu durumda ithal malları yurtiçinde daha ucuz hale gelmektedir. Bunun nedeni gelir artışıının fiyat artışına neden olmasındandır. Bu durum cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olabilir.

Bir ülkenin ihracatı esas olarak, yabancıların satın alma glerine, yani dışarıdan talep edilen mal ve hizmetlere ya da dış piyasalara yapılan ihracatın fiyatlarına dayanmaktadır. Aynı şekilde, bir ülkenin ithalatı da, ters yönden, bunlara bağlıdır. Böylece, arz ve talep hacminin ithalat ve ihracat üzerindeki etkileri açık olduğu gibi demeler bilançosundaki dengesizlikler de iktisadi karakter taşıdıkça bnyevi hale gelmekte ve demeler dengesinin belli kalemleri üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin, gelirdeki değişiklikler ithalat ve ihracat üzerinde farklı etkiler yaratabilir ve ticaret dengesini etkileyerek demeler dengesinde açıklar meydana getirebilirler.

Bir ulusun uluslararası hesaplarındaki dengesizlikler diğer ülkelerin ekonomik koşulları sonucunda meydana geliyorsa dengesizliğin nedenlerine bakarak uzun vadeli düzenleme yapılması gerekebilir. Gümrükler, ithal kotaları ve döviz kontrolleri, bir ülkenin ekonomisini fiyat mekanizmasıyla etkiledikleri için ülkenin ticaret hadlerini, gelir dağılımının şeklini ve demeler dengesini de etkileyebilir.

Dış ticaret hadlerindeki bozulmalar her ülkede aynı boyutta olmamaktadır. Söz konusu bozulmalar gelişmekte olan ülkelerin teknolojik gelişmişlik düzeyi, işgücü piyasalarının örgütlülüğü, uygulanan politikalar vb. nedenlerle farklılık göstermektedir. Dış ticaret hadlerindeki değişmelerin ticaret bilançosu üzerindeki etkisine yönelik ortak bir görüş birliği bulunmamaktadır. Bir lke için geçerli olan durum diğer ülkeler için geçerli olmayabilir. Türkiye'nin dış ticaret hadleri konusunda yapılan incelemeler neticesinde bazen ülke aleyhine bazen de ülke lehine durumların yaşandığı görülmektedir. Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde ortaya çıkan olumsuzlukların nedeni olarak şunlar gösterilebilir;

- Gelişmekte olan bir ülke konumuna sahip olması,
- İhracatının daha çok ithal ara mallarına dayanıyor olması dolayısıyla dışa bağımlılığının fazla olması,

- Ticaret politikalarının seçiminde yanlış kararların alınması ve uygulanması,
- Türkiye'nin ihracatı içerisinde birincil malların ve düşük fiyat ve gelir esnekliğine sahip mamül malların olması,
- Sanayileşmede ve dolayısıyla teknolojik ilerlemede dünyanın gelişmiş sektörleri karşısında etkinliğinin az olması,
- İhracat endüstrisinde arz esnekliğinin, dolayısıyla üretim faktörlerinin hareketliliğinin düşüklüğü,
- Türkiye'nin dünya ihracat piyasaları içinde monopol gücüne sahip olmaması ve dünya ticaretindeki payının azlığı nedenleriyle fiyatları belirleyici olmaktan çok gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan kuralları kabul etmek zorunda kalması,
- Dünyada yaşanan ve tüm ülkeleri etkileyen ekonomik krizlerin etkileridir.

Türkiye'nin dış ticaret dengesinin bozulmasının nedeni olarak genellikle mal ve hizmet ithalatının ihracatından fazla olması gösterilebilir. Türkiye'nin özellikle ara malları ithalatında dışa olan bağımlılığının açığın kapatılmasından daha çok artmasına ve uluslararası piyasalarda konumunu güçlendirmek isteyen Türkiye'nin ödemeler dengesi üzerinde negatif etkilerin yaşanmasına neden olduğu söylenebilir. Ödemeler dengesinin en önemli kalemi olan belirtilen cari işlemler hesabında dış ticaret açıklarının negatif yansıması ve 1989 yılında serbest bırakılan sermaye hareketlerindeki kısıtlamaların kaldırılmasının neden olduğu sermaye hareketleri hesabının bozulması, Türkiye'nin dış ticaret açığının kronik hale gelmesinde etkili faktörlerdir. Ülkelerin cari işlemler hesapları birçok faktör tarafından etkilenmektedir. Bunlar arasında Türkiye'nin cari işlemler bilançosu üzerinde büyük etkiye sahip olan döviz kurları, enflasyon oranları, ülkenin uyguladığı dış ticaret politikası stratejisi gösterilebilir. Dengenin önemli belirleyicisi ise dış ticaret bilançosudur. Dış ticaret bilançosu üzerinde en önemli faktör mal ve hizmet ithalat ve ihracatının miktar ve birim değer endeksleridir. Türkiye'de ekonomik istikrarın sürdürülmesinde dış ticaret dengesi en önemli göstergelerden birisi olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin dış ticaret hadlerinin iyileşmesi, ihrac birim değerlerinin yükselmesi anlamına gelir ki bu durum ülkeye yönelik yabancı sermaye akışının hız kazanmasına neden olabilir. Eğer dış ticaret hadlerinde olumsuz bir gelişim varsa bu durum ihrac birim değerlerinin düşmesine neden olurken ülkenin dış ekonomilerde satın alma gücünü zayıflatacaktır. Bu durumda Türkiye'nin ekonomik kalkınması için gerekli olan mal ve hizmetlerin ithalinde eskiye oranla daha çok mal ve hizmet ihrac etmesi gerekecektir.

Bir ülkenin dış ticaret hadlerini değiştirmesinin önemli kaynaklarından birisi parasını devalüe etmesidir. Ancak bunun daha iyi ya da kötü olacağı hakkında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Döviz kuru değişimleri ile ithalatın ne kadar azalacağı ve ihracatın ne kadar artacağı, ithal ve ihrac edilen malların talep ve arz esnekliklerine bağlıdır. Türkiye genellikle fiyat ve gelir esnekliği düşük ürünler ihracatı gerçekleştirmektedir. Gelişmekte olan bir ülke konumundaki Türkiye, dünya ticaret hacmine çok fazla etki edememe ve dünya arz ile talebini değiştirerek fiyatları belirleme gücünün olmayışı gibi nedenlerle ihrac ürünlerini daha düşük fiyatlardan satmakta ve dış ticaret hadlerinin aleyhine seyir izlemesi gibi birçok ekonomik sorunla karşı karşıya kalmaktadır.

Dış ticaret hadleri bozulan Türkiye'nin bozulmanın yaratacağı olumsuzluğu, olumlu bir hale çevirebilmesi için kendi ihracat fiyatlarını yükseltmesi gerekmektedir. İhracatı ithalatına bağlı olan Türkiye için devalüasyon yapılması, ithal girdilerin fiyatlarında yaşatacağı daralmanın yanında, maliyet enflasyonu nedeniyle enflasyon artışına da neden olmaktadır. Bu ise mevcut dış ticaret açığının daha da büyümesine yol açmaktadır.

Yapılan ekonometrik analizler sonucunda ihracatı ithalatına bağımlı olan Türkiye için, dış ticaret hadlerindeki bir değişme (olumlu ya da olumsuz) ticaret dengesine etki etmektedir. Türkiye'nin ithalatı ihracatının nedeni olarak kabul edilmekte bu ise ülkenin dışa olan bağımlılığını artırmaktadır. Cari işlemler bilançosunda yaşadığı açık, Türkiye için kronik bir hale bürünmüştür. Bu durum, Türkiye'de cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinin dikkate alınmasını ve politikalarının buna yönelik belirlenmesini zorunlu bir hale getirmektedir. Dışa

bağımlılığın azaltılmasında atıl kaynakların kullanımının artırılması, ürün ve piyasa çeşitliliklerinin artırılması, teknolojik gelişmelerden yararlanılması ve katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesi gibi konuların üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

9.SONUÇ

Uluslararası ticaret teorisinde önemli bir yeri olan ticaret hadleri kavramı, ülkelerin dış ticaretten elde ettiği kazanç ve kayıpların ölçülmesinde kullanılan bir analiz aracıdır. Ekonomilerin globalleşmesi ve ülkelerarası karşılıklı bağımlılıkların artmasıyla yaşanan entegrasyon süreci, ülkeleri dış ticaret yoluyla birbirine bağımlı hale getirmiştir. Dış ticaret ilişkilerine girmenin her ülkeye yarar sağladığını savunan klasik iktisatçılar, azalan verimler kanuna dayanarak, uzun dönemde tarımsal ürün ve hammadde ihracatçısı ülkelerin dış ticaret hadlerinin iyileştiğini ancak sanayi ürün ihracatçısı ülkelerin dış ticaret hadlerinin kötüleştiğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşün karşısında Singer-Prebisch tezi yer almaktadır. Singer-Prebisch tezi, serbest dış ticaretin az gelişmiş ülkelerin hem ödemeler dengesini hem de dış ticaret hadlerini olumsuz yönde etkilediğini savunmaktadır.

Dış ticaret hadleri konusunda uygulamada ender rastlanabilecek bir durum Bhagwati tarafından ileri sürülen ‘‘Yoksullaştıran Büyüme’’ kavramıdır. Yoksullaştırıcı büyüme sürecinde ülke ihraç edeceği malların üretimini artırırken ithal edeceği malların üretimini azaltmaktadır. Bu şartlarda yapılan ticaret sonucunda ülkenin dış ticaret hadleri bozulmaktadır. Yoksullaştırıcı büyüme, ticaret hadlerindeki bozulmanın, üretim genişlemesinden sağlanan refah artışından daha yüksek olduğunu yani büyümeye karşın ülkenin yoksullaştığını belirtmektedir. Hükümetler bu olumsuz gelişmeyi engelleyebilmek için ülke ticaret hadlerini etkileyebilen bir büyüklüğe sahipse ithalat üzerine gümrük tariflerini koyarak ticareti daraltabilir ve ithal fiyatlarındaki yükselmeyi engelleyebilir. Ya da ihracattan vergi alarak dünya piyasalarında sözkonusu malların arzının daralması sağlanılarak fiyatlardaki düşüşün önüne geçilebilir.

Dış ticaret hadleri kavramı, iktisadi çözümlemelerde, ülkenin uygulayacağı ticaret politikalarının belirlenmesinde, dünya piyasalarında rekabet gücünün tespitinde önemlidir. Dış ticaretten sağlanan kazanç ve kayıpların ölçülmesi amacıyla geliştirilmiş farklı ticaret hadleri tanımları yer almakta ve her birinin kullanılış yerleri, amacı ve birbirini tamamlayıcı özellikleri bulunmaktadır. Uygulamada en çok kullanılan ticaret haddi net değişim ticaret hadleridir. Bu had, ihracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine oranlanmasıyla hesaplanmaktadır. Net değişim ticaret hadleri ile

ihracat hacim endeksinin çarpılmasıyla gelir ticaret hadleri, ithalat hacim endeksinin ihracat hacim endeksine oranlanmasıyla gayrisafi(brüt) değişim ticaret hadleri ve net değişim dış ticaret hadlerinin verimlilik endeksi ile çarpımıyla faktör ticaret hadleri hesaplanmaktadır.

Bir ülkenin ihracat ve ithalat birim değer endekslerindeki değişimler ihmal edilebilir derecede küçükse, bu durumda ülkenin dış ticaret kazancını gösteren kavram gayri safi değişim ticaret hadleridir. Çünkü ülkenin ticaret kazancını miktarlar belirleyecektir. Talep ya da arz miktar olarak istikrarlı ise ülkenin dış ticaret miktarının değişimleri yansıtmadığı durumda ülkenin dış ticaret kazancını dünya piyasa fiyatları belirleyecek dolayısıyla net değişim ticaret hadlerinin dikkate alınması gerekecektir. Bir ülkenin ithal birim değeri(fiyatları) düştükçe ve ihraç birim değeri yükseldikçe o ülkede ithal mallarına talebin azaldığı, ihraç mallarına dış talebin arttığı görülebilir. Bu durum ülkenin dış ticaret hadlerini lehine çevirecektir. Ters durumda, ülkenin ithal birim değeri arttıkça ve ihraç birim değeri düştükçe o ülkede, ithal mallarına talep artmakta ve ihraç mallarına talep azalmaktadır. Bunun sonucunda dış ticaret hadleri bozularak ülke aleyhinde sonuçlar yaratacaktır. Ticaret hadlerinde yaşanan artış, ülkenin uluslararası pazarlarda satın alma gücünü artırmaktadır. Hadlerin düşmesi ise ülkenin dış pazarlarda satın alma gücünü azaltarak ithalat kapasitesini sınırlandırmakta, iktisadi kalkınma açısından negatif sonuçları meydana getirmektedir.

Dış ticaret hadleri iktisadi kalkınmanın yönünü ve hızını etkileyebileceği gibi iktisadi kalkınma da ticaret hadleri üzerinde etkili olabilir. İktisadi gelişme ile birlikte ülkenin tüketim alışkanlıklarında, rekabet şartlarında, teknolojisinde ilerlemeler yaşanacaktır. Bu değişimler arz ve talep şartlarına bağlı olduğundan ülkenin mal fiyat ve miktarları etkilenmekte dolayısıyla ticaret hadleri de etkilenmektedir.

Dış ticaret hadleri analiz edilirken, bir ülkenin dönüşüm eğrisi , kayıtsızlık ve teklif eğrileri dikkate alınarak bazı değerlendirilmeler yapılabilir. Dönüşüm eğrisinin her iki ülke için dışa doğru kaydığı varsayıldığında, ülkelerin büyüme hızları önem kazanır. Dış ticaret hadlerinin böyle bir durumda değişiminin yönü ülkelerin ihraç mallarına yönelik dış talebin artma oranına, gelişmenin seyrine ve ekonomilerin büyüme hızlarına bağlı olacaktır. Dış ticaret hadleri iyileşen bir ülkenin satın alma gücü

ve tüketim seviyesi artabilir. Bu durum, ülkenin önceki haline göre, refah seviyesinin artmış olduğunu ve daha yüksek toplumsal kayıtsızlık eğrisine ulaştığını ifade etmektedir. Uluslararası ticarette belirli miktar ithal mala karşılık ne miktarda ihracat malı verildiğini gösteren teklif eğrilerinde meydana gelecek bir değişim, ülkenin hem dış ticaret haddini hem de dış ticaret hacmini etkilemektedir. Bu iki etkinin birlikte değerlendirilmesi, ülke refahının olumlu ya da olumsuz seyrinin tespitinde önemlidir.

Dış ticaret hadleri kavramları birçok açıdan eleştirilebilir. Herhangi bir haddin, dış ticaretteki kazanç ve kayıpların ölçülmesinde tek ve kesin ölçüt olarak kullanılmasının yanıltıcı olduğu belirtilebilir. Net değişim ticaret hadleri kavramı, ihracat ve ithalat arasındaki nispi fiyat ilişkisini dikkate alırken, fiziki miktarları, verimlilik değişmelerini, ödemeler dengesindeki değişimleri ve sermaye akımlarını hesaba katmaz. Örneğin, verimliliğin artması ile ihracat fiyatlarında düşüş yaşıyorsa bu durumun ülke aleyhinde olduğunu söylemek yanıltıcı olabilir. Çünkü ihracatta yaşanan düşüş aynı anda ithalatı da düştüğü oranda azaltabilir. Ayrıca verimlilikteki değişimle ülke, düşük fiyatlardan çok daha fazla ihracat yapabilir, bu da ülkenin refah seviyesini yükseltebilir. Brüt değişim ticaret hadleri de tek ve kesin bir ölçüt değildir. Bunun olabilmesi için ithalatın tamamının ihracat gelirleri ile karşılanması gerekmektedir. Ancak değişmelerin nedeni sermaye akımlarından sağlanan gelirlerden de kaynaklanabilir.

Bir ülkede net değişim ticaret hadleri aleyhte seyrediyor ise bu durumun ülke lehine çevrilmesi için ihracat miktarının artırılması gerekmektedir. Bu nedenle, net değişim ticaret hadleri ile gelir ticaret hadleri aynı dönemde ters yönde bir değişim gösterebilir. Ancak net değişim ticaret hadlerinin aleyhte seyrettiği bir dönemde, ihracat miktarları artırılarak farkın gelir yönünden kapatılması sonucunda ülkenin dış ticaretten kesin olarak yararlandığını belirtmek doğru değildir. Bu nedenle toplam ticaret kazancı endeksleri kullanılmalı ve fiyat değişimleri gözönüne alınarak hesaplamalar yapılmalıdır.

Dış ticaret hadlerindeki değişmelerin birçok nedeni olabilir. Bunlar arasında, dış ticaret siyasetindeki değişiklikler, döviz kurlarındaki dalgalanmalar, tek taraflı transfer ödemeleri, kalkınma problemleri ile ilgili nedenler, verimlilik, ulaştırma

masraflarının değişimi, üretim ve tüketimde meydana gelen değişiklikler, teknolojik ilerlemeler, ihraç ve ithal mallarının esneklikleri ve dış ticaret politikaları için kullanılan araçlar gibi, yer almaktadır. Ülkeler dış ticaret politikası araçlarından özellikle gümrük tarifelerini ve kotaları kullanarak dış ticaret hadlerini lehlerine döndürebilirler. Fakat bunun için dünya piyasalarında etkili bir güce sahip büyük bir ülke konumunda olması diğer bir deyişle bir malın üretim ve tüketiminde kıtlık ya da bolluk yaratabilecek konumda olması gerekmektedir. Büyük bir ülke gümrük tarifesini koyarak dış ticaret hadlerini kendi lehine çevirebilir. Ancak dış ticaret hacmi daraldığı için tarife konulmasının kesin olarak bu ülkenin refahını yükselteceğini söyleyemeyiz. Çünkü olumlu dış ticaret etkisi ve olumsuz dış ticaret hacmi sözkonusudur. Küçük ülke ise dış ticaret hadlerini değiştiremediğı için dış ticaret hacminin daralması ile refah kaybı yaşayabilir.

Uluslararası iktisat teorisinde göreceli fiyatlar, ticaret hadleri ismini almakta ve ihraç mallarının ithal mallarıyla değişim oranı olarak tanımlanmaktadır. Dış ticaret hadleri, bir ülkenin sattığı ve satın aldığı malların fiyatlarındaki değişimler nedeniyle dış ticaretten kazanç ya da zararlı çıktığının göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ödemeler dengesinin önemli bir kalemi olan cari işlemler dengesini etkileyen faktörlerin başında dış ticaret hadleri gelmektedir.

Dış ticaret rakamlarının devamlı olarak yükselmesine rağmen dış ticaret açığının da artması durumu dış ticaret hadleri ile açıklanabilir. Şöyle ki ihracat miktarı artmakta, döviz gelirleri yükselmekte ama ülkenin net kazancı azalmaktadır. Dış ticaret hadlerinin iyileşmesi aynı zamanda dış ticaret açığındaki büyüme eğiliminin de sinyali olarak görülebilir. Çünkü yabancıların ihraç mallarındaki fiyat değişimlerine karşı, talep eğilimlerinin sabit kaldığı gözönüne alınırsa, ihraç mallarındaki fiyat artışının ithal mallarına göre daha düşük olması ihracatçıların rekabet gücünü zayıflatacaktır. Dış ticaret hadlerinin bozulması neticesinde aynı miktardaki ithal malını alabilmek için daha fazla ihracat yapılacaktır, bu ise dış ülkelere daha fazla kaynak aktarımının yapılmasına neden olacaktır.

Dış ticaret hadlerinin ülke lehine mi aleyhine mi sonuçlar doğurduğunu karşılaştırmak için uygulamada endekslere başvurulmakta, bu nedenle de bir baz yılı

tespit edilmektedir. Dış ticaret hadleri 100'ün üzerinde ise dış ticarete konu olan mallar baz yılına göre pahalıya satılmış ve ucuza satın alınmıştır. Böylece dış ticaret hadlerinin ülke lehine bir değişim göstermiş olduğu belirtilebilir.

Dış ticaret hadlerinin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi ilk olarak Harberger, Laursen ve Metzler tarafından tartışılmıştır. Keynesyen model çerçevesinde Harberger, devalüasyonun dış ticaret dengesine etkisini, Laursen ve Metzler ise aynı çerçeve altında esnek kur rejimi ile ülkelerin dışarıdan gelen şoklara karşı direncinin ne olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Harberger-Laursen-Metzler hipotezi olarak bilinen yaklaşım, dışa açık küçük bir ekonominin dış ticaret hadlerindeki bir iyileşmesinin ticaret bilançosunda iyileşmelere neden olduğunu savunmuştur. Cari işlemler hesabı üzerinde dış ticaret hadlerinin etkisi birçok faktöre bağlıdır. Bunlar, dış ticaret şoklarının süresi, dış ticaret hadleri değişikliklerine ilişkin tahminler ve fiyat aktarım mekanizmasının şeklidir. Dış ticaret hadlerindeki iyileşme (kötüleşme) cari işlemler dengesinin iyileştiğinin (kötüleştığının) bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Literatürde ödemeler dengesi analizleri konusunda geliştirilen yaklaşımlar iki grup altında toplanabilirler. Birincisi, geleneksel yaklaşımlar altında esneklikler ve toplama harcama yaklaşımları, ikincisi ise parasal yaklaşımdır. Esneklikler yaklaşımı, bir ülkenin ödemeler dengesi ve parasının kur değerini mal ve hizmet fiyatlarındaki değişmelere bağlamaktadır. Bu yaklaşım ekonomi literatüründe Marshall-Lerner Koşulu olarak bilinmektedir. Yaklaşım olası bir devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini analiz etmekte ve yurtiçi ile yurtdışı talep esnekliklerinin uygun olmasının cari açığı düşürdüğünü savunmaktadır. Devalüasyon yapan bir ülkenin ticaret bilançosu üzerinde devalüasyonun etkisinin ne olduğunun belirlenmesinde devalüasyona yapan ülke ve dünyanın geri kalanındaki durumun arz ve talep koşulları açısından yapılacak değerlendirmelere bağlı olduğu belirtilebilir. Devalüasyonun fiyat ve gelir etkisi aracılığıyla ihracatı uyarması mümkündür. Fiyat etkisi, ihraç mallarına karşı dış talebin esnekliğine bağlı iken gelir etkisi ihraç mallarının arz esnekliğine bağlıdır. Marshall-Lerner Koşulu için ithalat talebi ve ihracat arz esneklikleri toplamının 1'den büyük olması gerekmektedir. Marshall-Lerner Koşulunun sadece fiyat değişimlerini dikkate alması, gelir değişimlerini ihmal etmesi Harberger, Laursen ve Metzler tarafından

eleştirilmiştir. Gelirin artması dış ticareti artıran bir gelişme olduğundan, fiyat etkisinin aksine dış ticareti dengesini olumlu yönde etkilemektedir. Ticaret hadlerinin bozulması halinde ise ihraç malları cinsinden satın alma gücü düştüğünden reel gelir azalmakta ve tasarruf oranları düşmektedir. Obstfeld, Harberger-Laursen-Metzler hipotezini eleştirmiştir. Dış ticaret hadlerindeki bir bozulmasının cari işlemler hesabını kötüleştirmesinden daha ziyade tasarruf artışlarına ve gelişmelere neden olduğunu belirtmiştir. Dış ticaret hadlerindeki bozulduğunda ekonomik birimler refah düzeylerini korumak amacıyla harcamalarını azaltmakta ve tasarruf oranlarını artırmaktadır. Bu nedenle HLM etkisinin genel geçerliliğinin sorgulanması gereklidir.

Esneklikler yaklaşımının fiyat etkilerini dikkate alırken gelir değişmelerini hesaba katmaması neticesinde ortaya çıkan massetme yaklaşımı tam istihdam koşulları altında devalüasyonun etkisiz olduğunu belirtmekte ve cari dengeyi gelir ve harcamalar arasındaki fark olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım devalüasyonun sadece gelir etkisini dikkate alırken fiyat etkisinin nasıl olduğuna dair herhangi bir önermesi bulunmamaktadır. Parasalcı yaklaşım ise ödemeler dengesinin temelinde parasal değişkenlerin etkili olduğunu belirtmektedir. Yaklaşımına göre, ödemeler dengesi sorunları geçicidir ve uzun dönemde kendi kendini düzeltme mekanizmasıyla giderilmektedir. Bu yaklaşıma göre aşırı para arz ya da talebi, fonların ülkeye giriş ve çıkışı ile yok olmakta ve dış dengesizlikler giderilmektedir.

Dış ticaret hadleri ve ticaret dengesi arasındaki ilişki konusunda yapılan literatür taraması sonucunda bu iki konu arasında ortak bir görüş birliğinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Uygulanan teorik modeller birbirinden farklı sonuçlar vermektedir. Bu ise, herhangi bir ülke için geçerli olan bir sonucun diğer ülkelerde de aynı şekilde geçerli olacağını belirtmenin yanıltıcı olduğunu göstermektedir. Ticaret bilançosu açık veren bir ülke, açığını kapatabilmek için diğer ülkelerden borçlanabilir, sahibi olduğu hisse senetleri, tahvil ve finans varlıklarını satabilir ya da resmi döviz rezervlerini azaltabilir. Bunlardan hangisini tercih edeceği, dünya piyasalarının genel durumuna, ülkenin finansal bakımdan dış açıklık oranına ve dış ticaret hadleri göstergelerine bağlı olacaktır.

Türkiye Ekonomisi 1970’lerde, iç talebe dönük ve dış ticarete ithal ikameci yapısı ile aşırı değerli döviz kuru ve koruma politikaları altında sermaye birikimine dayalı bir yapıya sahipti. 1980’lerde ise dışa açılma modeli benimsenerek ihracat teşvikleri uygulanmaya çalışılmıştır. Türkiye’nin 1980 sonrası ithal ikameci sanayileşme politikasından ihracata dayalı büyüme politikasına geçmesinin bir takım makroekonomik değişkenlerde zincirleme etki sağladığı, bunun ise dış ticaret hadlerinde büyük değişimlere yol açtığı belirtilebilir. Dış ticaret hadleri 1980’den sonra Türkiye için daha önemli hale gelmiştir. Türkiye ekonomisinin dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesine neden olarak yapısal esnekliğin ve ihracat endüstrisinde arz esnekliğinin düşüklüğü gösterilebilir. Türkiye’nin ihracatında, genellikle birincil malların ve esnekliği düşük mamul malların paylarının fazla olması, teknolojik ilerlemedeki yavaşlık, ithalatın büyük çoğunluğunun petrol ve petrol ürünleri mamül mallara bağlı olması gibi nedenler hadlerin bozulmasında etkili faktörlerdendir. Ayrıca dış dengenin sağlanması amacıyla başvurulmuş devalüasyonlar, ihracat miktarını artırmasına rağmen ihraç mallarının düşük fiyatlarla satılmasına neden olmaktadır. Devalüasyon yapıldığında ithal mallarının ulusal para ile yurt içinde satış fiyatları yükselecektir. Talep kanununa göre fiyatı yükselen bir malın talebi azalacaktır. Ancak ne kadar azalacağını belirleyen ithal mallarının yurtiçi talep esnekliğidir. Talep esnekliği ne kadar büyük olursa, devalüasyonun ithalatı kısıcıcı etkisi o derece fazla olacaktır. İthalat kısıldığında ise döviz çıkışları azalacak yani döviz tasarrufu sağlanacak ve dış ödeme açıkları azalacaktır. Dış talep esnekliği ne derece yüksekse, devalüasyonun ihracatı artırıcı ve döviz kazandırıcı etkisi o derece fazla olacaktır. Ancak, ihracatın artması yabancı ülkelerin gelirlerine de bağlı olduğundan bu ülkelerin gelirindeki değişimler ve talep şartlarındaki diğer değişimler ihracatın miktarını etkileyecektir. Kısacası ihracatın döviz kazandırıcı etkisi kesin değildir. Bu durum uygulanan devalüasyonların dış ticaret dengesini kesin olarak iyileştirdiğini belirtmenin yanıltıcı olduğunu göstermektedir. Devalüasyon yapılması her malın ithalatını kırmaz ve her malın ihracatını artırmaz. Ancak bu etkiler esnekliği yüksek mallarda ortaya çıkar.

Türkiye’nin dış ticaret hadleri 1982:01-2015:02 aralığında 2010=100 baz yılı alınarak yapılan çalışmada önemli değişiklikler olduğu görülmüştür. Dış ticaret hadleri

bazen ülke lehine seyretmiş olsa da genel olarak bozulma eğilimlidir. Dış ticaret hadlerinin ülke lehine seyretmesi, o ülkenin dünya gelir bölüşümünden elde edeceği payın arttığıının aksi durumda ise payın azaldığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin çeşitli dış ticaret hadleri formüllerine göre 2010 yılı baz alınarak hesaplanan dış ticaret hadlerinin 100'ün üzerinde aldığı değerlerde dış ticaretten kazanç sağladığı, 100'ün altındaki değerlerde ise dış ticaretten kayba uğradığı belirtilebilir. Türkiye'nin net değişim ticaret hadleri ile gelir ticaret hadleri aynı dönemlerde farklı yönlerde hareket etmişlerdir. İhraç ürünlerinin fiyatlarındaki düşme net değişim ticaret hadlerinin bozulmasına neden olurken ihracat miktarında yaşadığı artışla olumsuz durumu lehine çevirebilmiştir. Bunu gösterebilmek için dış ticaretin gelir etkisinin hesaplanmasında kullanılan Nicholson Yöntemi tercih edilmiştir. Hesaplamalar sonucunda gelir ticaret hadlerinin olumlu geliştiği , ihracat gelirlerinin arttığı dolayısıyla milli gelirin pozitif yönde etkilendiği söylenebilir.

Türkiye'nin 1982:01-2015:02 döneminde dış ticaret hadlerindeki değişimlerin ticaret bilançosu üzerindeki etkisinin ne olduğunun tespiti için tanımlayıcı araştırma modeli ile yapılan ekonometrik analizle, net değişim ticaret hadlerinin ve gayri safi değişim ticaret hadlerinin uzun dönemde ticaret bilançosuna etki ettikleri tespit edilmiştir. Bu hadlerdeki herhangi bir olumlu ya da olumsuz durum uzun vadede ticaret bilançosunu aynı yönde etkilemektedir. Ayrıca ithalat ve ihracatın birim değer ve miktar endekslerinin ticaret bilançosu üzerindeki etki oranlarının farklı olduğu görülmüştür. İthalat ve ihracatı arasında karşılıklı etkileşimler bulunmaktadır. Türkiye'nin ithalat hacminde yaşadığı değişimin tek nedeni olarak mal ithalini göstermek yanıltıcıdır. Çünkü ithalat hacmi, ülkeye giren ve çıkan sermaye akışlarıyla da değişebilmektedir. Türkiye için gayri safi değişim ticaret haddi, tek bir değerlendirme ölçütü olarak ele alınmamalıdır. Çünkü Türkiye'nin ticaret bilançosu genellikle açık vermekte ve ithalatı tamamıyla ihracat gelirlerinden sağlanmamaktadır. Gayri safi değişim ticaret hadlerinde ise ticaret bilançosu denk olmalı ve ithalatın tamamı ihracat gelirleri ile karşılanmalıdır. Türkiye, ihracatının ithalatı karşılama oranı için arada oluşan farkı, başka yerlerden elde edilen döviz gelirleriyle karşılamaktadır. Türkiye'de bunun başlıcaları olarak yabancı sermaye, doğrudan yatırımı için gelen paralar, borçlanmalar, bankaların yabancı kaynaklardan temin ettiği krediler, yabancıların Türkiye'de hisse senedi satın almak için

veya tahvil, bono almak için getirdiği paralar vb. gösterilebilir. Buna ilaveten nereden geldiği bilinmeyen dövizler (net hata ve noksan) ile TCMB'nin rezervlerinden yapılan kullanımlar da sayılabilir. Türkiye'nin ithalatının önemli bir kısmı dış kredilerle finanse edildiğinden ihracatının artırılarak dış kredi ihtiyacının azaltıldığında gayrisafi değişim ticaret hadleri aleyhte bir değişim göstermesine rağmen bu durum ülkenin yararına olabilir. Türkiye'nin net değişim ticaret hadlerini, dış ticaretinden elde edilen kazanç ve kaybını gösteren tek gösterge olarak değerlendirmesi ve buna dayanarak politika uygulamayı seçmesi bazı riskleri ortaya çıkartabilir. İthal edilecek mal miktar ve değerine konulan herhangi bir kısıtlama, yüksek gümrük tarifeleri, ithalatı kısıtlayıcı kota, yabancı ürün içeren malların etiketlenmesi zorunluluğu ya da yabancı ürünlerin gümrükten çekilmesine yönelik yoğun bürokratik işlemler ile net değişim ticaret hadleri iyileştirilerek ülke lehine döndürülebilir. Ancak böyle bir olumlu durum yaşansa bile üretim faktörlerinin dağılımı ve dış ticaretin kısıtlanmasından dolayı kaynaklanan kayıplara ülkenin katlanması gerekebilir. Net değişim ticaret hadlerinde bir artışın olması durumunda üzerinde durulması gereken konu reel ulusal gelirin de artışta olup olmadığıdır. Örneğin, Türkiye'nin net değişim ticaret hadlerindeki artışın nedeni ithalatına konulan kısıtlama ve sınırlamalar neticesinde ticaret hacminin daralmasından kaynaklanmışsa bu durum da ülke reel anlamda refah kaybına uğramış olabilir. Bütün bu nedenlerden dolayı net değişim ticaret hadleri tek başına geçerli olan bir gösterge değildir. Türkiye'nin dünya ticaretindeki payının düşüklüğü, gelişmiş ülkelere belirlenen fiyatlara uyma zorunluluğunuda beraberinde getirmektedir. Bu durum ise ihraç ürünlerinin düşük fiyatlardan dünya piyasasına sunulması, ithal ürünlerinin ise petrol ürünleri ile mamul mallara bağımlı olması sözkonusu malların fiyatlarının monopol ve oligopol piyasalarda belirlenmesi, sanayileşmiş ülkelerin uyguladıkları korumacı politikalar gibi faktörler ticaret hadlerinin aleyhte seyretmesine neden olmaktadır.

Türkiye için yapılan çalışma ve diğer ülkeler için yapılmış birçok çalışma da dış ticaret hadleri ve ticaret dengesi arasındaki ilişki konusunda belirsizlik sözkonusudur. Belirsizliğin nedeni, bir ülkenin dış ticaret hadlerinin iyileşmesi ya da kötüleşmesinin ödemeler dengesi açısından daha iyi ya da daha kötü anlamına gelmesini gerektirmediğindendir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akdiş, Muhammet. **Para Teori ve Politikası**. 2.Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi, 2011.
- Alkin, Erdoğan. **Uluslararası Ekonomik İlişkiler**. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1990.
- Alpar, Cem (hızl.). **İktisat İlkeler ve Kavramlar**. İstanbul: Alfa Basım Yayın, 1988.
- Alpaydın, Yusuf ve Halil Tunalı (Ed.). **2000 Sonrası Türkiye İktisadının Değişimi**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- Altinkemer, Melike. **The Crawling-Peg System 1980'lerde Türkiye Deneyimi**. Ankara: TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Ocak 1990.
- Altuğ, Nuray. **Makro Ekonomiye Giriş**. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Yayını, 1992.
- Aren, Sadun. **İstihdam Para ve İktisadi Politika**. 10.Baskı. Ankara: Savaş Yayınları, 1992.
- Arize, C. Augustine, Elias C. Grivoyannis, Ioannis N. Kallianiotis ve Valerie Englander. **The Traditional Approach To The Balance of Payments Adjustment Under Flexible Exchange Rates, Balance of Payments Adjustment**. London: Greenwood Press, 2000.
- Arslan, Kahraman. **Dış Ticaret İşlemleri**. 1.Baskı. Ankara: Detay Yayıncılık, 2014.
- Aslan, Nurdan. "Dünya Ekonomisinde Gelişmeler: Küreselleşme", Küçükahmetoğlu, Osman, Hamza Çeştepe ve Şevket Tüylüoğlu (Ed.). **Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım** içinde. Ankara: Ekin Kitabevi, 2005, ss.5-22.
- William J. Ashley (Ed.). **Principles of Political Economy With Some of Their Applications to Social Philosophy Book III**. London: Green and Co, 1909. <http://www.econlib.org/library/Mill/mlPCover.html>(10.12.2014).
- Atalay, Ahmet Haluk (Ed.). **Makroekonomik Modeller ve İktisat Politikaları Temel Kavramlar ve Klasik Makro Model**. İstanbul: Set Yayınları, 2003.
- Ay, Ahmet. **Türkiye'de Dış Ticaret ve Kur Politikaları Uygulamaları**. 1.Basım. Konya: Çizgi Kitabevi, 2007.
- Balam, David N. ve Michael Veseth. **Introduction International Political Economy**. 2th Edition. Prentice Hall, 2001, s.27.

- Başkol, Ozan. “Cari Açık ve Finansmanı”. **Bursa Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Yayını**. Sayı.134, Mayıs-Haziran 2011, s.2.
- Başol, Koray. **Türkiye Ekonomisi**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Yayınları, 1983.
- Begg, David, Stanley Fischer ve Rudiger Dornbusch. **Economics**. 8th Edition. Newyork: Mcgraw Hill, 2005, ss.550-580.
- Bocutoğlu, Ersan, Metin Berber ve Kenan Çelik. **Makro İktisada Giriş**. 5.Baskı. Trabzon: Derya Kitabevi, 2006, s.143.
- Brainard, Harry G..**International Economics & Public Policy**. Newyork: Henry Holt & Co, 1954.
- Broda, Christian. **Terms of Trade And Exchange Rate Regimes in Developing Countries**. Federal Rezerve Bank of Newyork, March 2002.
- Brockwell, Peter J. ve Richard A. Davis. **Introduction to Time Series and Forecasting**. 2th Edition. Springer, 2002.
- Buchholz, Todd G.. **New Ideas From Dead Economists: An Introduction To Modern Economics Though**.Newyork: Plume, 2007.
- Can, Tevfik. **Cumhuriyet’in Ellinci Yılında Türkiye’de Ödemeler Dengesi Gelişimi**. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Temmuz 1974.
- Canbolat, İbrahim. **Gelişmekte Olan Ülkeler ve Dış Politika**. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1999.
- Clement, M.O, Richard L. Pfister ve Kenneth J. Rothwell. **Theoretical Issues In International Economics**. Boston: Houghton Mifflin Company, 1967.
- Çak, Murat. **Türkiye’de Cari Açık**. İstanbul: Beşir Kitabevi, 2013.
- Çakıcı, Latif. **Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor?**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992.
- Çakmur Yıldıztan, Dina. **E-Views Uygulamalı Temel Ekonometri**. 2. Baskı. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2011.
- Çelik, Kenan. **Uluslararası İktisat**. 1.Basım. Trabzon: Derya Kitabevi, 2004.
- Dağdemir, Elif Uçkan(Ed.). **Uluslararası İktisat Politikası**. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013.
- Danışman, Yeliz. **İkiz Açıklar ve Doğru Makroekonomi Politikası Seçimi**. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2009.

- Dinler, Zeynel. **İktisada Giriş**. 18.Basım. Bursa: Ekin Kitabevi, 2012.
- Eğilmez, Mahfi ve Ercan Kumcu. **Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**. 18.Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s.241.
- Eğilmez, Mahfi. **Kolay Ekonomi**. 6.Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013.
- Engin, Nazım. **Uluslararası Ticarete Korumacı Eğilimler**. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, 1992.
- Eren, Ercan. **Makro İktisat kavramlar Tarihsel Yaklaşım, İstikrar Politikaları ve Açık Ekonomi**. 2.Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 1993.
- Eren, Ercan. **Makro İktisat**. 4.Baskı. İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2006.
- Ergin, Feridun. **İktisat**. 3.Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1962.
- Ertek, Tümay. **Ekonometriye Giriş**. 2. Baskı. İstanbul: Beta Basım Yayın, 1996.
- Ertürk, Emin. **Uluslararası İktisat Teori-Politika-İktisadi Birleşme-Uluslararası Parasal İlişkiler**. Bursa: Ekin Kitabevi, 1996.
- Felderer, Bernhard ve Stefan Homburg. **Makroconomics and New Macroeconomics**. 2th Edition. Newyork: Springer, 1995.
- Freeman, A. Myrick. **International Trade:An Introduction to Method and Theory**. London, 1971.
- Friedman, Milton. **The Case For Flexible Exchange Rates**. Essays in Positive Economics University of Chicago Press, 1953.
- Genceli, Mehmet. **Ekonometride İstatistik İlkeler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.
- Gordan , Wendell Chaffee. **International Trade: Goods, People and Ideas**. Newyork: Alfred A. Knof, 1962.
- Gujarati, N. Damador. **Basic Econometrics**. 4th Edition. Mcgraw-Hill Edication, 2003.
- Güner, Agah Oktay. **İsraf Ekonomisi**. 5.Baskı. İstanbul: Damla Yayınevi, 1978.
- Gürkan, Ömer. **Ekonomik Büyüme ve Kalkınma**. Trabzon: Derya Kitabevi Yayınları, 1989.
- Güriş, Selahattin ve Ebru Çağlayan. **Ekonometri Temel Kavramlar**. 2.Baskı. İstanbul: Der Yayınları, 2005, s.87.
- Güriş, Selahattin, Ebru Çağlayan ve Burak Güriş. **Eviews ile Temel Ekonometri**. İstanbul: Der Yayınları, 2011.

- Haberler, Gottfried. **A Survey of International Trade Theory**. Princeton University Press. 1961.
- Hahnel, Robin. **Siyasal İktisadın ABC'si**. Ayrıntı yayınları, 2002.
- Han, Ergül ve Ayşen Ayten Kayan. **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**. 7.Basım. Ankara: Nobel Akademik Yayını, 2012, s.158.
- Han, Ergül. **İktisada Giriş 2**. 2.Baskı. Eskişehir: AÖF Yayını, 1995.
- Hatiboğlu, Zeyyat. **Gelişme ve Türkiye İktisadı**. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1993.
- Hatiboğlu, Zeyyat. **İktisat Bilimi ve Türkiye İktisadı Cilt-1**. İstanbul: Beta Basım Yayım, 2010.
- Hatiboğlu, Zeyyat. **İktisat İlmi ve Türkiye İktisadı**. İstanbul: Hüsnütabiat Matbası, 1971.
- Hiç, Mükerrrem. **Bozulan Ekonomi Nasıl Düzeltilir**. İstanbul: Menteş Kitabevi, 1989.
- Hiç, Süreyya. **Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Menteş Kitabevi, 1988.
- Hogendorn, S. Jan. **Economic Development**. 2th Edition. Newyork: Harper Collins Publishers, 1992.
- Humphery, Thomas M..**Adam Smith and The Monetary Approach to the Balance of Payments**. Federal Reserve Bank of Richmond, 1981.
- İlkin, Akın. **Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi**. 5. Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1988.
- İnan, Reşat. **Mikro İktisat**. 2.Baskı. İstanbul: Özkaya Matbacılık, 1978.
- İyibozyurt, Erol. **Dış Ticaret Teori ve Politika**. 2. Baskı. Trabzon: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1982.
- İyibozyurt, Erol. **Uluslararası İktisat Teorisi**. Bursa: Ezgi Kitapevi Yayınları, 1995.
- Kafaoğlu, A. Başer. **Türkiye Ekonomisi Yakın Tarih-1**. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2004.
- Karluk, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi**. 3.Baskı. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1991.
- Karluk, Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi**. 6.Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık, 1999.
- Karluk, Rıdvan ve Osman Zıllıoğlu. **Uluslararası İktisat**. Anadolu Üniversitesi A.Ö.F. Yayını, 1987, s.94.

- Kaya, Salih. **Her Yönüyle Dış Ticaret**. 1.Baskı. Ankara: Ce-ka Yayınları, 2007.
- Kaymakçı, Oğuz, Nuri Avcı ve Recep Şen. **Uluslararası Ticarete giriş Teori, Politika ve Uygulama**. 1.Basım. Ankara: Nobel Basımevi, 2007.
- Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**. 6.Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- Kazgan, Gülten. **Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999.
- Kindleberger, Charles Poor. **International Economics**. 4. Edition. Homewood Press, 1968.
- Kozlu, Cem M.. **Uluslararası Pazarlama, İlkeler ve Uygulamalar**. 5.Baskı. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Krugman, P.R. ve M. Obstfeld. **International Economics Theory and Policy**. 6th Edition. Boston: Addison Wesley, 2003.
- Kumbaracıbaşı, Onur. **Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi**. Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1976.
- Kumbaracıbaşı, Onur ve Erdoğan Soral. **Ekonomiye Giriş**. Ankara: Em - Aş Ofset Yayınevi, 1977, s.333.
- Kurdoğlu, Çelik. **Dış ticaret ve Teknik Seçimi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975.
- Kutlar, Aziz. **Ekonometriye Giriş**. Sivas: Beta Yayınları, Temmuz 1998.
- Kuyucuklu, Nazif. **Türkiye İktisadı 2.Cilt**. İstanbul: Okan Yayınları, 1985.
- Küçükahmetoğlu, Osman. **Gümrük Birliği**. İstanbul, 2000.
- Küçükömer, İdris. **Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1966.
- Laughlin, James Laurence (Ed). **Principles of Political Economy**. Newyork: D. Appleton And Company, 1894.
- Letiche, John M. **Balance of Payments And Economic Growth**. Newyork: Harper & Brothers Publishers, 1959.
- Manisalı, Erol. **Gelişme Ekonomisi**. 2.Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1978.
- Marshall, Alfred. **Money, Credit and Commerce**. London: Macmillan&Co, 1923.

- Melemen, Mehmet. **Uygulamalı Uluslararası Ticaret İşlemleri**. 2.Baskı. Türkmen Kitabevi, 2012.
- Mordechai, Elihau Kreinin. **International Economics: A Policy Approach**. 7th Edition. Pearson Learning Solutions, 1999.
- Mumcu, Necati. **Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969.
- Oğuz, Orhan. **İktisada Giriş Temel Kavramlar ve Prensipler**. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Oksay, Suna. **Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: Türkiye (1923-2000)**. 1.Baskı. İstanbul: Beta Yayınevi, 2001.
- Oktaç, Ertan. **Makro İktisat Teorisi ve Politikası**. 4.Baskı. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Olalı, Hasan. **Dış Ticaret Teorileri ve Politikası**. İzmir: İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1966.
- Orhan, Z. Osman ve Seyfettin Erdoğan. **İktisada Giriş**. 3.Baskı. Ankara: Palme Yayıncılık, 2008.
- Ozturk, Nazım. **Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama**. Bursa: Ekin Yayınevi, 2012.
- Öcal, Tezer, Ö. Faruk Çolak, A. Hakan Çermikli ve Selahattin Togay. **İktisat**. Ankara: Gazi Büro Kitabevi, 1997.
- Öcal, Tezer. **Makro İktisat**. İstanbul: Arkan Basım Yayın Dağıtım, 2007.
- Örs, Fahri Halil. **Milletlerarası İktisat Politikası**. Ankara: Özelyayın Yayınevi, 1962.
- Öymen, Onur. **Türkiye'nin Gücü 21.yüzyılda Türkiye, Avrupa ve Dünya**. 4.Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Özkazanç, Önder. **Ekonometriye Giriş**. Eskişehir: Cem Ofset Matbacılık A.Ş., 1989.
- Özgüven, Ali. **İktisat Bilimine Giriş**. 8.Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi, 2005.
- Öztürk, Feride ve Fatih Çelebioğlu (Ed.), **Dünya Ekonomisinden Seçme Konular**. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.
- Parasız, M. İlker. **İktisadın ABC'si**. 4.Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2000.
- Parasız, İlker. **Türkiye Ekonomisi: 1923'den günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları**. 1.Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, Ekim 1998.
- Parkin, Michael. **Economics**. 9. Edition. Addison – Wesley Press, 1990.

- Paya, M. Merih. **Makro İktisat**. 2.Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları, 2001.
- Piquou, Arthur C. **Essay in Applied Economics**. Newyork: Staple Press, 1923.
- Ricardo, David. **On The Principles of Political Economy and Taxation**. 3th Edition. London: John Murray, 1821.
- Rivera Batiz , Francisco L. ve Luis A. Rivera Batiz. **International Finance and Open Economy Macroeconomics**. Newyork: Macmillian Publishing Company, 1985, s.463.
- Roubini, Nouriel ve Paul Wachtel. **Current Account Sustainability in Transition Economies**. New York University, 1997, s.7.
- Salvatore, Dominick. **Schaums Outline of Problems of International Economics**. 4th Edition. Newyork: Mcgraw-Hill, 1995.
- Salvatore, Dominick. **International Economics**. 5th Edition. New York: Prentice Hall, 1995.
- Samuelson, Paul Anthony. **Economics**. 6th Edition. Newyork: Mcgraw-Hill, 1964.
- Satman, Mehmet Hakman. **İstatistik ve Ekonometri Uygulamaları ile R**. İstanbul: Türkmen Kitabevi, 2010.
- Seiler, Ellen (Ed.).**Monetary Approaches To The Balance of Payments And Exchange Rates**. Princeton University: International Finance Section, 1982.
- Serin, Necdet. **Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**. 2.Basım. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.
- Sevütekin, Mustafa ve Mehmet Nargeleçekenler. **Ekonometrik Zaman Serileri Analizi**. 3. Baskı. Ankara: Nobel Yayın, 2010.
- Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulamaları**. 16.Baskı. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2007,
- Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat**. 7.Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2009.
- Smith, Adam. “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”, **The Wealth Of Nations**. Edwin Cannan(drl.). London: Methuen and Co. Ltd., 5.Edition, 1904, ss.514-516.
- Sloman, John. **Economics**. 5th Edition. Financial Times Management, 2002.
- Sodersten, Bo. **International Economics**. London: Mac Millan Publishers Ltd.,1984.

- Şahin, Hüseyin. **İktisada Giriş**. 3.Baskı. Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, 1993.
- Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**. 8.Baskı. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları, 2006.
- Tarı, Recep. **Ekonometri**. 9.Baskı. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2014.
- Taussig, Frank William. **International Trade**. London: Mac Millian Co, 1927.
- Tomanbay, Mehmet ve Turgut Gümüş. **Genel Ekonomi**. 2.Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi, 2004.
- Tunç, Havva. **Uluslararası Ticaret Para ve Finans**. 1.Basım. Alfa Basım Yayım, 2004.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. **Ödemeler Dengesi İstatistikleri 'ne İlişkin Yöntemsel Açıklama**. Ankara,2014.
- Türkoğlu, Faruk. **Hızlı Büyüme Mümkün**. 1.Basım. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 2003.
- Uluatam, Özhan. **Makro İktisat**. 7. Baskı. Ankara: Savaş Yayınları, 1993.
- Uludağ, İlhan. **İzlenen Ekonomik Politikalar Işığında Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: M.Ü. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayınları, 1990.
- Ünsal, Erdal M..**Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı**. 1.Baskı. Ankara: İmaj Yayıncılık,2005.
- Viner, Jacob. **Studies in the Theory of International Trade**. London: George Allen Unwin LTD, 1960.
- Walther, Ted. **World Economy**. 1.Edition. Willey Press, 1996.
- Wessels, Walter J..**Economics**. 4th Edition. Barans Educational Series, 2006.
- Yay, Gülsün Gürkan. **Para ve Finans Teori –Politika**. 1.Basım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Yeldan, Erınç. **Küreselleşme sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**. 1.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları,2001.
- Yıldırım, Kemal, Doğan Karaman ve Murat Taşdemir. **Makroekonomi**. 5.Baskı. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık, Haziran 2006.
- Yılmaz, Mutlu ve Ahmet Özkan. **Dış Ticarete Giriş**. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, 2012, s.25.
- Yılmaz, Ömer ve Nihat Işık(Ed.). **Ekonometri**. İstanbul: Elma Basım, 2013.

- Yılmaz, Şiir Erkök. **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**. 2.Basım. Ankara: Efil Yayınevi, 2010.
- Yörük, Ahmet. **İktisat**. 2.Baskı. İstanbul: İ.Ü. Basımevi ve Film Merkezi, 1995.
- Yücel, İlhan. **Ödemeler Dengesi Sorunu ve Planlı Dönemde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi**. Ankara: Ankara Basım ve Ciltevi, 1974.
- Zarakolu, Avni. **İktisat İlminin Temel İlkeleri**. 4.Basım. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981.
- Zeytinoğlu, Erol. **Genel Ekonomi**. 5.Baskı. İstanbul: Met/Er Matbaası, 1976.

Sürekli Yayınlar

- Adıgüzel, Uğur. "Türkiye'de Cari Açığın Asimetrik Davranışının Analizi". **Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt. 7, Sayı.2, 2014, ss.61-74.
- Adıyaman, Ahmet Turan. "Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri", *Sayıştay Dergisi*. Sayı.62, ss.21-45. <http://dergi.sayistay.gov.tr/icerik/der62m2.pdf>(15.03.2015).
- Agenor, Pierre-Richard ve Joshua Aizenman. "Savings And The Terms of Trade Under Borrowing Constraints", **Journal of International Economics**. Vol.63, 2004, ss.321-340.
- Akal, Mustafa. "Üretim Malları İthalatı Fiyatı ve Gelir Esneklikleri Tahmini: Türkiye Örneği". **Kocaeli Üniversitesi SBE Dergisi**. Sayı.15, 2008, ss.1-16.
- Akbay, Cuma, Abdulkaki Bilgiç ve Bülent Miran. "Türkiye'de Önemli Gıda Ürünlerinin Talep Esneklikleri", **Tarım Ekonomisi Dergisi**. Cilt.14, Sayı.2, 2008, ss.55-65.
- Aldan, Altan ve Murat Öngör. "Milli Gelir, Yurtiçi Hasılat ve Dış Ticaret Hadleri Üzerine Bir İnceleme", **ODTÜ Gelişme Dergisi**. Sayı.39, Ağustos 2012, ss.179-196.
- Alexander, S. Sidney. "Effects of a Devaluation on a Trade Balance ". **Staff Papers - International Monetary Fund**. Vol. 2, No. 2, April 1952, ss.263-278.
- Altıntaş, Halil ve Rahmi Çetin. "Türkiye'de Dış Ticaret Dengesi Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1989-2005", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**. Cilt.63, Sayı.4, 2008, ss.30-64.
- Aquino, Juan Carlos ve Freddy Espino. "Terms of Trade and Current Account Fluctuations: A Vector Auto Regression Approach", **Working Paper Series**. 2013, ss.1-17.
- Ardıç, Oya Pınar. "Output, the Real Exchange Rate and the Crises in Turkey", MEEA 2006 Conferene, 2006, http://www.luc.edu/orgs/meea/volume8/PDFS/opardic_MEEA2006.Pdf (12.05.2015).
- Arize, Augustine. "An Econometric Investigation of Export Behavior İn Seven Asian Developing Countries". **Applied Economic**. Vol.22, 1990, ss.891-904.
- Arize, Augustine ve Gordian Ndubizu. "Impact of The Terms of Trade on The Trade Balance of Malaysia: An Empirical Examination", **Kredit Und Kapital**. Vol.23, No.1, 1990, ss.125-138.
- Arize, Augustine. "Cointegration Test of a Long-Run Relation Between the Trade Balance and the Terms of Trade in Sixteen Countries". **The North American Journal of Economics & Finance**, Vol.7, No.2, 1996, ss. 203-215.

- Arslan, Ünal. ‘‘Latin Amerika Ülkelerine Bağımlılık’’. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt. 8, Sayı.3, 2006, ss.37-56.
- Askari, H. ve N. Krichene. ‘‘Oil Price Dynamics (2002-2006)’’. **Resource and Energy Economics**, Vol.30, No.5, 2008, ss. 2134-2153.
- Aslan, Nurdan ve Demet Yörük. ‘‘Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi’’, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt.25, Sayı.2, 2008, ss.33-69.
- Aydoğuş, İsmail ve H.Gonca Diler. ‘‘Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama’’, **Afyon Kocatepe İİBF Dergisi**. Cilt.8, Sayı.1, 2006, ss.89-102.
- Aytemiz, Semiha. ‘‘Türkiye’de Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi’’. **Mersin Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası Mali Ufuklar Dergisi**. Sayı.2, 2010. ss.55-77.
- Backus, David K. ve Mario John Crucini. ‘‘Oil Prices and the Terms of-Trade’’, **Journal of International Economics**. Vol.50, No.1, 2000, ss.185-213.
- Backus, David K., Patrick J. Kehoe ve Finn E. Kydland. ‘‘Dynamics Of The Trade Balance and TheTerms Of Trade: The S-Curve’’. **National Bureau of Economic Research Working Papers**. 1992, No.4242, ss.1-43. <http://www.nber.org/papers/w4242.pdf>(12.12.2014).
- Bahmani-Oskooee, Mohsen ve Janardhanan Alse, ‘‘Is There Any Long Run Relation Between The Terms Of Trade And Trade Balance?’’, **Elsevier Journal of Policy Modeling**, Vol. 17, No.2, (April 1995), ss.199-205.
- Bakkalcı, A. Can ve Nilüfer Argın. ‘‘Türk Dış Ticareti ve Ekonomi Politikaları Arasındaki Nedensellik İlişkileri ’’, **Yönetim Bilimleri Dergisi**. Cilt.11, Sayı.21, 2013, ss.49-73.
- Bal, Harun. ‘‘İktisadi Gelişme ve Doğal Kaynaklar: Geçiş Ekonomileri Çerçevesinde Bir İnceleme’’. **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt.20, Sayı.1, 2011, ss.87-104.
- Bayraktutan, Yusuf ve Işıl Demirtaş. ‘‘Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi’’, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı.22, 2011, ss.1-28.
- Bean, Charles R.. ‘‘The Terms of Trade Labour Supply and The Current Account’’. **Supplement Conference Papers The Economic Journal**. Vol.96, No.380a, 1986, ss.38-46.
- Bhagwati, Jagdish N.. ‘‘Immiserizing Growth: A Geometrical Note’’. **Review of Economic Studies**. Vol.25, No.3, 1958, ss.201-205.

- Bickerdike, C.F. "The Theory of Incipient Taxes". **The Economic Journal**. Vol.16, No.64, December 1906, ss. 529-35.
- Bleaney, Michael ve David Greenaway. "The İmpact of Terms of Trade and Realex Change RateVolatility on İvestment and Growthin Sub-Saharanafrica", **Journal of Development Economics**. Vol.65, 2001, ss.491-500.
- Bolat, Süleyman, Murat Belke ve Ozan Anas. "Türkiye'de İkiz Açık Hipotezinin Geçerliliği: Sınır Testi Yaklaşımı", **Maliye Dergisi**. Sayı.161, Temmuz-Aralık 2011, ss.347-364.
- Bouakez, Hafedh ve Takashi Kano. "Terms of Trade and Current Account Fluctutations: The Harberger-Laursen-Metzler Effect", **Elseiver in its Jaurnal of Macroeconomics**. Vol.30, No.1, March 2008, ss.260-281.
- Budak, Alparslan ve Fıkrkoca (Ed.), "Türkiye Sermaye Piyasası 2013", *Türkiye Sermaye Piyasası Birliği Yayınları*. Mayıs 2014, No.69, ss.1-31.
<https://www.tspakb.org.tr/tr/Portals/0/AIMYillik/0sunusveicindekiler2013.pdf> (11.05.2015).
- Bulut, Erol. "Türk Truzminin Dünya'daki Yeri ve Dış Ödemeler Bilançosuna Etkisi". **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**. Sayı.3, 2000, ss.71-86.
- Büyükdere, Köksal. "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelişimi", *Gümrük Dünyası Dergisi*. Sayı.47, <http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/47/6.html> (15.09.2014).
- Cashin, Paul, C. John McDermottb ve Catherine Pattillo. "Terms of Trade Shocks in Africa: Are They Short-Livedorlong-Lived?", **Elseiver Journal of Development Economics**. Vol.73, No.2, April 2004, ss.727-744.
- Chipman, John S. "A Survey of theTheory of International Trade: Part 1". **Econometrica**. Vol.33, No.3 Temmuz 1965, ss.477-519.
- Christopher, B. Barrett. "Immiserized Growth in Liberalized Agriculture". **World Devolopment Elsevier**. Vol.26, No.5, May 1998, ss.743-753.
- Currie, David. "Some Criticisms of the Monetary Analysis of Balance of Payments Correction: A Reply to Nobay and Johnson". **The Economic Journal**. Vol.87, No.348,1977, ss.771-773.
- Çoban, Orhan. "Endüstri İktisadı: Kavramlar, Olgular ve Etkileşimler". **Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt.3, Sayı.1, 2002, ss.163-174.
- Çöğürçü, İclal. "Türkiye'nin İç Borç Genel Yapısı Üzerine Geçmişten Günümüze Bir Değerlendirme". **Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**. Cilt.2, Sayı.1, 2012, ss.93-104.

- Decaluwe, Bernard, Eugene Kouassi, Crispin M. Kapombe ve Dole Colyer. "Is It Real? The Long-Run Relation Between Terms of Trade and Current Account Deficits: The Ivorian Evidence", **Applied Economics Letters**. Vol.5, 1998, ss.437-440.
- Derdiyok, Türkmen. "1980 Sonrası Borçlanma Politikaları", *Maliye Dergisi*, ss.1-18. <http://dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliyederigisi/yayinlar/md/md138/INT1980SONRASI.pdf> , (08.04.2015).
- Demirbaş, Muzaffer. "1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi". **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt.13, Sayı.2, 2003, ss.233-249.
- Dibooğlu, Selahattin. "Aggregation Supply, Domestic Absorption and Terms of Trade: A Structural Decomposition of the U.S. Trade Balance". **The International Trade Journal**. Vol.14, No.2, 2000, ss.147-168.
- Dickey, David A. ve Wayne A. Fuller. "Distribution of the Estimators of Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Journal of the American Statistical Association**. Vol.74, No.366, 1979, ss.427-431.
- Dickey, David A. ve Wayne A. Fuller. "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root", **Econometrica**. Vol.49, Temmuz 1981, ss.1057-1072.
- Doğruyol, Adnan ve Şükrü Cicioğlu. "Bir İktisat Bilimi İkilemi: İngiliz Düşüncesinde Etik ve Faydacılık Ekseninden J.S.Mill ve Moral Teorisi", *Sakarya İktisat Dergisi*. ss.97-141. <http://www.sakaryaiktisat.com/Makaleler/z2i7cxgvvci.pdf>(11.01.2015).
- Dorrence, George S. "The Income Terms of Trade". **The Review of Economic Studies**. Vol:16, 1949, ss.50-57.
- Duncan, Roberto. "The Harberger-Laursen-Metzler Effect Revisited: An Indirect-Utility-Function Approach". **Central Bank of Chile Working Papers**. No.250, December 2003, ss.1-23.
- Egeli, Hüseyin Avni. "Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2001, Vol.1, No.2, ss.149-161. <http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol01Issue022001/211.pdf> (02.04.2015).
- Eicher, Theo S. , Stefan F. Schubert ve Stephen J. Turnovsky, "Dynamic Effects of Terms of Trade Shocks: The Impact on Debt and Growth", **Journal of International Money and Finance**. Vol.27, No.6, 2008, ss.876-896.
- Engle, R.F ve C. W. J Granger. "Co Integration And Error Correction: Representation Estimation And Testing", **Econometrica**. Vol. 55, 1987, ss. 251-276.

- Faridul, Islam, Iqbal Tahir Mohammad ve Shahbaz Muhammad. "Income Terms of Trade and Trade Balance: The Long Run Evidence From Bangladesh", **University Library of Munich MPRA Paper**. No. 38384, April 2012, ss.1-19.
- Felmingham, B.S. "Where is the Australian J-Curve?". **Bulletin of Economic Research**. Vol.40, 1988, ss.43-56.
- Fox, Kevin J. ve Ulrich Kohli. "GDP Growth, Terms of Trade Effects, and Total Factor Productivity", **The Journal of International Trade & Economic Development**. Cilt.7, No.1, 1998, ss.87-110.
- Friedrichs, Dieter. "The Terms of Trade and Development Aid". **The German Overseas Institute in Intereconomics**. Vol.3, No.6, 1 June 1968, ss.181-183.
- Goldstein, Morris ve Mohsin S. Khan. "The Supply and Demand For Exports: A Simultaneous Approach", **Review of Economics and Statistics**. Vol.60, 1978, ss.275-286.
- Gökalp, M. Faysal. "Liberalizasyon Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri Trendi ve Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerin Gelir Etkisi". **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt.15, Sayı.1, 2000, ss.49-65.
- Görgün, Sevim. "İktisadi Gelişme ve Gelişme İktisadi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi**. 2012, No.34, ss.55-65.
<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iumamk/article/viewFile/1023014024/1023013234> (21.03.2015).
- Gregorio, Jose De ve Holger C. Wolf. "Terms of Trade, Productivity and The Real Exchange Rate", **Cambridge Nber Working Paper Series**. No.4807, July 1994, ss.1-17.
- Güçeri, Şinasi. **Türkiye Ekonomisinin Yapısal Meseleleri ve Bir Çözüm Modeli**. İstanbul: İstanbul İş Dünyası Vakfı Yayını, 1993.
- Gürbüz, Hüseyin ve Kamil Çekerol. "Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret Haddi ve Bileşenleri Arasında Uzun Dönem İlişki", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt. IV, Sayı.2, 2002, ss.31-47.
- Gürler Hazman, Gülsüm. "Türkiye'de Gelir Dağılımında Adalet Ve Sosyal Güvenlik Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi". **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.16, Sayı.1, 2011, ss.205-216.
- Gylfasan, Rhorvaldur ve Ole Risager. "Does Develuation Improve Current Account?", **European Economics Rewiev**. Vol 25, 1984, ss.37-64.

- Hamori, Shigeyuki. "Trade Balances and The Terms of Trade In G-7 Countries: Penal Cointegration Approach", *Applied Econometrics and International Development*. 2008, Vol.8, No.2, ss.13-22.
[http://www.usc.es/economet/journals1/aeid/aeid822.pdf\(11.11.2014\)](http://www.usc.es/economet/journals1/aeid/aeid822.pdf(11.11.2014)).
- Harberger, A.C. "Currency Depreciation Income and Balance of Trade". **Journal of Political Economy**. Vol.58, 1950, ss. 47-60.
- Haynes, Stephen E. ve Joe A. Stone. "Impact of the Terms of Trade on the U.S. Trade Balance: A Reexamination", **The Review of Economics and Statistics**. Vol.64, No.4, November 1982, ss.702-706.
- Hepaktan, C. Erdem ve Hüseyin Karakayalı. "1980-2008 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Cilt.7, Sayı.2, 2009, ss.181-210.
- Hernan, Rincon C. . "Testing the Short-and-Long-Run Exchange Rate Effects on Trade Balance: The Case of Colombia ", *Borradores de Economia*. 1998, ss.1-41.
[http://www.banrep.gov.co/docum/ftp/borra120.pdf\(10.09.2014\)](http://www.banrep.gov.co/docum/ftp/borra120.pdf(10.09.2014)).
- Hoque, Asraul. "Co-Integration Relationship Between Terms of Trade and Current Account Deficit: The Australian Evidence". **Applied Economics Letters**. Vol.2, No.2, 1995, ss.130-133.
- Houthakker, H.S. ve S.P. Magee. "Income and Price Elasticities In World Trade", **Review of Economics and Statistics**. Vol.51, 1969, ss.111-125.
- Huang, Kevin X.D. ve Meng Qinglai. "The Harbergere Laursene Metzler Effect Under Capital Market Imperfections". **Journal of International Money and Finance**. Vol.26, No.6, October 2007, ss.1001-1015.
- Idrees, Tayyaba ve Saira Tufail. "The Harberger-Laursen-Metzler Effect: Evidence from Pakistan", **The Lahore Journal of Economics**. Vol.17, No.2, Winter 2012, ss.87-110.
- Işık, Nihat, Mustafa Acar ve H. Bayram Işık. "Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi; Bir Eşbütünleşme Analizi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt.9, Sayı.2, 2004, ss.325-340.
- Işın, Ferruf. "Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi, Korumacılık Kavramı ve Tarım". **Tarım Ekonomisi Dergisi**. Sayı.3, 1998, ss.38-48.
- Ismayilov, Altay ve Ayaz Zeynalov. "Gelişmekte Olan Ülkelerin İktisadi Kalkınmasında Dış Ticaretin Rolü; Azerbaycan Değerlendirmesi, **Journal of Azerbaijan Studies**. 2009, ss.593-603.
- Johansen, Soren. "Statistical Analysis of Cointegration Vectors". **Journal of Economic Dynamics and Control**. Vol.12, No.2-3 1988, ss.231-254.

- Johnson, Hary G. ‘‘The Monetary Approach to the Balance of Payments’’. **Journal of Financial & Quantitative Analysis**. 1972, ss.1555-1618.
- Jones, Ronald W. ve W. Max Corden. ‘‘Devaluation, Non-Flexibleprices, and The Trade Balance For A Small Country’’, **Canadian Journal of Economics**. Vol.9, No.1, February 1976, ss.150-161.
- Kadılar, Cem ve Muammer Şimşek. ‘‘Türkiye’nin İhracat Talebi Fonksiyonunun Sınır Testi Yöntemi ile Eşbütünleşme Analizi’’, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**. Cilt.6, Sayı.1, 2005, ss.144-152.
- Kale, P. ‘‘Turkey’s Trade Balance in the Short and Long Run: Error Correction Modelling And Cointegration’’. **The International Trade Journal**. Vol.15, No.1, 2001, ss.27-56.
- Karahan, Özcan ve Evren İpek. ‘‘Türkiye’ye Yönelik Yabancı Sermaye Akımlarının Hacim ve Kompozisyonundaki Gelişmeler’’, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**. Sayı.21, 2013, ss.299-316.
- Kargül, İsmet Doğan. ‘‘Dış Ticaret ve İktisadi Büyüme Üzerine Son Tartışmalar’’, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 1973, Cilt.33, Sayı.1-4, ss.97-125.
<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/viewFile/1023012561/1023011790> (11.02.2015).
- Kırcı Çevik, Nüket ve Mehmet Cural. ‘‘İç Borçlanma, Dış Borçlanma ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: 1989-2012 Dönemi Türkiye Örneği’’, **Maliye Dergisi**. Temmuz-Aralık 2013, Sayı 165, ss.115-139.
http://www.dergiler.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/165/165-07.pdf (10.06.2015).
- Kip, Ergün. ‘‘Türkiye’nin Dış Ticaret Hadlerindeki Değişmelerden Doğan Kayıp ve Kazançları: Gelir Etkisi’’. **Çankaya Üniversitesi Gündem Dergisi**. Sayı.21, 2005, ss.1-69.
- Koçak, F. İdil ve MehmetÖzmen. ‘‘Türkiye’nin İthalat Fonksiyonun Ekonometrik Tahmini’’, **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt.16, Sayı.2, Aralık 2012, ss.29-44.
- Krugman, Paul. ‘‘Differences In Income Elasticities and Trends In Real Exchange Rates’’. **NBER Working Paper Series**. No.2761, November 1988, ss.1-29.
- Kutluğhan, M. ve Savaş Ökte. ‘‘Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım: Bir İnceleme’’, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt.10, Sayı.35, 2011, ss.221-236.
- Küçükaksoy, İsmail. ‘‘Deregülasyon, Dış Ticaret Hadleri ve Refah İlişkileri’’. **E-Journal of New World Sciences Academy**. Vol.5, No.2, Mart 2010, ss.133-157.

- Küçüksoy, İsmail ve İsmail Çifçi. "Dış Ticaret Hadlerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Harberger-Laursen-Metzler Hipotezinin Türkiye Uygulaması", **Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi**. Cilt.1, Sayı.2, 2014, ss.103-129.
- Mackinnon, J.G. "Numerical Distribution Functions For Unit Root and Cointegration Tests". **Journal of Applied Econometrics**. Vol.11, 1996, ss.1601-1618.
- Marrewijk, Charles Van. "Basic Exchange Rate Theories". **University Rotterdam: Tinbergen Institute Discussion Papers**. February 2005, ss.1-93.
- Marquez, Jaime. "Bilateral Trade Elasticities". **The Review of Economics and Statistics**. Vol.72, 1990, ss.70-77.
- McPheters, Lee R. ve William B.Stronge, "Impact of The Terms of Trade on The U.S. Trade Balance: A Reply", **The Review of Economics and Statistics MIT Press**. Vol.64, No.4, 1982, ss.707-708.
- Mcphesters, Lee R. ve William Stronge. "Impact of The Terms of Trade on The U.S Trade Balance; A Cross-spectral Analysis". **The Review of Economics and Statistics**. Vol.61, S.3, 1979, ss.451-455.
- Mendoza, Enrique G.. "The Terms of Trade, the Real Exchange Rate and Economic Fluctuations". **International Economic Review**. Vol.36, No.1, February 1995, ss.101-137.
- Meoqui, Jorge Morales. "Comparative Advantage and the Labor Theory of Value". **History of Political Economy, Duke University Press**. Vol.43, No.4, Winter 2011, ss.744-762.
- Metzler, L. A . ve S. Laursen. "Flexible Exchange Rate and the Theory of Employment". **The Review of Economics and Statistics**. Vol.32, No.4, 1950, ss.281 -299.
- Mızırak, Zekeriya. "Türkiye Dış Ticaretinin Gelişim Serüveni (1980-2004)". **Selçuk Üniversitesi: Sosyal Bilimler ve Meslek Yüksekokulu Dergisi**. Cilt.7, Sayı.1-2, 2004, ss.89-100.
- Misztal, Piotr. "The Harberger-Laursen-Metzler Effect. Theory and Practice in Poland". **The Romanian Economic Journal**. No.38, December 2010, ss.129-146.
- Mundell, Robert A. "Capital Mobility and Stabilization Policy under Fixed and Flexible Exchange Rates". **Canadian Journal of Economics and Political Science**. Vol.29, No.4, November 1963, ss.475-485.
- Nicholson, J.L. "The Effect of International Trade on the Measurement of Real National Income". **The Economic Journal**. Vol.70, 1960, ss.608-612.

- Obstfeld, Maurice ve Keneth Rogoff. "Intertemporal Approach to The Current Account", **NBER Working Paper**. No.4893, October 1994, ss.1-75.
- Obstfeld, Maurice. "Aggregate Spending and The Terms of Trade: Is There A Laursen-Metzler Effect?". **Quarterly Journal of Economics**. Vol.97, 1982, ss.251-270.
- Oktar, Suat ve Levent Dalyancı. "Dış Ticaret Hadlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt.33, Sayı.2, 2012, ss.1-18.
- Otto, Glenn. "Terms of Trade Shocks and the Balance of Trade: There Is a Harberger-Laursen-Metzler Effect ". **Journal of International Money and Finance**. Vol.22, No.2, April 2003, ss. 155-184.
- Özker, A. Niyazi. "Gelişmekte Olan Ülkeler Kapsamında Ödemeler Bilançosuna İlişkin Dengesizlik Unsurları ". **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını**. Cilt.5, Sayı.2, 2000, ss.67-79.
- Öztürk Salih ve Deniz Özyakısır. "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi", **Mevzuat Dergisi**. Ekim 2005, Sayı.94, ss.1-20.
<http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm> (10.04.2013).
- Öztürk, Nazım ve Yüksel Bayraktar. "Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.11, Sayı.1, 2010, ss.157-191.
- Paulino-Santos, Amelia U.. "Terms of Trade Shocks and the Current Account in Small Island Developing States". **Journal of Development Studies**. Vol. 46, No. 5, May 2010, ss.855-876.
- Persson, Torsten ve Lars E.O. Svensson. "Current Account Dynamics and the Terms of Trade: Harberger-Laursen-Metzler Two Generations Later", **Journal of Political Economy**. No. 93, 1985, ss.43-65.
- Phillips, Peter C. B. ve Pierre Perron. "Testing for a Unit Root in Times Series Regression", **Biometrika**. Vol.75, No.2, 1988, ss. 335-346.
- Plourde, Andre ve G. C. Watkins. "Crude Oil Price Between 1985 and 1994: How Volatile in Relation to Other Commodities?", **Resource and Energy Economics**. Vol.20, No.3,1998, ss.245-262.
- Polat, Özgür ve Mustafa Ş. Ersungur, "Türkiye'nin Dış Ticaret Öngörüsü", **Journal of Business Economics and Political Science**. Vol.1, No.1, June 2012, ss.83-95.
- Prebisch, Raul. "Commercial Policy in The Underdeveloped Countries". **The American Economic Review**. Vol.49, No.2, 1959, ss.251-273.

- Prebisch, Raul. The Economic Development of Latin American and its Principal Problems. **Newyork: Unided Nations**, Vol.7, 1950, ss.1-12.
- Sachs, Jeffrey D. "The Current Account and Macroeconomic Adjustment in The 1970s". **Harvard University Brookings papers on Economic Activity**. Vol.12, No.1, 1981, ss.201-268.
- Sach, Jeffrey D. "External Debt and Macroeconomic Performance in Latin America and East Asia". **Booking Papers on Economic Activity**. Vol.2, 1985, ss.523-556.
- Saçık Yapar, Sinem. "1980-2006 Döneminde Türkiye'nin Dış Ticaret Politikaları ve Performansı", *Mevzuat Dergisi*, Ağustos 2009, Sayı.140, <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/08a/02.htm>(11.04.2015).
- Saçık Yapar, Sinem ve Mehmet Alagöz. "Türkiye'de Cari İşlemler Açığı Sorunu ve Borçlanma ile İlişkisi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**. Cilt.2, Sayı. 2, 2010, ss.113-120.
- Sancak, Ercan ve Nedret Demirci. "Ulusal Tasarruflar ve Türkiye'de Sürdürülebilir Büyüme İçin Tasarrufların Önemi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**. Cilt.8, Sayı.2, Güz 2012, ss.159-198.
- Sandalcılar, Ali Rıza ve İlkay Noyan Yalman. "Türkiye'de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt.7, Sayı.2, Ekim 2012, ss.49-65.
- Sapsford, David. "The Prebisch- Singer Terms of Trade Hypothesis: Some New Evidence". **Economics Letters**. Vol.18, No.2-3, 1985, ss.229-232.
- Sen, Partha ve Stephen J. Turnovsky. "Deterioration of the Terms of Trade and Capital Accumulation: A Reexamination of the Laursen-Metzler Effect", **NBER Working Paper**. No. 2616, June 1988, ss.1-33.
- Sen, Partha ve Stephen J. Turnovsky. "Deterioration of the Terms of Trade and Capital Accumulation: A Reexamination of the Laursen-Metzler Effect", **Journal of International Economics**. No. 26, 1989, ss.227-250.
- Schumacher, Reinhard. "Adam Smith's Theory of Absolute Advantage and The Use of Doxography In The History of Economics". **Erasmus Journal for Philosophy and Economics**. Vol.5, No.2, Autumn 2012, ss.54-80.
- Serven, Luis. "Capital Goods Imports, the Real Exchange Rate and the Current Account". **Journal of International Economics**. No.39, 1995, ss.79-101.
- Singer, Hans W. . "The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries". **American Economic Review**. Vol.40, No. 2, 1950, ss.473-486.

- Sivri, Uğur ve Hakan Eryüzü. ‘‘Rasyonel Beklentiler-Yaşam Boyu Sürekli Gelir Hipotezinin Testi’’, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**. Sayı.11, 2010, ss.90-99.
- Sobrinho, Cesar R.. ‘‘Current Account, Productivity and Terms of Trade Shocks in Norway’’. **Applied Economics Letters Journal**. Vol.18, No.18, December 2011, ss.1745-1750.
- Stern, Robert M.. ‘‘The Balance of Payments; Theory and Economic Policy’’. **Newyork: Aldine Publishing**. Vol.31, No.4, 1973, s.133.
- Svensson, Lars E.O ve A. Razin. ‘‘ The Terms of Trade and the Current Account: The Harberger-Laursen-Metzler Effect’’, **Journal of Political Economy**. Vol.91, No.1, 1983, ss. 97-125.
- Svensson, Lars E.O.. ‘‘Oil Prices, Welfare and the Trade Balance: An Intertemporal Model’’. **National Bureau of Economics Research NBER Working Paper**. No.0991, September 1982, ss.1-33.
- Şahin, Begüm Erdil. ‘‘Türkiye’nin Cari Açık Sorunu’’. **Ekonomi Bilimleri Dergisi**. Cilt.3, No. 2, 2011, ss.47-56.
- Şenol, Çoşkun. ‘‘Dış Ödemeler Dengesi’’, *Gümrük Dünyası Dergisi*. Sayı.43, <http://www.gumrukkontrolor.org.tr/Yayinlar/Dergiler/43/5.html>(02.02.2014).
- Şimşek, Ergün, Halil Çivi ve A. Zafer Gürler. ‘‘Son Yıllarda İç Ticaret Hadleri Yönünde Tarım Sektörünün Durumu’’, **Tarım Ekonomisi Dergisi**. Cilt.1, 1992, ss.45-54.
- Şiriner, İsmail ve Yılmaz Doğru, ‘‘ Türkiye Ekonomisi’nin Büyüme Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme’’, **Yönetim Bilimleri Dergisi**. Cilt.3 Sayı.2, 2005, ss.162-182.
- Taban, Sami (Ed.). ‘‘Türk İşletmelerinin İhracat Performansını Belirleyen Faktörler: İSO-500 Üzerine Bir Uygulama’’. **Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.9, Sayı.3, Aralık 2014, ss.7-24.
- Tekgöl, Bugay Yelda ve Mehmet Fatih Cin. ‘‘Post-Keynesyen Talep Yönelimli Büyüme Modelleri’’, **Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi**. Cilt.20, Sayı. 2, 2013, ss.317-338.
- Telatar, Erdinç. ‘‘Türkiye’de Cari Açık Belirleyicileri ve Cari Açık-Krediler İlişkisi’’. **Bankacılar Dergisi**. Sayı.78, (2011), ss.22-34.
- Thirlwall, Anthony Philip. ‘‘Regional Problems are Balance of Payments Problems ‘‘. **Taylor and Francis Journals**. Vol.14, No.5, Mart 1980, ss.419-425.

- Tilton, John E.. ‘‘The Terms of Trade Debate and the Policy Implications for Primary Product Producers’’ . **Division of Economics and Business Working Paper Series**, September 2012, ss.1-16.
- Togan, Sübidey ve Hakan Berument. ‘‘Cari işlemler Dengesi, Sermaye Hareketleri ve Krediler’’, **Bankacılar Dergisi**. Sayı.78, 2011, ss.1-21.
- Tokdemir, Ertuğrul. ‘‘Dış Ticaret Hadleri’’. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları**. Vol.38, No.3-4, 1984, ss.67-83.
- Tokucu, Erkan ve Alpaslan Yüce. ‘‘Türkiye’nin İhracat Performansının 1980 Sonrası Dönemde Gelişimi ve İhracatın Artırılmasında Uluslararası Pazarlama İnovasyonunun Rolü’’, **Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi**. Cilt.2, Sayı.1, Haziran 2013, ss.1-98.
- Tornell, Aaron ve Philip Lane. ‘‘Are Wind falls a Curse? A Nonrepresentative Agent Model of the Current Account and Fiscal Policy’’, **NBER Working Paper**. No.4839, 1999, ss.1-41.
- Tsen, Wong Hock. ‘‘ Is There A Long-Run Relationship Between Trade Balance and Terms of Trade? The Case of Malaysia’’. **Applied Economics Letters**. Vol.13, No.5, 2006, ss.307-311.
- Tsen, Wong Hock. ‘‘Terms of Trade and Trade Balance: Some Empirical Evidence of Asian Economies’’. **The International Trade Journal - Taylor & Francis**. Vol.23, No.4, 2009, ss.422-457.
- Tunca, Zafer ve Çiğdem Börke Tunalı. ‘‘Ödemeler Dengesine Parasal Yaklaşım’’, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**. Cilt.56, Sayı.1, 2006, ss.1-12.
- Uçak, Harun ve İbrahim Aksoy. ‘‘Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi’’, **Ege Akademik Bakış**. Cilt.11, Sayı.4, Ekim 2011, ss.639-651.
- Uğur, Abdullah. ‘‘Türkiye’nin Dış Ticaretinde Tekstil-Giyim Sektörünün Yeri ve Yeni Rekabet Dönemi ‘’, *Ankara Üniversitesi Dergisi*. 2004, ss.27-54.
[http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/33/825/10464.pdf.\(01.03.2105\)](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/33/825/10464.pdf.(01.03.2105)).
- Uysal, Doğan ve Nurgül Topallı. ‘‘İkiz Açık Hipotezi: Türkiye’’, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi**. Cilt.10, Sayı.1-2, 2007, ss.201-213.
- Uysal, Yaşar. ‘‘Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi-Türkiye Örneği’’. **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**. Cilt.1, Sayı.2, 1999, ss.248-292.
- Uzay, Nisfet. ‘‘Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracat Artışı-İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği’’. **ODTÜ 1. İktisat Kongresi**. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı.9, Eylül 1997, ss.37-55.

- Varol, G. Müge. "Cumhuriyet'in 80.yılında 1923-2003 Türk Dış Ticaretinin Gelişiminin Kısa Tarihçesi". *Dış Ticaret Dergisi*, Ekim 2003, Özel Sayı, ss.159-160.
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKordinasyonDb/muge.doc>. (09.03.2015).
- Warner, Dennis ve Mordechai Kreinin. "Determinants of International Trade Flow", **Review of Economics and Statistics**. Vol. 65, February 1983, ss.96-104.
- Whitman, Marina V.N. , William H. Branson, David Fand, Lawrence B. Krause ve Walter S. Salant. "Global Monetarism and the Monetary Approach to the Balance of Payments", **Brookings Paper on Economic Activity**. Vol.1975, No.3, 1975, ss.491-555.
- Yamak, Rahmi ve Abdurrahman Korkmaz. "Harberger-Laursen-Metzler Etkisi: Literatür ve Türkiye Örneği", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**. Cilt.20, Sayı.1, Nisan 2006, ss.57-69.
- Yeldan, Erinç. "Türkiye Ekonomisi'nde Dışa Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri". **Bilkent Üniversitesi Çalışma ve Toplum**, Cilt.4, Sayı.4, 2005, ss.47-60.
- Yıldırım, Aynur. "Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'de Dış Ticaret Hadlerinin Gelir Etkisi". **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı. 15, Güz 2005, ss.157-168.
- Yılmaz, Tomris. "Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret Hadleri ve Ödemeler Dengesi İlişkisi". **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları**. No. 371, 1985, ss.1-164.
- Yücel, Fatih. "Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım". **Sosyo Ekonomi**. Cilt.4, Sayı.4, Temmuz-Aralık 2006, ss.47-68.
- Yüksel, Esra ve Ercan Sarıdoğan. "Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman'ın Katkıları", **Öneri Dergisi**. Cilt.9, Sayı.35, Ocak 2011, ss.199-206.
- Zengin, Ahmet. "Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)". **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.2, Sayı.2, 2001, ss.27-41.
- Ziesemer, Thomas H.W. "Country Term of Trade: Trends, Unit Roots, Over-Differencing, Endogeneity, Time Dummies and Heterogeneity, International". **Review of Applied Economics**. Vol.28, No.6, May 2014, ss.767-796.
- Zortuk, Mahmut ve Mustafa Durman. "Testing The Relationship Between Trade Balance And Terms of Trade: The Case of Turkey", **Problems and Perspectives in Management**. Vol.6, S.1, 2008, ss.39-43.

Diğer Yayınlar

- Binay, Şükrü ve Kürşat Kunter. ‘‘Mali Liberalleşmede Merkez Bankası’nın Rolü’’, 1998, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/tebliğ/98/gece2.html> (06.04.2016).
- Doğanlar, Murat, Harun Bal ve Mehmet Özmen. ‘‘Uluslararası Ticaret ve Türkiye’nin İhracat Fonksiyonu’’, s.93. <http://www.journals.manas.edu.kg> (06.03.2016).
- Eicher, Theo S., Stefan F. Schubert ve Stephen J. Turnovsky. ‘‘Dynamic Effects of Terms of Trade Shocks: The Impact on Debt and Growth’’, July 2006, s.1. <http://faculty.washington.edu/te/papers/est.pdf> (01.04.2014).
- Ekinci, R., O. Tüzün ve H. Kahyaoğlu. ‘‘Dış ticaret hadleri Ekonomik Büyüme İlişkisi; Türkiye Üzerine Bir Uygulama’’, Türkiye Ekonomi Kurumu III. Uluslararası İktisat Kongresinde Sunulan Bildiri. 1-3 Kasım 2012, <http://www.teacongress.org/papers2012/Ekinci-Tuzun-Kayhaoglu.pdf> (03.12.2014).
- Erk, Nejat, Sanlı Ateş ve Tuba Direkçi. ‘‘Gümrük Birliği Sonrası Türkiye Dış Ticaretine Yoksullaştıran Büyüme Hipotezi Çerçevesinde Bakış: Zaman Serisi Analizi’’, **Uluslararası ODTÜ Ekonomi Kongresi III**. Ankara 8-11 Eylül 1999.
- Ertüzün, Tevfik. ‘‘İthal İkamesi ve Sınırları’’, s.172. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/viewFile/1023012603/1023011832> (07.03.2015).
- Eşiyok, B. Ali. **Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Stratejileri ve Sanayileşme (Dün-Bugün-Yarın)**. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. , 2004.
- Fieleke, Norman S.. ‘‘What is the Balance of Payments?’’, 1996, s.3. <http://www.bostonfed.org/economic/special/balofpay.pdf> (12.03.2015).
- IMF, Balance of Payments Manual. <http://www.imf.org/external/np/sta/bop/bopman.pdf> (01.07.2014).
- Keynes, John Maynard. ‘‘The Economic Consequences of the Peace’’, 2002, ss.1-142. <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/keynes/pdf%26filename%3Dpeace3.pdf>, (21.11.2014).
- Kostakoğlu, S. Fatih ve Mete Dibo. ‘‘Türkiye’de Cari Açık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Var Yöntemi ile Analizi’’, **Anadolu International Conference in Economics II**. Eskişehir. 15-17 Haziran 2011, s.2.
- Labonte, Marc. ‘‘Is the U.S. Current Account Deficit Sustainable?’’, *CRS Report for Congress*. December 2005, <http://digital.library.unt.edu/ark:/67531/metacrs8239/m1/1/highresd/RL331862005Dec13.pdf> (12.04.2015).

- Macdonald, Ryan. ‘‘The Terms of Trade and Domestic Spending’’, s.4.
[http://www.statcan.gc.ca/pub/11-624-m/11-624-m2008018-eng.pdf\(03.01.2015\).](http://www.statcan.gc.ca/pub/11-624-m/11-624-m2008018-eng.pdf(03.01.2015).)
- Öğüt, Kaan. ‘‘Kalkınmacı Devlet Üzerine’’, 2014, s.9.
[http://www.aydinlanma1923.com/ojs/index.php/AYD23/article/download/212/212\(17.02.2015\).](http://www.aydinlanma1923.com/ojs/index.php/AYD23/article/download/212/212(17.02.2015).)
- Sürmeli, Cengiz. ‘‘Kambiyo Kuru ve Ticaret Hadleri Teori, Modeller ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama’’. **DPT Uzmanlık Tezi**. Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı, 1983.
- The Theory of Monopolistic Terms of Trade,
http://link.springer.com/chapter/10.1007%2F978-94-015-5301-8_5#page-1,
(01.01.2015).
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 26 Nisan 2002 Ödemeler Dengesi İstatistikleri Sunum Değişikliği Duyurusu, Sayı.2002-34,
<http://www.tcmb.gov.tr/wps/DUY2002-34>, (12.03.2015).
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. **Bülten**, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayını, Sayı.34, Haziran 2014, s.4.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, **Türkiye’nin Ödemeler Dengesi ve Uluslararası Yatırım Pozisyonu Altıncı El Kitabı’na Geçiş Süreci Hakkında Açıklama**, Ağustos 2014, ss.1-18.
<http://evds.tcmb.gov.tr/> (30.03.2015).
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, **Ödemeler Dengesi İstatistikleri ’ne İlişkin Yöntemsel Açıklama**, 2014, s.13
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, İhracat Yönetmeliği 06.06.2006 Tarihli 26190 Sayılı Resmi Gazetesi, <http://www.ekonomi.gov.tr/> (02.08.2015).
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, İthalat Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik 12/4/2007 Tarih ve 26491 sayılı Resmi Gazete,<http://www.ekonomi.gov.tr/> (02.08.2015).
- Türkiye İstatistik Kurumu. **Dış Ticaret İstatistikleri ve Endeksleri Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi – 2**. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ocak 2008.
- Türkiye İstatistik Kurumu. **Fiyat Endeksleri ve Enflasyon**, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Şubat 2008.
- Yardımcıoğlu, Mahmut, Hilal Kocamaz ve Gamze Şerbetçi. ‘‘Türkiye’de Dış Ticaret ve Ticari İlişkiler’’, **II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu**, 1-2 Ekim 2012, s.342. <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Imagesimages/files/39.pdf>. (21.01.2015).
- [http:// www. Eximbank.gov.tr](http://www.Eximbank.gov.tr).

EK 1

İHRACAT MİKTARLARI İÇİN DÜZENLENEN CORRELOGRAM GRAFİKLERİ

Date: 05/19/15 Time: 12:21
Sample: 1982M01 2015M02
Included observations: 396

Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob	
*****	*****		1	0.982	0.982	384.74	0.000
*****	*		2	0.972	0.208	762.42	0.000
*****	*		3	0.964	0.117	1135.1	0.000
*****	.		4	0.954	-0.020	1501.1	0.000
*****	.		5	0.946	0.038	1861.8	0.000
*****	.		6	0.938	0.007	2217.3	0.000
*****	.		7	0.930	0.007	2567.5	0.000
*****	.		8	0.921	-0.029	2911.9	0.000
*****	.		9	0.913	0.036	3251.7	0.000
*****	.		10	0.905	-0.021	3586.1	0.000
*****	*		11	0.900	0.106	3917.9	0.000
*****	*		12	0.897	0.087	4248.2	0.000
*****	**		13	0.885	-0.227	4570.3	0.000
*****	.		14	0.875	-0.031	4886.3	0.000
*****	.		15	0.865	-0.044	5195.9	0.000
*****	.		16	0.857	0.058	5500.3	0.000
*****	.		17	0.849	0.016	5799.9	0.000
*****	.		18	0.839	-0.051	6093.4	0.000
*****	.		19	0.830	-0.014	6381.1	0.000
*****	.		20	0.821	0.035	6663.8	0.000
*****	.		21	0.813	0.016	6941.6	0.000
*****	.		22	0.804	0.001	7214.2	0.000
*****	*		23	0.801	0.100	7485.1	0.000
*****	*		24	0.794	-0.068	7752.1	0.000
*****	*		25	0.783	-0.071	8012.5	0.000
*****	.		26	0.774	-0.010	8268.0	0.000
*****	.		27	0.766	0.030	8518.5	0.000
*****	.		28	0.758	0.001	8764.7	0.000
*****	.		29	0.749	-0.044	9005.8	0.000
*****	.		30	0.740	-0.004	9241.8	0.000
*****	.		31	0.733	0.051	9473.6	0.000
*****	.		32	0.725	-0.007	9701.0	0.000
*****	*		33	0.714	-0.073	9922.5	0.000
*****	.		34	0.707	0.051	10140.	0.000
*****	.		35	0.703	0.061	10356.	0.000
*****	.		36	0.695	-0.046	10568.	0.000

(AC-otokorelasyon, PAC-kısmi otokorelasyon)

EK 2

HAM VERİNİN BİRİNCİ DERECEDEN FARKI

Date: 05/19/15 Time: 12:22

Sample: 1982M01 2015M02

Included observations: 395

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
*** .	*** .	1 -0.397	-0.397	62.865	0.000
* .	** .	2 -0.071	-0.272	64.878	0.000
. .	* .	3 0.017	-0.163	64.989	0.000
. .	* .	4 -0.039	-0.158	65.609	0.000
. .	* .	5 0.035	-0.083	66.095	0.000
. .	* .	6 -0.045	-0.116	66.928	0.000
. .	. .	7 0.044	-0.044	67.726	0.000
. .	* .	8 -0.064	-0.113	69.385	0.000
. *	. .	9 0.081	-0.000	72.042	0.000
* .	*** .	10 -0.182	-0.235	85.514	0.000
. .	*** .	11 -0.028	-0.321	85.839	0.000
. ***	. *	12 0.386	0.198	146.80	0.000
** .	. .	13 -0.235	0.007	169.40	0.000
. *	. *	14 0.094	0.125	173.02	0.000
* .	. .	15 -0.113	-0.035	178.30	0.000
. .	. .	16 0.021	-0.031	178.48	0.000
. .	. .	17 0.057	0.043	179.84	0.000
. .	. .	18 -0.060	-0.017	181.33	0.000
. .	. .	19 -0.000	-0.055	181.33	0.000
. .	. .	20 0.034	0.031	181.80	0.000
. .	. .	21 0.044	0.048	182.63	0.000
** .	* .	22 -0.282	-0.194	216.07	0.000
. ***	. .	23 0.217	0.003	235.85	0.000
. *	. *	24 0.136	0.092	243.70	0.000
* .	. *	25 -0.108	0.092	248.64	0.000
. .	. .	26 0.051	0.053	249.77	0.000
* .	. .	27 -0.097	0.056	253.79	0.000
. .	. .	28 0.037	0.021	254.36	0.000
. .	. .	29 0.034	0.059	254.86	0.000
* .	* .	30 -0.123	-0.120	261.34	0.000
. *	. .	31 0.081	0.017	264.19	0.000
. .	. .	32 0.054	0.036	265.42	0.000
* .	. .	33 -0.067	-0.020	267.40	0.000
* .	* .	34 -0.180	-0.093	281.43	0.000
. ***	. .	35 0.256	0.051	309.91	0.000
* .	* .	36 -0.079	-0.076	312.63	0.000

Seriye durağan hale getirmek için ham verinin birinci dereceden farkı alınmalıdır.

EK 3

GENİŞLETİLMİŞ DİCKEY-FULLER TESTİ (ADF TESTİ)

Fark alınmadan önceki değerler;

Null Hypothesis: LOGIHRMSA has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 12 (Automatic - based on SIC, maxlag=16)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.914161	0.3257
Test critical values:		
1% level	-3.447214	
5% level	-2.868868	
10% level	-2.570740	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation (REGRESYON MODELİ)
Dependent Variable: D(LOGIHRMSA)
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 12:24
Sample (adjusted): 1983M02 2014M12
Included observations: 383 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOGIHRMSA(-1)	-0.011138	0.005819	-1.914161	0.0564
D(LOGIHRMSA(-1))	-0.640013	0.050647	-12.63675	0.0000
D(LOGIHRMSA(-2))	-0.490752	0.059509	-8.246699	0.0000
D(LOGIHRMSA(-3))	-0.421038	0.061815	-6.811304	0.0000
D(LOGIHRMSA(-4))	-0.365930	0.063714	-5.743299	0.0000
D(LOGIHRMSA(-5))	-0.313731	0.064181	-4.888207	0.0000
D(LOGIHRMSA(-6))	-0.324384	0.064530	-5.026849	0.0000
D(LOGIHRMSA(-7))	-0.273910	0.064833	-4.224873	0.0000
D(LOGIHRMSA(-8))	-0.307322	0.064206	-4.786484	0.0000
D(LOGIHRMSA(-9))	-0.268322	0.063484	-4.226587	0.0000
D(LOGIHRMSA(-10))	-0.358837	0.061562	-5.828841	0.0000
D(LOGIHRMSA(-11))	-0.220978	0.059060	-3.741571	0.0002
D(LOGIHRMSA(-12))	0.185223	0.050491	3.668406	0.0003
C	0.077877	0.022182	3.510876	0.0005
R-squared	0.444888	Mean dependent var		0.008015
Adjusted R-squared	0.425331	S.D. dependent var		0.132029
S.E. of regression	0.100087	Akaike info criterion		-1.729681
Sum squared resid	3.696439	Schwarz criterion		-1.585366
Log likelihood	345.2339	Hannan-Quinn criter.		-1.672434
F-statistic	22.74850	Durbin-Watson stat		2.004545
Prob(F-statistic)	0.000000			

Dependent variable: Bağımlı değişken, Method: Tahmin yöntemi, Sample: Örnek Aralığı (1983-2014),
Included observations: gözlemsayısı (383), Yeşil renk ile gösterilenler bağımsız değişken katsayıları,
Mavi renk ile gösterilenler t-istatistiği: Bağımsız değişkenin bağımlı değişkendeki değişimleri açıklamaktaki önemini gösterir,
Adjusted R-squared: Düzeltilmiş R2 Bağımsız değişkenler bağımlı değişkendeki değişimin % olarak ne kadarını açıkladığını gösterir, F-statistic: Modelin istatistiki olarak anlamlılık derecesidir, D-W stat: otokorelasyon sınamasıdır.

EK 4

SERİNİN BİRİNCİ DERECEDEN FARKINI ALINARAK TEKRAR TEST EDİLMESİ

Null Hypothesis: D(LOGIHRMSA) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 11 (Automatic - based on SIC, maxlag=16)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-9.151663	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.447214	
5% level	-2.868868	
10% level	-2.570740	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation (REGRESYON MODELİ)
 Dependent Variable: D(LOGIHRMSA,2)
 Method: Least Squares
 Date: 05/19/15 Time: 12:24
 Sample (adjusted): 1983M02 2014M12
 Included observations: 383 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LOGIHRMSA(-1))	-4.675311	0.510870	-9.151663	0.0000
D(LOGIHRMSA(-1),2)	3.034834	0.482637	6.288021	0.0000
D(LOGIHRMSA(-2),2)	2.548592	0.445975	5.714648	0.0000
D(LOGIHRMSA(-3),2)	2.134469	0.407855	5.233400	0.0000
D(LOGIHRMSA(-4),2)	1.779008	0.367018	4.847190	0.0000
D(LOGIHRMSA(-5),2)	1.477409	0.325432	4.539839	0.0000
D(LOGIHRMSA(-6),2)	1.166387	0.282285	4.131948	0.0000
D(LOGIHRMSA(-7),2)	0.906330	0.237652	3.813685	0.0002
D(LOGIHRMSA(-8),2)	0.613315	0.191841	3.196993	0.0015
D(LOGIHRMSA(-9),2)	0.358941	0.145118	2.473437	0.0138
D(LOGIHRMSA(-10),2)	0.012877	0.097831	0.131626	0.8954
D(LOGIHRMSA(-11),2)	-0.195403	0.050391	-3.877739	0.0001
C	0.037345	0.006631	5.631845	0.0000
R-squared	0.802710	Mean dependent var		0.001082
Adjusted R-squared	0.796311	S.D. dependent var		0.222563
S.E. of regression	0.100447	Akaike info criterion		-1.725022
Sum squared resid	3.733143	Schwarz criterion		-1.591016
Log likelihood	343.3418	Hannan-Quinn criter.		-1.671864
F-statistic	125.4509	Durbin-Watson stat		2.006514
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 5

PHILLIPS-PERRON TESTİ

Null Hypothesis: D(LOGIHRMSA) has a unit root

Exogenous: Constant

Bandwidth: 46 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-61.48635	0.0001
Test critical values:		
1% level	-3.446734	
5% level	-2.868657	
10% level	-2.570627	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.015042
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.001968

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: D(LOGIHRMSA,2)

Method: Least Squares

Date: 05/19/15 Time: 12:25

Sample (adjusted): 1982M03 2014M12

Included observations: 394 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LOGIHRMSA(-1))	-1.397456	0.046340	-30.15682	0.0000
C	0.011530	0.006206	1.857826	0.0639
R-squared	0.698794	Mean dependent var		6.67E-05
Adjusted R-squared	0.698025	S.D. dependent var		0.223751
S.E. of regression	0.122956	Akaike info criterion		-1.348911
Sum squared resid	5.926361	Schwarz criterion		-1.328727
Log likelihood	267.7355	Hannan-Quinn criter.		-1.340913
F-statistic	909.4339	Durbin-Watson stat		2.208039
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 6

MODEL BELİRLEME

ARİMA (1,1,0)

Dependent Variable: LOGIHRMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:44
Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
Included observations: 394 after adjustments
Convergence achieved after 3 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.008251	0.004433	1.861321	0.0634
AR(1)	-0.397456	0.046340	-8.577024	0.0000
R-squared	0.158013	Mean dependent var		0.008270
Adjusted R-squared	0.155865	S.D. dependent var		0.133827
S.E. of regression	0.122956	Akaike info criterion		-1.348911
Sum squared resid	5.926361	Schwarz criterion		-1.328727
Log likelihood	267.7355	Hannan-Quinn criter.		-1.340913
F-statistic	73.56534	Durbin-Watson stat		2.208039
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	-.40			

ARİMA (1,1,1)

Dependent Variable: LOGIHRMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:45
Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
Included observations: 394 after adjustments
Convergence achieved after 8 iterations
MA Backcast: 1982M02

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.008151	0.001088	7.489143	0.0000
AR(1)	0.211288	0.063397	3.332783	0.0009
MA(1)	-0.850663	0.034247	-24.83888	0.0000
R-squared	0.300139	Mean dependent var		0.008270
Adjusted R-squared	0.296559	S.D. dependent var		0.133827
S.E. of regression	0.112243	Akaike info criterion		-1.528718
Sum squared resid	4.926000	Schwarz criterion		-1.498441
Log likelihood	304.1575	Hannan-Quinn criter.		-1.516721
F-statistic	83.84122	Durbin-Watson stat		2.000798
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	.21			
Inverted MA Roots	.85			

ARIMA (2,1,1)

Dependent Variable: LOGIHRMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:46
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 10 iterations
MA Backcast: 1982M03

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.008167	0.001082	7.550672	0.0000
AR(1)	0.215433	0.064867	3.321176	0.0010
AR(2)	0.028178	0.059609	0.472714	0.6367
MA(1)	-0.858078	0.040046	-21.42733	0.0000
R-squared	0.298312	Mean dependent var		0.007772
Adjusted R-squared	0.292901	S.D. dependent var		0.133632
S.E. of regression	0.112370	Akaike info criterion		-1.523907
Sum squared resid	4.911942	Schwarz criterion		-1.483461
Log likelihood	303.4477	Hannan-Quinn criter.		-1.507879
F-statistic	55.12592	Durbin-Watson stat		1.990495
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	.31	-.09		
Inverted MA Roots	.86			

ARIMA (2,1,2)

Dependent Variable: LOGIHRMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:47
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 18 iterations
MA Backcast: 1982M02 1982M03

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.008160	0.001094	7.459157	0.0000
AR(1)	-0.137728	0.786549	-0.175104	0.8611
AR(2)	0.085252	0.173891	0.490261	0.6242
MA(1)	-0.501723	0.788377	-0.636399	0.5249
MA(2)	-0.298614	0.669822	-0.445812	0.6560
R-squared	0.298437	Mean dependent var		0.007772
Adjusted R-squared	0.291204	S.D. dependent var		0.133632
S.E. of regression	0.112505	Akaike info criterion		-1.518995
Sum squared resid	4.911072	Schwarz criterion		-1.468438
Log likelihood	303.4825	Hannan-Quinn criter.		-1.498960
F-statistic	41.26267	Durbin-Watson stat		1.998499
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	.23	-.37		
Inverted MA Roots	.85	-.35		

ARIMA (0,1,1)

Dependent Variable: LOGIHRMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:48
Sample (adjusted): 1982M02 2014M12
Included observations: 395 after adjustments
Convergence achieved after 8 iterations
MA Backcast: 1982M01

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.008202	0.001420	5.777883	0.0000
MA(1)	-0.753856	0.033240	-22.67934	0.0000
R-squared	0.279357	Mean dependent var		0.008147
Adjusted R-squared	0.277524	S.D. dependent var		0.133680
S.E. of regression	0.113626	Akaike info criterion		-1.506762
Sum squared resid	5.073953	Schwarz criterion		-1.486616
Log likelihood	299.5855	Hannan-Quinn criter.		-1.498780
F-statistic	152.3466	Durbin-Watson stat		1.759773
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted MA Roots	.75			

ARIMA (3,1,1)

Dependent Variable: LOGIHRMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:48
Sample (adjusted): 1982M05 2014M12
Included observations: 392 after adjustments
Convergence achieved after 13 iterations
MA Backcast: 1982M04

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.008130	0.001069	7.606552	0.0000
AR(1)	0.226909	0.068302	3.322153	0.0010
AR(2)	0.026957	0.059822	0.450618	0.6525
AR(3)	0.029291	0.058921	0.497127	0.6194
MA(1)	-0.867703	0.044615	-19.44887	0.0000
R-squared	0.298125	Mean dependent var		0.008185
Adjusted R-squared	0.290870	S.D. dependent var		0.133552
S.E. of regression	0.112464	Akaike info criterion		-1.519700
Sum squared resid	4.894803	Schwarz criterion		-1.469047
Log likelihood	302.8613	Hannan-Quinn criter.		-1.499625
F-statistic	41.09502	Durbin-Watson stat		1.997957
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	.44	-.11-.24i	-.11+.24i	
Inverted MA Roots	.87			

ARIMA (3,1,2)

Dependent Variable: LOGIHRMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:49
Sample (adjusted): 1982M05 2014M12
Included observations: 392 after adjustments
Convergence achieved after 19 iterations
MA Backcast: 1982M03 1982M04

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.008133	0.001071	7.593623	0.0000
AR(1)	0.055864	1.312680	0.042558	0.9661
AR(2)	0.064661	0.283809	0.227833	0.8199
AR(3)	0.037774	0.063600	0.593927	0.5529
MA(1)	-0.696533	1.314402	-0.529924	0.5965
MA(2)	-0.147939	1.119093	-0.132195	0.8949
R-squared	0.298207	Mean dependent var		0.008185
Adjusted R-squared	0.289116	S.D. dependent var		0.133552
S.E. of regression	0.112603	Akaike info criterion		-1.514715
Sum squared resid	4.894232	Schwarz criterion		-1.453930
Log likelihood	302.8842	Hannan-Quinn criter.		-1.490625
F-statistic	32.80390	Durbin-Watson stat		1.998054
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	.42	-.18+.24i	-.18-.24i	
Inverted MA Roots	.87	-.17		

ARIMA (3,1,3)

Dependent Variable: LOGIHRMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:50
Sample (adjusted): 1982M05 2014M12
Included observations: 392 after adjustments
Convergence achieved after 38 iterations
MA Backcast: 1982M02 1982M04

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.008173	0.001110	7.361566	0.0000
AR(1)	-0.937518	0.064906	-14.44424	0.0000
AR(2)	-0.738318	0.075027	-9.840752	0.0000
AR(3)	0.207204	0.064596	3.207694	0.0015
MA(1)	0.348834	0.036616	9.526737	0.0000
MA(2)	-0.019867	0.042806	-0.464121	0.6428
MA(3)	-0.838560	0.035283	-23.76675	0.0000
R-squared	0.342111	Mean dependent var		0.008185
Adjusted R-squared	0.331858	S.D. dependent var		0.133552
S.E. of regression	0.109165	Akaike info criterion		-1.574216
Sum squared resid	4.588048	Schwarz criterion		-1.503300
Log likelihood	315.5463	Hannan-Quinn criter.		-1.546110
F-statistic	33.36752	Durbin-Watson stat		2.026336
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	.21	-.57+.81i	-.57-.81i	
Inverted MA Roots	.85	-.60-.80i	-.60+.80i	

EK 7

İTHALAT MİKTARLARI İÇİN DÜZENLENEN CORRELOGRAM GRAFİKLERİ

(Fark alınmadan önce)

Date: 05/19/15 Time: 15:48
Sample: 1982M01 2014M12
Included observations: 396

Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
. *****	. *****	1	0.980	0.980	383.13	0.000
. *****	. **	2	0.973	0.313	761.58	0.000
. *****	. .	3	0.961	-0.020	1131.8	0.000
. *****	* .	4	0.948	-0.084	1492.9	0.000
. *****	. *	5	0.941	0.127	1849.6	0.000
. *****	. .	6	0.931	0.022	2199.6	0.000
. *****	. .	7	0.923	0.030	2545.1	0.000
. *****	. .	8	0.913	-0.063	2884.0	0.000
. *****	. .	9	0.905	0.020	3217.5	0.000
. *****	. .	10	0.896	0.009	3545.3	0.000
. *****	. .	11	0.886	-0.038	3866.5	0.000
. *****	. *	12	0.881	0.098	4184.8	0.000
. *****	* .	13	0.867	-0.140	4494.4	0.000
. *****	. .	14	0.861	0.070	4800.6	0.000
. *****	. .	15	0.851	-0.040	5100.0	0.000
. *****	. .	16	0.842	0.019	5393.9	0.000
. *****	. .	17	0.835	0.039	5684.2	0.000
. *****	. .	18	0.827	0.022	5969.4	0.000
. *****	. .	19	0.820	-0.020	6250.7	0.000
. *****	. .	20	0.813	0.017	6527.7	0.000
. *****	. .	21	0.805	-0.026	6800.0	0.000
. *****	. .	22	0.797	0.008	7068.0	0.000
. *****	. *	23	0.793	0.114	7333.9	0.000
. *****	* .	24	0.784	-0.122	7594.5	0.000
. *****	. .	25	0.776	-0.015	7850.5	0.000
. *****	. .	26	0.769	-0.006	8102.7	0.000
. *****	. .	27	0.761	0.032	8349.9	0.000
. *****	. .	28	0.755	0.012	8593.8	0.000
. *****	. .	29	0.748	-0.004	8833.9	0.000
. *****	. .	30	0.741	-0.009	9070.4	0.000
. *****	. .	31	0.735	0.020	9303.6	0.000
. *****	. .	32	0.727	-0.038	9532.6	0.000
. *****	. .	33	0.720	0.001	9757.7	0.000
. *****	. .	34	0.714	0.035	9979.4	0.000
. *****	. .	35	0.709	0.028	10199.	0.000
. *****	* .	36	0.698	-0.118	10412.	0.000

EK 8

BİRİNCİ DERECEDEN FARKI ALINMASI

Date: 05/19/15 Time: 15:49

Sample: 1982M01 2014M12

Included observations: 395

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
**** .	**** .	1	-0.528	-0.528	110.83	0.000
. *	* .	2	0.156	-0.170	120.55	0.000
. .	. .	3	0.040	0.067	121.19	0.000
* .	* .	4	-0.165	-0.123	132.14	0.000
. *	. .	5	0.122	-0.051	138.09	0.000
* .	* .	6	-0.111	-0.093	143.08	0.000
. *	. .	7	0.107	0.044	147.73	0.000
* .	* .	8	-0.116	-0.084	153.19	0.000
. .	. .	9	0.058	-0.046	154.57	0.000
. .	. .	10	0.000	-0.012	154.57	0.000
* .	* .	11	-0.144	-0.172	163.08	0.000
. **	. *	12	0.294	0.163	198.53	0.000
** .	. .	13	-0.280	-0.047	230.74	0.000
. *	. .	14	0.207	0.048	248.36	0.000
* .	* .	15	-0.128	-0.078	255.10	0.000
. .	* .	16	-0.051	-0.121	256.16	0.000
. *	* .	17	0.082	-0.079	258.93	0.000
* .	. .	18	-0.076	-0.010	261.30	0.000
. .	. .	19	0.054	-0.057	262.50	0.000
* .	* .	20	-0.067	-0.078	264.37	0.000
. .	. .	21	0.068	-0.032	266.33	0.000
* .	* .	22	-0.152	-0.204	276.08	0.000
. **	. *	23	0.217	0.140	295.92	0.000
* .	. .	24	-0.092	-0.013	299.51	0.000
. .	. .	25	-0.032	-0.022	299.94	0.000
. *	. .	26	0.144	-0.004	308.74	0.000
* .	. .	27	-0.151	0.011	318.46	0.000
. *	. .	28	0.088	0.012	321.76	0.000
. .	. .	29	-0.028	0.003	322.09	0.000
. .	* .	30	-0.035	-0.067	322.61	0.000
. *	. .	31	0.077	0.018	325.16	0.000
. .	. .	32	-0.054	0.028	326.42	0.000
. .	* .	33	0.007	-0.079	326.45	0.000
* .	* .	34	-0.144	-0.177	335.40	0.000
. **	. *	35	0.300	0.116	374.73	0.000
** .	. .	36	-0.244	0.021	400.83	0.000

İKİNCİ DERECEDEN FARK ALINDIĞINDA;

Date: 05/19/15 Time: 15:50

Sample: 1982M01 2014M12

Included observations: 394

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
***** .	***** .	1	-0.724	-0.724	208.00	0.000
. **	***** .	2	0.262	-0.550	235.29	0.000
. .	** .	3	0.030	-0.224	235.65	0.000
* .	** .	4	-0.162	-0.241	246.14	0.000
. *	* .	5	0.170	-0.161	257.70	0.000
* .	** .	6	-0.148	-0.252	266.47	0.000
. *	* .	7	0.144	-0.096	274.82	0.000
* .	* .	8	-0.129	-0.124	281.52	0.000
. *	* .	9	0.075	-0.140	283.78	0.000
. .	. .	10	0.030	0.016	284.14	0.000
* .	** .	11	-0.192	-0.292	299.11	0.000
. **	. .	12	0.332	-0.049	344.07	0.000
*** .	* .	13	-0.347	-0.129	393.38	0.000
. **	. .	14	0.268	0.003	422.78	0.000
* .	. .	15	-0.133	0.032	430.07	0.000
. .	. .	16	-0.019	-0.024	430.21	0.000
. *	* .	17	0.095	-0.089	433.93	0.000
* .	. .	18	-0.093	-0.035	437.54	0.000
. *	. .	19	0.080	-0.020	440.21	0.000
* .	. .	20	-0.081	-0.064	442.94	0.000
. *	. *	21	0.115	0.095	448.43	0.000
* .	** .	22	-0.192	-0.238	463.91	0.000
. **	. .	23	0.221	-0.055	484.48	0.000
* .	. .	24	-0.121	-0.040	490.61	0.000
. .	. .	25	-0.037	-0.045	491.18	0.000
. *	. .	26	0.152	-0.048	500.98	0.000
* .	. .	27	-0.173	-0.039	513.70	0.000
. *	. .	28	0.115	-0.022	519.31	0.000
. .	. .	29	-0.035	0.045	519.84	0.000
. .	. .	30	-0.039	-0.041	520.48	0.000
. *	. .	31	0.079	-0.041	523.17	0.000
. .	. .	32	-0.062	0.064	524.85	0.000
. .	. *	33	0.068	0.132	526.86	0.000
* .	* .	34	-0.193	-0.162	543.00	0.000
. **	. .	35	0.323	-0.041	588.30	0.000
** .	. .	36	-0.308	-0.024	629.67	0.000

EK 9

GENİŞLETİLMİŞ DİCKEY-FULLER TESTİ (ADF TESTİ)

(Fark almadan testin yapılması)

Null Hypothesis: LOGITHMSA has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 2 (Automatic - based on SIC, maxlag=16)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.494346	0.5357
Test critical values:		
1% level	-3.446777	
5% level	-2.868676	
10% level	-2.570637	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
Dependent Variable: D(LOGITHMSA)
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 15:51
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOGITHMSA(-1)	-0.010198	0.006824	-1.494346	0.1359
D(LOGITHMSA(-1))	-0.615446	0.049566	-12.41676	0.0000
D(LOGITHMSA(-2))	-0.169526	0.049532	-3.422579	0.0007
C	0.050328	0.025671	1.960516	0.0506
R-squared	0.308777	Mean dependent var		0.007366
Adjusted R-squared	0.303446	S.D. dependent var		0.125246
S.E. of regression	0.104530	Akaike info criterion		-1.668554
Sum squared resid	4.250439	Schwarz criterion		-1.628108
Log likelihood	331.8709	Hannan-Quinn criter.		-1.652526
F-statistic	57.92347	Durbin-Watson stat		1.988508
Prob(F-statistic)	0.000000			

Serimizin Birinci Dereceden Farkın Alınması, Testin Uygulanması

Null Hypothesis: D(LOGITHMSA) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=16)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-20.68727	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.446777	
5% level	-2.868676	
10% level	-2.570637	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
 Dependent Variable: D(LOGITHMSA,2)
 Method: Least Squares
 Date: 05/19/15 Time: 15:52
 Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
 Included observations: 393 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LOGITHMSA(-1))	-1.791940	0.086620	-20.68727	0.0000
D(LOGITHMSA(-1),2)	0.171201	0.049597	3.451819	0.0006
C	0.012795	0.005313	2.408226	0.0165
R-squared	0.774015	Mean dependent var		0.000393
Adjusted R-squared	0.772857	S.D. dependent var		0.219673
S.E. of regression	0.104695	Akaike info criterion		-1.667919
Sum squared resid	4.274839	Schwarz criterion		-1.637585
Log likelihood	330.7461	Hannan-Quinn criter.		-1.655898
F-statistic	667.8909	Durbin-Watson stat		1.986775
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 10

PHILLIPS-PERRON BİRİM KÖK TESTİ

Null Hypothesis: D(LOGITHMSA) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Bandwidth: 16 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-46.98980	0.0001
Test critical values:		
1% level	-3.446734	
5% level	-2.868657	
10% level	-2.570627	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.011347
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.004881

Phillips-Perron Test Equation
 Dependent Variable: D(LOGITHMSA,2)
 Method: Least Squares
 Date: 05/19/15 Time: 15:53
 Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
 Included observations: 394 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LOGITHMSA(-1))	-1.528096	0.042896	-35.62358	0.0000
C	0.010400	0.005388	1.930205	0.0543
R-squared	0.764003	Mean dependent var		-2.19E-05
Adjusted R-squared	0.763401	S.D. dependent var		0.219548
S.E. of regression	0.106791	Akaike info criterion		-1.630814
Sum squared resid	4.470534	Schwarz criterion		-1.610629
Log likelihood	323.2703	Hannan-Quinn criter.		-1.622816
F-statistic	1269.039	Durbin-Watson stat		2.170628
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 11

MODEL BELİRLEME

ARIMA (1,1,0)

Dependent Variable: LOGITHMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:05
Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
Included observations: 394 after adjustments
Convergence achieved after 3 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.006806	0.003521	1.933056	0.0539
AR(1)	-0.528096	0.042896	-12.31118	0.0000
R-squared	0.278835	Mean dependent var		0.006798
Adjusted R-squared	0.276996	S.D. dependent var		0.125593
S.E. of regression	0.106791	Akaike info criterion		-1.630814
Sum squared resid	4.470534	Schwarz criterion		-1.610629
Log likelihood	323.2703	Hannan-Quinn criter.		-1.622816
F-statistic	151.5651	Durbin-Watson stat		2.170628
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	-.53			

ARIMA (2,1,0)

Dependent Variable: LOGITHMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:06
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 3 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.007140	0.002947	2.422665	0.0159
AR(1)	-0.620739	0.049517	-12.53583	0.0000
AR(2)	-0.171201	0.049597	-3.451819	0.0006
R-squared	0.304809	Mean dependent var		0.007366
Adjusted R-squared	0.301244	S.D. dependent var		0.125246
S.E. of regression	0.104695	Akaike info criterion		-1.667919
Sum squared resid	4.274839	Schwarz criterion		-1.637585
Log likelihood	330.7461	Hannan-Quinn criter.		-1.655898
F-statistic	85.49835	Durbin-Watson stat		1.986775
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	-.31-.27i	-.31+.27i		

ARIMA (1,1,1)

Dependent Variable: LOGITHMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:07
Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
Included observations: 394 after adjustments
Convergence achieved after 6 iterations
MA Backcast: 1982M02

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.006956	0.002816	2.470332	0.0139
AR(1)	-0.312914	0.084536	-3.701552	0.0002
MA(1)	-0.304707	0.084793	-3.593541	0.0004
R-squared	0.299173	Mean dependent var		0.006798
Adjusted R-squared	0.295589	S.D. dependent var		0.125593
S.E. of regression	0.105409	Akaike info criterion		-1.654345
Sum squared resid	4.344457	Schwarz criterion		-1.624068
Log likelihood	328.9059	Hannan-Quinn criter.		-1.642348
F-statistic	83.45629	Durbin-Watson stat		1.988720
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	-.31			
Inverted MA Roots	.30			

ARIMA (2,1,1)

Dependent Variable: LOGITHMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:07
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 16 iterations
MA Backcast: 1982M03

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.007034	0.003178	2.212952	0.0275
AR(1)	-1.221030	0.135660	-9.000661	0.0000
AR(2)	-0.483116	0.067812	-7.124311	0.0000
MA(1)	0.632765	0.146029	4.333138	0.0000
R-squared	0.310480	Mean dependent var		0.007366
Adjusted R-squared	0.305162	S.D. dependent var		0.125246
S.E. of regression	0.104401	Akaike info criterion		-1.671020
Sum squared resid	4.239969	Schwarz criterion		-1.630575
Log likelihood	332.3555	Hannan-Quinn criter.		-1.654992
F-statistic	58.38672	Durbin-Watson stat		2.029602
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	-.61+.33i	-.61-.33i		
Inverted MA Roots	-.63			

ARIMA (2,1,2)

Dependent Variable: LOGITHMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:08
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 15 iterations
MA Backcast: 1982M02 1982M03

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.007134	0.003238	2.203450	0.0281
AR(1)	-0.621066	0.282849	-2.195751	0.0287
AR(2)	-0.246115	0.130229	-1.889868	0.0595
MA(1)	0.018052	0.285966	0.063125	0.9497
MA(2)	0.125881	0.110784	1.136275	0.2565
R-squared	0.307092	Mean dependent var		0.007366
Adjusted R-squared	0.299948	S.D. dependent var		0.125246
S.E. of regression	0.104792	Akaike info criterion		-1.661030
Sum squared resid	4.260802	Schwarz criterion		-1.610473
Log likelihood	331.3924	Hannan-Quinn criter.		-1.640995
F-statistic	42.98963	Durbin-Watson stat		2.008566
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	-.31+.39i	-.31-.39i		
Inverted MA Roots	-.01-.35i	-.01+.35i		

ARIMA (0,1,1)

Dependent Variable: LOGITHMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:09
Sample (adjusted): 1982M02 2014M12
Included observations: 395 after adjustments
Convergence achieved after 6 iterations
MA Backcast: 1982M01

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.006874	0.002407	2.855837	0.0045
MA(1)	-0.553378	0.041945	-13.19295	0.0000
R-squared	0.278235	Mean dependent var		0.006647
Adjusted R-squared	0.276398	S.D. dependent var		0.125470
S.E. of regression	0.106731	Akaike info criterion		-1.631965
Sum squared resid	4.476841	Schwarz criterion		-1.611818
Log likelihood	324.3130	Hannan-Quinn criter.		-1.623982
F-statistic	151.4984	Durbin-Watson stat		2.141860
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted MA Roots	.55			

ARIMA (0,1,2)

Dependent Variable: LOGITHMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:10
Sample (adjusted): 1982M02 2014M12
Included observations: 395 after adjustments
Convergence achieved after 11 iterations
MA Backcast: 1981M12 1982M01

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.006861	0.003006	2.282537	0.0230
MA(1)	-0.594394	0.049709	-11.95742	0.0000
MA(2)	0.158600	0.049905	3.178033	0.0016
R-squared	0.293434	Mean dependent var		0.006647
Adjusted R-squared	0.289829	S.D. dependent var		0.125470
S.E. of regression	0.105736	Akaike info criterion		-1.648185
Sum squared resid	4.382563	Schwarz criterion		-1.617966
Log likelihood	328.5165	Hannan-Quinn criter.		-1.636212
F-statistic	81.39816	Durbin-Watson stat		2.031919
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted MA Roots	.30-.27i	.30+.27i		

ARIMA (3,1,1)

Dependent Variable: LOGITHMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:11
Sample (adjusted): 1982M05 2014M12
Included observations: 392 after adjustments
Convergence achieved after 23 iterations
MA Backcast: 1982M04

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.006328	0.000183	34.53697	0.0000
AR(1)	0.296595	0.049352	6.009738	0.0000
AR(2)	0.411894	0.047144	8.737020	0.0000
AR(3)	0.122499	0.050075	2.446287	0.0149
MA(1)	-0.999979	0.006241	-160.2386	0.0000
R-squared	0.345295	Mean dependent var		0.007247
Adjusted R-squared	0.338528	S.D. dependent var		0.125384
S.E. of regression	0.101976	Akaike info criterion		-1.715487
Sum squared resid	4.024446	Schwarz criterion		-1.664834
Log likelihood	341.2355	Hannan-Quinn criter.		-1.695412
F-statistic	51.02646	Durbin-Watson stat		1.928704
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	.90	-.30+.21i	-.30-.21i	
Inverted MA Roots	1.00			

ARIMA (3,1,2)

Dependent Variable: LOGITHMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:11
Sample (adjusted): 1982M05 2014M12
Included observations: 392 after adjustments
Convergence achieved after 17 iterations
MA Backcast: 1982M03 1982M04

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.007257	0.003158	2.298343	0.0221
AR(1)	-1.202090	0.503641	-2.386798	0.0175
AR(2)	-0.515992	0.549338	-0.939299	0.3482
AR(3)	-0.020820	0.219915	-0.094674	0.9246
MA(1)	0.603670	0.505810	1.193473	0.2334
MA(2)	0.038539	0.269100	0.143215	0.8862
R-squared	0.317485	Mean dependent var		0.007247
Adjusted R-squared	0.308644	S.D. dependent var		0.125384
S.E. of regression	0.104254	Akaike info criterion		-1.668785
Sum squared resid	4.195394	Schwarz criterion		-1.608001
Log likelihood	333.0819	Hannan-Quinn criter.		-1.644695
F-statistic	35.91101	Durbin-Watson stat		1.997930
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	-.04	-.58+.36i	-.58-.36i	
Inverted MA Roots	-.07	-.53		

ARIMA (3,1,3)

Dependent Variable: LOGITHMSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/19/15 Time: 16:12
Sample (adjusted): 1982M05 2014M12
Included observations: 392 after adjustments
Convergence achieved after 39 iterations
MA Backcast: 1982M02 1982M04

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.006496	0.000269	24.13205	0.0000
AR(1)	0.180246	0.260192	0.692743	0.4889
AR(2)	0.254847	0.148126	1.720478	0.0861
AR(3)	0.283103	0.119377	2.371509	0.0182
MA(1)	-0.851083	0.259092	-3.284869	0.0011
MA(2)	0.100706	0.311540	0.323253	0.7467
MA(3)	-0.244208	0.107790	-2.265599	0.0240
R-squared	0.354681	Mean dependent var		0.007247
Adjusted R-squared	0.344625	S.D. dependent var		0.125384
S.E. of regression	0.101505	Akaike info criterion		-1.719724
Sum squared resid	3.966747	Schwarz criterion		-1.648809
Log likelihood	344.0659	Hannan-Quinn criter.		-1.691619
Durbin-				
35.26743 Watson stat			1.984900	
F-statistic				
Prob(F-statistic)	0.000000			
Inverted AR Roots	.86	-.34+.46i	-.34-.46i	
Inverted MA Roots	1.00	-.07-.49i	-.07+.49i	

EK 12

İHRACAT BİRİM DEĞER VERİLERİ CORRELOGRAM GRAFİKLERİ

(Fark alınmamış hali)

Date: 05/21/15 Time: 12:30
Sample: 1982M01 2014M12
Included observations: 396

Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
1.*****	1.*****	1	0.987	0.987	388.90	0.000
2.*****	* .	2	0.973	-0.070	767.51	0.000
3.*****	.	3	0.958	-0.010	1135.8	0.000
4.*****	* .	4	0.942	-0.067	1492.8	0.000
5.*****	* .	5	0.924	-0.090	1836.9	0.000
6.*****	.	6	0.906	0.002	2168.4	0.000
7.*****	. *	7	0.890	0.106	2489.5	0.000
8.*****	.	8	0.875	-0.017	2800.2	0.000
9.*****	.	9	0.860	0.047	3101.5	0.000
10.*****	.	10	0.848	0.057	3395.0	0.000
11.*****	.	11	0.837	0.034	3682.0	0.000
12.*****	.	12	0.827	-0.009	3962.5	0.000
13.*****	.	13	0.816	-0.017	4236.6	0.000
14.*****	.	14	0.805	-0.037	4504.3	0.000
15.*****	.	15	0.796	0.038	4766.1	0.000
16.*****	* .	16	0.783	-0.104	5020.4	0.000
17.*****	. *	17	0.773	0.105	5268.7	0.000
18.*****	.	18	0.762	-0.040	5510.5	0.000
19.*****	.	19	0.750	-0.014	5745.5	0.000
20.*****	.	20	0.738	-0.012	5973.7	0.000
21.*****	.	21	0.727	0.043	6195.7	0.000
22.*****	.	22	0.716	-0.022	6411.8	0.000
23.*****	.	23	0.705	0.021	6622.0	0.000
24.*****	.	24	0.696	0.034	6827.4	0.000
25.*****	.	25	0.687	-0.035	7027.7	0.000
26.*****	.	26	0.678	0.008	7223.2	0.000
27.*****	.	27	0.667	-0.061	7413.3	0.000
28.*****	.	28	0.658	0.057	7598.7	0.000
29.*****	.	29	0.649	-0.004	7779.7	0.000
30.*****	.	30	0.642	0.069	7957.2	0.000
31.*****	.	31	0.635	0.038	8131.5	0.000
32.*****	.	32	0.629	-0.006	8303.1	0.000
33.*****	.	33	0.622	-0.064	8471.1	0.000
34.*****	.	34	0.614	-0.047	8635.1	0.000
35.*****	.	35	0.606	-0.002	8795.1	0.000
36.*****	.	36	0.597	-0.015	8951.2	0.000

EK 13

İHRACAT BİRİM DEĞER VERİLERİ CORRELOGRAM GRAFİKLERİ

(Birinci Dereceden Fark Alınmış Hali)

Date: 05/21/15 Time: 12:34

Sample: 1982M01 2014M12

Included observations: 395

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
. .	. .	1 0.061	0.061	1.5027	0.220
. .	. .	2 0.006	0.002	1.5179	0.468
. .	. .	3 0.060	0.060	2.9495	0.399
. *	. *	4 0.101	0.094	7.0352	0.134
. .	. .	5 -0.014	-0.026	7.1171	0.212
* .	* .	6 -0.136	-0.139	14.535	0.024
. .	. .	7 0.028	0.033	14.844	0.038
. .	* .	8 -0.064	-0.075	16.497	0.036
* .	* .	9 -0.102	-0.078	20.716	0.014
* .	. .	10 -0.082	-0.050	23.469	0.009
. .	. .	11 -0.028	-0.023	23.792	0.014
. .	. .	12 0.003	0.012	23.795	0.022
. .	. .	13 0.008	0.042	23.823	0.033
. .	. .	14 -0.044	-0.055	24.620	0.039
. *	. *	15 0.121	0.117	30.708	0.010
* .	* .	16 -0.095	-0.136	34.413	0.005
. .	. .	17 0.051	0.057	35.503	0.005
. .	. .	18 0.012	-0.013	35.558	0.008
. .	. .	19 0.033	0.015	36.021	0.010
. .	* .	20 -0.060	-0.074	37.504	0.010
. .	. .	21 -0.025	0.012	37.775	0.014
. .	. .	22 -0.009	-0.060	37.808	0.019
* .	. .	23 -0.078	-0.034	40.352	0.014
. .	. .	24 0.003	0.016	40.357	0.020
. .	. .	25 -0.007	0.006	40.377	0.027
. .	. .	26 0.060	0.056	41.905	0.025
* .	* .	27 -0.082	-0.080	44.790	0.017
. .	. .	28 0.021	0.016	44.970	0.022
. .	* .	29 -0.054	-0.076	46.206	0.022
. .	* .	30 -0.035	-0.067	46.726	0.026
. .	. .	31 -0.031	-0.001	47.144	0.032
. .	. .	32 0.035	0.020	47.682	0.037
. .	. .	33 0.061	0.064	49.275	0.034
. .	. .	34 -0.013	-0.008	49.347	0.043
. .	. .	35 0.030	0.042	49.741	0.051
. .	. .	36 0.070	0.031	51.901	0.042

EK 14

GENİŞLETİLMİŞ DİCKEY-FULLER TESTİ (ADF TESTİ)

Null Hypothesis: XSA has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=16)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-1.173385	0.6871
Test critical values:		
1% level	-3.446734	
5% level	-2.868657	
10% level	-2.570627	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
 Dependent Variable: D(XSA)
 Method: Least Squares
 Date: 05/21/15 Time: 12:37
 Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
 Included observations: 394 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
XSA(-1)	-0.008475	0.007223	-1.173385	0.2414
D(XSA(-1))	0.067004	0.050636	1.323249	0.1865
C	0.737008	0.597841	1.232784	0.2184
R-squared	0.007276	Mean dependent var		0.051474
Adjusted R-squared	0.002198	S.D. dependent var		2.234240
S.E. of regression	2.231783	Akaike info criterion		4.451064
Sum squared resid	1947.515	Schwarz criterion		4.481341
Log likelihood	-873.8596	Hannan-Quinn criter.		4.463061
F-statistic	1.432927	Durbin-Watson stat		1.996402
Prob(F-statistic)	0.239860			

Serinin birinci dereceden farkı alınarak yapılan test;

Null Hypothesis: D(XSA) has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=16)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-18.60415	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.446734	
5% level	-2.868657	
10% level	-2.570627	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(XSA,2)

Method: Least Squares

Date: 05/21/15 Time: 12:40

Sample (adjusted): 1982M03 2014M12

Included observations: 394 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(XSA(-1))	-0.938475	0.050444	-18.60415	0.0000
C	0.048037	0.112525	0.426900	0.6697
R-squared	0.468917	Mean dependent var		-0.004389
Adjusted R-squared	0.467562	S.D. dependent var		3.060033
S.E. of regression	2.232856	Akaike info criterion		4.449503
Sum squared resid	1954.372	Schwarz criterion		4.469687
Log likelihood	-874.5521	Hannan-Quinn criter.		4.457501
F-statistic	346.1143	Durbin-Watson stat		1.995309
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 15

PHILLIPS-PERRON TEST

Null Hypothesis: D(XSA) has a unit root
 Exogenous: Constant
 Bandwidth: 7 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-18.68027	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.446734	
5% level	-2.868657	
10% level	-2.570627	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	4.960336
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	5.439778

Phillips-Perron Test Equation
 Dependent Variable: D(XSA,2)
 Method: Least Squares
 Date: 05/21/15 Time: 14:22
 Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
 Included observations: 394 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(XSA(-1))	-0.938475	0.050444	-18.60415	0.0000
C	0.048037	0.112525	0.426900	0.6697
R-squared	0.468917	Mean dependent var		-0.004389
Adjusted R-squared	0.467562	S.D. dependent var		3.060033
S.E. of regression	2.232856	Akaike info criterion		4.449503
Sum squared resid	1954.372	Schwarz criterion		4.469687
Log likelihood	-874.5521	Hannan-Quinn criter.		4.457501
F-statistic	346.1143	Durbin-Watson stat		1.995309
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 16

MODEL BELİRLEME

ARIMA (1,1,0)

Dependent Variable: FARKXSA
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 12:48
Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
Included observations: 394 after adjustments
Convergence achieved after 3 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.051186	0.119865	0.427033	0.6696
AR(1)	0.061525	0.050444	1.219669	0.2233
R-squared	0.003781	Mean dependent var		0.051474
Adjusted R-squared	0.001239	S.D. dependent var		2.234240
S.E. of regression	2.232856	Akaike info criterion		4.449503
Sum squared resid	1954.372	Schwarz criterion		4.469687
Log likelihood	-874.5521	Hannan-Quinn criter.		4.457501
F-statistic	1.487592	Durbin-Watson stat		1.995309
Prob(F-statistic)	0.223324			
Inverted AR Roots	.06			

ARIMA (2,1,0)

Dependent Variable: FARKXSA
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 12:48
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 3 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.058148	0.120432	0.482825	0.6295
AR(1)	0.061557	0.050583	1.216959	0.2244
AR(2)	0.002398	0.050585	0.047411	0.9622
R-squared	0.003821	Mean dependent var		0.057983
Adjusted R-squared	-0.001288	S.D. dependent var		2.233345
S.E. of regression	2.234782	Akaike info criterion		4.453769
Sum squared resid	1947.758	Schwarz criterion		4.484103
Log likelihood	-872.1656	Hannan-Quinn criter.		4.465790
F-statistic	0.747947	Durbin-Watson stat		1.998861
Prob(F-statistic)	0.474015			
Inverted AR Roots	.09	-.03		

ARIMA (0,1,1)

Dependent Variable: FARKXSA
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 12:49
Sample (adjusted): 1982M02 2014M12
Included observations: 395 after adjustments
Convergence achieved after 4 iterations
MA Backcast: 1982M01

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.051628	0.119099	0.433489	0.6649
MA(1)	0.061590	0.050379	1.222546	0.2222
R-squared	0.003773	Mean dependent var		0.051829
Adjusted R-squared	0.001238	S.D. dependent var		2.231414
S.E. of regression	2.230032	Akaike info criterion		4.446960
Sum squared resid	1954.406	Schwarz criterion		4.467106
Log likelihood	-876.2745	Hannan-Quinn criter.		4.454942
F-statistic	1.488507	Durbin-Watson stat		1.998753
Prob(F-statistic)	0.223180			
Inverted MA Roots	-.06			

ARIMA (0,1,2)

Dependent Variable: FARKXSA
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 12:50
Sample (adjusted): 1982M02 2014M12
Included observations: 395 after adjustments
Convergence achieved after 7 iterations
MA Backcast: 1981M12 1982M01

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.051629	0.119243	0.432973	0.6653
MA(1)	0.061592	0.050539	1.218688	0.2237
MA(2)	-7.43E-05	0.050540	-0.001471	0.9988
R-squared	0.003773	Mean dependent var		0.051829
Adjusted R-squared	-0.001310	S.D. dependent var		2.231414
S.E. of regression	2.232875	Akaike info criterion		4.452023
Sum squared resid	1954.406	Schwarz criterion		4.482242
Log likelihood	-876.2745	Hannan-Quinn criter.		4.463996
F-statistic	0.742361	Durbin-Watson stat		1.998749
Prob(F-statistic)	0.476657			
Inverted MA Roots	.00	-.06		

ARIMA (1,1,1)

Dependent Variable: FARKXSA
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 12:51
Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
Included observations: 394 after adjustments
Convergence achieved after 17 iterations
MA Backcast: 1982M02

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.050651	0.117574	0.430798	0.6669
AR(1)	-0.298758	0.682207	-0.437929	0.6617
MA(1)	0.356603	0.667921	0.533900	0.5937
R-squared	0.004309	Mean dependent var		0.051474
Adjusted R-squared	-0.000784	S.D. dependent var		2.234240
S.E. of regression	2.235116	Akaike info criterion		4.454048
Sum squared resid	1953.336	Schwarz criterion		4.484325
Log likelihood	-874.4475	Hannan-Quinn criter.		4.466046
F-statistic	0.846053	Durbin-Watson stat		1.987400
Prob(F-statistic)	0.429889			
Inverted AR Roots	-.30			
Inverted MA Roots	-.36			

ARIMA (2,1,1)

Dependent Variable: FARKXSA
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 12:52
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 16 iterations
MA Backcast: 1982M03

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.064032	0.129301	0.495219	0.6207
AR(1)	0.610486	0.540380	1.129735	0.2593
AR(2)	-0.002753	0.068813	-0.040014	0.9681
MA(1)	-0.553134	0.539229	-1.025786	0.3056
R-squared	0.005379	Mean dependent var		0.057983
Adjusted R-squared	-0.002291	S.D. dependent var		2.233345
S.E. of regression	2.235902	Akaike info criterion		4.457292
Sum squared resid	1944.711	Schwarz criterion		4.497738
Log likelihood	-871.8580	Hannan-Quinn criter.		4.473321
F-statistic	0.701283	Durbin-Watson stat		1.996063
Prob(F-statistic)	0.551736			
Inverted AR Roots	.61	.00		
Inverted MA Roots	.55			

ARIMA(1,1,2)

Dependent Variable: FARKXSA
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 12:52
Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
Included observations: 394 after adjustments
Convergence achieved after 14 iterations
MA Backcast: 1982M01 1982M02

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.050812	0.119538	0.425069	0.6710
AR(1)	-0.398525	1.821169	-0.218829	0.8269
MA(1)	0.461471	1.821418	0.253358	0.8001
MA(2)	0.021881	0.126765	0.172608	0.8630
R-squared	0.004669	Mean dependent var		0.051474
Adjusted R-squared	-0.002987	S.D. dependent var		2.234240
S.E. of regression	2.237575	Akaike info criterion		4.458763
Sum squared resid	1952.629	Schwarz criterion		4.499132
Log likelihood	-874.3762	Hannan-Quinn criter.		4.474759
F-statistic	0.609868	Durbin-Watson stat		1.998697
Prob(F-statistic)	0.608934			
Inverted AR Roots	-.40			
Inverted MA Roots	-.05	-.41		

ARIMA(2,1,2)

Dependent Variable: FARKXSA
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 12:53
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 20 iterations
MA Backcast: 1982M02 1982M03

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.063938	0.128794	0.496433	0.6199
AR(1)	0.340685	0.855350	0.398298	0.6906
AR(2)	0.182880	0.627131	0.291614	0.7707
MA(1)	-0.275282	0.854771	-0.322054	0.7476
MA(2)	-0.184676	0.598522	-0.308554	0.7578
R-squared	0.005904	Mean dependent var		0.057983
Adjusted R-squared	-0.004344	S.D. dependent var		2.233345
S.E. of regression	2.238191	Akaike info criterion		4.461854
Sum squared resid	1943.685	Schwarz criterion		4.512411
Log likelihood	-871.7543	Hannan-Quinn criter.		4.481889
F-statistic	0.576084	Durbin-Watson stat		2.011601
Prob(F-statistic)	0.680145			
Inverted AR Roots	.63	-.29		
Inverted MA Roots	.59	-.31		

EK 17

İTHALAT BİRİM DEĞERLERİ

Serinin farkı alınmadan grafikleri;

Date: 05/21/15 Time: 13:35
Sample: 1982M01 2014M12
Included observations: 396

Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
. *****	. *****	1	0.990	0.990	391.23	0.000
. *****	. .	2	0.981	0.039	776.40	0.000
. *****	* .	3	0.971	-0.080	1154.4	0.000
. *****	* .	4	0.958	-0.129	1523.5	0.000
. *****	. .	5	0.945	-0.031	1883.5	0.000
. *****	. *	6	0.933	0.079	2235.5	0.000
. *****	. .	7	0.922	0.040	2579.8	0.000
. *****	. .	8	0.912	0.067	2917.7	0.000
. *****	. .	9	0.902	-0.021	3249.1	0.000
. *****	. .	10	0.893	-0.005	3574.4	0.000
. *****	. .	11	0.883	-0.011	3893.8	0.000
. *****	. .	12	0.875	0.031	4207.8	0.000
. *****	. .	13	0.867	0.036	4516.9	0.000
. *****	. .	14	0.859	0.014	4821.1	0.000
. *****	. .	15	0.852	0.028	5121.2	0.000
. *****	* .	16	0.843	-0.101	5415.9	0.000
. *****	. .	17	0.836	0.072	5706.6	0.000
. *****	. .	18	0.828	-0.022	5992.6	0.000
. *****	. .	19	0.819	-0.053	6273.3	0.000
. *****	. .	20	0.811	0.024	6549.1	0.000
. *****	. .	21	0.803	0.026	6820.3	0.000
. *****	* .	22	0.793	-0.096	7085.5	0.000
. *****	. .	23	0.784	-0.012	7345.1	0.000
. *****	. .	24	0.773	-0.052	7598.3	0.000
. *****	. *	25	0.764	0.106	7846.4	0.000
. *****	. .	26	0.754	-0.029	8088.9	0.000
. *****	. .	27	0.745	-0.004	8325.8	0.000
. *****	. .	28	0.736	0.025	8558.1	0.000
. *****	. .	29	0.728	-0.025	8785.5	0.000
. *****	. .	30	0.720	0.048	9008.8	0.000
. *****	. .	31	0.712	-0.049	9227.5	0.000
. *****	. .	32	0.704	0.013	9442.0	0.000
. *****	. .	33	0.696	-0.016	9652.2	0.000
. *****	. .	34	0.687	-0.022	9857.8	0.000
. *****	. .	35	0.679	0.033	10059.	0.000
. *****	. .	36	0.671	-0.052	10256.	0.000

EK 18

SERİNİN BİRİNCİ DERECE DEN FARKININ ALINMASI

Date: 05/21/15 Time: 13:42
Sample: 1982M01 2014M12
Included observations: 395

Autocorrelation	Partial Correlation	AC	PAC	Q-Stat	Prob
* .	* .	1 -0.084	-0.084	2.7952	0.095
. *	. *	2 0.096	0.089	6.4368	0.040
. *	. *	3 0.127	0.143	12.843	0.005
. .	. .	4 0.001	0.015	12.844	0.012
* .	* .	5 -0.102	-0.132	17.020	0.004
. .	* .	6 -0.025	-0.069	17.267	0.008
* .	* .	7 -0.094	-0.084	20.852	0.004
. .	. .	8 0.026	0.056	21.130	0.007
* .	. .	9 -0.069	-0.029	23.089	0.006
. .	. .	10 -0.005	-0.010	23.098	0.010
. .	. .	11 -0.042	-0.058	23.815	0.014
. .	. .	12 -0.035	-0.053	24.307	0.018
. .	. .	13 -0.018	-0.014	24.445	0.027
. .	. .	14 -0.060	-0.059	25.942	0.026
. *	. *	15 0.112	0.126	31.074	0.009
* .	* .	16 -0.124	-0.115	37.459	0.002
. .	. .	17 0.052	0.015	38.594	0.002
. .	. .	18 0.072	0.053	40.778	0.002
. .	. .	19 -0.050	-0.035	41.824	0.002
. .	. .	20 -0.004	-0.015	41.829	0.003
. *	. .	21 0.106	0.068	46.501	0.001
. .	. .	22 -0.047	-0.002	47.439	0.001
. *	. .	23 0.091	0.058	50.954	0.001
* .	* .	24 -0.117	-0.119	56.721	0.000
. .	. .	25 0.063	0.023	58.430	0.000
. .	. .	26 -0.024	-0.000	58.666	0.000
* .	. .	27 -0.074	-0.049	60.997	0.000
. .	. .	28 0.013	0.021	61.073	0.000
. .	* .	29 -0.064	-0.073	62.829	0.000
. .	. .	30 0.039	0.054	63.482	0.000
. .	. .	31 -0.050	-0.042	64.560	0.000
. .	. .	32 0.030	0.036	64.949	0.001
. .	. .	33 0.004	-0.018	64.955	0.001
. .	. .	34 -0.044	-0.038	65.805	0.001
. *	. *	35 0.074	0.077	68.207	0.001
. *	. .	36 0.088	0.064	71.556	0.000

EK 19

ADF TESTİ

Null Hypothesis: LOGITHBSA has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=16)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.832922	0.8082
Test critical values:		
1% level	-3.446692	
5% level	-2.868638	
10% level	-2.570617	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LOGITHBSA)

Method: Least Squares

Date: 05/21/15 Time: 13:43

Sample (adjusted): 1982M02 2014M12

Included observations: 395 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOG İTHBSA (-1)	-0.005136	0.006166	-0.832922	0.4054
C	0.022763	0.026285	0.866012	0.3870
R-squared	0.001762	Mean dependent var		0.000909
Adjusted R-squared	-0.000778	S.D. dependent var		0.031194
S.E. of regression	0.031206	Akaike info criterion		-4.091371
Sum squared resid	0.382706	Schwarz criterion		-4.071225
Log likelihood	810.0458	Hannan-Quinn criter.		-4.083389
F-statistic	0.693758	Durbin-Watson stat		2.157377
Prob(F-statistic)	0.405395			

Serinin birinci derecede fark alınmış hali:

Null Hypothesis: D(LOG İTHBSA) has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=16)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-21.51903	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.446734	
5% level	-2.868657	
10% level	-2.570627	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(LOG İTHBSA,2)

Method: Least Squares

Date: 05/21/15 Time: 13:44

Sample (adjusted): 1982M03 2014M12

Included observations: 394 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LOG İTHBSA (-1))	-1.083998	0.050374	-21.51903	0.0000
C	0.000953	0.001570	0.607104	0.5441
R-squared	0.541557	Mean dependent var		-0.000115
Adjusted R-squared	0.540388	S.D. dependent var		0.045953
S.E. of regression	0.031154	Akaike info criterion		-4.094710
Sum squared resid	0.380454	Schwarz criterion		-4.074526
Log likelihood	808.6579	Hannan-Quinn criter.		-4.086712
F-statistic	463.0688	Durbin-Watson stat		1.981915
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 20

PHILLIPS-PERRON TESTİ

Null Hypothesis: D(LOG İTHBSA) has a unit root

Exogenous: Constant

Bandwidth: 2 (Newey-West automatic) using Bartlett kernel

	Adj. t-Stat	Prob.*
Phillips-Perron test statistic	-21.46977	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.446734	
5% level	-2.868657	
10% level	-2.570627	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Residual variance (no correction)	0.000966
HAC corrected variance (Bartlett kernel)	0.001040

Phillips-Perron Test Equation

Dependent Variable: D(LOGİTHBSA,2)

Method: Least Squares

Date: 05/21/15 Time: 13:46

Sample (adjusted): 1982M03 2014M12

Included observations: 394 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LOGİTHBSA (-1))	-1.083998	0.050374	-21.51903	0.0000
C	0.000953	0.001570	0.607104	0.5441
R-squared	0.541557	Mean dependent var		-0.000115
Adjusted R-squared	0.540388	S.D. dependent var		0.045953
S.E. of regression	0.031154	Akaike info criterion		-4.094710
Sum squared resid	0.380454	Schwarz criterion		-4.074526
Log likelihood	808.6579	Hannan-Quinn criter.		-4.086712
F-statistic	463.0688	Durbin-Watson stat		1.981915
Prob(F-statistic)	0.000000			

EK 21

MODEL BELİRLEME

ARIMA (1,1,0)

Dependent Variable: LOG İTHBSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 13:50
Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
Included observations: 394 after adjustments
Convergence achieved after 3 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.000879	0.001448	0.607404	0.5439
AR(1)	-0.083998	0.050374	-1.667491	0.0962
R-squared	0.007043	Mean dependent var		0.000871
Adjusted R-squared	0.004510	S.D. dependent var		0.031224
S.E. of regression	0.031154	Akaike info criterion		-4.094710
Sum squared resid	0.380454	Schwarz criterion		-4.074526
Log likelihood	808.6579	Hannan-Quinn criter.		-4.086712
F-statistic	2.780527	Durbin-Watson stat		1.981915
Prob(F-statistic)	0.096215			
Inverted AR Roots	-.08			

ARIMA (2,1,0)

Dependent Variable: LOG İTHBSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 13:51
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 3 iterations

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.000886	0.001590	0.557119	0.5778
AR(1)	-0.076181	0.050493	-1.508721	0.1322
AR(2)	0.089335	0.050480	1.769698	0.0776
R-squared	0.014906	Mean dependent var		0.000891
Adjusted R-squared	0.009854	S.D. dependent var		0.031261
S.E. of regression	0.031107	Akaike info criterion		-4.095177
Sum squared resid	0.377377	Schwarz criterion		-4.064843
Log likelihood	807.7023	Hannan-Quinn criter.		-4.083156
F-statistic	2.950565	Durbin-Watson stat		2.023668
Prob(F-statistic)	0.053479			
Inverted AR Roots	.26	-.34		

ARIMA (0,1,1)

Dependent Variable: LOG ÍTHBSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 13:51
Sample (adjusted): 1982M02 2014M12
Included observations: 395 after adjustments
Convergence achieved after 9 iterations
MA Backcast: 1982M01

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.000912	0.001458	0.624980	0.5323
MA(1)	-0.069382	0.050386	-1.376999	0.1693
R-squared	0.005856	Mean dependent var		0.000909
Adjusted R-squared	0.003327	S.D. dependent var		0.031194
S.E. of regression	0.031142	Akaike info criterion		-4.095481
Sum squared resid	0.381136	Schwarz criterion		-4.075334
Log likelihood	810.8574	Hannan-Quinn criter.		-4.087498
F-statistic	2.315025	Durbin-Watson stat		2.012570
Prob(F-statistic)	0.128933			
Inverted MA Roots	.07			

ARIMA (0,1,2)

Dependent Variable: LOG ÍTHBSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 13:52
Sample (adjusted): 1982M02 2014M12
Included observations: 395 after adjustments
Convergence achieved after 9 iterations
MA Backcast: 1981M12 1982M01

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.000904	0.001586	0.570135	0.5689
MA(1)	-0.114876	0.050084	-2.293664	0.0223
MA(2)	0.133702	0.050089	2.669290	0.0079
R-squared	0.020826	Mean dependent var		0.000909
Adjusted R-squared	0.015831	S.D. dependent var		0.031194
S.E. of regression	0.030946	Akaike info criterion		-4.105590
Sum squared resid	0.375397	Schwarz criterion		-4.075371
Log likelihood	813.8541	Hannan-Quinn criter.		-4.093617
F-statistic	4.168779	Durbin-Watson stat		1.956319
Prob(F-statistic)	0.016162			
Inverted MA Roots	.06-.36i	.06+.36i		

ARIMA (1,1,1)

Dependent Variable: LOG İTHBSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 13:55
Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
Included observations: 394 after adjustments
Convergence achieved after 15 iterations
MA Backcast: 1982M02

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.000885	0.001465	0.603768	0.5463
AR(1)	-0.347879	0.465876	-0.746721	0.4557
MA(1)	0.258701	0.480156	0.538785	0.5903
R-squared	0.009084	Mean dependent var		0.000871
Adjusted R-squared	0.004015	S.D. dependent var		0.031224
S.E. of regression	0.031161	Akaike info criterion		-4.091691
Sum squared resid	0.379673	Schwarz criterion		-4.061414
Log likelihood	809.0631	Hannan-Quinn criter.		-4.079694
F-statistic	1.792105	Durbin-Watson stat		1.976600
Prob(F-statistic)	0.167975			
Inverted AR Roots	-.35			
Inverted MA Roots	-.26			

ARIMA (2,1,1)

Dependent Variable: LOG İTHBSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 13:56
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 19 iterations
MA Backcast: 1982M03

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.000898	0.001777	0.505211	0.6137
AR(1)	0.331059	0.323710	1.022700	0.3071
AR(2)	0.149814	0.050966	2.939481	0.0035
MA(1)	-0.411531	0.326685	-1.259718	0.2085
R-squared	0.023156	Mean dependent var		0.000891
Adjusted R-squared	0.015622	S.D. dependent var		0.031261
S.E. of regression	0.031016	Akaike info criterion		-4.098499
Sum squared resid	0.374216	Schwarz criterion		-4.058053
Log likelihood	809.3550	Hannan-Quinn criter.		-4.082470
F-statistic	3.073721	Durbin-Watson stat		2.018345
Prob(F-statistic)	0.027671			
Inverted AR Roots	.59	-.26		
Inverted MA Roots	.41			

ARIMA(1,1,2)

Dependent Variable: LOG İTHBSA FARK
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 13:57
Sample (adjusted): 1982M03 2014M12
Included observations: 394 after adjustments
Convergence achieved after 16 iterations
MA Backcast: 1982M01 1982M02

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.000831	0.001857	0.447637	0.6547
AR(1)	0.418249	0.211032	1.981926	0.0482
MA(1)	-0.529861	0.206508	-2.565810	0.0107
MA(2)	0.225388	0.049495	4.553758	0.0000
R-squared	0.033668	Mean dependent var		0.000871
Adjusted R-squared	0.026234	S.D. dependent var		0.031224
S.E. of regression	0.030812	Akaike info criterion		-4.111737
Sum squared resid	0.370253	Schwarz criterion		-4.071368
Log likelihood	814.0123	Hannan-Quinn criter.		-4.095741
F-statistic	4.529287	Durbin-Watson stat		1.967542
Prob(F-statistic)	0.003895			
Inverted AR Roots	.42			
Inverted MA Roots	.26+.39i	.26-.39i		

ARIMA (2,1,2)

Dependent Variable: LOG İTHBSAFARK
Method: Least Squares
Date: 05/21/15 Time: 13:58
Sample (adjusted): 1982M04 2014M12
Included observations: 393 after adjustments
Convergence achieved after 10 iterations
MA Backcast: 1982M02 1982M03

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.000904	0.001750	0.516882	0.6055
AR(1)	0.708190	0.126069	5.617471	0.0000
AR(2)	-0.521180	0.124832	-4.175050	0.0000
MA(1)	-0.806959	0.100607	-8.020896	0.0000
MA(2)	0.732747	0.099713	7.348538	0.0000
R-squared	0.058737	Mean dependent var		0.000891
Adjusted R-squared	0.049033	S.D. dependent var		0.031261
S.E. of regression	0.030485	Akaike info criterion		-4.130514
Sum squared resid	0.360585	Schwarz criterion		-4.079957
Log likelihood	816.6460	Hannan-Quinn criter.		-4.110479
F-statistic	6.053011	Durbin-Watson stat		2.006407
Prob(F-statistic)	0.000098			
Inverted AR Roots	.35+.63i	.35-.63i		
Inverted MA Roots	.40+.75i	.40-.75i		

EK 22

JOHANSEN KOENTTEGRASYON TEST AŞAMASI-1 (IHR-ITH)

VectorAutoregressionEstimates

Date: 05/30/15 Time: 14:45

Sample (adjusted): 1982M03 2015M02

Included observations: 396 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	IHR	ITH
IHR(-1)	0.495126 (0.06096) [8.12249]	0.016241 (0.06511) [0.24945]
IHR(-2)	0.492696 (0.06203) [7.94286]	0.203765 (0.06626) [3.07545]
ITH(-1)	0.047338 (0.05898) [0.80263]	0.523781 (0.06300) [8.31453]
ITH(-2)	-0.036796 (0.05884) [-0.62532]	0.237567 (0.06285) [3.77984]
C	0.494826 (0.59750) [0.82816]	2.289552 (0.63820) [3.58751]
R-squared	0.977710	0.971234
Adj. R-squared	0.977482	0.970940
Sumsq. resids	13748.29	15684.99
S.E. equation	5.929744	6.333645
F-statistic	4287.684	3300.381
Loglikelihood	-1264.256	-1290.351
Akaike AIC	6.410385	6.542175
Schwarz SC	6.460656	6.592445
Meandependent	49.06154	53.14329
S.D. dependent	39.51607	37.15397
Determinant residcovariance (dofadj.)		841.8553
Determinant residcovariance		820.7305
Loglikelihood		-2452.418
Akaike information criterion		12.43645
Schwarz criterion		12.53699

EK 23

JOHANSEN KOENTEGRASYON TEST AŞAMASI-2 (IHR-ITH)

Date: 05/30/15 Time: 14:58
Sample: 1982M01 2015M02
Included observations: 395
Series: IHR ITH
Lags interval: 1 to 2

Selected (0.05
level*) Number
of
Cointegrating
Relations by
Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Test Type	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Trace	1	1	1	1	2
Max-Eig	1	1	1	1	2

*Critical values based on MacKinnon-Haug-Michelis (1999)

Information
Criteria by Rank
and Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rankor No. of CEs	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend

	Log Likelihood by Rank (rows) and Model (columns)				
0	-2415.508	-2415.508	-2412.943	-2412.943	-2412.187
1	-2408.221	-2404.259	-2401.782	-2400.971	-2400.301
2	-2406.793	-2401.745	-2401.745	-2397.537	-2397.537

	Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)				
0	12.27093	12.27093	12.26806	12.26806	12.27437
1	12.25428	12.23929	12.23181*	12.23276	12.23444
2	12.26731	12.25187	12.25187	12.24069	12.24069

	Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)				
0	12.35151*	12.35151*	12.36879	12.36879	12.39524
1	12.37516	12.37024	12.37283	12.38386	12.39561
2	12.42848	12.43319	12.43319	12.44215	12.44215

EK 24

JOHANSEN KOENTTEGRASYON TEST SONUCU (IHR-ITH)

Date: 05/30/15 Time: 17:30

Sample (adjusted): 1982M04 2015M02

Included observations: 395 after adjustments

Trend assumption: Linear deterministic trend

Series: IHR ITH

Lags interval (in first differences): 1 to 2

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.054944	22.39518	15.49471	0.0039
At most 1	0.000186	0.073461	3.841466	0.7863

Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.054944	22.32172	14.26460	0.0022
At most 1	0.000186	0.073461	3.841466	0.7863

Max-eigenvalue test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegrating Coefficients (normalized by b'S11*b=I):

IHR	ITH
-0.152233	0.166295
0.039658	-0.015131

Unrestricted Adjustment Coefficients (alpha):

D(IHR)	0.250712	0.073035
D(ITH)	-0.938431	0.062365

1 Cointegrating Equation(s): Loglikelihood -2401.782

Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)

IHR	ITH
1.000000	-1.092369 (0.03768)

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)

D(IHR)	-0.038167 (0.04211)
D(ITH)	0.142860 (0.04635)

EK 25

GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ (IHR-ITH)

VectorAutoregressionEstimates

Date: 05/30/15 Time: 17:52

Sample (adjusted): 1982M07 2015M02

Included observations: 392 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	IHR	ITH
IHR(-1)	0.368031 (0.06649) [5.53496]	0.086073 (0.07340) [1.17273]
IHR(-2)	0.384928 (0.06983) [5.51239]	0.228081 (0.07708) [2.95902]
IHR(-3)	-0.000304 (0.07178) [-0.00423]	-0.325993 (0.07923) [-4.11449]
IHR(-4)	0.081281 (0.07263) [1.11911]	-0.071131 (0.08017) [-0.88723]
IHR(-5)	0.017537 (0.07041) [0.24906]	0.189676 (0.07772) [2.44035]
IHR(-6)	0.112021 (0.06571) [1.70479]	0.049255 (0.07253) [0.67908]
ITH(-1)	-0.039392 (0.06078) [-0.64814]	0.427704 (0.06709) [6.37533]
ITH(-2)	-0.214388 (0.06656) [-3.22089]	0.122581 (0.07347) [1.66838]
ITH(-3)	0.265045 (0.06942) [3.81805]	0.405307 (0.07663) [5.28938]
ITH(-4)	-0.017936 (0.07026) [-0.25526]	-0.098948 (0.07756) [-1.27577]
ITH(-5)	0.015906 (0.06782) [0.23452]	-0.106065 (0.07487) [-1.41673]
ITH(-6)	0.037847	0.083366

	(0.06163)	(0.06802)
	[0.61414]	[1.22554]
C	0.165553	1.749779
	(0.58512)	(0.64588)
	[0.28294]	[2.70915]
R-squared	0.981507	0.974451
Adj. R-squared	0.980922	0.973642
Sumsq. resids	11263.13	13723.39
S.E. equation	5.451425	6.017431
F-statistic	1676.313	1204.602
Loglikelihood	-1214.397	-1253.121
Akaike AIC	6.262232	6.459799
Schwarz SC	6.393932	6.591499
Meandependent	49.50800	53.60067
S.D. dependent	39.46781	37.06425
Determinant residcovariance (dofadj.)		638.0804
Determinant residcovariance		596.4605
Loglikelihood		-2365.086
Akaikeinformationcriterion		12.19942
Schwarzcriterion		12.46282

EK 26

JOHANSEN KOENTTEGRASYON TEST AŞAMASI-1 (IHRB-ITHB)

VectorAutoregressionEstimates

Date: 05/31/15 Time: 00:16

Sample (adjusted): 1982M03 2015M02

Included observations: 396 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	IHRB	ITHB
IHRB(-1)	0.930848 (0.05320) [17.4986]	0.189029 (0.05777) [3.27202]
IHRB(-2)	-0.021697 (0.05286) [-0.41047]	-0.165163 (0.05740) [-2.87718]
ITHB(-1)	0.251520 (0.04955) [5.07639]	0.901662 (0.05381) [16.7568]
ITHB(-2)	-0.186710 (0.04992) [-3.73988]	0.075291 (0.05422) [1.38867]
C	2.688571 (0.80449) [3.34194]	-0.200168 (0.87369) [-0.22911]
R-squared	0.980737	0.986657
Adj. R-squared	0.980540	0.986521
Sumsq. resids	1878.408	2215.447
S.E. equation	2.191828	2.380358
F-statistic	4976.759	7228.441
Loglikelihood	-870.1392	-902.8151
Akaike AIC	4.419895	4.584925
Schwarz SC	4.470166	4.635195
Meandependent	81.47869	73.13807
S.D. dependent	15.71213	20.50279
Determinant residcovariance (dofadj.)		23.27561
Determinant residcovariance		22.69155
Loglikelihood		-1741.954
Akaike information criterion		8.848252
Schwarz criterion		8.948793

EK 27

JOHANSEN KOENTTEGRASYON TEST AŞAMASI-2 (IHRB-ITHB)

Date: 05/31/15 Time: 00:23

Sample: 1982M01 2015M02

Included observations: 395

Series: IHRB ITHB

Lags interval: 1 to 2

Selected (0.05
level*) Number
of

Cointegrating Re-
lations by Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Test Type	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Trace	0	0	1	0	2
Max-Eig	0	0	1	0	0

*Critical values based on MacKinnon-Haug-Michelis (1999)

Information
Criteria by Rank
and Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or No. of CEs	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
	Log Likelihood by Rank (rows) and Model (columns)				
0	-1740.322	-1740.322	-1740.218	-1740.218	-1740.017
1	-1737.804	-1733.097	-1732.992	-1731.662	-1731.462
2	-1737.796	-1732.367	-1732.367	-1728.275	-1728.275

Akaike
Information
Criteria by Rank
(rows) and
Model
(columns)

0	8.852264	8.852264	8.861862	8.861862	8.870972
1	8.859767	8.840995*	8.845531	8.843857	8.847909
2	8.879977	8.862619	8.862619	8.852027	8.852027

Schwarz Criteri-
aby Rank (rows)
and Model
(columns)

0	8.932849*	8.932849*	8.962594	8.962594	8.991849
1	8.980644	8.971946	8.986555	8.994954	9.009079
2	9.041147	9.043935	9.043935	9.053489	9.053489

EK 28

JOHANSEN KOENTEGRASYON TEST SONUCU (IHRB-ITHB)

Date: 05/31/15 Time: 00:28
Sample (adjusted): 1982M04 2015M02
Included observations: 395 after adjustments
Trend assumption: Linear deterministic trend
Series: IHRB ITHB
Lag interval (in first differences): 1 to 2

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.035924	15.70120	15.49471	0.0466
At most 1	0.003160	1.250266	3.841466	0.2635

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.035924	14.45093	14.26460	0.0467
At most 1	0.003160	1.250266	3.841466	0.2635

Unrestricted Cointegrating Coefficients (normalized by $b'S_{11}^{-1}b=I$):

IHRB	ITHB
-0.231231	0.171299
0.007321	0.043736

Unrestricted Adjustment Coefficients (alpha):

D(IHRB)	0.347243	-0.067248
D(ITHB)	-0.089235	-0.129874

1 Cointegrating Equation(s): Loglikelihood -1732.992

Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)

IHRB	ITHB
1.000000	-0.740811 (0.05581)

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)

D(IHRB)	-0.080293 (0.02533)
D(ITHB)	0.020634 (0.02762)

EK 29

GRANGER NEDENSELLİK ANALİZİ (IHRB-ITHB)

VectorAutoregressionEstimates

Date: 05/31/15 Time: 00:35

Sample (adjusted): 1982M05 2015M02

Included observations: 394 after adjustments

Standard errors in () & t-statistics in []

	IHRB	ITHB
IHRB(-1)	0.889096 (0.05461) [16.2818]	0.177526 (0.05862) [3.02852]
IHRB(-2)	-0.045447 (0.07146) [-0.63599]	-0.089648 (0.07671) [-1.16871]
IHRB(-3)	0.089213 (0.07103) [1.25600]	0.123031 (0.07625) [1.61357]
IHRB(-4)	-0.011243 (0.05318) [-0.21139]	-0.207465 (0.05709) [-3.63393]
ITHB(-1)	0.263779 (0.05013) [5.26171]	0.876037 (0.05381) [16.2788]
ITHB(-2)	-0.065333 (0.06519) [-1.00223]	0.142046 (0.06998) [2.02994]
ITHB(-3)	-0.027135 (0.06523) [-0.41597]	0.000888 (0.07002) [0.01268]
ITHB(-4)	-0.117708 (0.05153) [-2.28434]	-0.029516 (0.05531) [-0.53362]
C	2.482139 (0.82276) [3.01686]	0.527422 (0.88319) [0.59718]
R-squared	0.981428	0.987431
Adj. R-squared	0.981042	0.987170
Sumsq. resids	1810.997	2086.830
S.E. equation	2.168845	2.328162
F-statistic	2543.190	3780.859
Loglikelihood	-859.5423	-887.4707
Akaike AIC	4.408844	4.550613
Schwarz SC	4.499675	4.641443
Meandependent	81.47857	73.14721

S.D. dependent	15.75206	20.55434
Determinant residcovariance (dofadj.)		21.90084
Determinant residcovariance		20.91173
Loglikelihood		-1717.065
Akaikeinformationcriterion		8.807435
Schwarzcriterion		8.989095

EK 30

YILLARA VE AYLARA GÖRE DIŞ TİCARET BİRİM DEĞER VE MİKTAR ENDEKSLERİ-GENEL (2010=100)

Yıl	Ay	Ihracat/Export	İthalat/Import	Ihracat/Export	İthalat/Import
		Birim Değer	Birim Değer	Miktar	Miktar
1982	Ocak	84,1	69,6	4,5	8,3
1982	Şubat	84,5	70,8	4,3	8,0
1982	Mart	81,6	70,3	5,7	6,9
1982	Nisan	81,4	72,4	4,9	7,2
1982	Mayıs	81,4	68,5	4,8	9,6
1982	Haziran	76,4	67,0	5,8	9,6
1982	Temmuz	80,5	67,7	5,0	10,2
1982	Ağustos	76,8	67,6	5,2	9,6
1982	Eylül	75,0	66,8	5,4	8,8
1982	Ekim	79,7	68,9	6,8	10,2
1982	Kasım	75,8	67,7	7,7	8,3
1982	Aralık	79,6	66,5	9,0	12,2
1983	Ocak	76,9	67,7	5,2	8,6
1983	Şubat	82,0	67,3	4,1	9,1
1983	Mart	79,3	65,0	5,3	9,8
1983	Nisan	80,8	67,3	5,5	8,2
1983	Mayıs	77,7	63,6	5,6	9,8
1983	Haziran	73,6	62,8	5,4	11,4
1983	Temmuz	77,7	62,7	4,7	10,6
1983	Ağustos	79,4	63,0	5,6	12,2
1983	Eylül	72,9	62,9	6,4	9,3
1983	Ekim	73,2	62,3	7,5	12,7
1983	Kasım	69,9	62,1	7,9	11,6
1983	Aralık	71,4	62,3	8,9	14,8
1984	Ocak	75,2	61,1	5,7	8,2
1984	Şubat	75,2	62,3	6,2	9,7
1984	Mart	80,1	63,5	8,5	13,2
1984	Nisan	75,4	64,5	7,5	11,0
1984	Mayıs	74,3	57,5	6,9	15,3
1984	Haziran	66,7	63,3	7,4	13,9
1984	Temmuz	67,8	62,3	6,4	13,9
1984	Ağustos	68,6	61,6	7,6	14,3
1984	Eylül	70,5	61,2	6,0	13,2
1984	Ekim	66,4	59,6	9,0	15,5
1984	Kasım	66,5	59,1	9,7	11,7
1984	Aralık	66,2	60,8	10,2	17,0
1985	Ocak	68,3	56,4	7,5	11,7
1985	Şubat	67,1	56,0	6,0	11,1
1985	Mart	67,1	61,4	9,7	12,9
1985	Nisan	69,8	66,3	9,3	11,8
1985	Mayıs	69,1	61,4	11,1	17,8
1985	Haziran	68,5	61,0	9,5	14,5
1985	Temmuz	67,1	63,4	11,2	17,5
1985	Ağustos	67,2	63,5	12,6	15,3
1985	Eylül	65,0	63,6	8,9	17,1
1985	Ekim	68,7	64,7	10,7	16,6
1985	Kasım	67,1	63,7	10,0	16,5
1985	Aralık	67,8	66,4	12,3	14,1
1986	Ocak	67,4	61,4	10,2	12,9
1986	Şubat	69,4	59,7	10,0	13,7
1986	Mart	70,6	56,5	9,2	13,3
1986	Nisan	67,0	50,2	9,3	15,1
1986	Mayıs	69,5	52,6	10,2	17,7

1986	Haziran	65,3	46,9	7,9	18,9
1986	Temmuz	64,9	45,8	9,5	21,5
1986	Ağustos	59,9	47,8	11,3	17,4
1986	Eylül	60,5	50,6	9,6	18,2
1986	Ekim	64,7	50,8	11,4	18,5
1986	Kasım	65,9	51,3	13,1	16,5
1986	Aralık	64,6	53,5	16,6	15,6
1987	Ocak	69,9	55,0	10,7	15,1
1987	Şubat	71,6	55,8	10,0	16,2
1987	Mart	66,7	56,7	15,2	13,4
1987	Nisan	73,1	59,6	12,6	17,0
1987	Mayıs	82,9	57,1	13,3	17,0
1987	Haziran	78,4	56,4	13,1	17,0
1987	Temmuz	73,1	50,8	13,6	25,0
1987	Ağustos	80,4	56,2	11,3	16,3
1987	Eylül	81,9	55,5	12,2	21,5
1987	Ekim	78,1	55,2	15,3	23,3
1987	Kasım	73,1	58,2	15,6	21,1
1987	Aralık	74,2	59,6	17,0	21,7
1988	Ocak	76,4	55,6	12,5	15,9
1988	Şubat	74,8	59,5	12,7	17,4
1988	Mart	75,6	54,1	15,6	18,5
1988	Nisan	77,9	59,6	17,1	20,2
1988	Mayıs	76,4	52,7	13,4	21,3
1988	Haziran	73,4	55,2	13,2	23,3
1988	Temmuz	70,9	54,7	14,2	18,5
1988	Ağustos	70,0	56,1	12,3	21,0
1988	Eylül	70,4	55,6	14,1	19,2
1988	Ekim	69,2	55,3	15,0	16,9
1988	Kasım	71,1	56,2	17,6	16,6
1988	Aralık	67,0	57,4	24,9	18,7
1989	Ocak	68,1	57,2	13,0	14,4
1989	Şubat	68,2	59,4	15,2	15,3
1989	Mart	67,4	57,6	18,8	18,4
1989	Nisan	68,7	61,3	18,5	18,8
1989	Mayıs	68,5	60,1	14,6	19,7
1989	Haziran	68,5	57,0	17,7	23,0
1989	Temmuz	69,8	58,7	16,4	20,6
1989	Ağustos	68,6	57,4	15,8	21,9
1989	Eylül	68,8	57,3	14,9	19,6
1989	Ekim	69,9	57,8	16,6	24,1
1989	Kasım	72,2	60,4	17,8	19,9
1989	Aralık	73,1	61,6	17,3	19,5
1990	Ocak	74,2	60,1	15,8	20,3
1990	Şubat	76,4	60,4	14,9	19,4
1990	Mart	73,0	59,2	15,8	23,2
1990	Nisan	74,0	59,3	16,8	19,2
1990	Mayıs	74,9	57,9	18,8	29,1
1990	Haziran	75,8	57,3	18,9	22,9
1990	Temmuz	76,9	57,0	15,2	22,1
1990	Ağustos	77,2	61,1	17,2	23,5
1990	Eylül	77,4	65,4	15,8	20,6
1990	Ekim	77,9	68,8	19,0	24,2
1990	Kasım	79,6	68,9	19,9	22,6
1990	Aralık	79,7	67,8	19,0	23,3
1991	Ocak	81,9	64,6	14,9	18,2
1991	Şubat	81,8	63,8	15,5	16,4
1991	Mart	77,0	62,4	20,1	20,2
1991	Nisan	75,4	60,5	16,4	15,8
1991	Mayıs	73,4	58,1	20,9	25,4

1991	Haziran	72,8	58,0	20,6	24,3
1991	Temmuz	72,6	57,5	20,7	23,7
1991	Ağustos	73,9	57,7	19,9	21,5
1991	Eylül	73,0	57,1	17,7	22,0
1991	Ekim	73,8	58,0	20,1	21,8
1991	Kasım	75,1	62,7	20,2	26,3
1991	Aralık	77,9	59,6	16,3	24,4
1992	Ocak	77,8	59,7	17,1	19,0
1992	Şubat	80,0	57,3	16,2	17,5
1992	Mart	75,5	56,3	19,1	18,9
1992	Nisan	74,2	58,4	21,3	19,8
1992	Mayıs	75,8	57,7	22,7	22,6
1992	Haziran	76,3	59,5	18,4	22,8
1992	Temmuz	79,6	62,2	20,8	23,3
1992	Ağustos	78,9	60,2	20,1	22,7
1992	Eylül	77,9	59,2	17,7	24,3
1992	Ekim	76,6	60,8	19,8	20,9
1992	Kasım	74,4	57,4	19,0	24,3
1992	Aralık	73,9	57,7	17,8	27,1
1993	Ocak	75,9	57,3	18,3	21,9
1993	Şubat	76,8	56,1	17,0	25,0
1993	Mart	77,0	57,9	18,5	23,1
1993	Nisan	76,8	58,9	21,7	31,3
1993	Mayıs	77,8	55,8	23,3	34,2
1993	Haziran	75,6	53,9	15,5	31,7
1993	Temmuz	73,3	51,2	23,4	38,6
1993	Ağustos	74,2	53,2	19,7	29,3
1993	Eylül	73,0	54,7	19,1	30,6
1993	Ekim	72,6	54,5	21,2	29,5
1993	Kasım	71,7	54,3	20,1	29,9
1993	Aralık	70,4	54,6	24,4	36,8
1994	Ocak	73,0	52,4	18,5	27,4
1994	Şubat	72,6	51,6	18,0	24,4
1994	Mart	73,6	52,1	18,9	24,1
1994	Nisan	70,3	54,6	21,8	20,7
1994	Mayıs	69,7	54,7	23,1	20,8
1994	Haziran	73,3	55,1	24,0	20,3
1994	Temmuz	72,6	56,5	30,1	21,0
1994	Ağustos	70,2	55,4	26,1	21,6
1994	Eylül	69,9	56,4	24,9	23,0
1994	Ekim	72,1	58,8	23,9	23,2
1994	Kasım	72,6	62,2	23,5	26,6
1994	Aralık	72,4	58,4	27,1	28,6
1995	Ocak	76,4	58,5	21,2	24,9
1995	Şubat	77,9	61,9	21,1	22,9
1995	Mart	81,3	64,4	22,9	27,5
1995	Nisan	83,0	67,0	28,8	28,4
1995	Mayıs	82,5	67,2	24,1	28,1
1995	Haziran	83,3	72,0	27,1	31,7
1995	Temmuz	82,6	68,3	27,8	31,6
1995	Ağustos	82,7	66,3	26,6	32,5
1995	Eylül	81,5	66,4	21,4	31,3
1995	Ekim	84,9	65,3	21,8	31,6
1995	Kasım	83,2	60,7	25,1	38,3
1995	Aralık	80,5	65,2	24,1	34,4
1996	Ocak	81,7	66,2	19,6	30,1
1996	Şubat	79,4	67,0	19,0	26,5
1996	Mart	79,3	65,2	24,1	35,5
1996	Nisan	76,0	68,8	24,7	32,7
1996	Mayıs	77,8	65,5	24,3	42,9

1996	Haziran	77,6	63,1	25,5	39,2
1996	Temmuz	77,1	64,4	27,7	45,8
1996	Ağustos	74,3	61,8	29,4	34,8
1996	Eylül	72,2	62,5	24,1	32,8
1996	Ekim	76,2	64,6	27,3	36,2
1996	Kasım	76,3	64,6	28,7	39,8
1996	Aralık	77,4	67,6	23,3	42,1
1997	Ocak	77,8	67,8	24,1	33,7
1997	Şubat	77,3	62,1	22,1	34,5
1997	Mart	78,1	63,0	26,7	39,1
1997	Nisan	74,6	64,9	28,0	36,2
1997	Mayıs	76,8	60,6	27,7	47,1
1997	Haziran	75,6	61,4	28,7	42,3
1997	Temmuz	74,7	61,3	32,9	45,8
1997	Ağustos	74,3	58,8	32,1	49,7
1997	Eylül	71,7	60,9	29,3	49,4
1997	Ekim	71,9	62,1	32,3	46,5
1997	Kasım	73,7	62,6	32,7	43,9
1997	Aralık	74,0	61,1	31,4	49,7
1998	Ocak	73,4	61,1	29,2	33,4
1998	Şubat	72,5	61,6	27,6	41,4
1998	Mart	72,3	61,2	33,3	47,3
1998	Nisan	72,5	63,7	28,2	40,6
1998	Mayıs	71,8	58,6	35,2	48,2
1998	Haziran	71,2	59,5	34,7	47,1
1998	Temmuz	71,4	57,5	34,3	48,0
1998	Ağustos	71,3	59,4	35,3	41,6
1998	Eylül	71,9	58,5	29,8	40,8
1998	Ekim	73,1	60,2	33,6	39,5
1998	Kasım	71,4	57,6	30,2	36,8
1998	Aralık	71,5	57,3	30,4	41,6
1999	Ocak	72,5	56,9	24,4	25,8
1999	Şubat	71,3	55,5	28,2	34,0
1999	Mart	69,3	54,2	31,6	37,6
1999	Nisan	67,8	57,0	29,3	42,4
1999	Mayıs	66,5	54,2	33,9	43,2
1999	Haziran	65,2	53,5	34,2	46,9
1999	Temmuz	66,4	54,4	35,5	46,8
1999	Ağustos	66,2	56,8	30,8	39,8
1999	Eylül	63,1	56,9	34,0	46,3
1999	Ekim	66,8	59,0	39,8	43,6
1999	Kasım	65,6	59,1	37,0	43,2
1999	Aralık	65,1	59,1	34,3	49,7
2000	Ocak	65,8	58,8	30,0	38,9
2000	Şubat	65,8	59,0	32,4	48,0
2000	Mart	65,3	58,4	34,0	52,7
2000	Nisan	64,9	60,3	39,7	56,7
2000	Mayıs	63,3	56,1	38,6	61,5
2000	Haziran	64,4	59,3	40,0	59,6
2000	Temmuz	65,1	58,4	39,6	59,0
2000	Ağustos	63,7	59,5	36,1	61,0
2000	Eylül	62,8	60,1	36,0	52,5
2000	Ekim	62,2	59,6	36,3	60,9
2000	Kasım	63,0	58,7	39,1	63,0
2000	Aralık	64,4	59,3	36,5	49,1
2001	Ocak	66,8	60,6	33,8	47,4
2001	Şubat	65,6	61,3	38,4	42,7
2001	Mart	64,9	61,9	39,9	35,6
2001	Nisan	63,9	63,0	45,8	36,5
2001	Mayıs	63,0	59,5	49,5	44,2

2001	Haziran	61,8	57,5	46,8	43,0
2001	Temmuz	64,6	58,0	41,4	41,2
2001	Ağustos	61,4	57,2	50,1	43,9
2001	Eylül	60,6	59,3	44,6	40,0
2001	Ekim	58,6	56,7	51,4	41,8
2001	Kasım	58,8	54,6	50,2	42,6
2001	Aralık	61,2	55,8	43,3	39,7
2002	Ocak	60,3	55,0	44,5	43,5
2002	Şubat	60,6	55,1	41,8	39,1
2002	Mart	60,4	55,9	48,3	45,4
2002	Nisan	60,4	59,2	52,4	53,4
2002	Mayıs	60,6	56,7	54,3	53,7
2002	Haziran	61,7	57,6	50,3	47,3
2002	Temmuz	62,2	58,2	56,9	55,2
2002	Ağustos	61,2	58,1	55,1	53,1
2002	Eylül	61,4	59,8	53,9	50,6
2002	Ekim	61,8	60,1	58,6	54,4
2002	Kasım	62,5	59,6	57,4	51,6
2002	Aralık	64,2	61,2	46,3	54,5
2003	Ocak	65,6	61,5	52,2	48,1
2003	Şubat	68,1	64,0	43,0	43,7
2003	Mart	67,8	64,1	59,3	60,0
2003	Nisan	67,0	67,0	59,3	54,4
2003	Mayıs	69,2	64,7	60,5	57,1
2003	Haziran	70,4	64,3	57,0	59,5
2003	Temmuz	68,9	64,0	64,8	65,5
2003	Ağustos	67,9	62,8	64,1	63,6
2003	Eylül	68,7	64,0	58,0	64,8
2003	Ekim	70,6	65,6	66,2	66,9
2003	Kasım	72,0	65,4	53,4	53,6
2003	Aralık	74,6	68,1	59,7	80,8
2004	Ocak	78,4	70,8	56,9	59,2
2004	Şubat	79,4	71,4	46,2	57,3
2004	Mart	78,8	72,9	68,0	77,3
2004	Nisan	78,8	76,3	69,7	72,5
2004	Mayıs	80,3	72,2	69,6	73,8
2004	Haziran	81,2	72,7	68,6	77,6
2004	Temmuz	80,5	74,2	73,7	78,4
2004	Ağustos	80,0	75,3	66,6	69,8
2004	Eylül	80,0	75,7	68,3	74,7
2004	Ekim	81,6	78,4	69,4	68,6
2004	Kasım	84,4	79,6	65,5	71,3
2004	Aralık	85,7	80,2	70,4	84,9
2005	Ocak	86,8	80,7	55,7	59,6
2005	Şubat	86,5	80,0	65,4	69,4
2005	Mart	87,9	81,1	77,0	83,8
2005	Nisan	86,6	85,3	76,7	78,4
2005	Mayıs	86,6	80,2	74,7	81,5
2005	Haziran	85,9	78,7	74,1	83,6
2005	Temmuz	85,0	78,3	71,5	81,7
2005	Ağustos	85,0	78,9	74,2	86,7
2005	Eylül	85,9	80,3	76,8	86,0
2005	Ekim	84,2	80,2	77,8	83,6
2005	Kasım	83,6	79,1	68,6	81,3
2005	Aralık	83,4	79,7	82,0	95,4
2006	Ocak	86,3	82,3	57,5	65,9
2006	Şubat	85,5	81,7	70,9	80,0
2006	Mart	86,6	82,4	87,9	93,9
2006	Nisan	88,0	89,0	79,4	90,7
2006	Mayıs	90,4	88,0	84,0	94,4

2006	Haziran	90,2	87,2	91,4	93,4
2006	Temmuz	90,1	88,7	82,5	86,8
2006	Ağustos	90,3	90,6	85,4	88,2
2006	Eylül	87,9	88,7	83,5	91,2
2006	Ekim	87,3	88,2	76,1	85,4
2006	Kasım	88,7	87,9	93,7	96,7
2006	Aralık	91,8	90,9	89,8	86,5
2007	Ocak	93,0	88,2	68,3	80,1
2007	Şubat	93,5	88,7	82,0	85,7
2007	Mart	94,7	90,3	97,1	97,7
2007	Nisan	96,7	96,4	93,1	93,5
2007	Mayıs	98,5	93,9	100,4	106,0
2007	Haziran	98,5	93,3	96,0	101,9
2007	Temmuz	101,1	95,9	93,2	105,8
2007	Ağustos	99,6	94,9	99,6	103,1
2007	Eylül	100,8	96,3	86,6	100,0
2007	Ekim	104,4	100,1	91,7	103,9
2007	Kasım	107,8	103,7	101,5	106,9
2007	Aralık	109,6	104,9	85,6	102,4
2008	Ocak	110,7	107,1	92,9	101,7
2008	Şubat	112,1	108,2	98,9	98,7
2008	Mart	116,8	112,5	100,5	99,6
2008	Nisan	119,2	122,6	103,3	101,8
2008	Mayıs	120,5	118,5	112,0	108,6
2008	Haziran	123,4	123,0	100,6	105,6
2008	Temmuz	128,1	127,4	103,6	107,5
2008	Ağustos	125,0	123,9	100,4	103,6
2008	Eylül	121,8	119,7	101,6	99,6
2008	Ekim	108,0	112,5	87,1	88,5
2008	Kasım	99,5	102,8	91,2	78,3
2008	Aralık	99,2	98,2	75,2	77,4
2009	Ocak	95,1	92,4	80,2	66,9
2009	Şubat	90,9	90,6	92,9	66,7
2009	Mart	89,8	90,2	93,3	77,8
2009	Nisan	91,7	89,6	89,4	78,8
2009	Mayıs	93,8	86,4	84,8	83,9
2009	Haziran	96,4	89,5	91,2	93,1
2009	Temmuz	97,1	90,1	98,3	95,0
2009	Ağustos	98,6	92,3	90,1	92,6
2009	Eylül	100,2	93,3	81,9	89,2
2009	Ekim	101,5	96,9	96,2	87,6
2009	Kasım	103,3	98,7	83,4	85,2
2009	Aralık	102,2	97,4	95,2	102,6
2010	Ocak	100,9	97,8	81,8	77,5
2010	Şubat	98,6	97,8	88,3	78,1
2010	Mart	98,7	98,5	105,6	98,8
2010	Nisan	99,7	100,7	99,4	96,2
2010	Mayıs	97,9	99,0	105,5	96,4
2010	Haziran	96,1	96,7	104,7	102,1
2010	Temmuz	98,8	97,0	102,1	107,4
2010	Ağustos	98,2	98,4	91,6	101,7
2010	Eylül	99,4	99,5	94,5	101,9
2010	Ekim	103,7	104,4	111,5	107,4
2010	Kasım	104,1	105,2	95,0	105,6
2010	Aralık	103,9	104,9	120,0	127,0
2011	Ocak	107,0	107,7	94,1	101,5
2011	Şubat	109,5	110,7	96,8	102,3
2011	Mart	111,7	113,5	111,4	123,3
2011	Nisan	114,6	117,5	109,2	115,3
2011	Mayıs	114,0	116,8	101,1	116,8

2011	Haziran	114,7	116,7	104,3	119,7
2011	Temmuz	114,7	116,9	109,0	116,5
2011	Ağustos	113,5	118,7	104,4	107,2
2011	Eylül	110,7	116,3	102,3	117,9
2011	Ekim	109,3	116,3	114,9	110,8
2011	Kasım	109,5	114,7	106,7	105,1
2011	Aralık	108,3	112,9	121,7	118,0
2012	Ocak	108,2	111,0	100,7	101,8
2012	Şubat	109,7	112,7	112,8	102,1
2012	Mart	109,3	114,6	127,3	116,7
2012	Nisan	109,2	115,2	121,8	108,2
2012	Mayıs	107,6	112,6	128,6	125,0
2012	Haziran	106,5	110,3	131,0	119,8
2012	Temmuz	106,9	108,8	126,6	123,9
2012	Ağustos	107,7	109,7	125,5	111,0
2012	Eylül	108,8	111,9	125,6	115,2
2012	Ekim	108,9	111,9	127,7	108,6
2012	Kasım	108,2	111,7	134,1	121,3
2012	Aralık	109,8	112,7	121,2	113,8
2013	Ocak	110,8	111,9	109,2	108,7
2013	Şubat	111,0	114,0	117,5	110,0
2013	Mart	109,3	112,0	126,5	118,7
2013	Nisan	108,4	111,1	121,2	132,9
2013	Mayıs	108,1	109,3	129,4	137,5
2013	Haziran	108,6	108,8	120,2	124,9
2013	Temmuz	107,5	107,5	128,0	138,1
2013	Ağustos	108,2	108,9	108,3	108,1
2013	Eylül	107,4	108,8	128,0	122,5
2013	Ekim	107,5	110,4	118,2	114,2
2013	Kasım	107,5	108,8	139,2	127,2
2013	Aralık	108,2	110,2	128,5	135,8
2014	Ocak	109,3	108,9	119,6	114,6
2014	Şubat	108,3	109,6	127,1	107,6
2014	Mart	107,6	110,2	143,8	116,9
2014	Nisan	108,0	109,5	130,5	122,0
2014	Mayıs	108,0	108,0	133,5	125,0
2014	Haziran	108,7	108,5	124,9	124,0
2014	Temmuz	109,5	108,2	128,4	119,2
2014	Ağustos	107,3	107,4	111,8	117,4
2014	Eylül	105,5	105,7	135,7	126,0
2014	Ekim	104,8	103,9	129,6	119,4
2014	Kasım	104,1	103,1	132,3	134,2
2014	Aralık	103,1	100,8	135,7	139,9
2015	Ocak	101,6	96,2	127,7	111,8
2015	Şubat	100,1	95,2	129,0	115,0

www.tuik.gov.tr, 2015 Şubat verileri TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri.

EK 31

YILLARA GÖRE DIŞ TİCARET, 1985 - 2015

(Değer: Bin \$ / Value: Thousand \$)

Yıl	İhracat (FOB)		İthalat (CIF)		Dış ticaret dengesi		Dış ticaret hacmi		Karşılama oranı
	Değer	Değişim	Değer	Değişim	Değer	Değişim	Değer	Değişim	
Year	Value	(%)	Value	(%)	Value	(%)	Value	(%)	Proportion of imports covered by exports (%)
1985	7 958 010	11,6	11 343 376	5,5	- 3 385 367	-3,5	19 301 386	29,0	70,2
1986	7 456 726	-6,3	11 104 771	-2,1	- 3 648 046	7,8	18 561 497	-3,8	67,1
1987	10 190 049	36,7	14 157 807	27,5	- 3 967 757	8,8	24 347 856	31,2	72,0
1988	11 662 024	14,4	14 335 398	1,3	- 2 673 374	-32,6	25 997 422	6,8	81,4
1989	11 624 692	-0,3	15 792 143	10,2	- 4 167 451	55,9	27 416 835	5,5	73,6
1990	12 959 288	11,5	22 302 126	41,2	- 9 342 838	124,2	35 261 413	28,6	58,1
1991	13 593 462	4,9	21 047 014	-5,6	- 7 453 552	-20,2	34 640 476	-1,8	64,6
1992	14 714 629	8,2	22 871 055	8,7	- 8 156 426	9,4	37 585 684	8,5	64,3
1993	15 345 067	4,3	29 428 370	28,7	- 14 083 303	72,7	44 773 436	19,1	52,1
1994	18 105 872	18,0	23 270 019	-20,9	- 5 164 147	-63,3	41 375 891	-7,6	77,8
1995	21 637 041	19,5	35 709 011	53,5	- 14 071 970	172,5	57 346 052	38,6	60,6
1996	23 224 465	7,3	43 626 642	22,2	- 20 402 178	45,0	66 851 107	16,6	53,2
1997	26 261 072	13,1	48 558 721	11,3	- 22 297 649	9,3	74 819 792	11,9	54,1
1998	26 973 952	2,7	45 921 392	-5,4	- 18 947 440	-15,0	72 895 344	-2,6	58,7
1999	26 587 225	-1,4	40 671 272	-11,4	- 14 084 047	-25,7	67 258 497	-7,7	65,4
2000	27 774 906	4,5	54 502 821	34,0	- 26 727 914	89,8	82 277 727	22,3	51,0
2001	31 334 216	12,8	41 399 083	-24,0	- 10 064 867	-62,3	72 733 299	-11,6	75,7
2002	36 059 089	15,1	51 553 797	24,5	- 15 494 708	53,9	87 612 886	20,5	69,9
2003	47 252 836	31,0	69 339 692	34,5	- 22 086 856	42,5	116 592 528	33,1	68,1
2004	63 167 153	33,7	97 539 766	40,7	- 34 372 613	55,6	160 706 919	37,8	64,8
2005	73 476 408	16,3	116 774151	19,7	- 43 297 743	26,0	190 250 559	18,4	62,9
2006	85 534 676	16,4	139 576174	19,5	- 54 041 498	24,8	225 110 850	18,3	61,3
2007	107 271 50	25,4	170 062715	21,8	- 62 790 965	16,2	277 334 464	23,2	63,1
2008	132 027 96	23,1	201 963 74	18,8	- 69 936 378	11,4	333 990 770	20,4	65,4
2009	102 142 13	-22,6	140 928421	-30,2	- 38 785 809	-44,5	243 071 034	-27,2	72,5
2010	113 883 19	11,5	185 544 32	31,7	- 71 661 113	84,8	299 427 551	23,2	61,4
2011	134 906 69	18,5	240 841676	29,8	- 105 934 807	47,8	375 748 545	25,5	56,0
2012	152 461 37	13,0	236 545141	-1,8	- 84 083 404	-20,6	389 006 877	3,5	64,5
2013	151 802 37	-0,4	251 661250	6,4	-99 858 613	18,8	403 463 887	3,7	60,3
2014	157 610 58	3,8	242 177117	-3,8	-84 566 959	-15,3	399 787 275	-0,9	65,1
2015	12 303 598	-0,8	16 645 095	-13,7	-4 341 497	-37,0	28 948 694	-8,6	73,9
2015	12 233 406	-6,3	16 940 138	-7,1	-4 706 732	-9,2	29 173 544	-6,8	72,2

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, 2015.